

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

SAYI / ISSUE 6

ARALIK / DECEMBER

e-ISSN: 2717-8471

LYCUS

DERGİSİ
JOURNAL

e-ISSN: 2717-8471

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

LYCUS **DERGİSİ**
JOURNAL

- Sayı/Issue 6
- Aralık/December 2022

<https://dergipark.org.tr/lycus>

LYCUS DERGİSİ BİLİM KURULU

Prof. Dr. Eşref ABAY
(Ege Üniversitesi, Türkiye)

Ord. Prof. Dr. Francesco D'ANDRIA
(Accademia dei Lincei, Italy)

Prof. Dr. Francesco GUIZZI
(Sapienza Università di Roma, Italy)

Prof. Dr. Grazia SEMERARO
(Università del Salento, Italy)

Prof. Dr. Havva İŞKAN IŞIK
(Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Levent ZOROĞLU
(Batman Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN
(Selçuk Üniversitesi (Emekli), Türkiye)

Prof. Dr. R. R. R. SMITH
(University of Oxford, England)

Prof. Dr. Thekla SCHULZ BRIZE
(Technische Universität Berlin, Germany)

LYCUS DERGİSİ YAYIN KURULU

Prof. Dr. Elif ÖZER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Suat ATEŞLİER
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Türkiye)

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ayşe AYDIN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türkiye)

Doç. Dr. Şükrü ÖZÜDOĞRU
(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Türkiye)

Doç. Dr. Hakan ÖZTANER
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Ali OZAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Türkiye)

Doç. Dr. Barış SEMİZ
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Esengül AKINCI ÖZTÜRK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Murat TAŞKIRAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Barış GÜR
(Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Tommaso ISMAELLI
(CNR ISPC National Research Council –
Institute of Heritage Science, Italy)

LYCUS DERGİSİ ○ LYCUS JOURNAL

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

• Sayı/Issue 6 • Aralık/December 2022

Yayın Sahibi / Owner

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü adına M d r
Director on Behalf of Pamukkale University Institute of Archaeology

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Yazı İŐleri Müdürü / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Bilal S Ő T

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Bahadır DUMAN Prof. Dr. Bilal S Ő T

Prof. Dr. Fahriye BAYRAM

Düzelti, Redaksiyon ve Mizanpaj/ Proofreading, Copyediting and Layout

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

YazıŐma Adresi

Arkeoloji Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Kınıklı YerleŐkesi 20070 Denizli/TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 38 95 Fax. + 90 (258) 296 35 35 E.mail: lycus@pau.edu.tr

• <https://dergipark.org.tr/lycus> • <https://www.pau.edu.tr/arkeolojienstitusu>

Lycus Dergisi uluslararası hakemli ve bilimsel, açık eriŐimli bir e-dergi olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmaların tüm sorumluluŐu yazarlara aittir. Pamukkale  niversitesi'nin yazılı izni olmadan derginin tamamı veya herhangi bir bölümü kopya edilemez.

Lycus Journal is an international blind peer-reviewed academic open-access e-journal published twice a year, in June and December. All liability of published articles rests on the authors. The journal may not be copied partially or entirely without written consent of Pamukkale University.

• Lycus Dergisi **ASOS İndeks** ve **Index Copernicus** tarafından taranmaktadır.
Lycus Journal is indexed by **ASOS İndeks** and **Index Copernicus**

LYCUS DERGİSİ 2022 YILI HAKEM LİSTESİ*

Prof. Dr. Bahadır DUMAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Dursun Ali AYKIT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim KARPUZ	
Prof. Dr. Mehmet TEKOCAK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuna ŞARE AĞTÜRK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ali OZAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Barış GÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Çiğdem GENÇLER GÜRAY	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Emre ERDAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Erim KONAĞCI	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Murat TAŞKIRAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar Hakan ÖZTANER	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Adem YURTSEVER	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Salih SOSLU	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Zerrin ERDİNÇ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Emel DEREBOYLU POULIN	

* Bu liste Lycus Dergisi'nin 2022 yılındaki sayılarında "yayımlanabilir" veya "yayımlanamaz" nitelikte bulunan makalelere değerli katkılarıyla görüş bildiren hakemleri içermektedir. Nitelikli yazıların dergimizde yer almasını ve okurla buluşmasını sağlayan bütün hakemlerimize şükranlarımızı sunarız.

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

●Sayı/Issue 6

●Aralık/December 2022

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Sevinç Günel – Tolga Kaan Kıyak

Büyük Menderes'in Erken Dönem Sosyo-Kültürel Gelişiminde Çine-Tepecik Kazıları 1
Çine-Tepecik Excavations in the Socio-Cultural Development of Büyük Menderes in the Early Period

Roland R. R. Smith – Ine Jacobs – Serra Somersan

Aphrodisias'ta Güncel Çalışmalar 25
New Research at Aphrodisias

Suat Ateşlier – Aydın Erön

Puranda ve Arkaik Priene'nin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Bir Öneri: 65
Samsun (Mykale) Dağı, Çatallar Tepe Mevkii
A New Suggestion on the Localization of Puranda and Archaic Priene: Mount Samsun (Mykale), Çatallar Tepe Precinct

Sedat Akkurnaz

Mastaura Antik Kenti'nde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar 99
Archaeological Studies in the Ancient City of Mastaura

Aydın Erön

Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması Projesi: 127
2021 Yılı Çalışmaları
The Survey Project of Kuşadası District and Samsun (Mycale) Mount: 2021 Campaign

Bahadır Duman

Tripolis ve Büyük Menderes Nehri 155
Tripolis and the Maeander River

Murat Çekilmez – Emrah Özdemir – Merve Arınç Özyılmaz – Gül Tuğçe Toprak

Güncel Arkeolojik Veriler ve Değerlendirmelerle Alinda Nekropol Alanlarında 175
Topoğrafya ve Mezar Tipleri
Topography and Grave Types in Necropolises of the Alinda with the Current Archaeological Data and Evaluations

Serdar Hakan Öztaner

Büyük Menderes Vadisinin Çift Yakalı Kenti: Nysa ad Maeandrum 225
A Dipolis on the Meander: Nysa ad Maeandrum

LYCUS DERGİSİ'NİN AMACI, KAPSAMI VE YAYIN POLİTİKASI

Amaç

Lycus Dergisi, her yıl Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir e-dergidir. Lycus Dergisi; başta Anadolu Arkeolojisi, Antik Dönem Tarihi Coğrafyası, Prehistorya, Protohistorya, Önasya ve Klasik Arkeoloji, Müzecilik, Eskiçağ Tarihi, Epigrafi, Nüvizmatik, Antropoloji, Arkeometri, Koruma-Onarım, Mimarlık Tarihi gibi alanların konularını kapsayan, disiplinler arası çalışmaları yayımlamayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Lycus Dergisi, Anadolu Arkeolojisi, Tarihi Coğrafyası olmak üzere Prehistorik Dönem'den başlayarak, günümüze kadar olan kültür mirası, buluntular, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçları, restorasyon, konservasyon, müzecilik, antropoloji, epigrafi, etno-arkeoloji gibi bilimsel çalışmaları kapsar. Bunların dışında ilk defa yapılan tespitler, uygulamalar ve analiz çalışmalarının yer aldığı yazıları içerir.

Yayın Politikası

- Lycus Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Hakem değerlendirme sürecinden olumlu görüş alan makaleler, yıllık yayın için belirlenen hedefi aşması durumunda bir sonraki sayıda yayımlanması amacıyla havuzda bekletilir. Makalelerdeki öncelik, yazar tarafından çalışmanın gönderildiği tarih ve makale niteliği göz önüne alınarak belirlenir.

- Lycus Dergisi'ne gönderilen çalışmaların daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayımlanmak üzere gönderilen çalışma, yazarın tezinden (lisans/yüksek lisans/doktora) üretilmişse veya bilimsel bir kongre/toplantıda sunulmuşsa bunun başlığa konulacak dipnot ile açıklanması gereklidir. Bu çalışma, yayın kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde tarih ve yer bildirmek şartı ile kabul edilebilir.

- Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanma aşamasına kadar geçen süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda (<https://dergipark.org.tr/lycus>) gerçekleşir. Herhangi bir yazının elektronik sisteme eklenmesi, çalışmanın yayımlanması için başvuru olarak kabul edilir ve değerlendirme süreci başlar. Yazarlar yayımlanmak üzere gönderdikleri çalışmaların yayın haklarını, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü bünyesindeki Lycus Dergisi'ne devretmiş olurlar. Lycus Dergisi'nde yayımlanan çalışmaların telif hakkı dergiye ait olup referans gösterilmeden aktarılamaz, çoğaltılamaz ve dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayımlanamaz. Yayımlanan çalışmalar için yazarlara telif ücreti ödenmez.

- Lycus Dergisi'nde yayımlanmış yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir bilimsel, etik ve hukuki sorumluluk, yazar/yazarlara aittir. Bu hususta Dergi, herhangi bir hükümlülük kabul etmez.

- Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmiş olması gereklidir. Yayın alt komisyonu, yazım kurallarına uymayan yazıları yayımlamama veya düzeltmek üzere yazar/yazarlara iade etme yetkisine sahiptir. Lycus Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin yazarlarının TELİF HAKKI DEVRİ FORMU'nu eksiksiz doldurarak, ıslak imza ile adresimize göndermeleri gerekmektedir. Çalışma Dergi'ye gönderildikten sonra, hiçbir aşamada, Telif Hakkı Devri Formu'nda belirtilen yazar adları ve sıralaması dışında yazar adı eklenemez, silinemez ve sıralamada değişiklik yapılamaz.

- Etik İlkeler ve Yayın Politikasıyla ilgili daha kapsamlı bilgiye <https://dergipark.org.tr/tr/pub/lycus/policy> sayfasından ulaşabilirsiniz.

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler World ortamında, Times New Roman harf karakteri kullanılarak yazılmış olmalıdır. Yunanca alıntılar dışında tüm metin tek yazı karakteri ile oluşturulmalıdır.
2. Metin 11 punto; özet, dipnot, katalog 9 punto; kaynakça 10 punto olmalı, tek satır aralıkla yazılmalıdır.
3. A4 boyutundaki yazılarda, sayfanın solundan ve üstünden 3 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılmalıdır.
4. Ana başlık metnin yazıldığı dilde, 11 punto, düz ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır. Yabancı dildeki başlık, ana başlığın bir alt satırında, 12 punto, italik ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır.
5. Başlık altında, ortalanarak yazar/yazarların isimleri, 10 punto ve koyu yazılmalıdır. Yazar isimleri yıldızlı dipnot (*) ile dipnotta gösterilmeli, dipnotta ise yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurumun adı, adresi ve e-posta adresi ile ORC-ID numaraları belirtilmelidir.
6. Yazar isimlerinin altında, 200 kelimeyi aşmayacak şekilde, ancak en az 150 kelime özet yazılmalıdır. Özetle çalışmanın amacı, içerik ve sonuçları hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özete en az 4, en fazla 6 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Yabancı dildeki çalışmalarda metnin kaleme alındığı dilde ve Türkçe özet, Türkçe yazılmış çalışmalarda ise metin dilinde ve İngilizce özet yer almalıdır.
7. Dipnotlar sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
8. Metin içerisindeki alt başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük olmak üzere 11 punto olmalı ve koyu yazılmalıdır.
9. Çalışmanın tamamı, özet, kaynakça ve figürler ile birlikte 20 sayfayı geçmemeli, sağ alt köşeye sayfa numarası eklenmelidir. Bu sınırlamayı aşan çalışmalarda, editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.
10. Makalede kullanılacak fotoğraf, resim, çizim ve harita gibi görsel verilerde "Fig." kısaltması kullanılmalı, numaralandırmada süreklilik gözetilmelidir. Metnin içinde kullanılan "Fig." ibaresi parantez içerisinde yer almalıdır. İki'den fazla figür belirtiliyorsa, iki rakam arasına boşluksuz tire (Fig. 2-4) konulmalıdır. Figür çözünürlükleri 300 dpi'den aşağı olmamalı ve JPEG formatında gönderilmelidir. Figürlerin listesi metnin sonunda, kaynakça bölümünün öncesinde yer almalıdır.
11. Kaynakça, makalenin sonunda bulunmalıdır. Kaynakçanın devamında, varsa figürler yer alır.
12. Makaleler, editörlerin önerileri doğrultusunda seçilen çift taraflı-kör hakemlik (gerektiğinde 3. hakeme gönderilebilir) ilkesine uygun olarak değerlendirilmektedir. Yazarın kimliğinden bağımsız olarak değerlendirilen yazılar için hakemlerin gerekli gördüğü düzeltme ve görüşler yazara iletilir. Yazım kurallarına uygun olmayan makaleler ise işleme konulmadan, yazarına iade edilecektir. Yazar, hakemlerden gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.
13. Yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Bu çalışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak Lycus Dergisi'nin görüşü niteliği taşımaz.
14. Dipnot kaynakları aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;
Tek Yazarlı Kaynak Gösterme: İnan 1987, 121.
İki Yazarlı Kaynak Gösterme: Şimşek – Duman 2007, 75.
İki'den fazla yazarı kaynak gösterme: Hobbs v.d. 1998, 358.
Birden fazla kaynaktan yapılan alıntıyı gösterme: Kadioğlu 2006, 152; Ismaelli 2009, 25.
Birden fazla soy ismi taşıyan yazarı kaynak gösterme: Dönmez-Öztürk 2006, 95.
*Dipnotlarda sayfa numaraları verilirken, tam aralık verilmeli (İnan 1987, 121-125), "vd., vdd." gibi kısaltmalar kullanılmamalıdır.
15. Kaynakça aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;
 - Kitap kaynak gösterme:
Bailey 1980

D. M. Bailey, *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II*, London, 1980.

Demirhan-Erdemir 2015

A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.

Humann v.d. 1898

C. Humann – C. Cichorius – W. Judeich – F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.

• Çeviri Yapılmış Kitabı Kaynak Gösterme:

Deighton 2005

H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. H. Kökten-Ersoy, İstanbul, 2005.

Magie 2001

D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Çev. N. Başgelen – Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

• Editörlü Kitapta Bölümü Kaynak Gösterme:

Atila – Gürler 2010

C. Atila – B. Gürler, “Bergama Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Cam Eserleri”, *Metropolis İonia II Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar/The Land of the Crossroads Essays in Honour of Recep Meriç*, Ed. S. Aybek – A. K. Öz, İstanbul, 2010, 47-53.

• Makale Kaynak Gösterme:

Başaran 1990

S. Başaran, “1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, *11. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara, 1990, 107-123.

Kaya 2009

M. A. Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)”, *Doğu Batı Dergisi* 49, Ankara, 2009, 195-234.

Murat 2003

L. Murat, “Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum* 4/2, 2003, 89-109.

Şimşek – Duman 2007

C. Şimşek – B. Duman, “Laodikeia'da Bulunan Ampullalar”, *Olba XV*, İstanbul, 2007, 73-101.

• Yayımlanmamış Tez Çalışmasını Kaynak Gösterme:

Söğüt 1998

B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

Erön 2007

A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2007.

• Antik Dönem Metinlerini Kaynak Gösterme:

Antik döneme ait edebi bir metinden yapılan alıntılar, dipnot yerine metin içerisinde ve parantez içerisinde “Plinius (*nat.* V.105)”, “Strabon (XII.8.16)” verilmelidir. Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir. Antik kaynaklar *Der Neue Pauly*'de verilen standartlara uygun olmalıdır.

16. Dipnot ve kaynakçada bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla eseri kullanılacaksa, yıldan sonra alfabenin başlangıç harfinden başlayarak küçük harf ekleyerek (Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 231) numaralandırılmalıdır.

17. Başvurular <https://dergipark.org.tr/lycus> adresi üzerinden yapılmalıdır; bununla birlikte gerektiğinde lycus@pau.edu.tr e-posta adresinden de yapılabilir.

AIM, SCOPE AND PUBLICATION POLICY OF LYCUS JOURNAL

Aim

The Lycus Journal, published twice a year, in June and December, is a double blind peer-review scientific open-access e-journal. The Lycus Journal aims to publish interdisciplinary studies covering the areas such as Anatolian archaeology above all, ancient historical geography, prehistory, protohistory, Near Eastern and classical archaeology, museology, ancient history, epigraphy, numismatics, anthropology, archaeometry, conservation-restoration, architectural history.

Scope

The Lycus Journal covers scientific studies in Anatolian archaeology and historical geography from the prehistory through the present encompassing cultural properties, finds, results of archaeological excavations and surveys, restoration, conservation, museology, anthropology, epigraphy, and ethno-archaeology. In addition, articles covering first-time attestations, implementations and analyses are included.

Publication Policy

- Lycus Journal is an open-access journal published twice a year – in June and December. Manuscripts admitted through the peer review process may be kept in the pool for the next issue in case there is an excess number of articles for the concerned year. Priority is given according to the articles' submission dates and their quality.
- Manuscripts submitted to Lycus Journal must not be already published elsewhere and must not be in the process of evaluation by another publication. In case the manuscript submitted was derived from undergraduate, master's or doctoral dissertation of the author or it was already presented at a scientific congress/meeting this must be explicitly stated with a footnote inserted to the title. Such works may be accepted on the condition that place and date be stated if the publishing committee approves.
- The entire process from the submission to the publishing stage is carried out electronically (<https://dergipark.org.tr/lycus/>). Any manuscript uploaded to the electronic system is considered an application for publishing and the evaluation process starts. Thus, authors transfer the copyright of their work to the Lycus Journal published by the Institute of Archaeology of Pamukkale University. Copyright of studies published in the Lycus Journal belongs to Lycus Journal and they cannot be transferred or copied elsewhere without giving reference, or cannot be published elsewhere without getting prior written consent of the Journal administration. Authors are not charged any fees for publication and are not paid any royalty for their published studies.
- Any scientific, ethical or judicial liabilities possible to arise from articles published in the Lycus Journal belong to the author(s). The Journal does not accept any such liability.
- The manuscripts submitted to the Journal must be prepared in accordance with the Journal's guidelines. The publishing sub-committee is authorized not to publish or return for correction to the author(s) the manuscripts not conforming to the guidelines. All the authors of manuscripts admitted for publication must fill in the COPYRIGHT TRANSFER FORM and send us the wet-ink signature copy. After the manuscript is submitted to the Lycus Journal, the author names must be used as designated in the Copyright Transfer Form; they cannot be altered, changed in order or a new name inserted or one deleted.
- Lycus Journal checks the manuscripts against plagiarism using professional software. Any manuscripts with high rate will be duly rejected.
- More information on Ethical Principles and Publication Policy can be found <https://dergipark.org.tr/tr/pub/lycus/policy>.

AUTHOR GUIDELINES

1. The manuscripts need to be submitted in MS Word using Times New Roman font. Apart from citations in Greek, the entire text needs to comprise a single font.
2. The main text must be 11 pt; abstract, footnotes and catalogues 9 pt; bibliography 10 pt in size and single line spacing.
3. The document needs to be arranged as A4 in size with margins of 3 cm from top and left and 2 cm from right and bottom.
4. The main title needs to be 11 pt, bold, centred, with initials of each word capitalized, in the language of the manuscript. The title in foreign language needs to be in the net line after the main title, 11 pt, bold, centred, with initials of each word capitalized, and all in italics.
5. The name(s) of the author(s) need to be 10 pt, bold and centred. The names need to be elaborated in a footnote marked with an (*). The footnote needs to state the academic title of the person, his/her affiliation's name and address, e-mail address and ORCID number.
6. After the author-name(s) must come the abstract, not less than 150 and not more than 200 words. The abstract needs to state the aim, scope and results of the study briefly. Under the abstract, the keywords– minimum four and maximum six – must be listed. Non-Turkish articles need to have abstract in the language of the article and Turkish; articles in Turkish need to provide abstracts in Turkish and English.
7. Footnotes need to be given at the bottom of each page and continue uninterruptedly from the beginning through the end.
8. Titles of sub-chapters need to be 11 pt in size, bold, and initials of each word capitalized.
9. The entire manuscript must not exceed 20 pages including abstracts, bibliography and plates/figures. Page numbers must be inserted in the centre at the bottom. Manuscripts exceeding these limits are subject to the decision of the editors.
10. Artwork such as photographs, illustrations, images and maps to be used in the manuscript need to be indicated as “Fig.” with continuous numbering. When they are referred to in the text they must be given within parentheses. When more than two consecutive figures are referred, they need to be joined with a dash without spaces (i.e. Figs. 2-4). The images must be submitted minimum 300 dpi and in JPEG format. Figure list must be also given at the end of the text before the bibliography.
11. The bibliography must be given at the end of the manuscript. It is followed by the figures/plates, if applicable.
12. Manuscripts are evaluated on the basis of double blind peer reviews proposed by the editors; in case necessary, a third blind peer review may be asked. Independent of the author's actual identity, revisions and opinions of the referees are forwarded to the author(s). Manuscripts not abiding by the guidelines will be returned without any processing. The author(s) is/are considered to have committed to do the revisions, changes and additions proposed by the referees.
13. Scientific liability of published articles rests on the author(s). These studies do not necessarily represent the opinion of the Lycus Journal directly or indirectly.
14. Footnote references must be prepared as follows:
Single author reference: İnan 1987, 121.
Two-author reference: Şimşek – Duman 2007, 75.
Multiple-author reference: Hobbs *et al.* 1998, 358.
Multiple source referencing: Kadioğlu 2006, 152; Ismaelli 2009, 25.
Author with multiple surnames: Dönmez-Öztürk 2006, 95.
N.B. References in the footnotes must have clearly designated page numbers; abbreviations such as “ff.” must not be used.
15. Bibliography must be prepared as follows:
 - Books:
Bailey 1980
D. M. Bailey, *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II*, London, 1980.
Demirhan-Erdemir 2015

A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.

Humann v.d. 1898

C. Humann – C. Cichorius – W. Judeich – F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.

• Translated works:

Deighton 2005

H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Transl. by H. Kökten-Ersoy, İstanbul, 2005.

Magie 2001

D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Transl. by N. Başgelen – Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

• Referencing chapters in edited works:

Atila – Gürler 2010

C. Atila – B. Gürler, “Bergama Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Cam Eserleri”, *Metropolis İonia II Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar / The Land of the Crossroads Essays in Honour of Recep Meriç*, Eds. S. Aybek – A. K. Öz, İstanbul, 2010, 47-53.

• Articles in periodicals or periodic series:

Başaran 1990

S. Başaran, “1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, *11. Kazı Sonuçları Toplantısı*, vol. 2, Ankara, 1990, 107-123.

Kaya 2009

M. A. Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)”, *Doğu Batı Dergisi* 49, Ankara, 2009, 195-234.

Murat 2003

L. Murat, “Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum* 4/2, 2003, 89-109.

Şimşek – Duman 2007

C. Şimşek – B. Duman, “Laodikeia'da Bulunan Ampullalar”, *Olba* XV, 2007, 73-101.

• Referencing unpublished dissertations:

Söğüt 1998

B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, Selçuk University, Institute of Social Sciences, unpublished PhD dissertation, Konya, 1998.

Erön 2007

A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Adnan Menderes University, Institute of Social Sciences, unpublished master's dissertation, Aydın, 2007.

• Referencing ancient sources:

Citations from ancient sources must be given within parentheses within the text – not in the footnote: (Pliny, *nat. his.* V.105), (Strabo, XII.8.16). Terms or short sentences in ancient languages cited within the text or footnotes must be given in italics. Ancient sources must be abbreviated according to the standards of *Der Neue Pauly*.

- 16.** In case multiple sources of an author published in the same year are to be cited in the footnote or bibliography, they must be disambiguated by adding a small case letter in alphabetical order after the year (e.g. Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 231).
- 17.** Manuscripts must be submitted via <https://dergipark.org.tr/lycus>; yet, in case of difficulties, manuscript may be submitted to the lycus@pau.edu.tr e-mail address.

Büyük Menderes'in Erken Dönem Sosyo-Kültürel Gelişiminde Çine-Tepecik Kazıları

*Çine-Tepecik Excavations in the Socio-Cultural Development of Büyük Menderes
in the Early Period*

Sevinç GÜNEL* – Tolga Kaan KIYAK**

Öz

Büyük Menderes Bölgesi'nin dağlık ve ovalık araziye bir arada yansıtan coğrafi yapısı, yerleşik yaşamla birlikte önemli bir faktör olmuş ve toplumların sosyal yaşamını doğrudan etkilemiştir. Büyük Menderes'in (Meander) oluşturduğu derin vadinin batıda Ege denizine açılması, doğuda ise, İç Anadolu platosuna uzanması, bu bölgenin sosyo-kültürel yaşamını etkilediği gibi, çevre kültürlerle ticari faaliyetlerin de aktif olmasında rol oynamıştır. Çine-Tepecik, Büyük Menderes Nehri'nin güney kollarından biri olan Çine Çayı'nın kenarında, bereketli topraklara sahip ovada yer alan bir merkezdir. Höyüğün yerleşim süreci, Kalkolitik dönemden itibaren Tunç Çağları sonuna değin kesintisiz devam eden kültür tabakalarını kapsamaktadır. Kazıların ortaya koyduğu neticeler, Tepecik'te erken toplumların geçim kaynaklarını belirleyen tarım ve hayvan kaynaklarına dayalı bir sosyal yaşamı öne çıkarmakta ve bu kaynakların her dönem önemini yitirmediğini göstermektedir. Bu kaynaklara dayalı besin ekonomisi, aynı zamanda belli teknolojik gelişime de olanak sağlamıştır. Toplumların yaşam biçimi, geliştirdikleri teknoloji ve ekonomik düzen, MÖ 2. binyılı yerleşmesinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ekonomik işleyişte, farklı endüstriyel alanların güncel olduğu görülmektedir. MÖ 2. binyılı yerleşmesinde depo yapılarının ve atölyelerin yer aldığı, güçlü kulelerle desteklenmiş, savunma sistemine sahip kent yapısında, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılandırma çok açık olarak görülmektedir. Çine-Tepecik, bölgedeki gücü ve sosyal düzeyiyle, bölgelerarası ticaretini aktif yürüten bir merkez konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Çine-Tepecik, Kültürel Gelişim, Kalkolitik Çağ, Bronz Çağları, Bölgelerarası Bağlantılar.

Abstract

The geographical structure of the Büyük Menderes (Meander) Region, which reflects the mountainous and plains together, has been an important factor with the settled life and has shaped the social life of the societies. The opening of the deep valley formed by Menderes to the Aegean Sea in the west, and its extension to the Central Anatolian plateau in the east, not only affected the socio-cultural life of this region, but also played a role in the active commercial activities. Çine-Tepecik, which is located on the Çine plain, near the one of the southern branches of Menderes, is an important settlement located on a plain with fertile lands on the edge of the Çine Stream. The earliest cultural layer in the mound belongs to the Chalcolithic period. The settlement process continued uninterruptedly until the end of the Bronze Age. The results of the excavations highlight a social life based on agriculture and animal resources that determined the livelihoods of the early societies in Tepecik and show that these resources have never lost their importance. These resources and substance economy have also enabled certain technological development in the 2nd Millennium BC. The lifestyles of the societies, the technology they developed and the economic system were decisive in shaping the 2nd Millennium BC settlement. With its power and social level in the region, Çine-Tepecik is an important settlement that actively conducts interregional trade.

Keywords: Western Anatolia, Çine-Tepecik, Cultural Development, Chalcolithic Age, Bronze Ages, Interregional Connections.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara.

● 0000-0001-9455-5135 | sgunel@hacettepe.edu.tr

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara.

● 0000-0001-6417-3072 | tolgakiyak@hacettepe.edu.tr

Giriş

Büyük Menderes Nehri'nin (Meander) uzandığı bölgede, yüksek dağ sıraları ve ovalık arazinin oluşturduğu coğrafi yapı, yerleşik yaşamla birlikte önemli bir faktör olarak toplumların sosyal yaşamını etkilemiştir. Büyük Menderes'in, Anadolu'nun iç bölgeleriyle bağlantıyı sağlayan en derin vadi özelliğini taşıması ve batı yönünde Ege denizine açılması iletişimin çok daha geniş bir coğrafyaya yayılımında belirleyici olmuştur¹. Büyük Menderes'in Ege ve İç Anadolu arasındaki konumu, bulunduğu coğrafyanın sosyo-kültürel yaşamının şekillenmesinde de rol oynamıştır. Bölgenin iletişim rotalarından Menderes'in güneyinde dağ sıraları arasında Çine Çayı'nın (Marsyas) uzandığı ovanın kültürel anlamda her dönem aktif olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgede, yerleşim modeli, erken toplumların dini olguları, sanat anlayışı, sosyo-ekonomisi ve ticarete dayalı arkeolojik kanıtlarıyla en erken kentleşme sürecine Çine Çayı'nın doğu kenarında, ovada yer alan Çine-Tepecik ışık tutmaktadır (Fig. 1). Bu bölgenin Kalkolitik Çağ'dan Tunç Çağları sonuna değin kültürel ve kronolojik gelişimini, Çine-Tepecik yerleşmesiyle takip etmek mümkündür².

Kültür tabakalarına ait farklı numunelerin ortaya koyduğu radyokarbon neticeleri, MÖ 5400/5378-5291 ile MÖ 1268-1157/1020 zaman aralığını kapsamaktadır³. Höyükte, kültür tabakaları kuzeyden güneye doğru genişleyen bir yerleşim planını gösterir (Fig. 2). Yerleşmenin en erken kalıntıları, güney ve güneybatı yönünde kalın bir tabaka oluşturan alüvyonun alt seviyelerinde takip edilmektedir. Alüvyon, kazıların yanı sıra Arkeocoğrafya araştırmalarında delgi sondajlarıyla da tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmalardan elde edilen veriler, özellikle höyüğün doğusunda tatlı su birikintisi ve canlılara yönelik kalıntılarıyla olası bir göl oluşumuna işaret etmektedir. Yerleşmenin doğusunda geniş bir alana yayıldığı öngörülen göl, Tepecik'in kent olarak kurulumuna da ışık tutmaktadır⁴.

¹ Günel 2005, 29-40; Günel 2006a, 153-174.

² Günel 2012, 19-37; Günel 2014a, 84-91; Günel 2016a, 347-359; Günel 2016b, 201-214; Günel 2017a, 124-126; Günel 2017c, 239-252; Günel 2018a, 539-547; Günel 2018b, 157-167; Günel 2018c, 101-112; Günel 2022, 381-382, Res. 2.

³ Çine-Tepecik'te kültür tabakalarına ait numunelerin radyokarbon tarihlendirme önerileri, TÜBİTAK, Marmara Araştırma Merkezi Laboratuvarında yapılan analiz örneklerinin neticelerine ve Miami-BETA Laboratuvarının analizlerine dayanmaktadır.

⁴ Kazı ekibinde yer alan, Ege Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Fiziki Coğrafya Anabilim Dalı öğretim üyesi, Prof. Dr. E. Öner ve ekibi tarafından 2018 yılında höyükte, Çine Çayı'nın oluşturduğu alüvyal oluşum incelenmiş, höyük ve çevresinde, 65-1100 cm arasında değişen derinliklerde delgi sondajları açılmış ve ön neticeler rapor halinde sunulmuştur. Söz konusu ekip, 2022 yılında sondaj çalışmalarına devam etmiştir.

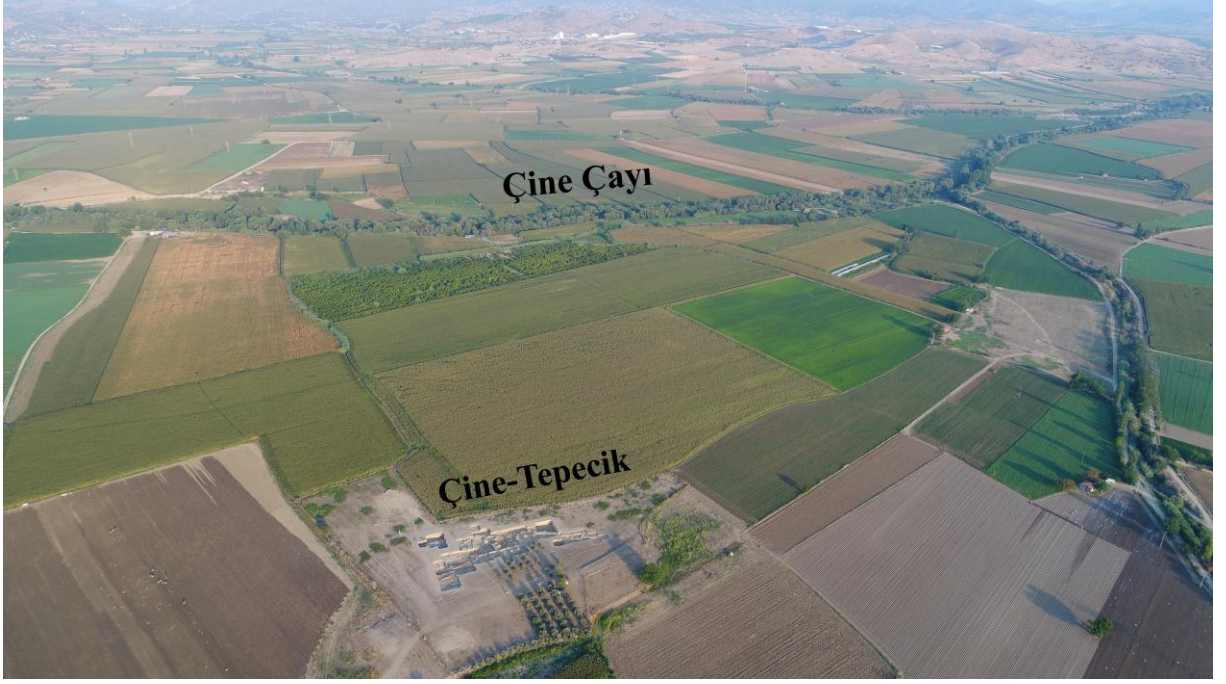

Fig. 1. Çine Ovası; Çine-Tepecik'in konumu (Hava fotoğrafı, Tolga Kaan Kıyak)

Fig. 2. Yerleşim alanı; Höyüğün kronolojik gelişiminde kültür tabakaları

Tepecik'in bulunduğu coğrafi konumda, erken toplumlardan itibaren geçim kaynaklarını belirleyen tarım ve hayvancılığa dayalı bir sosyal yaşam öne çıkmaktadır. Bu kaynaklar ve besin ekonomisi, belli alanlardaki teknolojik gelişime de olanak sağlamıştır. Seramik üretimi, pişmiş toprak ve mermer figürinler, mermer kaplar, takı sanatı, dokuma ve yontmataş endüstrisi, her dönem etkin olan sanatsal ve endüstriyel aktiviteleri yansıtmaktadır. Hammadde kaynaklarından obsidiyen, Kiklad adaları ile İç Anadolu'dan temin edilmiştir⁵. Bu kaynaklara erişimde, ticaretin ana materyalini oluşturan obsidiyen, MÖ 4. binyıldan MÖ 2. binyıl sonuna değin bölgelerarası iletişimi ve ticareti aktif kılmıştır⁶. Çine-Tepecik'te siyasi organizasyona dayalı ve kamusal bir yapının da yer aldığı sosyal yapılaşma, MÖ 3. binyıldan itibaren görülür⁷. Höyüğün dönemselsel ayrımında, Kalkolitik dönemin erken, orta ve geç evrelerini içeren IV kültür tabakası ve Erken Tunç Çağı'nda, III kültür tabakasına ait yerleşmelerin yanı sıra ölü gömme geleneğinin anlaşılmasını sağlayan mezarlar ve materyal kültüre ait buluntular, Tepecik'in kendine özgü yerel kültürünü ve aynı zamanda çevre kültürlerle iletişimi etkin olan yaşam düzeyini ve sanat anlayışını ortaya koymaktadır⁸. Tepecik'te Kalkolitik dönemin erken evresinden itibaren süreklilik gösteren iskân, toplumların geliştirdikleri teknoloji ve ekonomik düzen, MÖ 2. binyılın kültürel yapısı için belirleyici olmuştur. Bu kültürel gelişim, MÖ 1. binyıla değin takip edilmektedir.

Kentin Kronolojik Gelişimi ve Kültürel Kazanımlar

Çine-Tepecik'te en erken kültür kalıntıları, besin ekonomisine dayanan bir yaşamı ve aktivitelerine yönelik kalıntıları ortaya koymaktadır. Tarım ürünlerinin korunduğu, taş duvar örgü tekniğine sahip yuvarlak planlı silolar, büyük boyutlardaki çömler ve öğütme taşları, Kalkolitik dönem toplumlarının tükettiği ana besinlere ışık tutan kanıtlardır. Hayvan kemiklerinin yoğunluğu ve daha çok koyun ve keçi türü küçük baş ve sığır gibi büyük baş hayvan cinslerinden oluşması da beslenmeyle ilgili öncelikleri gösterir⁹. Bu iki ana besin kaynağına ait geliştirdikleri ve kullandıkları aletler ise, endüstriyel faaliyetler açısından öncü olmuştur. Alet teknolojisinde hammadde kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle yontmataş endüstrisine ait alet üretiminde, obsidiyen ve çakmaktaşı en yoğun işlenen hammaddedir. Bu taşların kullanımıyla ilgili oransal dağılımlarında, obsidiyenin çakmaktaşına göre öncelikli tercih edildiği anlaşılmıştır. Aletlerin işlevsel tanımında ise, orak dilgileri,

⁵ Kolankaya-Bostancı 2018, 145-160; Kolankaya-Bostancı v.d. 2020, 85-88.

⁶ Günel 2020b, 29, Fig. 3; Günel 2021, 120-121, Res. 3; Günel 2022, 382-383.

⁷ Günel 2013, 380, Res. 5; Günel 2020b, 31-32, Fig. 4-6.

⁸ Günel 2008a, 74-78, Res. 4-6; Günel 2013, 380-382; Günel 2022, 383-384, Res. 4-5.

⁹ Günel 2006b, 21-22, Çiz. 4, Res. 1.

dilgicikler, ok uçları, delici, uçlar ve bıçaklar yer alır (Fig. 3). Tepecik ihtiyacı olan obsidiyeni iki ana bölgeden temin etmiştir¹⁰.

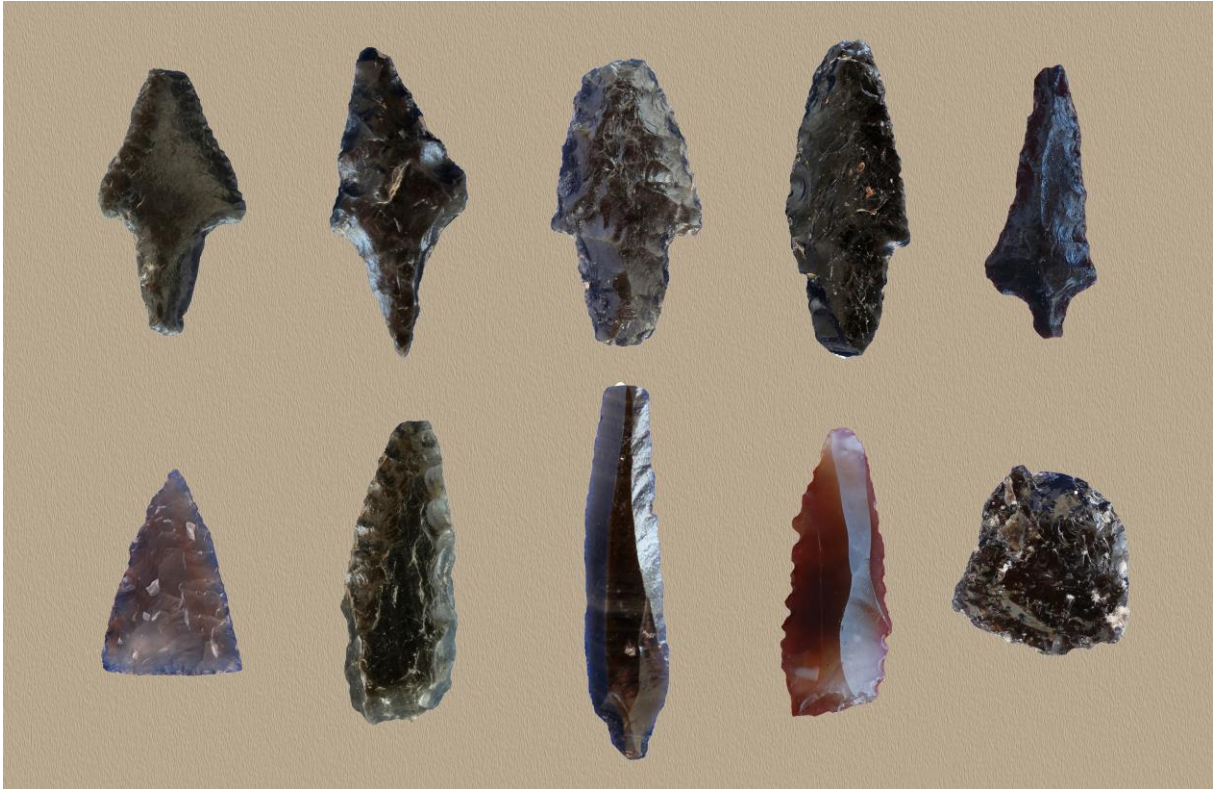

Fig. 3. Yontmataş Endüstrisi; Obsidiyen ve çakmaktaşı aletler

Obsidiyen kaynaklarına ait analiz sonuçlarına göre bu kaynaklar, Ege’de Kiklad adalarından Melos ve Antiparos, Dodacanese adalarından Giali ile İç Anadolu’dan Göllü Dağ, Nenezi ve Acı Göl’e işaret etmektedir¹¹. Her iki bölge ile olan bu iletişim, başlangıçta değiş-tokuş sistemine dayalı bir ticarete dayanmış olmalıdır. Taş alet teknolojisinde, Batı Anadolu Bölgesi’nden tanınan geleneksel yongalama tekniği uygulanmıştır¹². Höyükte obsidiyen üretim artıklarının ele geçmesi, çekirdek halinde temin edilen obsidiyenin yongalama işlemini yerel toplumun bir başka deyişle zanaatkarların üstlendiğini gösterir¹³. Hammadde odaklı endüstriyel faaliyetlerin yanı sıra hayvan kaynaklarından yünlerin, dokumacılıkta kullanımı ise, tezgâh ağırlıklarıyla ve işlenmiş kemik aletlerle anlaşılmakta ve dokuma endüstrisinin de günlük yaşamlarında aktif olduğu görülmektedir. Sosyal yaşamlarında öne çıkan diğer önemli bir iş alanı, seramik üretimidir. Seramik geleneği, yerel kültürün en belirleyici buluntularını oluşturmakta ve kronolojik ayırma ışık tutmaktadır. Yerel toplumun seramik sanatında süslemeye verdiği ayrıcalığı, farklı bezeme teknikleri ve kaplar üzerinde

¹⁰ Kolankaya-Bostancı 2018, 146-154, Res. 1-2; Kolankaya-Bostancı v.d. 2020, 85-89.

¹¹ Kolankaya-Bostancı v.d. 2020, 85-86.

¹² Kolankaya-Bostancı v.d. 2020, 87.

¹³ Kolankaya-Bostancı 2018, 147.

uygulanmış motiflerle anlamak mümkündür¹⁴. En erken yerleşim süreciyle birlikte, gri ve koyu gri seramik grubuna ait kaplarda perdah, kazı ve yiv bezeme teknikleri uygulanmıştır. Perdah bezeme, genelde derin kâselerin iç yüzeyine uygulanmıştır. Kabın ağız kenarının alt hizasında, kafes bezeme ya da yatay ve dikey zikzaklar görülür¹⁵. Erken ve Orta Kalkolitik dönem yerleşmesinde perdah bezemeli kaplar ve motifler, Batı Anadolu ve adalarda çağdaşı seramik geleneğiyle benzerdir ve kronolojik açıdan paralelliği ortaya koymaktadır¹⁶. Kaplarda kazı ve birbirine paralel yay görünümlü yivlerin oluşturduğu bezeme stili, kapların dış yüzeyinde ve gövdede uygulanmıştır. Öte yandan derin kâselerin ağız kenarı üzerinde yükselen boynuz ve mantar biçimli kupa ise, Kalkolitik dönemin geç evresine tarihlenmesinde belirleyici kap eklentileri arasında yer alır¹⁷. Seramiğin yanı sıra mermer konik biçimli ritonlar¹⁸ ve ayrıca mermer Kilia tipi figürinler¹⁹, erken toplumların tasvir sanatında yer almakta ve bölgelerarası ilişkilerde kültürel birlikteliğe ışık tutmaktadır²⁰. Ayrıca bölge faunasında yer alan farklı türde hayvanların tasvir sanatına yansımaları, arkeozoolojik incelemelerin yanında pişmiş toprak figürin örnekleriyle anlaşılmaktadır²¹. Bu kalıntılar, en erken yerel kültürün tanımında ve anlaşılmasında rol oynamış ve bunu takip eden dönemlerin gelişiminde de etken olmuştur.

Höyüğün yerleşim sürecinde, III kültür tabakası, mimaride malzeme-teknik özellikleri ve boyutları açısından sosyal yapılaşmanın belirginleştiği Erken Tunç Çağı kültürel gelişimiyle takip edilmektedir²². Bu kültüre ait duvar tekniği ve boyutları açısından farkındalığı olan bir yapı, özel bir kullanıma işaret eden ve olası bir siyasi organizasyona gidildiğine ilişkin ipucudur²³ (Fig. 4). Söz konusu yapının temel duvarı, iri boyutlarda ve düzgün-beyaz taşlardan oluşmaktadır. Duvar örgüsünde kullanılan dere taşları, iri yapı taşların üzerinde bir tabaka görünümündedir. Bu yapıyı farklı kılan, duvar yapısının yanı sıra 0.70 m olarak belirlenen duvar kalınlığıdır. Yapının boyutları ise, 12x6.50 m ölçülerinde düzgün dikdörtgen bir plan oluşturmaktadır. Yapı, şiddetli bir yangına maruz kalmıştır. Yapı içinde yanmış kerpiçler ve kömürleşmiş ağaç kalıntıları tahribatın boyutlarını göstermektedir. Dikdörtgen planlı yapı, Batı Anadolu'nun Erken Tunç Çağı mimari geleneğini yansıtmaktadır.

¹⁴ Günel 2014a, 87-93, Lev. 1-11; Günel 2018a, 540-546, Res. 55.2-55.10.

¹⁵ Günel 2014a, 87, Pl. 2A-B, Pl. 3, Pl. 5A; Günel 2018a, 543.

¹⁶ Günel 2014a, 89; Günel 2018a, 543-545. Karş. Coleman 1977, 81, 107, Pl. 40-43; Lamb 1932, 116, 127, Fig. 13; Takaoglu 2006, 298, 305, Fig. 10-26; Benzi 2008, 88, 92-93, Fig. 20; Felsch 1988, 65, 68, 185, 191, Pl. 38:4-5.

¹⁷ Günel 2014a, 87, Pl. 1A.

¹⁸ Günel 2014a, 93, Pl. 11; Günel 2018a, 545, 547, Fig. 55. 8.

¹⁹ Günel 2018a, 548-549, Fig. 55.9-55.10.

²⁰ Günel 2020b, 29, Fig. 2.

²¹ Günel 2021, 121, Res. 4.

²² Günel 2013, 380, Res. 5; Günel 2020b, 31-32, Fig. 4-6; Günel 2021, 122, Res. 5

²³ Günel 2013, 380, Res. 5; Günel 2014a, 84-87, Fig. 3-4; Günel 2014b, 113.

Fig. 4. MÖ 3. binyıl; Erken Tunç Çağı yapısı

Ege dünyasında MÖ 3. binyılı, siyasi yönetim anlayışının öne çıktığı yerleşimlerle karakterize edilmektedir ve bu oluşumu Batı Anadolu ve kıyı şeridinde yakın adalarda yerel özellikleri barındıran mimari detaylarıyla geniş bir coğrafi dağılım alanında takip etmek mümkündür²⁴. Bu yayılımda, Batı Anadolu'da, Troya²⁵, İzmir bölgesinde Liman Tepe²⁶, Çeşme Bağlararası²⁷, Yassitepe²⁸ ve Bakla Tepe (BT IV 1)²⁹, kıyı şeridinde yakın adalarda ise, Lemnos-Poliochni'de farklı yapı evrelerine ait mimari³⁰, Lesbos-Thermi (I-V)³¹, Chios-Emporio (V-I)³² ve Samos-Heraion (I-IV)³³ yer almaktadır³⁴. Bu coğrafi bölgede Çine-Tepecik, kendine özgü yerel özellikleri barındıran mimarisi ve buluntularıyla paralel bir kültürel gelişimi vermiştir. Tepecik buluntuları arasında yer alan kulplu fincan ve depas, Erken Tunç Çağı'nın kap repertuarından tanınmakta ve çağdaşı merkezlerle paralel bir

²⁴ Erkanal – Şahoğlu 2019, 222-225, Çiz. 1; Kouka 2002.

²⁵ Blegen v.d. 1950; Ivanova 2013, 18-33; Kouka 2016, 206, Fig. 9.1-9.2.

²⁶ Erkanal – Şahoğlu 2016, 157-166; Kouka 2016, 206, 210, Fig. 9.1, 9.4-9.5

²⁷ Şahoğlu v.d. 2018, 371-389.

²⁸ Derin-Caymaz 2014, 422, Çiz. 3; Derin v.d. 2015, 457, Res. 3; Derin v.d. 2016, 163-165, Çiz. 2-3.

²⁹ Kouka 2016, 206, Fig. 9.1; Gündoğan v.d. 2019, 1096-1100, Fig. 8-10

³⁰ Kouka 2002, 35-128, Plan 2-10; Kouka 2016, 206, 210, Fig. 9.1,9.3

³¹ Kouka 2002, 152-247, Plan 12-14.

³² Kouka 2002, 264-275, Plan 43-44.

³³ Kouka 2002, 286-291, Plan 48, 52-53; Kouka 2016, Fig. 9.8.

³⁴ Kouka 2002, 299-302; Kouka 2013, 570-580; Erkanal 2011, 130-135.

tarihlendirmeye ışık tutmaktadır³⁵ (Fig. 5). Dönemin tasvir sanatına ait pişmiş toprak figürin³⁶ ve keman biçimli mermer idoller ise³⁷, Ege dünyasıyla kültürel yakınlığı göstermektedir. Öte yandan yerleşim alanında az sayıda karşılaşılan Erken Tunç Çağı ölü gömme geleneğinde, bebek bireylerin çömleklere, yetişkin bireylerin ise, pithos mezarlara gömüldüğü anlaşılmaktadır³⁸.

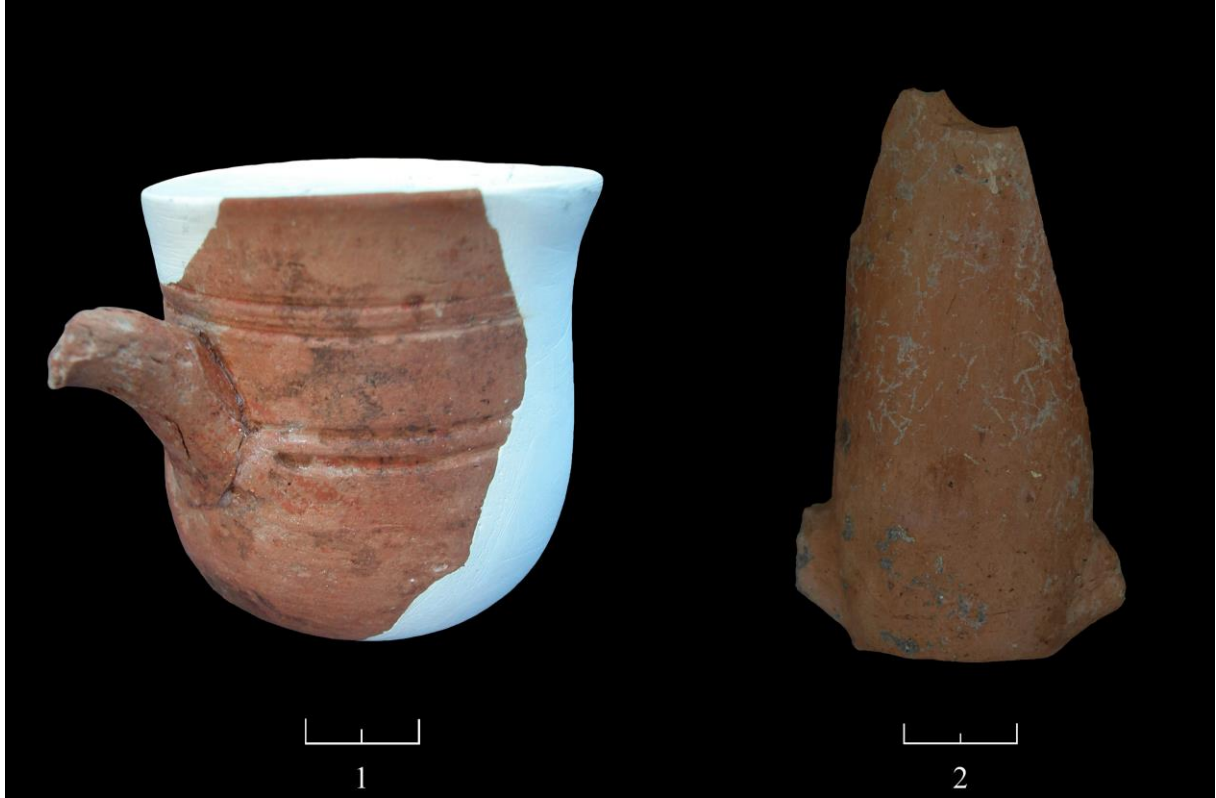

Fig. 5. MÖ 3. binyıl; Erken Tunç Çağı kapları

Toplumların erken dönemlerine ait yaşam biçimi, endüstriyel faaliyetler ve ekonomik düzen, MÖ 2. binyıla tarihlenen kültür tabakalarının gelişiminde önemli bir rol oynamış ve kentleşme sürecinin de takip edilmesini sağlamıştır. MÖ 2. binyılın ilk yarısında Orta Tunç Çağı'na tarihlenen II 2 kültür tabakasında tasvir sanatına verilen özen ve öncelik görülür. Bu kültürü, riton, antropomorfik kap geleneği ve din anlayışına ışık tutan 'boğa kültüne' ait eserler yansıtmakta ve bölgelerarası kültürel yakınlığı ortaya koymaktadır³⁹. Kült eşyaları arasında, boğa idolleriyle yüceltilmiş pişmiş toprak model ve boynuz modelleri, Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz coğrafyasıyla ikonografik benzerliği gösterir⁴⁰. Seramik üretiminde ise, toplumların çevresinde esinledikleri farklı kuş türlerine ait hayvan başları ya

³⁵ Günel 2021, 122, Res. 6:1-2. Karş. Podzuweit 1979, 9, 151-153, Taf. 6: I-II.

³⁶ Günel 2019, 191, Fig. 4.

³⁷ Günel 2008b, 252-253, Şek. 1-5.

³⁸ Günel 2008a, 74-78, Res. 4-6; Günel 2013, 380-382; Günel 2014b, 114-116, Res. 5-7; Günel 2022, 383-384, Res. 4-5; Günel – Kıyak 2022, 226, Res. 13.

³⁹ Günel 2020a, 164-167, Res. 2-7; Günel 2020b, 33, Fig. 7-8; Günel 2022, 384-386, Res. 6-7.

⁴⁰ Günel 2011a, 10-11, Abb. 3-5; Günel 2020a, 164-166, Res. 3.

da kaba eklenti olarak kuş figürleri arasında kaz ve keklik, sanata uyarlanan bazı hayvan türleridir. Öte yandan bu dönemin seramik üretiminde hayvan biçimli kaplar, geyik ve koç biçimli ritonlara ait örnekleri vermiştir. Bu kaplarda ustaların süslemeye verdiği özeni, baş, boyun ve kısmen korunmuş boynuzlarda bant şeklide altın mikadan oluşan bezemede görmek mümkündür. Böylece hayvan biçimli kap formu ve aynı zamanda mikanın parlak görünüm veren süsleme stiliyle, göz boşlukları ise, değerli bir taş kakmayla ritona, çok daha görkemli bir görünüm kazandırılmıştır⁴¹. Tepecik ritonları, Anadolu'da MÖ 2. binyıl kap repertuvarında törensel kaplar olarak ayrıcalığı olan eserlerle benzer bir geleneği yansıtmış olmalıdır⁴². Tasvirli kap geleneğindeki zenginliği, bir pithos üzerinde kulağında küpesi, kolunda bileziği işlenmiş takılarıyla birlikte tüm detayların gösterilmeye çalışıldığı antropomorfik bir pithos ve şematik boğa idolleriyle yüceltilmiş pişmiş toprak kült eşyası, dönemin tasvir sanatındaki çeşitliliği gösteren ve aynı zamanda din anlayışına ışık tutan eserlerdir⁴³. Toplumların inançlarında boğanın yeri ve anlamını farklı kült eşyalarındaki tasvirler vurgulamaktadır⁴⁴. Bu eserler arasında, olası bir yapının ön cephesini taçlandıran şematik boğa idollerinin işlendiği pişmiş toprak model bölge için özgün bir eserdir. Kült eşyaları arasında boğanın öne çıkarıldığı farklı bir tasvir anlayışı, pişmiş toprak boğa boynuz modelleridir⁴⁵. Tepecik kült eşyaları, MÖ 2. binyılın ilk yarısında Önasya ve Ege ikonografisiyle ikonografik anlamda benzerliği ortaya koymakta ve bölgelerarası etkileşimde Çine-Tepecik yerini almaktadır.

Tepecik'in endüstriyel alanında, Ege ve Orta Anadolu bölgeleriyle hammadde kaynaklarına dayalı obsidiyen akışının her dönemde güncel olduğu ve MÖ 2. binyılında da aktif olarak devam ettiği görülür. MÖ 2. binin ilk yarısında, aletlerin yanı sıra obsidiyen kaplara ait örnekler, Tepecik'te prestij ürünlerde obsidiyen kullanımına ışık tutmaktadır. Ege, Anadolu ve Doğu Akdeniz'i kapsayan coğrafyada, obsidiyen kaplar, krâli ya da elit kesim için üretilen değerli eserler olarak, bölgelerarası ilişkileri öne çıkaran, resmi/diplomatik hediyelerdir⁴⁶. Dönemin obsidiyen kap geleneği ve tasvirli eserleri, Tepecik'in gelişmiş bir sosyo-kültürel yapıya sahip bir kent konumunu güçlendirmektedir. Bu kültürel birikimde ve bölgelerarası iletişimde, Büyük Menderes ve Çine Çayı'nın doğal uzantıları ve Ege denizine açılan iletişim rotaları, hiç şüphesiz önem taşımaktadır. Orta Tunç Çağı'nın son evreleri ve Geç Tunç Çağı'nın başlangıcına denk gelen dönem ise, yerleşmenin doğal etkileşimlerini barındıran kanıtları vermektedir. Yerleşmenin güney yönünde

⁴¹ Günel 2021, 123, Res. 7.

⁴² Fischer 1963, 155-156, Taf. 132-133; Parzinger – Sanz 1992, 115-116, Taf. 74-75; Kulakoğlu 2011, 48.

⁴³ Günel 2011a, 8-11, Abb. 8-11; Günel 2015, 213-214, Abb. 16.1-2, Abb. 17; Günel 2020a.

⁴⁴ Günel 2011a; Günel 2020a.

⁴⁵ Günel 2020a.

⁴⁶ Bevan 2003; Bevan 2007; Macdonald – Knappett 2007.

belli bir alanı kalın bir tabaka oluşturan volkanik külle kaplanmıştır (Fig. 6). Küllerin analiz neticeleri, Thera adasının volkanik kül elementleriyle benzer bir bileşimi vermektedir⁴⁷.

Fig. 6. MÖ. 2. binyıl; Thera volkanik kül tabakası

MÖ 2. binyılın ikinci yarısında yerleşme, dönemin ve bulunduğu coğrafyanın kültürel ve ticari dinamiklerine uygun bir gelişimle takip edilmektedir. Kulelerle güçlendirilmiş savunma sistemine sahip, toplumların bölgelerarası ticaretini aktif yürüttüğü, ekonomik kaynaklarını belirgin bir sisteme dayandırdığı ve buna bağlı olarak belli bir refah düzeyine sahip bir yerleşim modeli görülür (Fig. 7). Batı Anadolu'da bu döneme tarihlenen ve sınırlı merkezlerde görülen sur, Tepecik'te II 1 kültür tabakasında 2.20 m kalınlığında bir duvar yapısına sahip, 'kiklopik' tarzda iri taşların da kullanıldığı ve taş temel üzerinde kerpiç blokların yükseldiği bir duvar tekniğini yansıtmaktadır. Surda 20 m aralıklarla, 6.36x6.36 m boyutlarında kare planlı kulelerin yer aldığı savunma sistemi, güçlendirilmiş ve buna bağlı gelişmiş bir kent modeli açısından belirleyicidir. Sura ait kulelerin aktif olarak kullanım gördüğü, kulelerde *in situ* ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Küllerin analizleri, Viyana Teknik Üniversitesi'nde Dr. J. Sterba tarafından yapılmıştır; Sterba – Günel, "Identification of a volcanic ash layer from Çine-Tepecik, Turkey" (baskıda)

Fig. 7. MÖ 2. binyıl; Geç Tunç ağı savunma sistemine sahip yerleşim

Kuleler, sadece savunma işlevini değil aynı zamanda kentin ekonomik işleyişinde de rol üstlenmiştir. Sura ait kulelerden birinde, bir arada istiflenmiş ve iç içe yerleştirilmiş, aralarında sığ tabakların da yer aldığı kaplar, belli bir süreliğine depolanan ve malların kente giriş çıkışıyla bağlantılı bir organizasyona işaret etmektedir (Fig. 8).

Fig. 8. MÖ. 2. binyıl; Geç Tunç Çağı sura ait kulede ele geçen kaplar

Kulelerde depolamaya yönelik bu uygulamayı, diğer bir kuleye eklenmiş ufak boyuttaki depo yapısı daha anlaşılır kılmıştır. Kulenin yerleşim içinde kalan

köşesine eklenti görünümde olan bu yapıda, kaplar bir arada ve iç içe yerleştirilmiştir⁴⁸. Kapların yapıdaki buluntu durumları, malların belli bir süreliğine bu depoda muhafaza edildiğini gösterir. Buluntular arasında, sığ tabaklar, ithal ve yerli Miken üzengi kulplu kaplar ve amphoralar, ticari faaliyetler için belirleyicidir ve aynı zamanda ticaretin bölgelerarası boyutunu da ortaya koymaktadır. Savunma sistemiyle ilişkili bu birimlerdeki Miken boya bezeli kaplar, Ege bölgesiyle yürütülen ekonomik işleyişe ve ticari faaliyetlere ışık tutmuştur. Yerleşmede ise, ekonomik yapılandırmanın belli bir alanda odaklandığı birimler tesis edilmiştir. Depo, atölye/işlik gibi aktivitelerin yürütüldüğü yapıların birbirine yakın konumlandırıldığı bu düzenleme, kullanım alanlarına ya da iş kollarına göre belli bir planlamaya gidildiğine işaret etmektedir. Ürün depolamada pithosların belli bir düzende yerleştirildiği bu alanlar, kentin ekonomisine ve ticari faaliyetlerine hizmet veren merkezi bir konumdadır⁴⁹. Tarıma dayalı ürünlerin muhafaza edildiği farklı boyutlarda ve yarıya kadar toprağa gömülü iri boyutlardaki pithoslar, arpa ve buğday başta olmak üzere tahıl ürünlerinin depolandığı kentin ihtiyacını karşılayan ambar işlevini görmektedir (Fig. 9). Pithoslarda, özellikle başta arpa ve buğday stoğunun yapıldığı ve bu pithosların süreklilik gösteren bir kullanıma sahip olduğu, zaman zaman farklı tahılların bulunduğu anlaşılmıştır⁵⁰. Pithoslarda ve çevresinde ele geçen tahıl örneklerinin radyokarbon tarihlendirmeleri, MÖ 1415-1125 arasındaki zaman dilimini vermektedir⁵¹. Kentin ekonomisinin siyasi düzeyde gerçekleştiğini resmi depo olarak tanımlanan dikdörtgen planlı yapıya ait veriler ışık tutmaktadır (Fig. 7). Bu yapıda, ürünler belli bir düzende yerleştirilen pithoslarda depolanmış ve ağızları kapatılarak mühürlenmiştir. Yapı, yoğun bir yangının olduğu tahribatla yıkılmış ve bu tahribat sırasında pithoslar ve kaplar olduğu yerde kırılmış ve hatta bir arada olmak üzere belli bir yöne doğru sürüklenmiştir⁵². Kaplar arasında sığ tabaklar, hem kule içinde ve hem de ufak depo yapısında olduğu gibi, bir arada bulunmuştur. Pithoslarda ve özellikle sığ tabaklarda işaretleme sistemi, depo birimlerinde yaygın görülen bir uygulama ve üretimle ilgili belgelemedir. Yerleşmede, ağızları levha taşlarla kapatılmış iri pithosların yer aldığı taş platform ve resmi depo, birbiriyle bağlantılı tesis edilmiştir. Resmi depoda, Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen Anadolu hiyeroglifli mühür baskılarıyla kapatılarak

⁴⁸ Günel 2010, 32-34, Fig. 4, Fig. 8-10; Günel 2015, 207, Abb. 3, 4-5.

⁴⁹ Kıyak 2021.

⁵⁰ Pithos ve kaplara ait topraklarla ilgili Arkeobotanik incelemeler, Viyana Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Enstitüsü'nde, Dr. Tom Maltas tarafından yürütülmektedir.

⁵¹ Pithoslara ait numunelerin analizleri, Tübitak ve ABD, Miami-Beta Laboratuvarında yapılmış ve radyokarbon tarihlendirmeleri ve aynı zamanda bu alanda ele geçen seramik örnekleri dikkate alınmıştır.

⁵² Günel 2015, 208-209, Abb. 6-9.

ürünlerin depolanması, Hititlerle bağlantılı bir ekonomik iş birliğini de desteklemektedir⁵³.

Fig. 9. MÖ. 2. binyıl; Geç Tunç Çağı tahıl ürünlerinin depolandığı pithoslar

Ürünlerin mühürlenmesi, yerleşmede ekonomik sistemin kentin yönetimine bağlı resmi anlamda yürütüldüğünü gösteren arkeolojik kanıtlar olmasının yanı sıra yazılı kaynak niteliğini taşımaktadır (Fig. 10). Mühür baskılarından birinde Suzanne Herbordt tarafından okunan kitabede ‘*Tarkašnaya*’/‘*Tarkašnapiya*’ adı, Arzawa topraklarının krallarından Tarkašnawa ile ilişkilendirilmesinde ve Tepecik’in Arzawa/Mira ülkesinin sınırlarında yer alan bir kent olarak yorumlanmasında önemli bir filolojik veridir. Batı Anadolu’da Arzawa topraklarının güney yönündeki yayılım alanına ilişkin arkeolojik ve filolojik tanımlar, Büyük Menderes ve güneyine uzanan bir coğrafyaya işaret etmektedir. Bu nedenle resmi depoya ait bu mühür baskısı, Tepecik’in Arzawa/Mira topraklarının güneyindeki konumuna ve bölgenin tarihi coğrafyasına ışık tutan yazılı belgedir. Aynı yapıdan diğer bir mühür baskısında ise, alın hizasında boynuz işlenişi, giysisi ve omuz hizasında taşıdığı yayıyla birlikte tamamen Hitit ikonografik özelliklerini yansıtan ve hiyeroglifi ‘*tamipiya prens*’ olarak okunan figür, Hititlerin Çine-Tepecik kentiyile üst düzeydeki bağlantılarının yürütüldüğüne ilişkin bir belgedir (Fig. 10). Söz konusu bu mühürler, Çine-Tepecik’in

⁵³ Günel 2011b, 70-72, Res. 2-10; Günel – Herbordt 2010, 5-6, Abb. 4-6; Günel – Herbordt 2014, 8-11, Abb. 8-10; Günel 2020b, 38, Fig. 11-12.

Arzawa/Mira topraklarının güneyinde ekonomisi güçlü bir merkez konumunda olduğunu ve Hititlerle bölgelerarası iletişimin etkin olduğunu desteklemiştir.

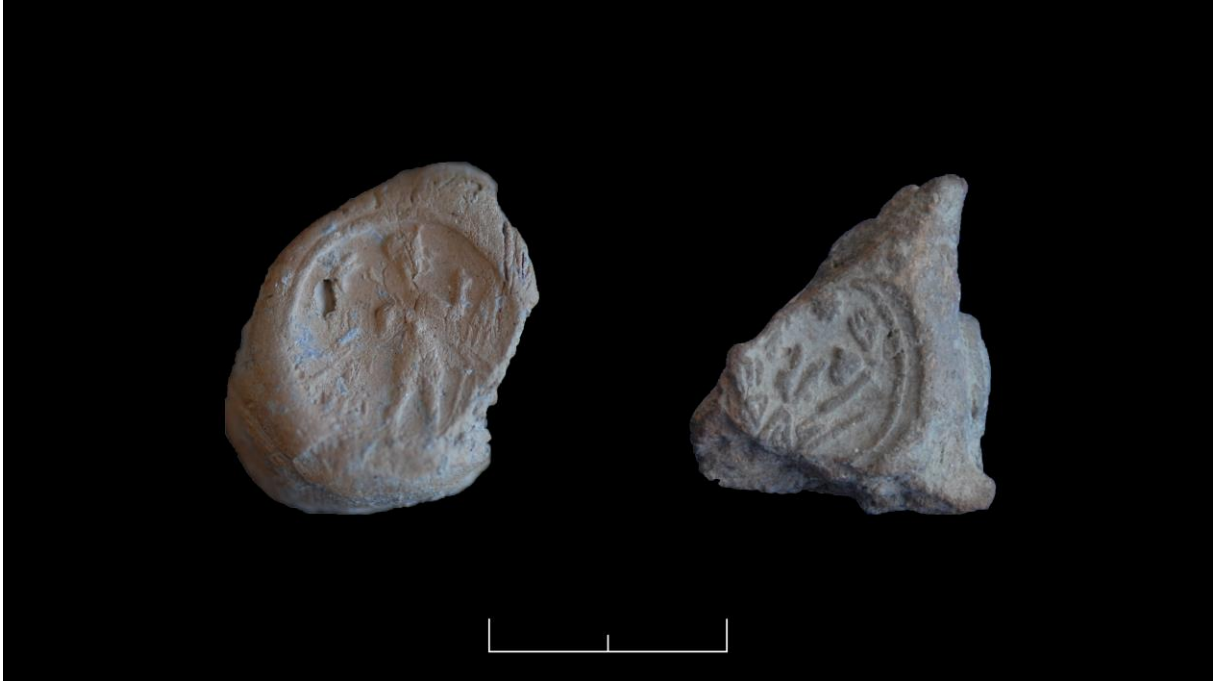

Fig. 10. MÖ 2. binyıl; Geç Tunç Çağı Resmi Depo'ya ait Hitit mühür baskıları

Resmi deponun yerleşmede özel bir konuma sahip olduğunu gösteren diğer buluntular, Miken kap repertuarından bilinen kylix ve Miken figürlü kap geleneğine ait krater ve kâselerdir⁵⁴ (Fig. 11). Kraterler, savaş ve av sahnesi olmak üzere Ege'nin Miken kaplarında görülen iki ana temanın işlendiği resimsel anlatıma ait örnekleri vermiştir. Miken kraterlerinden, elinde mızrağını fırlatma anının işlendiği kirpi tipi miğferli savaşçı, Miken kraterlerinde teknede gerçekleşen savaş sahnelerini yansıtmaktadır. Diğer kraterde ise, av sahnesinde, geyiğe farklı yönlerden saldıran köpekler tasvir edilmiştir. Miken figürlü kap geleneğinden bilinen bitkinin her iki yanında keçi ve yerleşimin genelinde, aynı kültür tabakasından ele geçen friz halinde işlenmiş kuşlar, Miken figürlü kap repertuarındaki temalar arasındadır⁵⁵. Farklı stilde işlenmiş kuş figürleri, sadece Ege bölgesi değil Doğu Akdeniz coğrafyasında Tepecik örnekleriyle benzerlik gösteren geniş bir yayılım alanını vermektedir⁵⁶. Kırık bir parçada boğa tasviri kısmen görülürken, krater gövdesine boğa başı olarak eklenmiş örnekler ise, kulp eklentisi olarak, figürlü kap geleneğinin görkemli eserlerini oluşturmaktadır. Bu veriler ışığında II 1 kültür tabakasından ithal ve yerli Miken boya bezeli kâseler, üzengi kulplu kaplar, kylix ve ayrıca Miken figürlü kraterler, GH IIIB ve GH III C evrelerinin seramik geleneğinin karakteristik kap tipleri ve

⁵⁴ Günel 2021, 126-128, Res. 12-16; Günel – Herbordt 2014, 4-7, Abb. 5-7.

⁵⁵ Mountjoy 1999, 922, Fig. 376; 1073, Fig. 438: 267; 1106, Fig. 452: 10

⁵⁶ Günel 2017b, 443-446, Res. 4-14.

motifleriyle zengin bir buluntu grubunu oluşturmakta ve Tepecik'in Ege dünyasıyla kültürel yakınlığını ve ticari ilişkilerini yansıtmaktadır⁵⁷. Öte yandan dönemin metal endüstrisinde, ok uçları, delgi, deliciler, iğnelere ait bronz eserler metal endüstrisindeki alet ve takı sanatına yönelik bir işçiliği yansıtır. Eserlerin yanı sıra metalurji alanında kullanım görmüş olan ve dört kenarında da alet formu veren taş kalıp, bronzun yaygın kullanıldığı delici ve kesici tiplerini vermektedir⁵⁸ (Fig. 12). Metal analizleriyle ilgili ön değerlendirmeler, kalay oranının yüksek değerlere sahip bir bileşimi ortaya koymuştur⁵⁹. Geç Tunç Çağı yerleşmesinin ekonomik kazanımlarına ışık tutan ve dokuma endüstrisinde öne çıkan makara ve piramit biçimli tezgâh ağırlıkları ise, farklı endüstriyel faaliyetlerde yetişmiş zanaatkarların varlığına işaret etmektedir⁶⁰ (Fig. 13).

Fig. 11. MÖ 2. binyıl; Geç Tunç Çağı Miken kapları

⁵⁷ Günel 2010, 29-39, Fig. 7-24 ; Günel 2017a, 124-126, Res. 10.3-6; Günel 2017b, 443-446, Res. 2-14; Günel 2019, 195- 197, Res. 7-9; Günel 2021, 126-128, Res. 13-16; Günel 2020b, 35, 38, Fig. 10, 14; Günel 2022, 388-389, Res. 12.

⁵⁸ Kıyak 2021, 101-102, Lev. 194.1.

⁵⁹ Metal eserlere ilişkin ön değerlendirmeler, Dr. M. Massa'nın incelemelerine dayanmaktadır.

⁶⁰ Günel 2020b, 37, Fig. 13; Kıyak 2021, 95-101, Lev. 173.1-192.2.

Fig. 12. MÖ 2. binyıl; Geç Tunç Çağı metal endüstrisine ait aletler

Fig. 13. MÖ 2. binyıl; Geç Tunç Çağı dokuma endüstrisine ait tezgâh ağırlıkları

Höyükte Geç Tunç Çağı son evresi ve MÖ 1. binyılın ilk yarısına tarihlenen buluntular, yerleşim sürecinin devamına ışık tutmaktadır. Söz konusu dönemin kap parçaları arasında gri seramik grubuna ait perdah bezeli kâse ve kaideler, açık gri ve koyu gri tonlarında, orta nitelikte seramik grubuna aittir ve yüzeyde dikey, birbirine paralel, gelişigüzel çizgiler oluşturan perdah bezeme uygulanmıştır. Bu bezeme stili, Geç Tunç Çağı yerleşmesinde, II 1 kültür tabakasının kâse ve gobletleriyle benzer bir geleneğin MÖ 1. binyıl kültür tabakasında devam ettiğini göstermektedir. Seramiğin yanı sıra farklı gramlara sahip makara ve piramit biçimli tezgâh ağırlıkları dokuma endüstrisinde MÖ 2. binyıl geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. MÖ 1. binyılda, iç ve dış yüzeyleri figür ve motifleri içeren kâse parçaları, form ve bezeme stili açısından Orientalizan dönemin seramik geleneğini yansıtmakta ve kronolojik anlamda geç dönemlere uzanan kanıtlarına ışık tutmaktadır (Fig. 14). Arkeolojik veriler, höyüğün yerleşim sürecinde II 1 ve I kültür tabakasının doğu yönünde uzandığını ve Orientalizan döneme değin yerleşim sürecinin takip edilebileceğini göstermiştir.

Fig. 14. MÖ 1. binyıl; Orientalizan dönem kapları

Değerlendirme

Çine-Tepecik'in kültürel ve kronolojik gelişiminde, Büyük Menderes bölgesinin geniş bir coğrafyada etkileşimleri aktif olan kültürel zenginliğini anlamak mümkündür. Toplumların sosyal yaşamlarındaki endüstriyel alanların başında, tarım, dokuma, yontmataş endüstrisi gelmekte ve taş alet teknolojisinin yanında metal endüstrisinin de yer aldığı görülmektedir.

Seramik üretiminde dikkati çeken yerel üretimin yanı sıra Ege dünyasıyla bağlantılı kap geleneği ve bezeme stiline uygulanmasıdır. Batı Anadolu'nun yerel kap repertuarının yanı sıra çevre kültürlerle bağlantıyı kuran kapları ve bezeme stilini bir arada görmek mümkündür. Tasvir sanatında ise, pişmiş toprak ve mermer figürinler, dönemlere göre kültürleri karakterize eden örnekleri temsil etmektedir. Materyal kültürün çeşitliliği, kullanım alanları ve dönemlere göre gelişimi, toplumların sosyal düzeyinin anlaşılmasını sağlamıştır. Höyüğün kronolojik düzeninde MÖ 4. binyıldan MÖ 1. binyıla uzanan süreç, mimari ve buluntuları ışığında toplumların belli bir refah düzeyine sahip olduğunu ortaya koymakta ve kentsel gelişimi yansıtmaktadır. Kuzeyden güneye doğru genişleyen bir yerleşim planı veren Tepecik, en erken dönemlerden başlayarak kültürel birikimi ve gelenekleri uzun bir zaman diliminde süreklilik gösteren ve Geç Tunç Çağı'nda surla çevrili, ekonomisi güçlü bir sosyo-kültürel yapısıyla Menderes bölgesi'nin öne çıkan bir merkezidir. Batı Anadolu tarihi coğrafyasında Çine-Tepecik, Arzawa/Mira topraklarının güneyinde iletişim rotalarını kontrol altında tutan bir kent konumundadır.

Teşekkür

Çine-Tepecik Kazıları, Bakanlar Kurulu Kararı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleriyle, Hacettepe Üniversitesi adına yürütülmektedir. Kazı projesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Türk Tarih Kurumu ve Aydın Valiliği tarafından desteklenmektedir. Ayrıca Kaltun Madencilik A. Ş. ve Aydın Büyükşehir Belediye Başkanlığı tarafından katkı sağlanmaktadır. Çine-Tepecik kazılarını destekleyen ve burada adı geçen kurumlara teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Benzi 2008

M. Benzi, "A Forgotten Island: Kalymnos in the Late Neolithic Period", Proceedings of the International Symposium. The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age, Ed. H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel, Ankara, 2008, 85-108.

Bevan 2003

A. Bevan, "Reconstruction the role of Egyptian culture in the value regimes of the Bronze Age Aegean: stone vessels and their social contexts", Ancient Perspectives on Egypt, Ed. R. Matthews – C. Roemer, London: UCL Press, 2003, 57-73.

Bevan 2007

A. Bevan, *Stone vessels and Values in the Bronze Age Mediterranean*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Blegen v.d. 1950

C. W. Blegen – J. L. Caskey – M. Rawson - J. Sperling, *Troy. General Introduction. The First and Second Settlements*, Princeton: University Press, 1950.

Coleman 1977

J. E. Coleman, *Kephala: A Late Neolithic Settlement and Cemetery (KEOS)*, American School of Classicak Studie, 1977.

Derin – Caymaz 2014

Z. Derin – T. Caymaz, "İzmir'in Prehistorik Yerleşim Alanı-Yeşilova Höyüğü 2012 Yılı Çalışmaları", 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 2014, 419-433.

Derin v.d. 2015

Z. Derin – T. Caymaz - G. Sümer, "İzmir'in Prehistorik Yerleşim Alanı Yeşilova Höyüğü 2013 Yılı Çalışmaları", 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 2015, 447-466.

Derin v.d. 2016

Z. Derin – T. Caymaz - G. Eroğlu, "İzmir Yeşilova Höyüğü 2014 Yılı Çalışmaları", 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 2016, 159-174.

Erkanal 2011

H. Erkanal, "Erken Tunç Çağı Batı Anadolu Sahil Kesimi Yerleşim Modelleri ve Konut Mimarisi", *Karşıdan Karşıya. MÖ 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*, Ed. V. Şahoğlu - P. Sotirakopoulou, İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi, 2011, 130-135.

Erkanal – Şahoğlu 2016

H. Erkanal – V. Şahoğlu, "Liman Tepe, an Early Bronze Age Trade Center in Western Anatolia: Recent Investigations", *Early Bronze Age Troy: Chronology, Cultural Development and Interregional Contacts*, Proceedings of an International Conference held at the University of Tübingen, Ed. E. Pernicka, S. Ünlüsoy - W. Blum, Bonn, 2016, 157-166.

Erkanal – Şahoğlu 2019

H. Erkanal – V. Şahoğlu, "Liman Tepe (1992-)", *Anadolu, Kültürlerin Bağlantısı. Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler / Connecting Cultures. Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*, Ed. V. Şahoğlu, M. Şevketoğlu, Y. H. Erbil, Ankara, 2019, 219-230.

Felsch 1988

- R. C. S. Felsch, *Das Kastro Tigani, Die spätneolithische und chalkolithische Siedlung*, Philipp von Zabern - Mainz am Rhein, 1988.
- Fischer 1963
- F. Fischer, *Die Hethitische Keramik von Boğazköy*, Berlin, Verlag Gebr. Mann, 1963
- Gündoğan v.d. 2019
- Ü. Gündoğan – V. Şahoğlu – H. Erkanal, “Spatial Organization and Production Activities at Bakla Tepe During the First Half of the 3rd Millennium BC”, *DTCF Dergisi* 59/2, 2019, 1087-1110.
- Günel 2005
- S. Günel, “The Cultural Structure of Aydın-İkizdere Region in the Prehistoric Age and Its Contribution to the Archaeology of Aegean Region.” *Anatolia Antiqua* XIII, 2005, 29-40.
- Günel 2006a
- S. Günel, “New Contributions to Western Anatolian Cultural History: Aydın Region Survey Project”, *Praehistorische Zeitschrift* 81.2, 2006, 153-174.
- Günel 2006b
- S. Günel, “Çine-Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları”, *27. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*, Ankara, 2006, 19-28.
- Günel 2008a
- S. Günel, “Çine-Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Ankara, 2008, 73-90.
- Günel 2008b
- S. Günel, “Çine-Tepecik Höyükte Bulunan Mermer İdoller”, *Muhibbe Darga Armağanı*, Ed. T. Tahran, A. Tibet, E. Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul, 2008, 251-260.
- Günel 2010
- S. Günel, “Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik”, *Anatolian Studies* 60, 2010, 25-49.
- Günel 2011a
- S. Günel, “Ein Terrakotta-Modell aus Çine-Tepecik.” *Istanbul Mitteilungen* 61, 2011, 7-20.
- Günel 2011b
- S. Günel, “Çine-Tepecik 2009 Yılı Kazıları”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Ankara, 2011, 69-80.
- Günel 2012
- S. Günel, “Çine-Tepecik 2010 Yılı Kazıları”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2*, Ankara, 2012, 19- 37.
- Günel 2013
- S. Günel, “Çine-Tepecik 2011 Yılı Kazıları.” *34. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Ankara, 377- 386.
- Günel 2014a
- S. Günel, “New Contributions regarding Prehistoric Cultures in Meander Region: Çine-Tepecik”, *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th millennium BC?*, Ed. B. Horejs-M. Mehofer, Wien, 2014, 83-103.
- Günel 2014b

S. Günel, Çine-Tepecik 2012 Yılı Kazıları, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2, Ankara, 2014, 111-123.

Günel 2015

S. Günel, “Ein Zentrum mit interregionalen Beziehungen in Westanatolien in der Bronzezeit: Çine-Tepecik/Bronz Çağında Batı Anadolu’da Bölgelerarası Bağlantıları Gösteren Bir Merkez: Çine-Tepecik”, *Anatolien-Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften*, Ed. Ü. Yalçın-H.-D. Bienert, Bonn, 2015, 205-216.

Günel 2016a

S. Günel, “A New Centre of Intercultural Relations in Western Anatolia during the Late Bronze Age: Çine-Tepecik”, *Proceedings of the 9th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East (9ICAANE)*, Ed. R. A. Stucky, O. Kaelin, H.-P. Mathys, Wiesbaden, 2016, 347-359.

Günel 2016b

S. Günel, “Çine-Tepecik 2014 Yılı Kazıları”, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara, 2016, 201-214.

Günel 2017a

S. Günel, “The West: Archaeology”, *Hittite Landscape and Geography*, Koninklijke BRILL NV, Ed. M. Weeden – L. Z. Ullmann, Leiden/Boston, 2017, 119-133.

Günel 2017b

S. Günel, “Çine-Tepecik Yerleşmesine Ait Figürlü Miken Seramiği”, *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology*, *Studies in Honor of Marie-Henriette and Charles Gates*, Ed. E. Kozal, M. Akar, Y. Heffron, Ç. Çilingiroğlu, T. E. Şerifoğlu, C. Çakırlar, S. Ünlüsoy, E. Jean, Ugarit-Verlag, Münster, 2017, 439-455.

Günel 2017c

S. Günel, “Çine-Tepecik 2015 Yılı Kazıları”, 38. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 3, Ankara, 2017, 239-252.

Günel 2018a

S. Günel, “The Prehistoric Culture in Çine-Tepecik and Its Contribution to the Archaeology of the Region”, *Communities in Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, Ed. S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosić, T. Takaoğlu, Oxbow Books, 2018, 539-547.

Günel 2018b

S. Günel, “Die Beziehungen der ägäisch-westanatolischen Kulturen im 2. Jt.v. Chr.”, *Anatolian Metal VIII, Eliten-Handwerk-Prestigegüter*, Ed. Ü. Yalçın, Bochum, 2018, 157-167.

Günel 2018c

S. Günel, “Çine-Tepecik 2016b Yılı Kazıları.” 39. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara, 2018, 101-112.

Günel 2019

S. Günel, “Batı Anadolu-Ege İlişkilerinin Çine-Tepecik Merkezine Yansımaları”, *Anadolu, Kültürlerin Bağlantısı. Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler / Connecting Cultures. Trade and Interconnections in the Ancient Near East from the Beginning until the End of the Roman Period*, Ed. V. Şahoğlu, M. Şevketoğlu, Y. H. Erbil, Ankara, 2019, 187-204.

Günel 2020a

S. Günel, “Çine-Tepecik Tasvir Sanatında ‘Boğa Kültü’ Yansımaları”, *Metallurgica Anatolica, Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstag / Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü Armağan Kitabı*, Ed. H. G. Yalçın-O. Stegemeier, Bochum, 2020, 163-170.

Günel 2020b

S. Günel, “Karia Bölgesi’nin Kentleşme Sürecinde Çine-Tepecik Höyüğü/The Process of Urbanization in Caria in Light of Çine-Tepecik Mound”, *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara / The Carians from Seafarers to City Builders*, Ed. O. C. Henry - A. Belgin-Henry, İstanbul, 2020, 28-41.

Günel 2021

S. Günel, “Çine-Tepecik’in Kültürel Gelişiminde Kentleşme Sürecini Anlamak”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi* 24, 2021, 117-144.

Günel 2022

S. Günel, “Çine-Tepecik Höyüğü: Batı Anadolu’nun Kültürel Dinamiklerine Katkısı ve Etkileşimler, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Arkeoloji, Roma ve Bizans Tarihi ve Medeniyetleri Sanat Tarihi, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını, 2022, 381-403.

Günel – Herbordt 2010

S. Günel – S. Herbordt, “Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, *Archäologischer Anzeiger*, 2010/1, 1-11.

Günel – Herbordt 2014

S. Günel – S. Herbordt, “Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronzezeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik.” *Archäologischer Anzeiger*, 2014/1, 1-14.

Günel – Kıyak 2022

S. Günel – T. K. Kıyak, “Çine-Tepecik 2019-2020 Yılı Kazıları”, 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 2022, 221-238.

Ivanova 2013

M. Ivanova, “Domestic Architecture in the Early Bronze Age of Western Anatolia: The Row-Houses of Troy I.” *AnatStud* 63, 2013, 17-33.

Kıyak 2021

T. K. Kıyak, *Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesinde Ekonomik Sisteme Işık Tutan Yapılar*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Kolankaya-Bostancı 2018

N. Kolankaya-Bostancı, “Çine-Tepecik Yılı Yontmataş Endüstrisi.” 33. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 2018, 145-160.

Kolankaya Bostancı – Carter – Weir 2020

N. Kolankaya Bostancı – T. Carter – E. Weir, “Çine-Tepecik Höyük Obsidiyen Tedarik ve Takas Sistemi”, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37/1, 2020, 83-95.

Kouka 2002

O. Kouka, *Siedlungsorganisation in der Nord-und Ostägäis während der Frühbronzezeit (3. Jt. V. Chr.)*, 58, Verlag Marie Leidorf GmbH.Raden / Westfalia, 2002.

Kouka 2013

O. Kouka, "Minding the Gap: Against the Gaps: The Early Bronze Age and the Transition to the Middle Bronze Age in the Northern and Eastern Aegean/Western Anatolia", *AJA* 117.4, 2013, 569-580.

Kouka 2016

O. Kouka, "The Built Environment and Cultural Connectivity in the Aegean Early Bronze Age", *Of Odysseys and Oddities, Scales and modes of interaction between prehistoric Aegean societies and their neighbours*, Sheffield Studies in Aegean Archaeology, Ed. P.C. Molloy, Oxbow Books, 2016, 203-224.

Kulakoğlu 2011

F. Kulakoğlu, "Kültepe Kaniş-Karumu: Anadolu'nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi", *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu. Assurlular İstanbul'da*, Ed. F. Kulakoğlu – S. Kangal, İstanbul, 2011.

Lamb 1932

W. Lamb, "Schliemann's prehistoric sites in the Troad", *Praehistorische Zeitschrift* 23, 1932, 111-131.

Parzinger – Sanz 1992

H. Parzinger – R. Sanz, *Die Oberstadt von Hattuša. Hethitische Keramik aus dem zentralen Tempelviertel, Funde aus den Grabungen 1982-1987*, Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1992.

Macdonald – Knappett 2007

C. F. Macdonald – C. Knappett, *Knossos Protopalatial Deposits in Early Magazine A and the South-West Houses*, in Carter, T., 'The Chipped Stone', London: The British School at Athens, 2007.

Mountjoy 1999

P. A. Mountjoy, *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden, 1999.

Podzuweit 1979

Chr. Podzuweit, *Trojanische Gefäßformen der Frühbronzezeit in Anatolien, der Ägäis und angrenzenden Gebieten*, Verlag Philipp von Zabern. Mainz am Rhein, 1979.

Şahoğlu v.d. 2018

V. Şahoğlu, Ü. Çayır, Ü. Gündoğan, İ. Tuğcu 2018, "Çeşme-Bağlararası: Batı Anadolu Sahil Kesiminde Bir Tunç Çağı Yerleşimi", *Anadolu/Anatolia* 44, 2018, 371-389.

Takaoğlu 2006

T. Takaoğlu, "The Late Neolithic in the Eastern Aegean. Excavations at Gülpınar in the Troad", *Hesperia* 75, 2006, 289-315.

Aphrodisias'ta Güncel Çalışmalar

New Research at Aphrodisias

Roland R.R. SMITH* - Ine JACOBS** - Serra SOMERSAN***

Öz

Aphrodisias, antik Karia bölgesinin iç kesimlerinde, günümüz Aydın ili, Karacasu ilçesi, Geyre Mahallesi'nde yer alır. Kent, Antik Çağ'da heykeltıraşlık eserleri ve yerel Aphrodite kültü ile ün salmıştır. Kentin Roma dönemi ve Geç Antik Çağ'a ait anıt ve eserleri olağanüstü derecede iyi korunmuş durumdadır ve Roma İmparatorluk Dönemi başlarından Geyre Köyü'nün antik kent dışına taşındığı 1970'lere kadar alanda aralıksız devam eden yaşam arkeolojik olarak çok iyi takip edilebilmektedir. Aphrodisias antik kenti, 2017 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilmiştir. Bunun ana sebebi, kentin iyi korunmuş olmasının yanı sıra antik heykeltıraşlık işlemlerinin ve onurlandırma kültürünün alanda çok iyi belgelenebiliyor olmasıdır. Günümüzde New York ve Oxford Üniversiteleri'nin iş birliğiyle sürdürülen kazı çalışmalarında altı ana araştırma konusuna odaklanılmaktadır: 1) Tetrapylon Caddesi 2) Bazilika ve Diocletianus Fiyat Fermanı 3) Palmiye Parkı (Güney Agora) ve Havuz 4) Sebasteion Tapınak 5) Kybele Evi 6) Müze Avlusu Sergi Salonu. Araştırma projesinin ana amaçları kentin tüm tarihsel süreçlerini anlamak ve yayınlamak; ortaya çıkarılmış olan yapı ve eserleri tüm süreçleriyle araştırıp kontekstleriyle birlikte yayınlamak, koruma, bakım ve onarımlarını yapmak ve bunun sürekliliğini sağlamak; eserlerin ve anıtların ziyaretçiye ulaşılabilir ve anlaşılır hale gelmesini sağlamaktır. Bu makale son 8 yılın kazı sonuç raporlarının bir özeti ve derlemesidir.

Anahtar Kelimeler: Aphrodisias, Roma, Geç Antikçağ, Heykel, Anastylosis.

Abstract

Aphrodisias is located in ancient Caria, in the modern province of Aydın, in Geyre, Karacasu. The city was famed for its sculpture workshop and its local cult of Aphrodite. The Roman and Late Antique monuments and statues are remarkably well-preserved and the various settlement phases from the Roman Imperial period until the 1970s, when the village of Geyre was moved, can be followed in an unusually detailed manner. Aphrodisias was inscribed on the UNESCO World Heritage List in 2017. The main criteria for its inscription, besides its well-preserved monuments, was the essential and complete information that the city provides on ancient marble carving processes and the honouring culture. Current research, led by New York University and the University of Oxford, focuses on 6 main projects: 1) Tetrapylon Street, 2) Civil Basilica and Diocletian's Price Edict, 3) Urban Park (South Agora) and Pool, 4) Sebasteion Temple, 5) House of Cybele, and 6) Museum Courtyard. The goal of the research project is to understand and publish all the settlement phases of the settlement, to study and publish within their contexts all the monuments and significant finds, to conserve and maintain them, and ultimately to make them accessible and understandable to the visitor. This article summarises the excavation reports of the past eight years.

Keywords: Aphrodisias, Roman, Late Antiquity, Sculpture, Anastylosis.

* Prof., Oxford Üniversitesi, Lincoln College, Klasik Arkeoloji Bölümü.

✉ 0000-0001-5799-0867 | bert.smith@classics.ox.ac.uk

** Dr., Oxford Üniversitesi, University College, Klasik Arkeoloji Bölümü.

✉ 0000-0001-6776-3633 | ine.jacobs@classics.ox.ac.uk

*** Doktorant, Oxford Üniversitesi, Kellogg College, Klasik Arkeoloji Bölümü.

✉ 0000-0003-2887-4642 | serra.somersan@arch.ox.ac.uk

Giriş

Aphrodisias, antik Karia bölgesinin iç kesimlerinde, Menderes Vadisi üzerinde, günümüz Aydın ili, Karacasu ilçesi, Geyre Mahallesi'nde, Dandalaz Nehri'nin (antik Morsynos) suladığı ovada yer alır (Fig. 1). Bu verimli ova, MÖ 5. binyılın ortalarından itibaren alanda küçük bir tarım topluluğu oluşmasına olanak sağlamıştır. MÖ 3. binyıla, yani Erken Tunç Çağı'na kadar yerleşim, birer höyük olan Pekmez Tepe ve Tiyatro Tepesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Palmiye Parkı (eski ismiyle Güney Agora) ve havuzun bulunduğu alan bataklıktır¹. Seramik buluntuları Erken Tunç Çağı'nda güneybatı Anadolu hakkında önemli bilgiler sağlamakta, Beycesultan ve Ege Bölgesi'ndeki diğer önemli yerleşimlerle olan ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Fig. 1. Aphrodisias'ın konumu

İlerleyen dönemlerde, özellikle de MÖ 1200 civarından itibaren yerleşim Tiyatro Tepesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada bulunan MÖ 7. ve 6. yüzyıl malzemesi içerisinde Karia ve Lydia seramikleri de vardır. Aphrodite Tapınağı'nın bulunduğu alandan ele geçen ve dinsel aktiviteye işaret eden en erken buluntular ise MÖ 6. yüzyıla tarihlenmektedir² (mermer aslan heykel ve çörtten parçaları, oturan kadın figürinleri, kaliteli ithal seramikler). Alanın o dönemde de yerel tanrıçaya adanmış bir kült yeri olduğu düşünülmektedir. Küçük tarım topluluğunun ismi bu dönemlerde olasılıkla Nineuda'dır ve baş tanrıları Zeus

¹ Kayan v.d. 2019, 84-86.

² De La Genière 1987, 54; Brody 2007, 5; Eren 2015, Doğan-Gürbüz 2020, 72.

Nineudios ile adını bilmediğimiz ve sonradan Aphrodite ile özdeşleştirilen bir tanrıça olmalıdır³.

Bu tarım toplumunun yeni bir isim olarak *polis* statüsünde kuruluşu MÖ 2. yüzyılın başlarında, Menderes Vadisi'ndeki birçok başka kent gibi Seleukosların teşvikiyle ve şehir statüsünün getirdiği olanaklardan yararlanmak isteyen yerel toprak sahiplerinin girişimleriyle olmuştur. Verimli bir ovanın ortasına bulunan ve yakın çevrede tanınmış bir yerel kulte sahip olan konumu, yeni bir şehrin kurulması için çok uygundur. Kent için "Aphrodite'nin şehri" anlamına gelen Aphrodisias isminin seçilmesi stratejik bir seçim olmuştur; zira Aphrodite, Roma'nın mitolojik kurucularından Troyalı Aeneas'ın da annesidir.

Aphrodisiaslılar, MÖ 88 yılında Laodikeia'da VI. Mithridates tarafından kuşatılan Roma komutanına yardım göndererek Romalıların sempatisini kazanmıştır. Roma generali Cornelius Sulla Aphrodisias Aphroditesi'ne bir altın taç ile bir balta gönderirken, MÖ 47 yılında Julius Caesar kente altından bir Eros heykeli hediye etmiştir. Kent, MÖ 41/40 yıllarında Parthların desteklediği Labienus'un işgaline şiddetle direnmiştir ve bunun nihayetinde MÖ 39 yılında Roma Senatosunca *eleutheria* (özerklik), *ateleia* (vergi muafiyeti) ve *asyilia* (sığınma) hakları ile ödüllendirilmiştir. Bu haklar, kentin Roma dönemi boyunca yaşadığı refah durumuna temel oluşturmuştur. Aynı yıl, önce Caesar'ın, sonrasında da Octavianus-Augustus'un azatlısı olan Aphrodisiaslı C. Julius Zoilos memleketine gönderilmiştir. Şüphesiz ki bu önemli hakların elde edilmesinde Zoilos'un da payı vardır. Zoilos, kentin ilk mermer anıtsal yapıları olan Aphrodite Tapınağı'nı, Tiyatro'nun sahne binasını ve Agora'nın (eski ismiyle Kuzey Agora) kuzey stoasını inşa ettirmiştir. Kendi adına en azından iki onurlandırma heykeli dikilmiştir. Zoilos dönemindeki bu inşa faaliyetlerinin ana amacı *polis* topluluğuna Roma anlayışına daha uygun kentsel bir görünüm kazandırmak olmalıdır. Zoilos'un mezar anıtının frizleri MS 4. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş olan surlarda devşirme yapı blokları olarak kullanılmıştır ve günümüzde Afrodisias Müzesi'nde sergilenmektedir (Fig. 2).

Roma İmparatorluğu'nun Asya Eyaleti içerisinde özerk bir kent olan Aphrodisias, MS 1. ve 2. yüzyıllar boyunca hızlı ve hiç durmayan şehirleşme projelerine tabi tutulmuştur. Her yeni imparator başa geçtiğinde kent meclisi toplanmış ve Roma Senatosu'na bir delege göndererek kazanılmış hakların ve sıkı ilişkilerin devamı sağlanmıştır. Antoninler döneminde onurlandırma faaliyetleri, heykel imalatı, inşaat faaliyetleri, tiyatro ve stadyum gibi seyirci yapılarının kullanımı, festivaller ve genel olarak kamusal kültür zirvedeydi. MS 212 yılında Caracalla'nın yayımladığı *Constitutio Antoniniana* isimli ferman ile imparatorluk yurttaşlarına vatandaşlık hakkı verilmesinin yankıları kentin her yanında, özellikle de mermer lahit imalatının ve kullanımının artışında hissedilebilir⁴. Yaklaşık 72 hektarlık bir alan üzerine oturan kent (Fig. 3) en parlak döneminde yaklaşık 10.000 kişilik bir nüfusa sahipti.

³ Chaniotis 2009, 313.

⁴ Smith 2008. Ayrıca bkz. Ögüş 2014.

Fig. 2. Zoilos Frizi

Fig. 3. Aphrodisias kent planı

MS 330 yılında Konstantinopolis Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olmuş, bununla eş zamanlı olarak imparatorluk nezdinde yeni bir yönetim modeli oluşturulmuştur. Aphrodisias yeni Karia eyaletinin *metropolisi* yani başkenti ve eyalet valilerinin de makamı haline gelmiştir. Bu dönemde kent halkı geleneksel çoktanrılı dinlerini korumak için büyük mücadele vermişlerdir. Kamusal yapılar ve anıtlar fonksiyon değiştirerek, yenilenerek kullanılmaya devam etmiş, tahrip olmuş birçok heykel onarılarak farklı yerlerde yeniden sergilenmiştir. Kamusal yapılara uygulanmış olan *grafittolar* bize dönemin sosyal yaşamı hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Geç Antik Çağ heykelleri olağanüstü derecede iyi korunmuştur ve onurlandırma geleneğinin devamına işaret etmektedir. Atriumlu Ev, Kuzey Temenos Evi, Kybele Evi gibi şaşalı konutlar ise ileri gelen kentlilerin içe dönük bir yaşam sürdürdüğünün göstergesidir.

MS 7. yüzyılda imparatorluk genelinde yaşanan kentsel çöküşten Aphrodisias da etkilenmiştir. Bir Pers saldırısı ve bunun hemen ardından gelen bir deprem ile ilişkilendirdiğimiz MS 620 civarında yaşanan yıkımdan sonra yapılar ayağa kaldırılrsa da artık tercih edilen malzeme kerpiç olmuştur ve kent zamanla küçülmüş, yeniden bir tarım topluluğuna dönüşmüştür. Bu sefer topluluğun odak noktası Aphrodite Tapınağı'nın dönüştürüldüğü Aziz Mikail Katedrali'dir. Eldeki verilere göre klasik şehrin çöküşü tek bir doğal afet veya tek bir askeri felaket ile açıklanamamaktadır. Bu durum daha ziyade, sürekli tekrar eden Pers ve Arap istilaları karşısında Konstantinopolis'teki imparatorluk yönetiminin, şehirlerde hakimiyet sağlamakta başarısız oluşu ile açıklanabilir. MS 6. veya 7. yüzyılda kentin ismi "haç şehri" anlamına gelen Stauropolis olarak değiştirilmiştir⁵. Buna dair ilk kesin kanıt MS 680 yılındaki Konstantinopolis Konsülü kayıtlarıdır⁶. İsim değişikliğinden sonra kamuya açık tüm alanlarda bulunan Aphrodisias ve Aphrodite kelimeleri kazınarak silinmiştir⁷. Yerleşim MS 8. yüzyıldan sonra daha çok eyalet ismiyle, Karia olarak anılmaya başlamıştır⁸.

Karanlık Çağlar olarak bilinen MS 7.-10. yüzyıllar arasındaki dönem yerleşimde oldukça iyi bir şekilde takip edilebilmektedir. 9. yüzyılda Bizans imparatorlarının Batı Anadolu'daki şehirleri yeniden kurma girişimlerinin bir sonucu olarak özellikle yüzyılın sonlarına doğru nüfusun yeniden arttığı arkeolojik verilerle de ortaya konmuştur⁹. Stauropolis/Karia, 1188 yılında Theodoros Mankaphas isimli Philadelphialı (Manisa-Alaşehir) bir yerel hâkimin Bizans yönetimine karşı başkaldırısı sırasında katedrali yakması ve bunu müteakip yerleşimdeki nüfusun ciddi oranda azalmasına dek¹⁰, piskoposun ikamet ettiği küçük bir Bizans katedral şehri olarak ayakta kalmıştır.

⁵ Roueché – Reynolds 1989, 144-146, 149-151; Chaniotis 2008, 244.

⁶ Nesbitt 1983, 159; Roueché 2007, 187-189; Öztaşkın 2017, 166.

⁷ Chaniotis 2016, 98.

⁸ Roueché – Reynolds 1989, 151.

⁹ Öztaşkın 2017, 166.

¹⁰ Roueché 1989, 155; Öztaşkın 2017, 167; Jeffery 2022, 44.

1197 yılında Selçuklu Sultanı Keyhüsrev şehre bir sefer gerçekleştirmiş, bölgeden 5000 Hristiyanı Philomelium'a (Konya-Akşehir) taşımış, bölgede 13. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar Bizans ile Selçuklu İmparatorlukları arasında savaşlar devam etmiştir¹¹. 1280-1282 yılları arasında Menteşe Beyliği Menderes Ovası'nı hakimiyeti altına almıştır¹². Bu işgal Karia'da (Aphrodisias) Beylik döneminin başlangıcı sayılır. Bu işgalden çok kısa süre sonra, 1308 yılında bölge Aydınoğulları'nın eline geçmiştir¹³. Şehir 1356 yılına gelindiğinde kilise hiyerarşisi nezdinde metropolitlik unvanını kaybetmiş, bu dönemden sonra başka yerleşimlerle birlikte anılmaya başlamıştır¹⁴.

Şehre ilk Osmanlı sefer 1390 yılında II. Beyazıt döneminde gerçekleşmiştir ama tam Osmanlı hakimiyeti ancak I. Mehmet döneminde (1415-1416) sağlanmıştır¹⁵. Arkeolojik verilere göre 15. ve 16. yüzyıllarda kent yeniden ekonomik refaha kavuşmaya ve gelişmeye başlamıştır¹⁶. 17. yüzyılda İzmir Osmanlı'nın yeni ticaret merkezi haline geldiğinde Menderes Vadisi'nden geçen ticaret yolları önemini kaybetmiş, bu dönemden sonra yerleşimin nüfusu bir daha dönüşü olmayacak şekilde azalmaya başlamış¹⁷ ve Karia (bazen Gerya ve Geyra) ismi zaman içinde Geyre'ye dönüşmüştür. 1950'lerden itibaren yavaş yavaş terkedilen köyde kalan az sayıdaki hane, 1974'te antik kentin yanında kurulan yeni Geyre'ye taşınmıştır. Geyre halkı bugün ören yerinin hemen kuzeybatısındaki yeni yerleşimde yaşamını sürmektedir ve Aphrodisias'taki çalışmalara büyük katkı sağlamaktadır.

Kentsel Gelişim

Aphrodisias'taki tarımsal yerleşim, MÖ 2. veya MÖ 1. yüzyılda ızgara planlı bir kent olarak yeniden tasarlanmıştır. Bu eylem aslında şehir devleti olma yönünde bilinçli bir harekettir. Kentin ilk anıtsal yapıları olan Aphrodite Tapınağı, Agora (eski ismiyle Kuzey Agora) ve Tiyatro'nun inşasını MÖ 1. yüzyılda Caesar ve Augustus'un azatlısı C. Julius Zoilos üstlenmiştir.

MS 1. yüzyıl boyunca Julio-Claudius hanedanı ile ilişkilerin sıkı tutulması hedeflenmiş, MS 20 ile 60 yılları arasında Aphrodite'ye ve imparatorlara adanmış bir tapınak kompleksi (Sebasteion) inşa edilmiştir. Korinth düzenindeki tapınağın önünde uzanan iki yapı (Güney ve Kuzey Yapılar) mitolojik hikayeler, imparatorların başarıları, fethedilmiş halklar gibi çeşitli konuları ele alan 200'ü aşkın kabartma ile süslüdür. Helenistik dönemin kent planı üzerine ızgara planlı yepyeni bir düzenleme yapılmıştır, ancak bu yeni düzenlemeden önce inşa edilen Sebasteion, Aphrodite Tapınağı ve Tiyatro bu ızgara planının aksına oturmaz (Fig. 4). Yine bu dönemde Tiyatro'nun *caveası* genişletilmiş ve mermerden yeniden

¹¹ Vryonis 1971, 184; 251; Öztaşkın 2017, 167.

¹² Akın 1968, 17; Öztaşkın 2017, 167.

¹³ Akın 1968, 29; Öztaşkın 2017, 167.

¹⁴ Vryonis 1971, 296, 314-315; Öztaşkın 2017, 167.

¹⁵ Shaw 1976, 30, 44; Öztaşkın 2017, 167-8

¹⁶ Öztaşkın 2017, 168; Jeffery 2022, 44.

¹⁷ Öztaşkın 2017, 168.

inşa edilmiştir. Kentin kuzey ucuna devasa bir stadyum eklenmiştir. Kent nüfusunun çok üzerinde, yaklaşık 30.000 kişilik bir kapasiteye sahip Stadyum, kente prestij sağlamak ve dini festivaller sırasında gerçekleşen spor müsabakalarına ziyaretçi çekmek için yapılmış olmalıdır. Agora ve Tiyatro'nun arasındaki alan ise ikinci bir kent meydanı olarak yeniden tasarlanmıştır. Önceleri bu meydanın agora olduğu düşünülmüş, bu sebeple alana Güney Agora ismi verilmiştir. Ancak 2012'den bu yana orada sürdürülen çalışmalar buranın aslında havuzlu, stoalarla çevrili bir kent parkı olduğunu ortaya koymuştur¹⁸. MS 6. yüzyıla ait bir yazıtta buradan "Palmiye Parkı" olarak söz edilmektedir¹⁹.

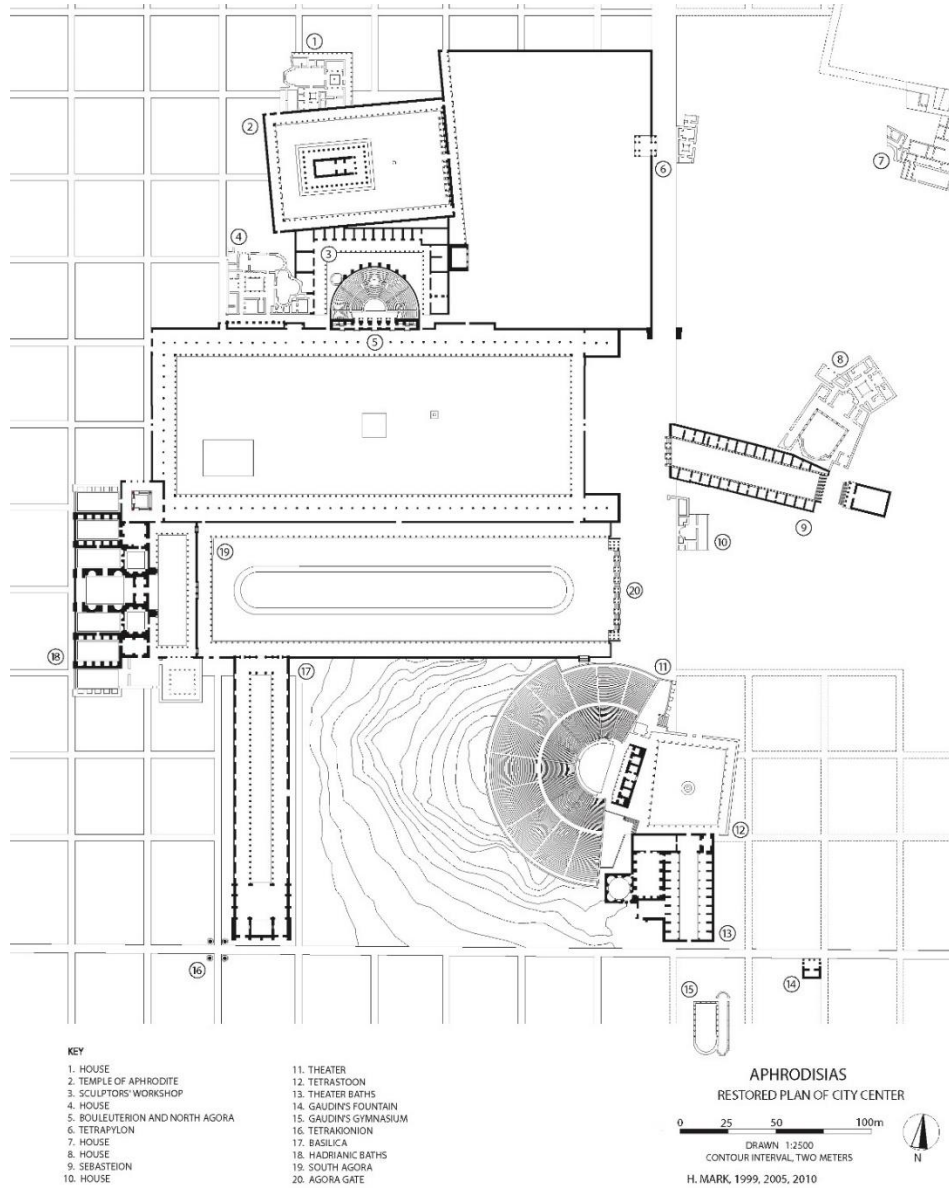

Fig. 4. Aphrodisias kent merkezi planı

¹⁸ Wilson 2016; Wilson – Russell (baskıda).

¹⁹ *Iaph2007* 4.202.

Roma İmparatorluğu'nun sağladığı barış sürecinde (MS 1. ve 2. yüzyıllar) kentteki inşaat çalışmalarında hızlı bir artış yaşanmıştır ve kente çok sayıda yeni yapı eklenmiştir. MS 100 yılında cephesi Palmiye Parkı'nın güneybatı köşesine bakan büyük bir Bazilika inşa edilmiştir. Tiyatro'nun güneydoğusuna yeni bir hamam yapılmıştır. Palmiye Parkı'nın batısına yeni bir stoa yapılmış ve bunun arkasına da muazzam Hadrian Hamamı inşa edilmiştir. Agora'nın kuzeyine, tam orta eksenine yeni bir Bouleuteion yapılmış, Aphrodite Kutsal Alanı'nın etrafı sütunlarla çevrilmiş ve doğu *temenos*un doğu sınırına kutsal alana giriş kapısı olan Tetrasyon eklenmiştir.

MS 3. ve 6. yüzyıllar arasında Aphrodisias'ta çok az inşaat faaliyeti gerçekleşmiştir. Ancak kent merkezindeki yapılar aralıksız olarak kullanılmış ve bakım-onarım görmüşlerdir. MS 4. yüzyılın ortalarında Bazilika ve Tiyatro'nun önündeki büyük meydan (Tetrastoon) restore edilmiştir. Bazilika'nın zemini mozaiklerle döşenmiş, kentte bulunan bazı heykeller restore edilerek Bazilika'nın içinde sergilenmiştir. Bu yüzyılın tek yeni mimari projesi çoğunlukla devşirme malzemeye yapılan surlardır²⁰. MS 400 yılı civarında, muhtemelen bir deprem sonucu yamulmuş olan Tetrasyon tamamen sökülmüş ve yeniden ayağa kaldırılmıştır²¹. Yine aynı yıllarda, geleneksel spor müsabakalarının önemini yitirmesinin ardından Stadyum'un doğu tarafına kavisli bir arena duvarı eklenerek bu alan bir amfitiyatroya dönüştürülmüştür²². Hadrian Hamamı, MS 5. yüzyılda yoğun bir restorasyon geçirdikten sonra erken Roma heykellerinin tamir edilip sergilendiği bir galeriye dönüşmüştür.

MS 500 yılı civarında Aphrodite Tapınağı Aziz Mikail'e adanmış bir Hristiyan kilisesine dönüştürülmüştür²³. Yine bu sıralarda, belki de dini baskılardan dolayı konut yaşantısı önem kazanmış, imkânı olan bireyler içe dönük yaşamlarında gösterişli olmaya devam etmişlerdir.

MS 7. yüzyıl başlarında bölgenin genelinde olduğu gibi Aphrodisias yerleşimi de nüfus azalmasına maruz kalmıştır. Kamu binaları bakımsız kalmış, yıkılmış ve bazen kerpiç ile yeniden inşa edilmiş, bazen yıkıntılar olduğu gibi bırakılmıştır. Zamanla kent küçük bir köye dönüşmüştür.

Araştırma Tarihçesi

Aphrodisias'a yaptığı ziyareti kayıt altına alan ilk gezgin, dönemin İzmir'in İngiltere Konsolosu William Sherard'dır. Sherard, 1705 yılında surlardaki yazıtları belgeleme hedefiyle kenti ziyaret etmiştir. 1812 yılında Society of Dilettanti sponsorluğunda gerçekleşen bir keşif gezisi sırasında yapılan çizimler

²⁰ Aphrodisias Surları Peter De Staebler tarafından yayına hazırlanmaktadır. Ayrıca bkz. De Staebler 2007 ve 2008.

²¹ Paul 1996, 208.

²² Welch 1998, 561.

²³ Hebert 2000, 35–77; Ratté 2001, 130–133; Chaniotis 2008, 244; 2020 yılında kaybettiğimiz J.J. Coulton'un Tapınak-Kilise üzerine yaptığı uzun soluklu çalışmaları A. Leung tarafından yayına hazır hale getirilmektedir.

1840 yılında *Antiquities of Ionia III* adlı eserde yayınlanmıştır. C.-F.M Texier önderliğinde 1835 yılında düzenlenen bir diğer keşif gezisinde yapılan gözlemler Texier'in *Description de l'Asie Mineure faite par ordre du Gouvernement Français, de 1833 à 1837* (Paris, 1839-49) adlı eserinde yayınlanmıştır.

Paul Gaudin ve Gustave Mendel liderliğindeki Fransız bir heyet tarafından 1904 ve 1905 yıllarında kazı çalışmaları yürütülmüş ve Aphrodite Tapınağı ile Hadrian Hamamı'nda birçok heykel gün yüzüne çıkartılmıştır²⁴. Gaudin'in 1904 yılı buluntularının bazıları alandan götürülmüş, İzmir'de ve çeşitli Avrupa kentlerinde satılmıştır. Mendel'in 1905'teki çalışmaları sırasında elde ettiği buluntular ise, Osman Hamdi Bey'in önderliğinde İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. 1913 yılında André Boulanger başkanlığında bir başka Fransız keşif ekibi bölgeye gelmiş olsa da çalışmalar 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı karışıklık sebebiyle yarım kalmıştır²⁵. G. Jacopi başkanlığındaki İtalyan bir heyet 1937 yılında bölgeye gelmiş ve Güney Agora'daki Tiberius Portikosu'nda yaptığı kazılarda maske ve girland frizlerini ortaya çıkarmıştır²⁶.

Aphrodisias'ta aralıksız olarak günümüze kadar devam eden ilk sistematik kazılar New York Üniversitesi himayesi altında, 1961 yılında başlamış ve 1990'daki vefatına dek Prof. Kenan Erim tarafından yönetilmiştir. Kentin merkezindeki anıtlara yoğunlaşan bu kazılarda dikkat çekici sonuçlara ulaşılmıştır. Başlıca kazı alanları arasında Aphrodite Tapınağı, Tiyatro, Güney Agora, Meclis Binası, Bazilika ve Sebasteion bulunur. Bu kazılarda ortaya çıkarılan en önemli buluntular 1979 yılında alanda kurulan Afrodisias Müzesi'nde sergilenmektedir.

Prof. Kenan Erim'in 1990 yılındaki ani vefatından sonra kazı başkanlığını Prof. R.R.R. Smith üstlenmiştir. Kazılar 1995 yılından bu yana New York ve Oxford Üniversiteleri'nin ortak projesi olarak yürütülmektedir. İkinci dönem kazılarında şehrin kentsel gelişimi incelenmiş ve Geç Helenistik dönem yerleşiminin üzerine oturtulduğu ızgara plan ortaya çıkarılmıştır. Araştırmacılar ayrıca belgeleme, konservasyon, yayın ve önemli buluntuların müzede sergilenmesi konusuna odaklanmışlardır. Sebasteion kabartmaları için müzede 2008 yılında yeni bir salon açılmıştır (Fig. 5).

Güncel Çalışmalar

Son dönem çalışmalarında altı ana araştırma konusuna odaklanılmaktadır.

- 1) Tetrasyon Caddesi: kazı, araştırma, konservasyon, yayın.
- 2) Bazilika ve Diocletianus Fiyat Fermanı: konservasyon, kısmi *anastylosis*, ferman sergisi, yayın.
- 3) Palmiye Parkı (Güney Agora) ve Havuz: konservasyon, yayın.

²⁴ Collignon 1904; Mendel 1906.

²⁵ Boulanger 1914.

²⁶ Jacopi 1940.

- 4) Sebasteion Tapınak: kısmi *anastylosis*, yayın.
- 5) Kybele Evi: kazı, araştırma, konservasyon, yayın.
- 6) Müze Avlusu Sergi Salonu: sergilenecek eserlerin konservasyonu, yeni sergi salonu inşası.

Fig. 5. Afrodisias Müzesi, Sevgi Gönül Salonu

1) Tetrapylon Caddesi

Tetrapylon'dan Tiyatro'ya kuzey-güney doğrultusunda uzanan Tetrapylon Caddesi, şehir merkezinin doğu tarafındaki ana cadde işlevini görüyordu (Fig. 6). Caddenin, Tetrapylon'un hemen güneyinde kalan kısmı 1980'li yıllarda kazılmıştır. Sebasteion'un Propylon'una doğru caddenin devamını ortaya çıkarmayı hedefleyen güncel proje ise 2008 yılında başlamıştır. Caddede gerçekleştirilen kazı çalışmaları Tetrapylon'un hemen güneyinden başlayarak Sebasteion Propylon'a ve Palmiye Parkı'nın Doğu Kapısı'nın (eski ismiyle Agora Kapısı) arkasına doğru devam etmektedir. Doğu Kapısı'nın dahilinde, antik dönemden günümüze kadar korunmuş olan bir tünel bugün hala Palmiye Parkı'na geçişi sağlamaktadır (Fig. 7). Cadde, Geç Antik Çağ'ın canlılığına, zorlu Orta Çağlar'ın yaşantısına, Selçuklu dönemi ve sonrasının ticaretine dair önemli bilgiler barındırır. İne Jacobs tarafından yürütülen projenin nihai amacı caddenin bu bölümünü ziyaretçiye açmak ve caddenin tüm arkeolojik katmanlarını araştırmak ve yayınlamaktır.

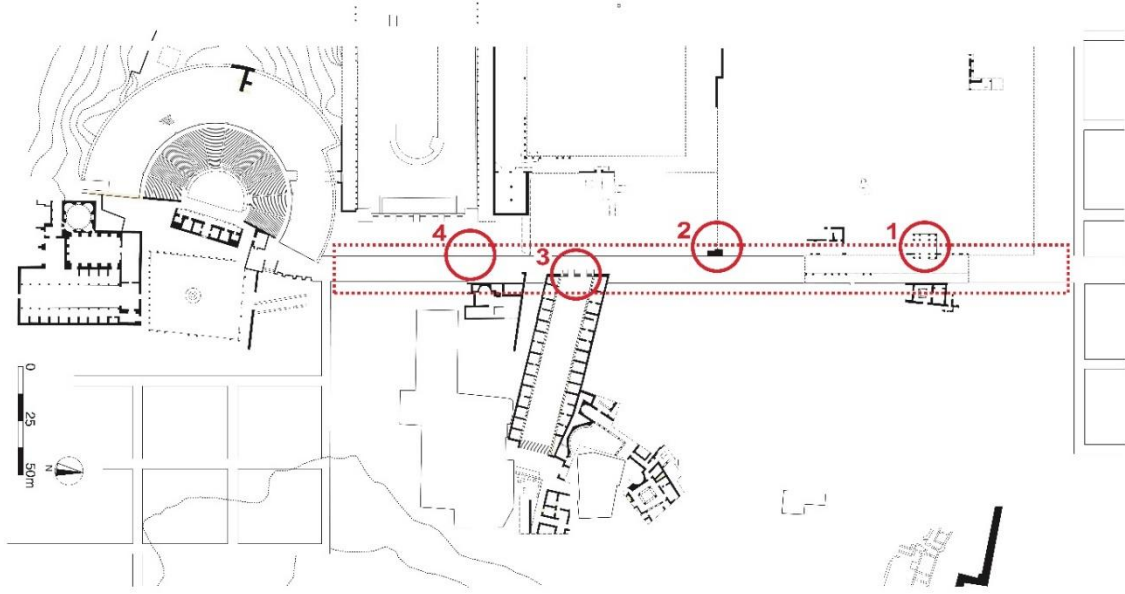

Fig. 6. Tetrasyon Caddesi planı (1) Tetrasyon (2) Nişli Yapı (3) Sebasteion Propylon (4) Selçuklu Hamamı

Fig. 7. Tetrasyon Caddesi'nden Palmiye Parkı'na geçişi sağlayan tünel (doğuya bakış)

Caddenin orijinal MS 1. yüzyıl seviyesi yalnızca caddenin bazı noktalarında açığa çıkarılmıştır, döşemelerin en iyi korunduğu kısım Sebasteion Güney Yapı'nın hemen batısına denk gelen kısımdır (Fig. 8). Bu seviye günümüzde görülen caddenin 1.20 - 1.50 m aşağısında bulunmaktadır. MS 5. yüzyıl sonu - 6. yüzyıl başlarında su problemiyle başa çıkmak için caddenin eski döşeme taşları sökülmüş, hemen yakındaki ocaktan yeni çıkarılan yerel gri-mavi mermer taşlar caddeye döşenerek seviye 1.50 m kadar yükseltilmiştir. Aslında cadde bundan kısa sıra önce de bir kez yükseltilmiştir. Yeterli gelmediği için bir kez daha yükseltilmiş olmalıdır²⁷. Güncel proje kapsamında yaklaşık 8 m genişliğindeki caddenin MS 1. yüzyıl durumunu anlamak için sondajlar açılmıştır ancak MS 6. yüzyıl tasarımında önceki dönemlere ait çoğu yapının ve döşeme taşının kaldırıldığı anlaşılmıştır. Yer yer kapı çerçeveleri veya duvarların korunarak yeni yapılara entegre edildiği gözlemlenmektedir. Roma İmparatorluk dönemine ait çok sayıda heykel parçası yeni yapıların temellerinde ve su kanallarında devşirme olarak kullanılmıştır (Fig. 9).

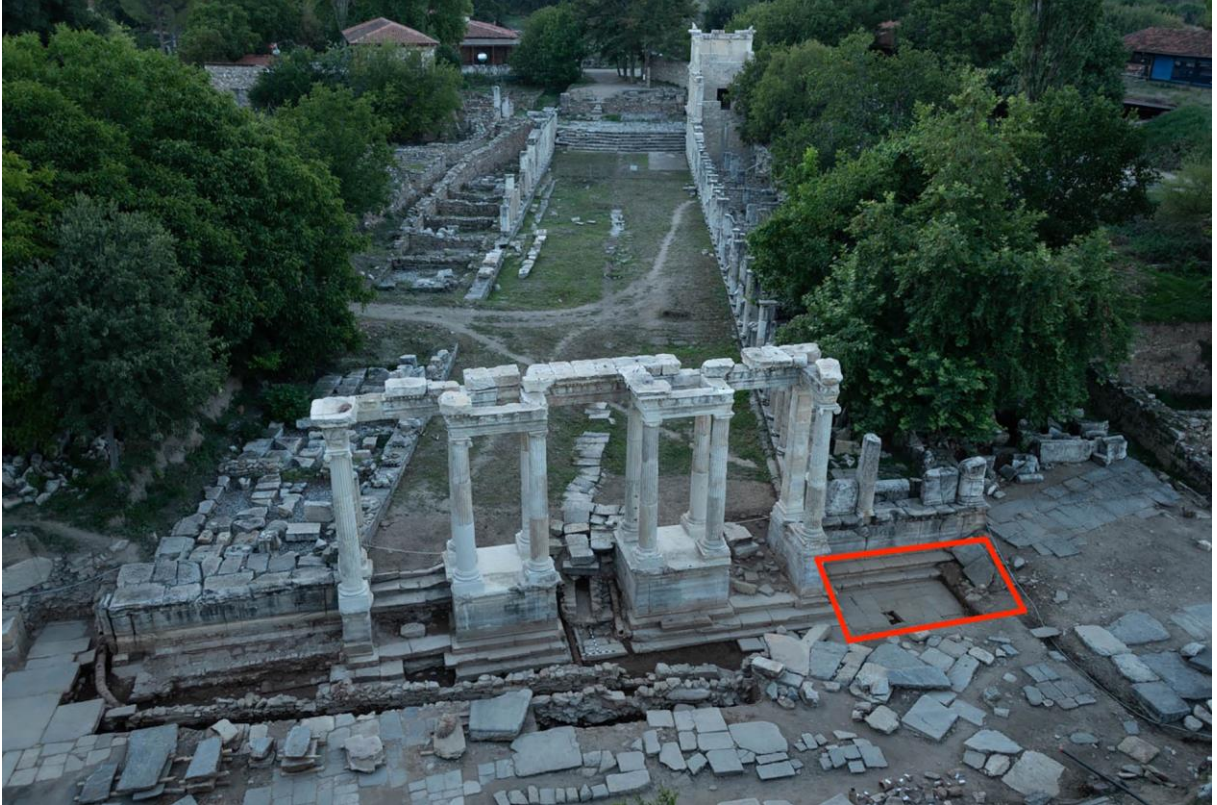

Fig. 8. Sebasteion Propylon önündeki Roma dönemi döşemeleri (doğuya bakış)

²⁷ Smith v.d. 2021, 4.

Fig. 9. Sebasteion Propylon önündeki Geç Antik Çağ su kanalında bir heykel (doğuya bakış)

Caddenin Geç Antik Çağ düzenlemesinde zemin katta hem devşirme hem yeni sütunlara ve tuğla veya taş payandalara sahip kolonadların arkasında dükkân ve atölyeler vardır. Üst katlara geçiş kemerlidir. Çifte yarım-sütunlar ve tuğla kemerlerin bir bölümü caddede zemin döşemesinin üzerine yıkılmış veya döşemenin içine gömülmüş şekilde ele geçmiştir. Üst katlarda lüks apartman daireleri olduğu anlaşılmıştır. Çok miktarda pencere camı, renkli duvar mozaïği, tunç kaplar ve kapı kulpları ile mermer süsleme elemanları bu dairelerden düşmüş halde bulunmuştur. Cadde boyunca uzanan sütun sıralarının arkasında ve hemen üst katta bulunan bu zengin evleri ile ilişkili olarak Geç Antik Çağa ait yaklaşık yirmi adet figürlü pilaster başlığı bulunmuştur. Bu başlıkların üzerinde, çeşitli kırsal faaliyetlerde bulunan *putto* figürleri betimlenmiştir.

Caddenin batı hattında yüksek seviyede korunmuş bir taş örgü duvar (Nişli Yapı) yer almaktadır (Fig. 10). 2013 yılında, yapının hemen önünde yazıtlı bir heykel kaidesi ele geçmiştir. Metin, 'Yaşlılar Meclisinin ilk hamamını (*to balaneion to gerousion prōton*) inşa etmesinden ötürü Sebasteion'un müteahhitlerinden biri olan Myon Eusebes Philopatris'i onurlandırmaktadır. Aynı döneme ait (MS 1. yüzyılın ilk yarısı) *himation*lu bir heykel de (Fig. 11), 2011 yılında buraya yakın bir konumda bulunmuş olup, büyük olasılıkla kaideye aittir. Bu yazıt ve heykel sebebiyle Nişli Yapı ve batısındaki hamam MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Ancak 2019 yılı kazılarında Nişli Yapı'nın ve hamamın temellerine ulaşılmış, yapıların MS 5. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Fig. 10. Tetrapylon Caddesi, Nişli Yapı ve *hypocaust* (batıya bakış)

Çok derine inmeyen temellerin, daha erken bir döşeme üzerine oturduğu gözlemlenmiştir. Buradaki daha erken yapılar ve o yapılarla ilişkili katmanlar erken İmparatorluk dönemine tarihlenmektedir. Ancak hamam ve Nişli Yapı, MS geç 4. yüzyıl - erken 5. yüzyılda, Geç Antik Çağ caddesi döşenirken inşa edilmiştir. Bu geç inşa tarihi hamamın küçük boyutunu ve *hypocaustun*un direk olarak caddeye açılmasını açıklamaktadır (Fig. 10) – böylesi bir uygulama daha önceki yüzyıllar için çok olasılıklı değildir²⁸.

Batı Anadolu'nun genelinde çok iyi bilinmeyen MS 7.-9. yüzyıllar da caddede çok iyi temsil edilmektedir. Buradaki sütun sırası MS 7. yüzyılın başlarında (616/7) meydana gelen şiddetli bir yangın felaketi ve hemen ardından gelen bir deprem sonucunda yıkılmıştır. Sebasteion Propylon'un güneyinde gerçekleştirilen kazılarda Geç Roma kolonadının yıkıntısı çok iyi korunmuş durumda ortaya çıkarılmıştır (Fig. 12).

Fig. 11. Tetrapylon Caddesi, *himation*lu heykel (Myon Eusebes)

²⁸ Smith 2019, 8-9.

Çeşitli devşirme korniş blokları ile inşa edilmiş yeni bir stylobatın taş döşeli kaldırımın önüne yerleştirildiği anlaşılmıştır. Sütun kaidelerinden üç tanesi *in-situ* halde korunmuşlardır ve sütunlar ile üst yapının tüm elemanları kaidelerin önüne yıkılmış halde bulunmuştur. Sütunlar ve üstlerindeki tuğla kemerler doğrudan cadde döşeme taşları üzerine yıkılmıştır – bu sayede, yıkıntının olduğu anda caddenin hala kullanımda olduğu anlaşılmaktadır. Caddenin başka noktalarında da mimari öğeler doğudan batıya doğru belirli bir düzende yıkılmışlardır. Bu yıkım 2011 yılında Nişli Yapı'nın önünde ele geçen bir sikke definesi ile tam olarak tarihlenebilmektedir. Sikkeler için verilen en geç tarih MS 616/7'dir²⁹. Eldeki verilere göre 613-616/7 tarihleri arasında kente ciddi bir saldırı düzenlenmiş, bu saldırılar yangınlara ve dolayısıyla çatıların çökmesine sebep olmuştur. Bunun hemen ardından da güçlü bir deprem gerçekleşmiş ve bunun ardından “klasik” görünümlü anıtsal kent bir daha ayağa kaldırılamamıştır³⁰.

Fig. 12. Tetrapylon Caddesi, kolonad yıkıntısı

Aphrodisias'ın Geç Antik Çağ'ını sona erdiren bu saldırı ve depremden sonra yıkıntılar kısmen temizlenmiş, yaşam bunların üzerinde devam etmiştir. Cadde her iki yandan 2'şer m daraltılarak 4 m genişliğe getirilmiştir. Duvarlar yer yer kerpiç ile tamir edilmiştir ancak kent hiçbir zaman eski anıtsal görünümüne kavuşamamıştır. Nüfus bu tarihten sonra yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Bu

²⁹ Smith 2018, 2.

³⁰ Wilson 2019a, 486; Wilson 2019b, 213.

döneme ait en önemli kalıntı 'Karanlık Çağ Kompleksi' olarak isimlendirilen yapılar bütünüdür. Caddenin kuzey tarafında, batı kolonadın yıkıntısının üzerine inşa edilmiş olan bu kompleks, 12.5 x 9 m ölçülerindedir ve 3 farklı birim ile 6 odadan oluşmaktadır (Fig. 13). Bu yapı kompleksi içerisinde çok az buluntu ele geçmiştir ve bu durum yapının işlevinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Muhtemelen birçok küçük konut biriminden oluşmaktadır. Buranın sakinleri önceki molozu örtmüş ve bunun üzerinde yaşamışlardır ve çöplerini çok yakın bir yere dökmüşlerdir. Kompleksin hemen kuzeyindeki kolonada bulunan seramik parçaları ve kabuklar bize bunu göstermektedir. Bulunan yoğun cam cürufu burada bir cam işliğinin de olduğunu düşündürmektedir. Yapı uzun süre boyunca kullanılmıştır: iç mekânın seviyesi zaman içerisinde yavaş yavaş yükselmiştir ve neticede Osmanlı döneminde bir zamanda yıkılarak terk edilmiştir³¹.

Fig. 13. Tetrapylon Caddesi, Karanlık Çağ Kompleksi (güneybatıya bakış)

Caddenin Palmiye Parkı'nın Doğu Kapısı'na yakın güney bölümünde ise Selçuklu dönemine ait (12.-13. yüzyıllar) iyi korunmuş durumda bir hamam yapısı ortaya çıkarılmıştır (Fig. 14). Hamam, erken Osmanlı döneminde batıya doğru uzanan bir konuta dönüştürülmüştür. Bu dönemde caddenin seviyesinin yine yükseltildiği ve daraltıldığı gözlemlenebilir³².

³¹ Smith 2019, 7; Smith v.d. 2021, 5-6.

³² Smith 2018, 1-2; Smith 2019, 6.

Tüm kalıntıların üstü olasılıkla Klasik Osmanlı döneminin başlarında yürüme yüzeyi olarak hizmet eden küçük taş ve tuğla katkılı sıkıştırılmış topraktan oluşan tek bir kesintisiz tabaka ile örtülmüştür. Nişli Yapı ve Karanlık Çağ Kompleksi'nin kuzeyinde, ziyaretçiye açık alan ile kazı alanını ayıran geniş kesit üzerinde 2021 yılında açılan bir açmada (NAve 21.5) çoğunluğu İslami dönemden olmak üzere çok sayıda sikkenin bulunduğu bir kontektst ile karşılaşılmıştır. Bu seviyede NAVE 21.5 açmasının çoğunluğunu büyük bir yapının (muhtemelen ağıl) kuzey uzantısı doldurmaktadır. Moloz temelleri içerisinde saptanan çok sayıdaki direk deliği sayesinde bu yapının geçici malzemelerden yapılmış bir üst yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu alan sonraki yüzyıllarda çarşı olarak kullanılmış olmalıdır. Büyük boyutlu yapının yerine daha küçük yapılar inşa edilmiştir. Burada çokça onarım geçirmiş bir Osmanlı dönemi yolu ve kasap olduğu düşünülen bir dükkân bulunmaktaydı. Bunu önemli miktarda hayvan kemiğinin, başta kürek kemikleri ve bazılarında kesik izleri olan uzun kemiklerin varlığına dayanarak söyleyebiliriz³³.

Fig. 14. Tetrapylon Caddesi, Selçuklu Hamamı (batıya bakış)

Sebasteion Propylon'un kuzey tarafında Osmanlı dönemine ait (15.-16. yüzyıllar) yaklaşık 8x9 m boyutlarında cam işliği bulunmuştur. Bu işlik kaldırıldığında aynı alanın alt seviyesinde Orta Bizans dönemine (9.-11. yüzyıllar) ait bir cam

³³ Smith v.d. 2021, 8.

işliği ile karşılaşmıştır³⁴. Tetrasyon Caddesi 1970'lere kadar zaman zaman yükseltilerek ve daraltılarak yol olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Cadde kazıları 2024 sezonunda tamamlanacaktır ve sonuçlar Ine Jacobs tarafından yayına hazırlanmaktadır. Bununla eş zamanlı olarak alanı ziyarete açma hedefiyle caddenin döşeme taşlarının konservasyonu yapılmaktadır. Tetrasyon Caddesi sponsorlarına teşekkürlerimizi sunarız: Aygaz, The Malcolm Hewitt Wiener Foundation, The Headley Trust, The British Institute at Ankara.

2) Bazilika ve Diocletianus'un Fiyat Fermanı

Bazilika'da ilk kazılar 1962 yılında gerçekleşmiştir. Ardından aralıklı olarak yapılan çalışmalarla güney kısım hariç tüm yapı ortaya çıkarılmış, 1500'ü aşkın mermer yapı elemanı ile Fiyat Fermanı'na ait yüzlerce yazıt parçası açığa çıkarılmıştır³⁵.

MS 1. yüzyıl boyunca kentte aralıksız olarak devam eden inşaat çalışmalarının bir parçası olan Bazilika MS 100 yılı civarında tamamlanarak olasılıkla yeni imparatorluk hanedanı olan Flaviuslara adanmıştır³⁶. MS 100 ile 600 yılları arasında aralıksız olarak kullanım görmüş olan Bazilika'nın kazılarında ortaya çıkan malzemeler yapının kullanım amacına yönelik çok fazla bilgi vermemektedir. Ancak imparatorluğun batı coğrafyasındaki bazilikalarında olduğu gibi burada da bankacılık, katiplik, yasal sözleşme hazırlıkları, hukuk danışmanlığı ve çeşitli hukuki işlemlerin yapıldığı düşünülebilir³⁷. Zira Yunan stoalarında da bu tip işlemler yapılıyordu. Bina, Palmiye Parkı'na dik olarak yerleştirilmiştir ve hem kuzeyde, Palmiye Parkı tarafında hem de güneyde kapısı vardı. Halk bu yapıyı geçiş yeri olarak da kullanmış olmalıdır. Gösterişli kabartmalar ve boylu boyunca yan duvarlarda yer alan, içerisinde olasılıkla önemli kişilerin heykellerini barındıran ve mekânı adeta bir galeri görünümüne getiren nişler de bu kamusal fonksiyona işaret etmektedir³⁸.

Girişi Palmiye Parkı'nın güneybatı köşesinden sağlanan Bazilika, uzun, üç koridorlu bir kamu binasıdır. Yaklaşık 145 x 30 m ölçülerindedir. Giriş duvarı, geniş mermer panellerle kaplı, gömme sütunlu, gösterişli bir cepheidir (Fig. 15). Yapının dört ana bölümü vardır: kuzey vestibül, uzun hol, güney hol, güney vestibül. Yapının İon ve Korinth düzeninde iki katlı portikolarla bölünmüş olan iç kısmı (uzun hol) iki yan nef ve daha geniş orta neften oluşmaktadır. İç kısım görkemli bir güney hol ile son bulmaktadır (yaklaşık 20 x 30 m boyutlarında ve yüksekliği 10 m'den fazla) (Fig. 16). Bu güney bölümün iç duvarları gösterişli sütunlu mimari elemanlar ile süslenmiştir³⁹. Uzun holdeki portikoların üst katları korkuluk görevi gören kabartmalarla donatılmıştır. Bu kabartmalar,

³⁴ Smith – Ögüş 2014, 4.

³⁵ Stinson 2008, 83.

³⁶ Stinson 2016, 16, 19.

³⁷ Stinson 2016, 8-9.

³⁸ Stinson 2008, 100-101.

³⁹ Stinson 2008, 83-84; Stinson 2016, 21.

çeşitli bitkisel motiflerin yanı sıra Aphrodisias'ın efsanevi kurucuları ile ilgili mitolojik sahneler içermektedir⁴⁰ (Fig. 17).

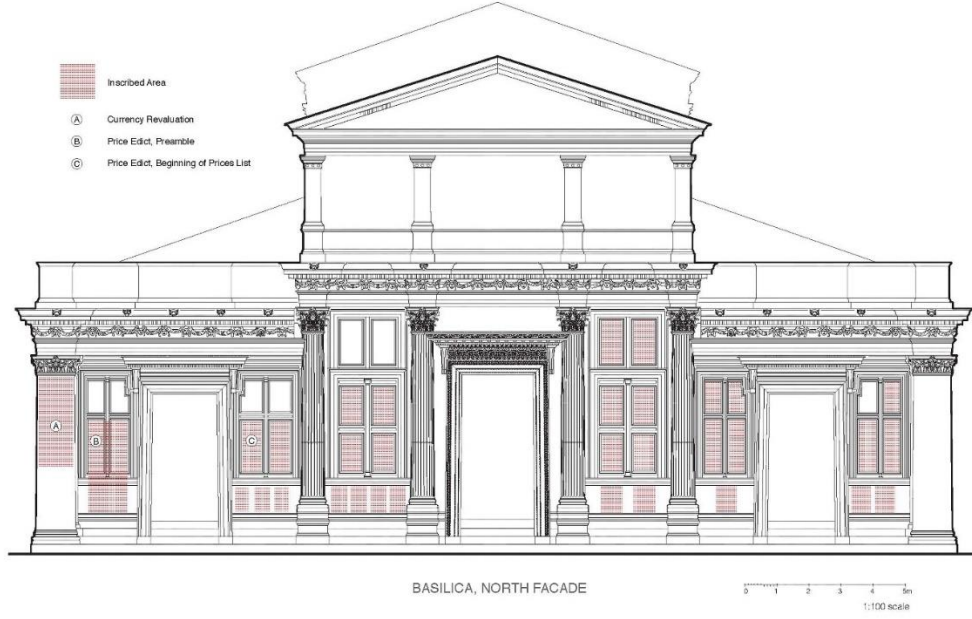

Fig. 15. Bazilika, ön (kuzey) cephe rekonstrüksiyon çizimi

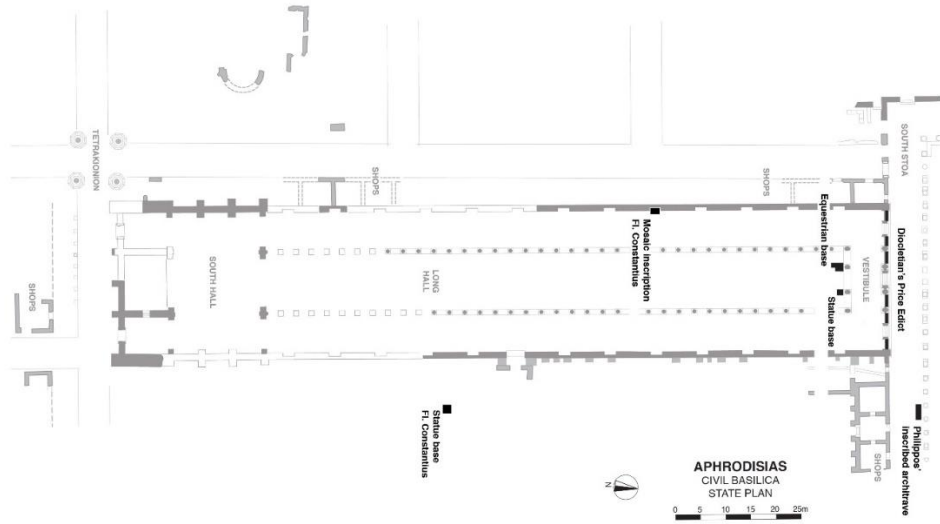

Fig. 16. Bazilika, plan

⁴⁰ B. Yıldırım doktora tezi için araştırdığı kabartmaları yayına hazırlamaktadır. Ayrıca bkz. Yıldırım 2001 ve 2004.

Fig. 17. Bazilika, mitolojik kabartma

Bazilika'nın inşasından yaklaşık 200 yıl sonra, MS 301 yılında, yapının kuzey cephesindeki mermer panellerin üzerine Diocletianus'un Tavan Fiyatlar Fermanı ve Para Birimi Fermanı Latince olarak yazılmıştır⁴¹ (Fig. 18). Fermanın amacı, imparatora göre “yaşam ve iş için gerekli olan” yaklaşık 1400 farklı mal ve hizmete tavan fiyat uygulaması getirerek kontrolden çıkmış enflasyonu zapt etmektir. Fermanın önsözünde, kurallara uyulmaması halinde verilecek ciddi cezalardan söz eden, ahlaki değerlere atıfta bulunan son derece etkili bir metin bulunmaktadır. Ferman metnini içeren yazıtlar, imparatorluğun doğu coğrafyasında birçok şehirde ele geçmiştir. Aphrodisias'taki ferman yazıtı, günümüzde bilinen en iyi korunmuş ferman kopyalarından biridir.

Fig. 18. Bazilika, ön cephe, 3 boyutlu rekonstrüksiyon çizimi

⁴¹ Stinson 2016, 73-75; Crawford (baskıda).

Fermanın başındaki uzun ve etkileyici önsöz, hem imparatorluk vatandaşları için duyulan kaygıyı, hem de Roma İmparatorluğu'nun kuvvetli ve baskıcı otoritesini ortaya koyar. Fermanın anlaşıldığı kadarıyla İmparator Diocletianus enflasyon olgusunu açgözlü tüccarların kâr sevdası açıklamıştı. İmparatora göre kanunlarla korunan ve ihlalleri durumunda ölüm cezası tehdidi ile dayatılan kısıtlamalar yapılması gerekiyordu. Fermandaki uzun fiyat listesi dönemin sosyal uygulamalarına ve Roma dünyasının pazar ekonomisindeki çeşitliliğine ışık tutar. Ana başlıklar arasında yevmiyeler, gıda, hammadde, araç, hırdavat, köle, çeki hayvanları ve nakliyat ücretlerinin yanı sıra 400'den fazla tekstil ve giysi fiyatı yer alır. En pahalı kalemler arasında oyunlarda kullanılacak aslanlar, yarış arabası atları ve özel kıyafetler vardır, en ucuz kalemler ise sebzeler ve hamam tellağı ücretleridir. Bu ferman, tebliğ edildiği dönemin ekonomisinden bir kesit sunan olağanüstü bir belgedir. Latince ve Grekçe olarak tebliğ edilen ferman Roma İmparatorluğu'nun doğu tarafında bugüne kadar 40'tan fazla antik kentte yazılı halde bulunmuştur. Ele geçen tüm örnekler bir araya getirildiğinde tam bir metin ortaya çıkmıştır. Aphrodisias'taki ferman yazıtı, buluntu yeri ve buluntu durumuyla beraber detaylı bir araştırma yapılmasına olanak sağlamıştır. Buna ek olarak, Aphrodisias'ta çok parçalı halde gün ışığına çıkarılan ve para birimini düzenlemeyi hedefleyen "Para Birimi Fermanı" bugüne kadar herhangi başka bir kentte ele geçmemiştir.

Tüm ferman şu anda baskıda bulunan monograf için yeniden Latince'den İngilizceye çevrilmiştir. Bu yeni İngilizce metin temel alınarak ferman ilk defa olarak bu proje kapsamında Türkçe'ye de çevrilmiştir. Yeni Türkçe metin hem Bazilika içerisindeki panolar üzerinde sergilenecek hem de M. Crawford'ın monografında yayınlanacaktır.

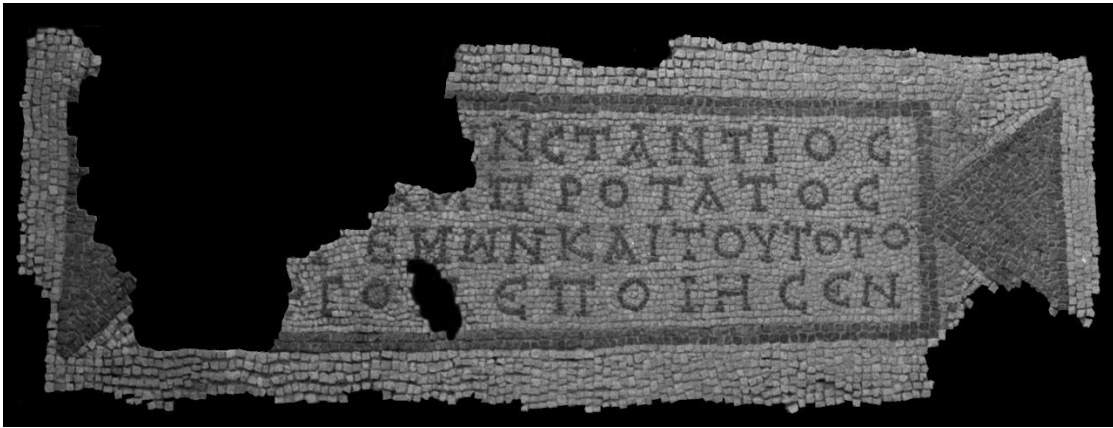

Fig. 19. Bazilika, Flavius Constantius'un ismini içeren mozaik

Bazilika, MS 4. yüzyılın ortalarında Flavius Constantius adında bir vali tarafından restore edilmiştir. Yan koridorlardaki mozaikler de aynı dönemde döşenmiştir (Fig. 19). Olasılıkla bu restorasyon sırasında, daha erken döneme ait iki adet görkemli heykel buraya taşınıp binanın kuzey ucuna, içeriye bakacak biçimde yerleştirilmiştir (Fig. 20). Bunlardan biri, kolosal boyutlu drapeli bir tanrıça heykeli; diğeri ise mavi-gri mermerden yapılmış olağanüstü bir at

heykelidir (Fig. 21). Yapı, belki de bu dönemde Roma hükümetiyle ilişkili daha resmi bir işlev üstlenmişti. Güney hol valinin davaları izlemesi için uygun bir alan gibi gözükmetedir⁴².

Fig. 20. Bazilika, iç mekân, Geç Antik Çağ'daki durum (kuzeye bakış)

Fig. 21. Bazilika'da ele geçen gri-mavi mermerden yapılmış at heykeli (Mavi At)

⁴² Stinson 2008, 101; Stinson 2016, 75-80.

Yapı MS 7. yüzyılın başlarında ya da ortalarında terk edilmiştir. Kentin başka yerlerinde de olduğu gibi yapının yıkıntısından ele geçen en geç sikke diğer sektörlerde olduğu gibi Heraklius'a aittir. Yapının bir kilise olarak kullanıldığına dair herhangi bir iz rastlanmamıştır ancak güney hol kazılmadığı için bu ihtimali göz ardı etmek mümkün değildir⁴³.

Bazilika'nın mimarisi Philip Stinson tarafından çalışılmış ve 2016 yılında yayınlanmıştır. Güncel proje Bazilika'nın ön cephesine ve kuzey kısmına odaklanmaktadır. Bu kısımda yan nefler kazılmış, zemini süsleyen mozaikler tümüyle açığa çıkarılmış, fotoğraflanmış, çizilmiş ve belgelenmiştir. Mozaikler açıkta kalmalarına el vermeyecek durumda oldukları için konservasyon sonrasında kapatılmıştır (Fig. 22). Cepheye ait tam bir *anastylosis* gerçekleştirmeye yetecek kadar mimari blok günümüze ulaşmamış olsa da binanın cephesinin şeklini ve anıtsallığını temsil edebilecek kısmi bir *anastylosis* tamamlanmak üzeredir. Bu kapsamda ön cephe ve kuzey vestibülün iç cephesine ait bazı mimari elemanlar ayağa kaldırılmıştır (Fig. 23). Proje aynı zamanda Fiyat Fermanı'nı sergilemeyi hedeflemektedir. Bazilika'nın kuzey ucuna yerleştirilmiş olan çelik konstrüksiyon panolar üzerine fermanın tüm metni Latince, Türkçe ve İngilizce olarak ziyaretçiye sunulacaktır. Projenin 2024 yılında tamamlanması öngörülmektedir. Bazilika ve Diocletianus'un Fiyat Fermanı projesi sponsorlarına teşekkürlerimizi sunarız: Sayın Murat Ülker ve pladis.

Fig. 22. Bazilika, batı nefte mozaik konservasyon çalışmaları (kuzeye bakış)

Fig. 23. Bazilika, güncel anastylosis çalışmaları (devam etmekte) (güneye bakış)

3) Palmiye Parkı ve Havuz

Palmiye Parkı, ortasında yaklaşık 170 m uzunluğunda bir havuz ve havuzun çevresinde Ion düzeninde sütun sıraları olan 230 m uzunluğunda çok büyük boyutlu bir kamusal kompleks, bir kent parkıdır (Fig. 24). MS 1. yüzyılın başlarında inşa edilen yapı, ilerleyen dönemlerde yapılan restorasyonlar sayesinde MS 7. yüzyıla kadar kullanımda kalabilmiştir. Palmiye Parkı'nın kuzey

⁴³ Stinson 2008, 102.

stoasının (Tiberius Portikosu) büyük bölümü Aphrodisias'ta sadece bir yıl faaliyet gösteren İtalyan arkeoloji heyeti tarafından 1937 yılında kazılmıştır. 1980'li yıllarda yapılan kazı çalışmalarında ise uzun havuzun her iki ucu gün yüzüne çıkartılmış fakat büyük bölümü kazılmadan ve araştırılmadan bırakılmıştır. Parkın Doğu Kapısı üzerine yazılmış bir onurlandırma şiiri, havuzun nasıl yorumlanacağı konusunda ipuçları vermektedir. Söz konusu şiir, şehrin önde gelen bir hayırseveri olan Flavius Ampelios tarafından MS 500 dolaylarında restore edilen "Nymphelerin yeri" ve "palmiyelerin yeri"ni aşağıdaki sözlerle tanımlamaktadır:

"... biz Nympheler ona müteşekkirimiz, zira o (Ampelios), palmiyelerin yerine (...χώρο φουκίόεντι...) muhteşem güzellikler ve harikalar bahşetmiştir... Öyle ki, sularımızda durup gözünü etrafta gezdiren herkes ondan ve Nymphelerin yerinden daima övgü ile söz edecektir." (ALA 38)

Şiirde sözü edilen "Nymphelerin yeri" uzun havuz, büyükçe bir palmye bahçesine istinaden isimlendirilmiş olduğu düşünülen "palmiyelerin yeri" ise kompleksin tamamı olmalıdır. 2011 ve 2012 yıllarında havuzdaki su sisteminin detaylı bir incelemesinden sonra havuzun tamamını ortaya çıkarmayı, havuzun karmaşık özelliklerinin, uzun kullanım süresinin ve fonksiyonel işleyişinin araştırılmasını amaçlayan beş yıllık proje 2013 yılında başlamış, 2017'de de tamamlanmıştır (Mica ve Ahmet Erteğün Güney Agora Havuz Projesi). Kazı çalışmaları esnasında, o alanda palmiyelerin (hurma ağacı = *Phoenix theophrasti*) varlığına dair güçlü kanıtlar elde edilmiştir⁴⁴. Havuzun dibindeki ıslak toprakta bu ağaca ait bitkisel kalıntılar ve havuzun dışında, kuzey tarafta ise stoa ile havuz kenarı arasında ağaç dikim çukurları açığa çıkarılmıştır⁴⁵.

Fig. 24. Palmiye Parkı (batıya bakış)

⁴⁴ Robinson 2016, 98-99.

⁴⁵ Wilson v.d. 2016, 78-81.

Havuz MS 1. yüzyıl yapısı olmakla beraber, bugün görülen birçok öge geç 5. veya 6. yüzyıllara aittir. Kent Parkı kompleksi, MS 500 yılından hemen önce kenti sarsan büyük bir deprem sonrasında, detaylı olarak yenilenmiştir. Havuz duvarları bu dönemde devşirme parçalarla onarılmış, havuzun taban seviyesi yükseltilmiştir. Havuzun tabanı, toprak içine gömülmüş büyük kayrak taşlarıyla hazırlanmıştır. Bu katmanın üzerine, harç içerisine daha küçük taşlar döşenmiş, ardından bir kat taş daha suya dayanıklı harç içine yerleştirilmiştir. Harç tabakası havuzun ortasında korunmuş, kenarlara doğru zarar görmüştür. Taban, geç 5. veya erken 6. yüzyılda yapılmış onarım izleri göstermektedir⁴⁶.

Havuzun kuzey tarafına toplanmış şekilde ele geçen moloz tabakasından Eros figürleriyle bezeli, Korinth düzeninde 18 adet pilaster başlığı bulunmuştur. Ayrıca otuzdan fazla kasayı dolduran polikrom mermer kaplama buluntusunun tamamının kuzey stoanın (Tiberius Portikosu) arka duvarından geldiği düşünülmektedir (Fig. 25). Kaplama sistemi pilaster ve renkli mermerden paneller içermekte, yerli gri lekeli beyaz mermer ile ithal renkli taşları bir arada kullanmaktadır. Kuzey stoanın bütün kaplama dekorasyonu MS geç 1. veya erken 2. yüzyıla aittir. Bu dönemde aynı teknikler ve mermer çeşitleri Bazilika ve Hadrian Hamamı'nda da kullanılmıştır. Kullanılan mermerin genelde yerli veya doğu Akdeniz'den (Chios, Teos) olması, daha uzaklardan olmaması dikkat çekicidir. Burada çeşitli metal objeler de bulunmuş ve havuz tabanındaki en alt dolgu tabakasına yayılmıştır. Bu metal objelerin çoğunu çiviler, duvar kaplaması çivileri, bıçaklar ve sivri uçlu silahlar (ok uçları, cirit ve

Fig. 25. Palmiye Parkı'ndaki havuzdan ele geçen polikrom mermer duvar kaplama parçalarıyla yapılmış bir rekonstrüksiyon denemesi

⁴⁶ Smith 2017, 3.

mızrak uçları) oluşturur⁴⁷ (Fig. 26). Havuzun kuzey tarafındaki bu yoğun moloz tabakası, bitişikteki stoanın çatısı ve duvar kaplamasının zarar görmesi sonrasında yapılan temizlik sonucu oluşmuş olmalıdır.

Fig. 26. Palmiye Parkı'ndaki havuzun zemininden ele geçen demir silah uçları

Bu dolgunun MS 7. yüzyıla ait olduğunu söylemek hem içerdiği malzemeden hem de 610-617 yıllarına ait Heraklius sikkesinden dolayı mümkündür. Tetrasyon Caddesi'nden gelen önemli kanıtlar, yaklaşık MS 617 civarında bir yangın ve hemen ardından gerçekleşen depremle bağlantılı bir yıkım olduğunu göstermekte, bu tarih havuz malzemesiyle örtüşmektedir⁴⁸. Havuz tabanının orta ve güney tarafları ise havuzun ilk dolgusunu teşkil eden alüvyal birikinti ile dolmuştur. Güney tarafta, havuz duvarına yakın olarak, 10 cm derinliğindeki dolgu içerisinde kiremit ve yapı taşları bulunmuştur. Bunlar da MS 7-10. yüzyıllar arası gerçekleşen temizleme aktivitesinden geliyor olmalıdır⁴⁹.

Havuzun dibinde bulunan önemli miktardaki sivri silah ucu, burada bulunan yanık tabaka için bir kontekt de sağlayabilir. MS 615 yılında, Pers ordusu Menderes vadisinden geçmiş, civardaki birçok kenti yağmalamıştır. Bu tarihlerde

⁴⁷ Smith 2017, 3, 5.

⁴⁸ Smith 2017, 3.

⁴⁹ Smith 2017, 4.

kentte birbirinden bağımsız yerlerde görülen yanık tabaka bu Pers akımına bağlı olabilir; ancak elbette doğal afet de göz ardı edilmemelidir. Aphrodisias her halükârda Heraklius döneminde sıkıntıya düşmüş olmalıdır; çünkü bu tarihten sonra kamu yapıları onarılmamıştır. Havuz da benzer şekilde bu tarihten sonra bir daha havuz olarak kullanılmamış, içi alüvyonla ve çevreden gelen molozla yavaş yavaş dolmaya başlamıştır. Kuzey stoaya verilen zarara karşın, sütunlarının birçoğu belki de çatısız bir şekilde en erken MS 11. yüzyıla kadar ayakta durmuş, sonrasında başka bir depremler sonucu yıkılmıştır⁵⁰.

MS 11. yüzyıl depreminden sonra gerçekleşen temizlik sonrasında moloz yığıntısı bütün açma yüzeyine yayılmış ve kalın bir alüvyon dolgusu ile kaplanmıştır. Bu dolguda yapı kalıntısı ve küçük buluntu yoktur. Bu durum Kent Parkı'nın etrafındaki alanın 11.-12 yüzyıllarda fazla yerleşime maruz kalmadığını gösterir. Ele geçen salyangoz kabukları ise bu alanın sularla kaplı ve bataklık olduğunu göstermektedir. Havuzdaki ilk Orta Çağ duvarları, yukarıda tanımlanan dolgu seviyesinin üzerine yapılmıştır. 2017'de ulaşılan en son kalıntılar Klasik Osmanlı dönemine ait tarla duvarlarıdır. Bu duvarlar 2015 ve 2016 yıllarında, havuzun tüm yüzeyinde görülen duvarların modeline uymaktadır. Bu duvarlar 25 m civarındadır, genelde birbirine paralel uzanırlar ve muhtemelen tarlalarla bahçelerin kenarlarında yer almaktaydılar⁵¹.

Günümüzde Palmiye Parkı'nda devam etmekte olan proje, havuz kenarının konservasyonunu ve bu ilginç kamu meydanının 16 yazarlı monografını kapsamaktadır⁵². Projenin her iki kolunun da 2023 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Havuzun kazı ve yayını destekleyen sponsorumuza teşekkürlerimizi sunarız: Sayın Mica ve Ahmet Ertegun. Havuz konservasyonu projesinin sponsoruna teşekkürlerimizi sunarız: Sayın Ömer Koç.

4) Sebasteion Tapınak

1979-86 yılları arasında ortaya çıkarılan Sebasteion, Aphrodite ve Julio-Claudius hanedanının imparatorlarına ithaf edilmiş görkemli bir tapınak kompleksidir. İnşası yaklaşık MS 20'den 60'a kadar, yani iki kuşak boyunca – Tiberius döneminden Nero dönemine dek sürmüştür. Kompleksin yapım masrafları Aphrodisias'ın önde gelen iki ailesi tarafından karşılanmıştır. Kompleks, Korinth düzeninde bir tapınak, dar bir tören yolu (90x14 m) ve bu yolun her iki tarafına yerleştirilmiş, her biri aşağıdan yukarıya sırasıyla Dor, Ion ve Korinth düzeninde olmak üzere üçer katlı (12 m yükseklikte) iki adet portiko benzeri yapıdan (Güney ve Kuzey Yapılar) oluşmaktadır (Fig. 27). Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Propylon ve Kuzey Yapı'yı Eusebes ve Menandros'un ailesi, Tapınak ve Güney Yapı'nın inşasını ise Attalos ve Diogenes'in ailesi üstlenmiştir⁵³. Tören yolunu yanlardan sınırlayan Kuzey ve Güney Yapıların üst katlarında bina boyunca

⁵⁰ Smith 2017, 4.

⁵¹ Smith 2017, 4.

⁵² Wilson – Russell (baskıda).

⁵³ Smith 2013, 13-15.

uzanan ve gömme sütunlarla çerçevelenen toplam 200 civarında mermer kabartma vardır. Bunlardan 80 tanesi kazılarda gün ışığına çıkarılmıştır. Bu eserlerin arasında, Roma imparatorları tasvirleri ve Yunan mitolojisinden sahnelerin yanı sıra Doğu Afrika'da Etiyopya'dan Batı İspanya'da Callaeci'lere dek Augustus'un dünya imparatorluğundaki 'ulusları' (*ethne*) kişileştirerek temsil eden bir kabartma grubu vardır. Sebasteion kabartmaları, Roma İmparatorluğu hakimiyetindeki Doğu Yunan dünyasının görsel kültürünü ve şehir hayatını anlamamız açısından önemlidirler. 2008 yılında Afrodisias Müzesi'ne Sebasteion kabartmalarının sergilendiği bir ek bina yapılmıştır.

Fig. 27. Sebasteion kompleksi, 3 boyutlu rekonstrüksiyon çizimi

Fig. 28. Sebasteion Tapınak, 3 boyutlu rekonstrüksiyon çizimi

Sebasteion kompleksini doğu yanda sınırlayan tapınak bir podyum üzerinde yükselir. Yapı, ön cephesinde altı sütunla *prostylos* planlıdır ve Korinth düzenindedir (Fig. 28). Tapınağın üst yapı elemanlarından birkaç yazıtlı ve bezemeli arşitrav bloğu, ayrıca akanthus sarmallı bezemeye sahip az sayıda friz bloğu ve tavan kasetleri korunagelmıştır. Ancak frizin üzerine ait akroter hariç hiçbir mimari öge ele geçmemiştir. Bu durum tapınağın hiçbir zaman tamamlanamadığına veya daha büyük olasılıkla ciddi bir yıkım yaşadığına işaret etmektedir. Tapınağın içerisinde Aphrodite Prometor'a ve imparatorluk ailesinin önemli mensuplarına ait heykeller olmalıydı. Arşitrav yazıtında Augustus, Livia ve Tiberius'un isimleri bulunduğu için onların heykellerinin varlığı kesin sayılabilir. Ayrıca Claudius ve Nero'nun heykellerinin de varlığı ihtimal dahilindedir⁵⁴.

Tapınağın önündeki teras Geç Antik Çağ'da yeniden tasarlanmış ve genişletilmiştir. Aynı zamanda tapınağın çoğunluğu temel seviyesine kadar sökülmüştür. Ön cephesindeki sütunlar yerlerinde bırakılarak hemen önüne inşa edilen çeşmeye bir arka plan oluşturmuşlardır. Bu dönüşüm Aphrodite Tapınağı'nın kiliseye dönüştürülmesiyle çağdaş olmalıdır (MS 500 civarı).

Güncel proje Sebasteion kompleksinin doğu ucunu sınırlayan tapınağı araştırmak, tüm safhalarını belgelemek ve *anastylosis* prensipleriyle ön cephenin var olan sütunlarını ve üst yapı elemanlarını ayağa kaldırmaktır⁵⁵. Sebasteion Tapınak projesinin sponsoruna teşekkürlerimi sunarız: Caroline Koç.

5) Kybele Evi

1956 yılında Geyre köyüne ait bir su kanalında yapılan tadilat çalışmaları esnasında, Augustus'un azatlısı, Aphrodisias'a önemli haklar getiren ve kentin ilk anıtsal yapılarını inşa ettiren C. Julius Zoilos'un mezarına ait figürlü kabartmalar bulunmuştur (Fig. 2). Buna istinaden, 1961-64, 1966-68, 1984-89 yıllarında bu alanda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazılarda sur duvarına ait küçük bir giriş kapısı, bir depo yapısı, doğu-batı doğrultulu taş döşeli bir sokak ve Geç Antik Çağ'a ait gösterişli bir konut yapısı ortaya çıkarılmıştır (Fig. 29). O yıllarda Su Kanalı Evi (Water Channel House) olarak adlandırılan konut kompleksinin adı, içerisinde ele geçen Geç Antik Çağa ait ilginç bir Kybele kült heykelciğine istinaden 2019 yılında Kybele Evi olarak değiştirilmiştir.

Kybele Evi'nin bulunduğu mahalle kentin kuzey kısmında, surların hemen iç tarafında, Tetrasyon'un doğusundadır ve yaklaşık 2000 m²lik bir alanı kaplar. Alan, doğu-batı doğrultulu bir sokak ile ikiye bölünür. Güney kısımda büyük boyutlu bir elit konut yapısı yer alır. Kuzey kısımda ise büyük bir depolama yapısı ve sur duvarı bulunur.

⁵⁴ Smith 2013, 28-30.

⁵⁵ Sebasteion Tapınağı'nın mimarisi Phil Stinson tarafından araştırılmaktadır. Sebasteion'dan ele geçen kabartmalar için bkz. Smith 2013.

30 yıllık bir sürenin ardından Kybele Evi'nin bulunduğu alan 2019 yılında tümüyle temizlenmiştir. Covid-19 salgını sebebiyle arazi çalışmalarının kısıtlandığı 2020 ve 2021 sezonlarında önceki kazı sezonlarında alanda ele geçen tüm buluntuların müze ve kazı evi depolarındaki yerleri belirlenmiştir. Özellikle seramik buluntular kompleks ve konutun antik dönem sonrası uzun kullanım süresi açısından belirgin bir kronoloji sunmanın yanı sıra sokak, daha küçük ölçekli diğer evler ve büyük depo binasından oluşan mahallenin tarihçesini aydınlatmaktadır. Eski raporlar üzerinde yapılan çalışmalar sayesinde konuttan ele geçen çok sayıda bronz eserin (Fig. 30) ve başka ilginç küçük buluntuların konteksti de anlaşılabilmiştir.

Fig. 29. Kybele Evi (güneydoğuya bakış)

Kybele Evi'nin bulunduğu alandaki büyük konut Geç Antik Çağ'a aittir. Olasılıkla MS 4. yüzyılda inşa edilmiş bu gösterişli konut, Aphrodisias'ın önemli yapılarının yıkılmasına yol açan 620 yılı civarında gerçekleşen depremden önce bir yangınla yıkılmış olmalıdır. Yıkıntı tabakasının içerisinde 614 yılına ait bir sikke *terminus post quem* oluşturmaktadır. Bu sikke Tetrapylon Caddesi ve Palmiye Parkı'ndan ele geçenlerle paralellik gösterir ve kentte genel anlamda büyük tahribat yaratan bir saldırıya işaret eder.

Konut içerisinde 20 oda tespit edilmiştir. Bunların arasında en ilgi çekici olanlar güneydoğudaki büyük tonozlu salon, olası olarak bir iç bahçe olarak kullanılmış olan apsisli mekân, içerisinde bir su haznesi olan ve olası olarak yıkanma için kullanılmış mekân, bunun hemen yanında bulunan mermer raflara ve dekoratif köşe sütunlarına sahip olan ve olası olarak soyunma odası olarak kullanılmış mekân ve siyah beyaz *opus-sectile* zeminli üç büyük kabul odasıdır. Evin bodrum

katında iyi korunmuş durumda tüneller açığa çıkarılmıştır. Konutun en parlak çağı, Aphrodisias'ın Karia eyaletinin başkenti olduğu MS 5-6. yüzyıllardır.

Konutun kuzeyindeki depolama yapısı, birbirinden kemerli payelerle ayrılan doğu-batı doğrultulu üç nefli sahiptir. Depolama yapısının orijinal doğu girişi sonradan inşa edilen Surlar ile kapatılmış, bu tarihten sonra (MS 360 civarı) giriş bir tünelden sağlanmıştır. İlk çalışmalardan elde edilen verilere göre depolama yapısının güney giriş kapısının kullanımı bir yangınla sona ermiştir.

Yeni proje, 1960'lar ve 1980'lerde gerçekleştirilen kazıların raporlarını incelemeyi, tüm yapıyı ve buluntularını detaylı bir biçimde belgelemeyi ve ulaşılan sonuçları yayınlamayı hedeflemektedir. Çalışmalar Ine Jacobs tarafından yürütülmektedir. Gerekli görülen alanlarda küçük çaplı yeni kazılar yapılacak ve tüm yapının duvarları ve zemin döşemeleri üzerinde konservasyon çalışmaları yapılacaktır. Alan, nihayetinde ziyarete açılacaktır. Kybele Evi projesi, Headley Trust ve Malcolm H. Wiener Foundation'ın destekleriyle mümkün olmaktadır.

Fig. 30. Kybele Evi, bronz eserlerden bir seçki

6) Müze Avlu Projesi

Aphrodisias'ta ortaya çıkarılan çıkan kültür varlıklarının korunması için Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce ören yeri içinde bulunan Eski Geyre Köyü'nün Deveci Hanı 1947 yılında müze deposu haline getirilmiştir. 1972 yılında mevcut müze binasının inşasına başlanmıştır. 1977 yılında teşhir tanzim çalışmaları yapılmış, 1979 tarihinde ise müze ziyarete açılmıştır. 2008 yılında ise Sebasteion'dan ele geçen olağanüstü kabartmalara ev sahipliği yapan ek bina Sevgi Gönül Salonu ziyarete açılmıştır. Afrodisias Müzesi, Türkiye'de ören yeri içerisinde bulunan ender müzelerdendir ve heykeltıraşlık eserleri bakımından çok zengindir.

Müzenin merkezinde üzeri açık bir avlu bulunur. Yeni bir proje kapsamında bu avlunun, üzeri örtülü iki ayrı galeri mekanına dönüştürülmesi planlanmaktadır. Bu mekanlardan biri tam kapalı bir sergi salonu, diğeri ise üzeri hafif çatı ile örtülü yarı açık bir avlu olacaktır ve buralarda son yıllarda ortaya çıkan ve halihazırda depolarda korunmakta olan eserler sergilenecektir (Fig. 31).

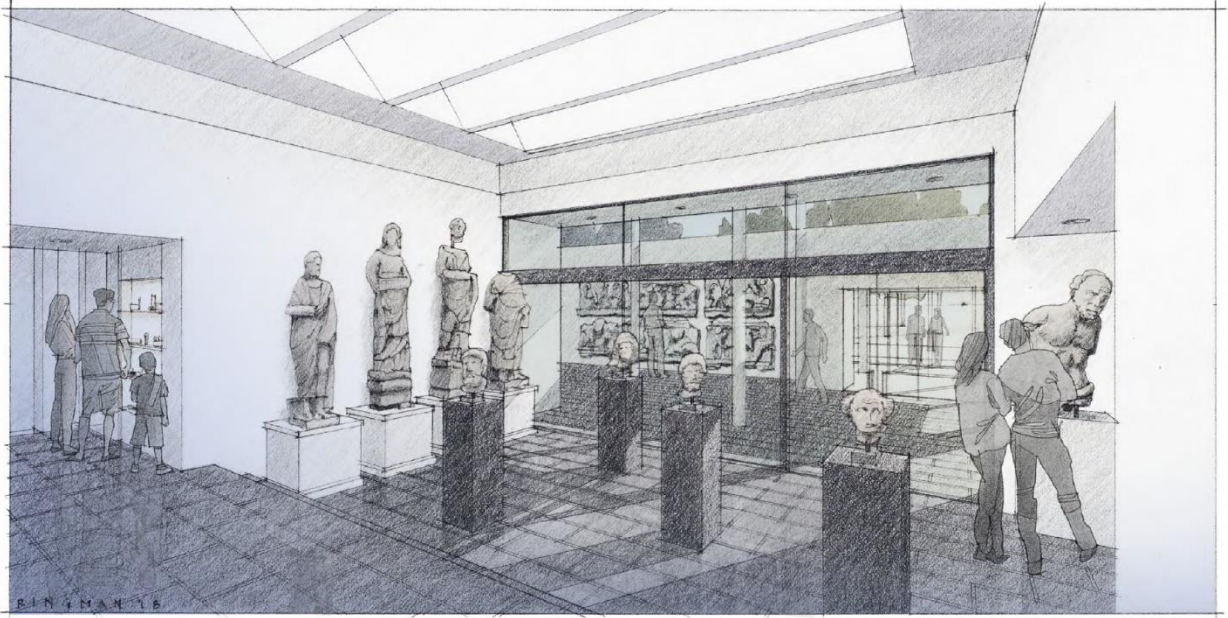

Fig. 31. Müze Avlu projesi, planlanan yeni galeri

Yeni sergilerde Tetrapylon Caddesi ve Palmiye Parkı'ndan ele geçen, çoğunluğu heykeltıraşlık eseri olan buluntular ziyaretçiye sunulacaktır. Tam kapalı yeni salonda MS 1.-5. yüzyıllar arasına tarihlenen dört adet tam korunmuş onurlandırma heykelinin yanı sıra yüksek kalitede portre heykel başları ve Roma döneminden Osmanlı dönemine uzanan çeşitli küçük buluntular sergilenirken üzeri hafif çatı ile örtülü avluda Bazilika'dan ele geçen kolosal bir kült heykeli,

mitolojik kabartmalar ve muhteşem bir işçiliğe sahip bir kompozit paye sergilenecektir.

Arkeolojik eserler buluntu durumları ve kendi dönemlerindeki kullanım şekilleri bilindiği zaman çok daha anlamlı hale gelir. Yeni galeri sergileri buluntuların ele geçtiği arkeolojik kontekstleri de anlatmayı hedeflemektedir. Böylelikle ziyaretçiler bu olağanüstü mermer buluntuların tam olarak nerede ve nasıl ele geçtiklerini daha iyi anlayacaklardır. Eserler yalnızca bir sanat eseri gibi değil, antik yaşamın bir parçası olarak algılanacaklardır. Yeni galeriler Afrodisias Müzesi'nin tam kalbinde yer alacak ve yeni buluntuların sergilendiği heyecan verici yeni mekânlar olacaktır.

2022 yılında sergiye konulacak eserlerin restorasyon-konservasyon çalışmalarına başlanmıştır. Öncelikle Bazilika'dan ve Palmiye Parkı'nın Doğu Kapısı'ndan ele geçen büyük boyutlu mitolojik kabartmalar üzerine çalışılmıştır. Müze Avlu Projesinin sponsoruna teşekkürlerimizi sunarız: Lucien Arkas.

Sonuç

Aphrodisias antik çağda yazarları, Aphrodite kültü ve özellikle de heykeltıraşları ile tanınıyordu. Roma döneminin kentsel profilini çok iyi yansıttasının yanı sıra mermer ocaklarına yakınlığı ve bu mermerlerden üretilen heykeller ve anıtların olağanüstü korunma durumu sayesinde antik kent 2017 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine kaydedilmiştir.

Kazılar ve arkeolojik araştırmalar 1961 yılından beri aralıksız biçimde sürdürülmektedir. Önceki kazı ve buluntuların araştırılması, konservasyonu ve yayınının yanı sıra, alanda, birbirinden bağımsız altı proje üzerinde çalışılmaktadır.

Tetrapylon Caddesi'nde 2008 yılından bu yana devam eden çalışmalarla kentin ana caddelerinden biri ortaya çıkarılmıştır. Buradaki bulgular yaklaşık MS 400 yılından Osmanlı dönemine kadar kentsel yaşam hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Zengin buluntular da içeren Geç Antik Çağ (erken 7. yüzyıl) yıkıntısı ve bu yıkıntının üzerinde yeniden başlayan yaşam buradaki odak noktalarından biridir. Çalışmaların sonunda Cadde ziyarete açılacaktır.

Bazilika'daki çalışmalarda yapının yan nefleri yeniden kazılmış, ortaya çıkan mozaikler, giriş merdivenleri ve vestibül tabanının konservasyonu tamamlanmıştır. Vestibülün dört adet kolosal İonik sütunu üzerinde anastylosis çalışmaları devam etmektedir. Projenin amaçlarından biri MS 301 yılında yapının cephesine yazılmış olan Diocletianus Fiyat Fermanı'nın tam metnini Latince, Türkçe ve İngilizce olarak sergilemektir. Proje 2023 yılında tamamlanacaktır.

Kent Parkı'nda 2011 yılında başlayan kazılar 2017 yılında tamamlanmıştır. Güncel proje parkın merkezindeki 170 metre uzunluğundaki havuzun mermer kenarının restore edilmesine ve ağaçlarla çevrili bu kamusal meydanın detaylı bilimsel yayınına odaklanmaktadır.

Sebasteion Tapınak'taki proje ile ön cephe sütunlarının anastylosisi yapılmaktadır. Anastylosisin amacı, 90 metre uzunluğundaki törensel yolun doğu ucunda yer alan Korinth düzenindeki bu uzun tapınağın antik çağda yarattığı etkiyi yeniden oluşturmaktır.

Kybele Evi projesi, kuzeydoğu Surlar'ın önünde yer alan ve 1960'larda ve 1980'lerde kazılan mahallenin temizlenmesi, korunması, araştırılması ve yayınlanmasını hedefler. Mahallede bir Geç Antik Çağ konutu, bir sokak ve bunun yanında bir depo yapısı bulunur. Konut ve buluntuları çok iyi korunmuş durumdadır ve MS 5.-6. yüzyıllarda Aphrodisias eyalet başkenti iken kentteki konut içi özel yaşama ışık tutar.

Son olarak Müze Avlu projesi ile Afrodisias Müzesi'nin âtıl durumdaki açık avlusu iki yeni sergi salonuna dönüştürülecektir. Salonda sergilenecek olan mermer büst, heykel ve kabartmaların konservasyonu yapılmaktadır. Bu eserler son 25 yılda ortaya çıkan önemli eserlerden bir seçkidir ve daha önce hiç sergilenmemiştir.

Aphrodisias'taki güncel çalışmalar arkeo-tarihsel araştırma yapmayı ve bu araştırmaların sonuçlarını yayınlamayı hedefler. Konservasyon, anastylosis ve yeni sergiler sayesinde de bu araştırmalar ziyaretçi için ulaşılır ve anlaşılır hale getirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akın 1968

H. Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1968.

Berenfeld 2019

M. Berenfeld, *Aphrodisias XI: The Triconch House*, Weisbaden 2019.

Boulanger 1914

A. Boulanger, "Note sur les fouilles exécutées à Aphrodisias en 1913", *Comptes Rendus de L'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres* 15, 1914, 46-53.

Brody 2007

L. Brody, *Aphrodisias III: The Aphrodite of Aphrodisias*. Mainz am Rhein, 2007.

Chaniotis 2008

A. Chaniotis, "The Conversion of the Temple of Aphrodite at Aphrodisias in Context", *From Temple to Church Destruction and Renewal of Local Cultic Topography in Late Antiquity*, Ed. J. Hahn – S. Emmel – U. Gotter, Leiden, Boston, 2008, 243-274.

Chaniotis 2009

A. Chaniotis, "Myths and Contexts in Aphrodisias", Ed. U. Dill – C. Walde, *Antike Mythen: Medien, Transformationen und Konstruktionen*, Berlin, 2009, 313-338.

Chaniotis 2016

A. Chaniotis, "Memory, Commemoration and Identity in an Ancient City: The Case of Aphrodisias" *Daedalus*, Vol. 145, No. 2, 2016, 88-100.

Collignon 1904

M. Collignon, "Note sur les fouilles exécutées à Aphrodisias par M. Paul Gaudin", *Comptes Rendus de L'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres* 2.2, 1904, 703-711.

Coulton (baskıda)

J.J. Coulton, *The Temple of Aphrodite and the Church of St Michael* (baskıda)

Crawford (baskıda)

M. Crawford, *Aphrodisias XIII: Diocletian's Price Edict* (baskıda)

De Chaisemartin – Theodorescu 2017

N. De Chaisemartin – D. Theodorescu, *Aphrodisias VIII: Le Theatre d'Aphrodisias: les structures sceniques*. Wiesbaden, 2017.

De la Genière 1987

J. De la Genière, "Premières recherches sur Aphrodisias préromaine", Ed. J. de la Genière – K. T. Erim, *Aphrodisias de Carie, Colloque de l'Université de Lille III*, 13 November 1985, Paris, 1987, 53-63.

De Staebler 2007

P.D. De Staebler, *The city wall of Aphrodisias and civic identity in Late Antique Asia Minor*, doktora tezi, New York University, 2007.

De Staebler 2008

P.D. De Staebler, "The City Wall and the Making of a Late Antique Provincial Capital", Ed. C. Ratté – R.R.R. Smith, *Aphrodisias Papers 4: New Research on the City and its*

- Monuments (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 70)* Portsmouth, RI, 2008, 284-318.
- Doğan-Gürbüz 2020
- E. Doğan-Gürbüz, "Terracotta Figurines from the Temple of Aphrodite at Aphrodisias", *OLBA XXVIII*, Mersin, 2020, 69-99.
- Eren 2015
- K. Eren, "La sculpture archaïque d'Aphrodisias", *La sculpture gréco-romaine en Asie Mineure. Synthèse et recherches récentes. Colloque international de Besançon, 9 et 10 octobre 2014*, Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, 2015, 123-136.
- Hebert 2000
- L. Hebert, *The Temple-Church at Aphrodisias*, doktora tezi, New York University, 2000.
- Jacopi 1940
- G. Jacopi, "Gli scavi delle Missioni Archeologica Italiana ad Afrodisiade nel 1937", *Monumenti Antichi* 38, 1940, cols. 722-732.
- Jeffery 2022
- H. Jeffery, *Aphrodisias XII: Middle Byzantine Aphrodisias: The Episcopal Village, AD 700-1250*, Wiesbaden, 2022.
- Joukowsky 1986a
- M. S. Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias, Vol. 1: An Account of the Excavations & Artifact Studies*, Louvain, 1986.
- Joukowsky 1986b
- M. S. Joukowsky (ed.), *Prehistoric Aphrodisias, Vol. 2: An Account of the Excavations & Artifact Studies*, Providence, 1986.
- Kayan v.d. 2019
- İ. Kayan – E. Öner – M. Doğan – R. İlhan, "Afrodisias Sulak Alanında paleocoğrafya araştırmaları ve jeoarkeolojik değerlendirmeler" *Ege Üniversitesi, Ege Coğrafya Dergisi* 28 (1), İzmir, 69-95.
- Linant de Bellefonds 2009
- P. Linant de Bellefonds, *Aphrodisias IV: The Mythological Reliefs from the Agora Gate*, Mainz am Rhein, 2009.
- Mendel 1906
- G. Mendel, "Seconde note sur les fouilles exécutées à Aphrodisias par M. Paul Gaudin. Campagne de 1905", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 50e année, N. 2*, 1906. 158-184.
- Nesbitt 1983
- J. Nesbitt, "Byzantine Lead Seals from Aphrodisias", *Dumbarton Oak Papers*, Vol. 37, 1983, 159-164.
- Öğüş 2018
- E. Öğüş, *Aphrodisias IX: Columnar Sarcophagi from Aphrodisias*. Wiesbaden, 2018.
- Öğüş 2014

- E. Ögüş, “The Rise and Fall of Sarcophagus Production at Aphrodisias”, *Phoenix*, Vol. 68. No. 1/2, 137-156.
- Öztaşkın, 2017
- M. Öztaşkın, “Byzantine and Turkish Glazed Pottery Finds from Aphrodisias”, *Glazed Pottery Of The Mediterranean And The Black Sea Region, 10th –18th Centuries, Vol. 2*, Ed. S. Bocharov, V. François, A. Sitdikov, Kazan – Kishinev, 2017, 165-188.
- Paul 1996
- G. Paul, “Die Anastylose des Teträpylons”, *Aphrodisias Papers 3: The Setting and Quarries, Mythological and Other Sculptural Decoration, Architectural Development, Portico of Tiberius, and Teträpylon, Journal of Roman Archaeology Supplement 20*, Ed. C. Roueché – R.R.R. Smith, Ann Arbor MI, 1996, 201-214.
- Ratté 2001
- C. Ratté, “New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity”, Ed. D. Parrish, *Urbanism in Western Asia Minor: New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Portsmouth 2001, 116–147.
- Ratté – De Staebler 2012
- C. Ratté – P. D. De Staebler, *Aphrodisias V: The Aphrodisias Regional Survey*, Darmstadt, Mainz am Rhein, 2012.
- Robinson 2016
- M. Robinson, “The Environmental Archaeology of the Pool”, *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, R.R.R. Smith, J. Lenaghan, A. Sokolicek, K. Welch, *Journal of Roman Archaeology Supplement 103*, Portsmouth, 2016, 91-99.
- Roueché 1989
- C. Roueché. *Aphrodisias in Late Antiquity. The Late Roman and Byzantine Inscriptions Including Texts from the Excavations at Aphrodisias*, London, 1989.
- Roueché – Reynolds 1989
- Roueché, C., Reynolds, J.M., *Aphrodisias in Late Antiquity: the Late Roman and Byzantine Inscriptions Including Texts from the Excavations at Aphrodisias conducted by Kenan T. Erim, Journal of Roman Studies Monographs No. 5*, London, 1989.
- Roueché 2007
- Roueché, C., “From Aphrodisias to Stauropolis”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 50, Ed. J. Drinkwater, R.S. Salway, London, 2007, 183-192.
- Shaw 1976
- S. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey 1. Empire of the Gazis: the Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280—1808*. Cambridge, 1976.
- Smith 1993
- R.R.R. Smith, *Aphrodisias I: The Monument of C. Julius Zoilos*, Mainz am Rhein, 1993.
- Smith v.d. 2006
- R.R.R. Smith – S. Dillon – C. Hallett – J. Lenaghan – J. van Voorhis, *Aphrodisias II: Roman Portrait Sculpture from Aphrodisias*, Mainz am Rhein, 2006.
- Smith 2008

- R.R.R. Smith, "Sarcophagi and Roman Citizenship, Ed. C. Ratté – R.R.R. Smith, *Aphrodisias Papers 4: New Research in the City and Its Monuments. JRA Suppl. 70*. Portsmouth, RI, 2008, 347–395.
- Smith 2013
- R.R.R. Smith, *Aphrodisias VI: The marble reliefs from the Julio-Claudian Sebasteion at Aphrodisias*. Darmstadt 2013.
- Smith – Ögüş 2014
- R.R.R. Smith – E. Ögüş, *Aphrodisias 2014: 2014 Kazı Sezonu Raporu*, 2014.
<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/2014-AFRODISIAS-KAZI-SEZONU-RAPORU.pdf>
- Smith – Ögüş 2015
- R.R.R. Smith – E. Ögüş, *Aphrodisias 2015*, 2015.
<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/APHRODISIAS-RAPORU-2015.pdf>
- Smith – Ögüş 2016
- R.R.R. Smith – E. Ögüş, *Aphrodisias 2016, Sonuç Raporu*, 2016.
<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/Aphrodisias-2016-RAPORU.pdf>
- Smith 2017
- R.R.R. Smith, *Aphrodisias 2017, Sonuç Raporu*, 2017.
<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/Aphrodisias-2017-RAPORU.pdf>
- Smith 2018
- R.R.R. Smith, *Aphrodisias 2018, Sonuç Raporu*, 2018.
<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/Aphrodisias-2018-RAPORU.pdf>
- Smith 2019
- R.R.R. Smith, *Aphrodisias 2019, Sonuç Raporu*, 2019.
<http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/Aphrodisias-2019-RAPORU.pdf>
- Smith v.d. 2021
- R.R.R. Smith – I. Jacobs – S. Somersan, *Aphrodisias 2021, Sonuç Raporu*, 2021.
<https://secureservercdn.net/160.153.138.217/ixt.ef1.myftpupload.com/wp-content/uploads/2022/07/0-2021-Aphrodisias-2021-report.pdf>
- Stinson 2008
- P. Stinson, "The Civil Basilica: urban context, design, and significance", Ed. C. Ratté – R.R.R. Smith, *Aphrodisias Papers 4: New Research on the City and its Monuments (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 70)* Portsmouth, RI, 2008, 79-106.
- Stinson 2016
- P. Stinson, *Aphrodisias VII: The Civil Basilica*, Wiesbaden, 2016.
- Van Voorhis 2018
- J. Van Voorhis, *Aphrodisias X: The Sculptor's Workshop*. Wiesbaden, 2018.
- Vryonis 1971
- S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, 1971.

Welch 1998

K. Welch, "The Stadium at Aphrodisias", *American Journal of Archaeology* 102, 1998, 547-569.

Wilson 2016

A.I. Wilson, 'Water, Nymphs, and a Palm Grove: Monumental Water Display at Aphrodisias', *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, R.R.R. Smith, J. Lenaghan, A. Sokolicek, K. Welch, *Journal of Roman Archaeology Supplement* 103, Portsmouth, 2016, 100-135.

Wilson v.d. 2016

A.I. Wilson, B. Russell, A. Ward, "Excavations in an Urban Park ("South Agora"), 2012", *Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012*, Ed. R.R.R. Smith, J. Lenaghan, A. Sokolicek, K. Welch, *Journal of Roman Archaeology Supplement* 103, Portsmouth, 2016, 77-90.

Wilson 2019a

A.I. Wilson, "Earthquakes at Aphrodisias", Ed. C. Draycott – R. Raja – K. Welch – W.T. Wootton, *Visual Histories of the Classical World: Essays in Honour of R.R.R. Smith (Studies in Classical Archaeology 4)*. Turnhout, 2019, 469-488.

Wilson 2019b

A. Wilson, "Aphrodisias in the long sixth century", Ed. I. Jacobs – H. Elton, *Asia Minor in the Long Sixth Century*, Oxford, Philadelphia, 2019, 197-222.

Wilson – Russell (baskıda)

A.I. Wilson – B. Russell, *Aphrodisias XIV, The Place of Palms: An Urban Park at Aphrodisias* (baskıda)

Yıldırım 2001

B. Yıldırım, *The reliefs from the Roman civil basilica at Aphrodisias in Caria*, doktora tezi, New York University, 2001.

Yıldırım 2004

B. Yıldırım, "Identities and empire: Local mythology and the self-representation of Aphrodisias". *Paideia: The World of the Second Sophistic*, Ed. B.E. Borg, Berlin - New York, 23-52.

KISALTMALAR

ALA

C.Roueché, *Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions*, revised second edition, 2004. <http://insaph.kcl.ac.uk/ala2004>

Iaph2007

J. Reynolds – C. Roueché – G. Bodard, *Inscriptions of Aphrodisias*, 2007. <https://insaph.kcl.ac.uk/insaph/iaph2007/>

Puranda ve Arkaik Priene'nin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Bir Öneri: Samsun (Mykale) Dağı, Çatallar Tepe Mevkii

A New Suggestion on the Localization of Puranda and Archaic Priene:

Mount Samsun (Mykale), Çatallar Tepe Precinct

Suat ATEŞLİER* - Aydın ERÖN**

Öz

Günümüzde aynı zamanda Dilek Yarımadası olarak adlandırılan Samsun (Mykale) Dağı, B. Anadolu coğrafyasının en özel alanlarından bir tanesidir ve bölgenin tarihin her döneminde önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu özel coğrafyada 2020 yılında ekibimiz tarafından yeni bir yüzey araştırması çalışmasına başlanılmıştır. Çalışmalar kapsamında Çatallar Tepe Mevkii'ndeki kalıntı ve buluntular da ayrıntılı olarak incelenmiştir. Söz konusu bölge, Samsun (Mykale) Dağı üzerindeki en stratejik alanlardan bir tanesidir. 857 m yüksekliğindeki alandan bakıldığında Kuşadası Körfezi ve bir zamanların Latmos Körfezi olan Söke Ovası çok net bir şekilde izlenebilmektedir. Bölgede geçmiş yıllarda yüzey araştırması ve kazı çalışmaları gerçekleştirmiş olan H. Lohmann, Çatallar Tepe'deki kalıntıların Melia Antik Kenti'ne ve Arkaik Panionion Kutsal Alanı'na ait olabileceğini iddia etmiştir. H. Lohmann, Herodotos'un "Panionion, Mykale Burnu'nda kutsal bir yerdir; kuzeye bakar..." ifadesinden yola çıkarak tapınağın Çatallar Tepe mevkiinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat bu lokalizasyon önerisini destekleyecek herhangi bir net buluntu yoktur. Çatallar Tepe'deki yerleşiminin kimliğinin anlaşılmasında Samsun (Mykale) Dağı'nın üzerindeki baskın kültürel merkez olan Priene gözden kaçırılıyor gibidir. Priene mevcut kalıntıları gördüğümüz alana Geç Klasik Dönem'de kurulmuştur. Arkaik Priene'nin nerede olduğu konusu hala tartışmalıdır. Kentleşme süreçleri incelendiğinde yerleşimlerin yüksek noktalardan kıyılarına indiği anlaşılmaktadır. Çatallar Tepe'deki mevcut kalıntılar ile Geç Klasik Dönem'de yeni bir arazide kurulan Priene kenti arası kuş uçuşu yaklaşık olarak 5.5 km'dir. H. Lohmann Çatallar Tepe'de gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında üzerinde ΠΡ|ΗΗΝΕ|ΩΝ (Priene..?) yazısı olan bir stroter (?) parçası bulmuştur. Bize göre yerleşimin kimliğini anlamamız açısından söz konusu buluntu oldukça önemlidir. Çatallar Tepe'deki kalıntıların Arkaik Priene'ye veya en azından tapınağın Arkaik Priene'nin kent dışı bir kutsal alanına ait olma olasılığı bize göre oldukça yüksektir. Çatallar Tepe Mevkii'nde yaptığımız incelemeler sırasında Arkaik Dönem surlarının yanı sıra daha erken tarihli olabileceğini düşündüğümüz sur kalıntıları da tespit edilmiştir. Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla bu özel coğrafya üzerinde yer alan Çatallar Tepe'deki yerleşimin kökleri iddia edilenden çok daha erkene, MÖ II. binyıla kadar uzanması oldukça olasıdır. Hitit Kralı II. Murşili'nin Arzawa Konfederasyonu üzerine düzenlediği sefer sırasında Puranda kentini almak için çok uğraştığı ilgili yıllıklardan anlaşılmaktadır. Puranda'nın lokalizasyonu konusunda çeşitli öneriler bulunmaktadır. Bazı dilbilimciler Puranda'nın Samsun Dağı üzerinde aranması gerektiğini ısrarla belirtmektedir. A. Ünal Puranda ve Priene isimleri arasındaki fonetik benzerliğe dikkat çekerek Puranda=Priene önerisini dile getirmiştir. Bize göre bu görüş olasıdır. Bölgede uzun yıllar araştırmalar ve kazılar gerçekleştiren sayın Lohmann ve ekibi bizce Arkaik Panionion'u değil, Puranda ve muhtemelen Arkaik Priene kentini ya da ona ait, kent dışı bir tapınağı keşfetmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Mykale, Arinnanda, Arkaik Priene, Puranda, Çatallar Tepe.

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın. ☎ 0000-0002-8219-0949 | sateslier@adu.edu.tr

** Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın. ☎ 0000-0003-1611-2296 | aeron@adu.edu.tr

Abstract

Mount Samsun (Mykale), today also called as Dilek Peninsula, is one of the most special areas in western Anatolia and it can be understood that this region was important in every period of history. Our team started a new survey study in this special geography in 2020. Within the scope of the studies, the remains and finds in Çatallar Tepe Precinct were also examined in detail. This precinct is one of the most strategic areas on Mount Samsun (Mykale). When viewed from the 857 m high area, the Gulf of Kuşadası and the Söke Plain, which was once the Gulf of Latmos, can be seen very clearly. H. Lohmann, who carried out surveys and excavations in the region in the past years, claimed that the remains at Çatallar Tepe may belong to the Ancient City of Melia and the Archaic Panionion Sanctuary. By looking at Herototos' statement that "the Panionion is a sacred ground in Mykale, facing north..." H. Lohmann suggested that the temple should be located in Çatallar Tepe. However, there is no clear finding to support this localization suggestion. Priene, the dominant cultic center on the Mount Samsun (Mykale), seems to be overlooked in understanding the identity of the settlement in Çatallar Tepe. Priene was founded in the Late Classical Period in the area where we see the existing remains. The whereabouts of Archaic Priene is still controversial. When the urbanization processes are examined, it is understood that the settlements descended from the high points to the coasts. The distance between the existing ruins at Çatallar Tepe and the city of Priene, which was founded on a new land in the Late Classical Period, is approximately 5.5 km. During his excavations at Çatallar Tepe, H. Lohmann found a fragment of a stroter (?) with the inscription ΠΙΠΙΗΝΕΙΩΝ (Priene..?). In my opinion, this find is very important in terms of understanding the identity of the settlement. It is highly probable that the remains at Çatallar Tepe belong to Archaic Priene, or at least the temple to an extra-urban sanctuary of Archaic Priene. During the investigations conducted in Çatallar Tepe Precinct, in addition to the Archaic Period walls, the remains of further walls, which we think may be earlier, were identified. As it is understood from the ruins, the roots of the settlement in Çatallar Tepe, which is located on this special geography, is possibly quite earlier than claimed, dating back to IInd millenium B.C. It is understood from the relevant annals that Hittite King Murshili II tried to take the city of Puranda during his campaign against the Arzawa Confederation. There are various suggestions about the localization of Puranda. Some linguists insist that Puranda should be sought on Mount Samsun. A. Ünal drew attention to the phonetic similarity between the names Puranda and Priene and expressed the suggestion of Puranda=Priene. In our opinion, this view is plausible. Lohmann and his team, who carried out researches and excavations in the region for many years, in my opinion, discovered Puranda and possibly the Archaic city of Priene or an extra-urban temple belonging to it.

Keywords: Mykale, Arinnanda, Archaic Priene, Puranda, Çatallar Tepe.

Giriş

Günümüzde Kuşadası ve Söke ilçe sınırları içerisinde yer alan 1237 m yüksekliğindeki Samsun (Mykale) Dağı bölgenin en önemli ve özel yükseltileri arasında yer almaktadır. Ege Bölgesi'ndeki dağların kıyıya dik uzanma şekli Samsun (Mykale) Dağı'nda da karşımıza çıkar. Söz konusu dağ kütlelerinin yer aldığı arazi aynı zamanda Dilek Yarımadası¹ olarak da adlandırılmaktadır. Samsun (Mykale) Dağı, 1831 m yüksekliğe sahip olan Aydın (Messogis) Dağları'nın güneybatı uzantısıdır.

Çatallar Tepe mevki olarak adlandırılan arazi Samsun (Mykale) Dağı'nın stratejik açıdan en özel noktalarından birisidir. 857 m yüksekliğindeki alandan bakıldığında Kuşadası Körfezi ve bir zamanların Latmos Körfezi olan Söke Ovası çok net bir şekilde izlenebilmektedir (Fig. 5, 7). Bölgede geçmiş yıllarda yüzey araştırması çalışmaları gerçekleştirmiş olan H. Lohmann Çatallar Tepe mevkiinde bulunan araziye de incelemiş ve Çatallar Tepe mevkiindeki buluntu ve kalıntılardan yola çıkarak Arkaik Panionion Kutsal Alanı'nı ve Melia Antik Kenti'ni bulduğunu iddia etmiştir² (Fig. 3). G. Kleiner ve P. Hommel'in Güzelçamlı'da gerçekleştirdikleri çalışmalar sırasında MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve Panionion Bayramları'ndan bahseden bir yazıt bulunmuş, bu yazılı kanıt ve yapılan kazılarda ortaya çıkan, halen günümüzde de gezilebilecek durumda olan küçük bir tiyatro veya bir toplantı yapısı ile sunağa dayanarak Panionion'un lokalizasyonunu kesin şekilde saptamış olmalarına rağmen³, hiçbir yazılı delil olmaksızın Samsun (Mykale) Dağı Çatallar Tepe'de saptanan Arkaik Dönem'e ait bir tapınağın Arkaik Panionion olduğu iddiası gündeme gelmiş, hatta düşünce iddiadan öteye geçerek söz konusu tapınak alanında yapılan tüm çalışmalar "Arkaik Panionion" başlığı altında yayınlanmıştır⁴. Bu sayfaların yazarları "Arkaik Priene"nin lokalizasyonu üzerine çok büyük bir iddiada bulunuyor değiller, ancak H. Lohmann'ın Panionion'a kuş uçuşu 8.36 km mesafede yer alan bir yerleşim ve üzerinde ΠΡ|IHNE|ΩN (Priene...?)⁵ kazılı (Fig. 16) pişmiş topraktan muhtemel bir adak plakasının bulunduğu Arkaik bir tapınağın "Melia" ve "Arkaik Panionion" olarak iddia edilme olasılığının, 5.5 km kuş uçuşu mesafede yer alan Priene kenti göz önüne alındığında söz konusu

¹ Dilek Yarımadası 1966 yılında Milli Park olarak ilan edilmiştir. 1994 yılında Büyük Menderes Deltası da söz konusu koruma alanına dahil edilmiştir. Dilek Yarımadası Milli Parkı konusunda ayrıntılı bilgi için; <http://www.dilekyarimadasi.gov.tr/>

² Lohmann 2005; Lohmann 2006; Lohmann 2007a; Lohmann 2007b; Lohmann 2008; Lohmann v.d. 2009a; Lohmann v.d. 2009b; Lohmann – Böhne 2011; Lohmann v.d. 2011a; Lohmann v.d. 2011b; Lohmann 2012a; Lohmann 2012b; Lohmann 2013.

³ Kleiner v.d. 1967, 45-63; Herda 2009, 48; Sweeney 2013, 181.

⁴ Lohmann 2005; Lohmann 2006; Lohmann 2007a; Lohmann 2008; Lohmann v.d. 2009b; Lohmann 2012a; Lohmann 2012b; Lohmann 2013.

⁵ Lohmann 2007, 587-578. Fig. 5. Üzerine kazınarak yazılmış eserin Arkaik Priene'de üretilmiş bir stroter olduğu belirtilmiştir, ancak parça bir strotere ait olsa dahi üzerinde kazılı yazı, bu parçanın üretimine ait olmadığını, daha sonra yazıldığını gösterir. Söz konusu eseri Arkaik kutsal alanlara bırakılmış bir adak yazıtlı eser olarak değerlendirmenin daha gerçekçi olduğunu düşünüyoruz.

yerleşimin Arkaik Priene olma olasılığından veya en azından tapınağın Arkaik Priene'nin kent dışı bir kutsal alanı olma olasılığından çok daha az olduğunu düşünüyorlar (Fig. 1-2).

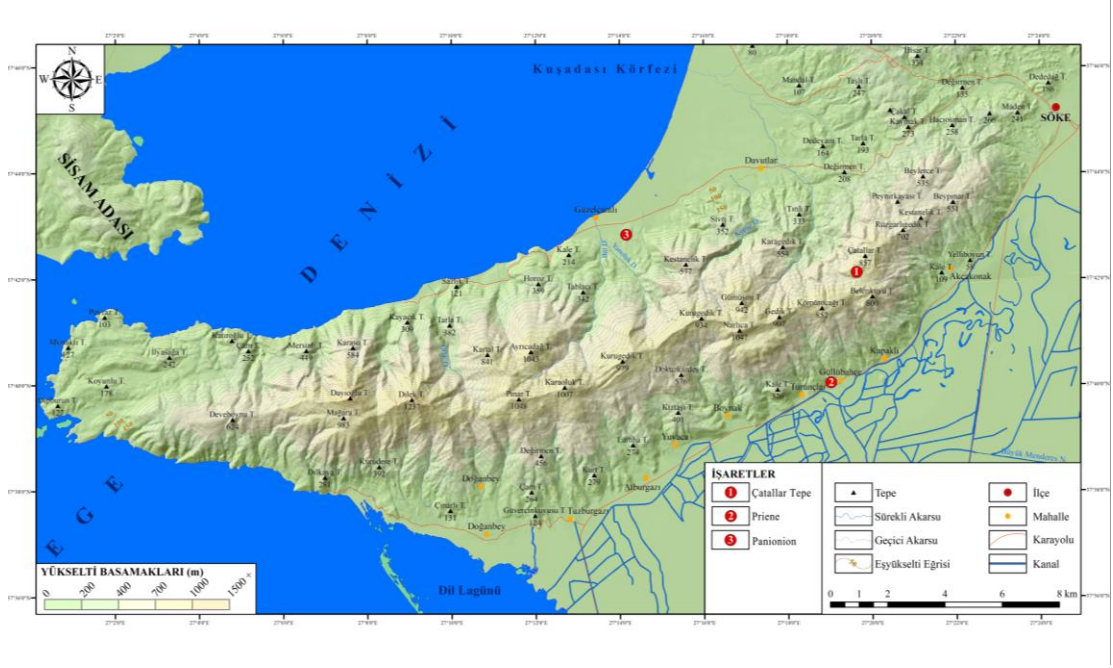

Fig. 1. Dilek Yarımadası/Mykale haritası

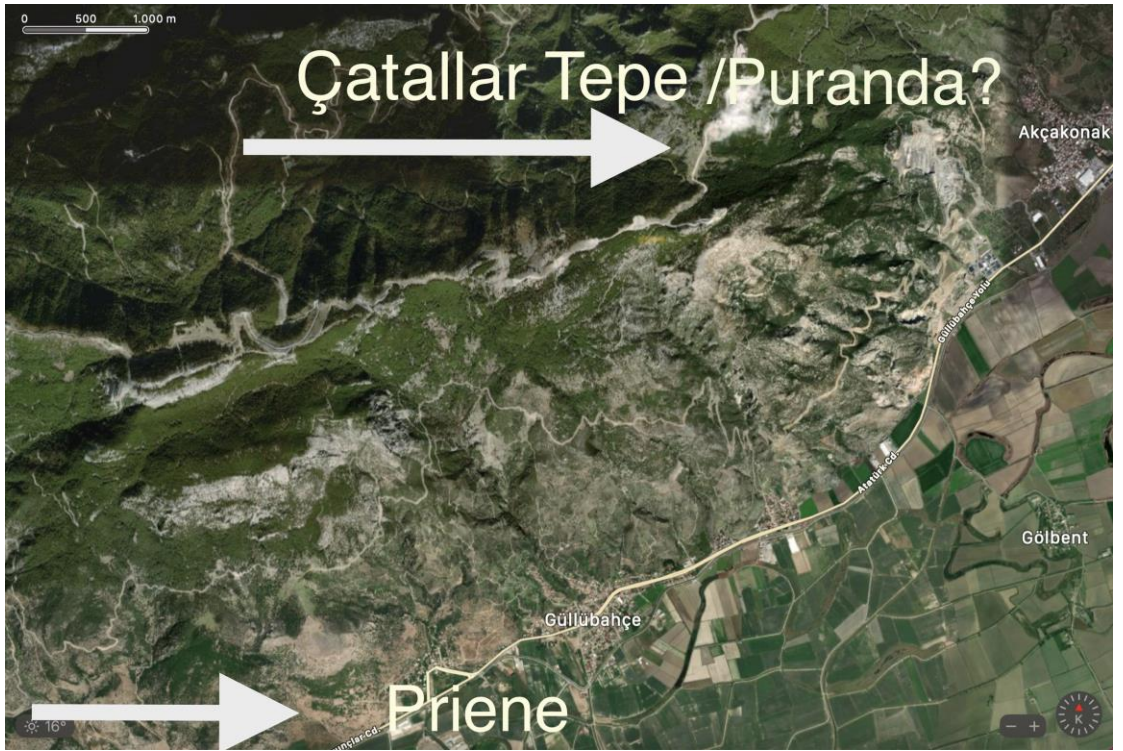

Fig. 2. Klasik Priene kenti ve Çatallar Tepe

Burada Çatallar Tepe mevkiindeki yerleşimin kimliği konusundaki düşüncelerimize geçmeden önce Panionion Kutsal Alanı konusunda bilgiler vermek yararlı olacaktır. Antik Dönem’de kutsallık nedir? Mekân mı kutsaldır yoksa kutsal olarak görülen alanlara yapılar inşa edilerek kutsallığın sınırları mı çizilmeye çalışılmıştır? Bu tarz sorular uzun süredir arkeolojinin en temel konularından biri olan kutsallığın anlaşılması konusunda sorulmaya devam etmektedir. Ionia Bölgesi’nin kültürel idare merkezi olarak tanımlayabileceğimiz Panionion Kutsal Alanı konusunda da son yıllarda birçok soru gündeme gelmiştir. Soruların belki de en önemlilerinden bir tanesi hiç kuşkusuz lokalizasyon problemidir.

Panionion Kutsal Alanı’nın Samsun (Mykale) Dağı üzerinde yer aldığı bilinişini araştırmacıları söz konusu alana yönlendirmiştir. 19. yüzyılın sonunda Priene’de kazı çalışmaları gerçekleştirmiş olan T. Wiegand’ın Samsun (Mykale) Dağı ve çevresini de incelediği bilinmektedir⁶. T. Wiegand 1900 yılında bölgede gerçekleştirdiği araştırmalar sırasında Samsun (Mykale) Dağı’nın kuzeyinde, Güzelçamlı Köyü’nün üst tarafındaki bir alçak tepe üzerinde iyi korunmuş bir sunak ve yarım daire formlu tiyatro caveası tespit etmiştir. Mevcut kalıntılardan yola çıkarak söz konusu alanın Panionion olabileceğini iddia etmiştir⁷.

Samsun (Mykale) Dağı ve çevresindeki bu erken dönem çalışmalarının arkasından 1950’li yılların sonlarında G. Kleiner ve P. Hommel’in bölgede gerçekleştirdikleri araştırmalara kadar kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. G. Kleiner ve P. Hommel bölgede gerçekleştirdikleri çalışmalar sırasında T. Wiegand’ın bahsettiği alanı da inceledikten sonra burada bir kazı çalışması gerçekleştirmişlerdir. “Otomatik Tepe” mevki olarak adlandırılan alanda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda T. Wiegand’ın görüşlerine katılarak yerleşimi Panionion Kutsal Alanı olarak tanımlamışlardır⁸. Alanda yapılan çalışmalarda MÖ 4. yüzyıla tarihlenen ve Panionion Bayramları’ndan bahseden bir yazıt bulunmuştur⁹.

G. Kleiner’in çalışmalarından sonra uzun bir süre boyunca Otomatik Tepe’deki yerleşim alanı Panionion olarak anılmaya devam etmiştir. H. Lohmann, Samsun (Mykale) Dağı’nda gerçekleştirdiği yüzey araştırması çalışmaları sırasında Otomatik Tepe’deki kalıntıları da incelemiştir¹⁰. G. Kleiner’in düşüncelerinin önemli bir bölümüne katılmayarak alanı ikinci, daha yeni bir Panionion Kutsal Alanı olarak tanımlamıştır¹¹. H. Lohmann’a

⁶ Wiegand – Schrader 1904, 14-34.

⁷ Wiegand – Schrader 1904, 25-26.

⁸ Kleiner 1959, 20-22; Kleiner 1961, 23-24; Kleiner v.d. 1967.

⁹ Kleiner v.d. 1967, 45-63; Herda 2009, 48; Sweeney 2013, 181.

¹⁰ Lohmann 2007b, 102.

¹¹ Lohmann 2007b, 81.

göre alanın Arkaik Dönem’de kullanıldığına yönelik bir kanıt yoktur. Mevcut kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak söz konusu kutsal alanın en erken MÖ 4. yüzyılın ortası ve sonrasında kullanım gördüğünü dile getirmiştir¹². Otomatik Tepe’deki alanın daha yeni bir Panionion Kutsal Alanı olduğu düşüncesini desteklemek için epigrafik buluntulardan da yararlanmışır¹³. H. Lohmann bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırması çalışmalarından yola çıkarak Arkaik Dönem Panionion Kutsal Alanı’nın Çatallar Tepe mevkiinde yer aldığını iddia etmiştir.

H. Lohmann’ın, Samsun (Mykale) Dağı’nda 2001 yılından başlayarak 2013 yılına kadar aralıklarla yüzey araştırması çalışmaları gerçekleştirdiği bilinmektedir¹⁴. Söz konusu çalışmalar sırasında Çatallar Tepe mevkiindeki alanı da incelemiştir. 2004 yılı yüzey araştırması çalışmaları sonucunda elde ettiği verilerden yola çıkarak söz konusu buluntu ve kalıntıların Melia antik kenti ve Arkaik Panionion’a ait olabileceğini iddia etmiştir (Fig. 3)¹⁵. Bu ilk tespitlerinin arkasından 2005-2009 yılları arasında Aydın Müzesi Müdürlüğü başkanlığı ile söz konusu alanda bir kazı çalışması gerçekleştirmişlerdir¹⁶. Yukarıda değinilen çalışmaların sonucunda ortaya atılan Çatallar Tepe mevkiindeki yerleşimin Melia Antik Kenti ve Arkaik Panionion Tapınağı’na¹⁷ ait olabileceği düşüncesiyle ilgili tartışmalar da bulunmaktadır.

¹² Lohmann 2007b, 102.

¹³ Panionion Kutsal Alanı hakkında bilgiler veren iki önemli yazıt bulunmaktadır. İlk yazıt 1673 yılında Pickering ve Salter tarafından bulunmuştur (Wheler 1682, 268). F. Gaertringen, Priene yazıtlarını incelediği eserinde söz konusu yazıtı da değinmiştir (Gaertringen 1906, 122, no. 139). Söz konusu yayında Pickering ve Salter’in yazıtı *Giaur-Tschangli* olarak anılan yerleşimdeki Panagia Kilisesi’nde bulduklarını ifade etmiştir. Yazıtı MÖ 350 yılı civarına tarihlemiştir. İlgili yayında söz konusu yazıtı R. Chandler’in 1765 yılında bölgede yaptığı incelemeler sırasında bir kilise portikosunda gördüğünü ifade etmiştir. Fakat R. Chandler’in *Travels in Asia Minor 1764-1765* isimli yayını incelendiğinde söz konusu bölgede bulunduğu iki yazıttan bahsettiği anlaşılmaktadır. İlk yazıtı *Giaur-Changlee* olarak anılan yerleşimdeki ana kilisenin portikosunda görmüştür. Fakat bu yazıtın içeriği konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Pickering ve Salter’in *Giaur-Tschangli* olarak adlandırdıkları yerleşimle R. Chandler’in *Giaur-Changlee* olarak adlandırdığı yerleşim aynı yer olmalıdır. R. Chandler ikinci yazıtı ise *Turkish Changlee* olarak adlandırılan bir yerleşimdeki camide gördüğünü ifade etmiştir. Söz konusu yazıtın Panionion Kutsal Alanı hakkında olduğunu söylemektedir. (Chandler 1971, 148). *Changlee* yerleşiminin günümüzde Güzelçamlı olarak anıldığı düşünülmektedir. G. Kleiner bölgede gerçekleştirdiği incelemeler sırasında 1957 yılında Güzelçamlı Camii’nde, ikinci daha yeni bir Panionion’un kuruluşu hakkında bilgi veren bir yazıttan bahsetmektedir. Yazıtta yeniden kurulan Panionion Kutsal Alanı’na İonia Birliği üyelerinin finansal katkılarından bahsedilmektedir. Eser MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir.

¹⁴ Lohmann 2003, 247-260; Lohmann 2004, 251-264; Lohmann 2006, 241-252; Lohmann v.d. 2009a, 103-118; Lohmann – Böhne 2011, 137-153; Lohmann v.d. 2017.

¹⁵ Lohmann 2006, 248.

¹⁶ Lohmann 2007a, 575-590; Lohmann 2008, 265-280; Lohmann v.d. 2009b, 189-198; Lohmann v.d. 2011a, 333-349.

¹⁷ Arkaik Panionion Tapınağı olarak adlandırılan yapı için bkz; Lohmann 2005, 84-90; Lohmann 2007b, 129-141; Lohmann v.d. 2011b, 135-136; Lohmann 2012a, 98-108; Lohmann 2012b, 39-49; Lohmann 2013, 112-120; Hulek 2017, 77-98; Hulek – Kirchner 2017, 5-14; Hulek 2018; Hulek 2019, 223-232.

Fig. 3. Çatallar Tepe yerleşimi ve Arkaik Tapınak (Lohmann v.d. 2011b, Abb. 1)

Çatallar Tepe Mevkiinde H. Lohmann Tarafından Yapılan Çalışmalar

Çatallar Tepe mevkiinin kuzeyinde bulunan sarp kayalık alan H. Lohmann ve ekibi tarafından “Kuzeydoğu Akropolü” olarak tanımlanmıştır. H. Lohmann ve ekibi tarafından söz konusu alanda yapılan kurtarma kazısı çalışmaları sırasında sondajlar açılmıştır¹⁸. Ayrıca teraslı alanlar üzerindeki yapılar da incelenmiştir. MH 1 olarak adlandırılan yapıda bulunan seramik parçaları MÖ 7.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir¹⁹. Alanın batısında yer alan ve H. Lohmann tarafından MT 2 olarak adlandırılan “Batı Girişi” oldukça güçlü yapısıyla dikkat çeker. Söz konusu alanda yapılan kazı çalışmaları sonucunda bu bölgedeki iskanın MÖ 7. yüzyılda başladığı ve MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına kadar farklı yapıım evrelerinin izlerinin görüldüğü ifade edilmiştir²⁰. Çatallar Tepe mevkiindeki yerleşimin merkez noktasında tapınağın bulunduğu alan ise çok daha düzgün bir yapıdadır. Ayrıca kalıntıların kazı ekibi tarafından “Güneydoğu Akropolü” olarak adlandırılan alana kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda yerleşimin genel dokusu iki yüksek tepe arasında yer alan bir düzlük alanda karşımıza çıkmaktadır.

Kuzey ve güneydeki sarp kayalık alanların arasında kalan arazide tapınak kalıntıları görülmeye başlanır. İon düzenindeki yapının 28.8 m uzunluğunda ve 8.6 m genişliğinde olduğu tespit edilmiştir. Yapı uzunluğundan dolayı *Hekatompedos* olarak adlandırılmıştır. Tapınağın girişi doğu yönündedir. Yapının pronaos bölümünün önünde bir krepidoma veya bir peristasise ait izler bulunamamıştır. Pronaos bölümü içerisinde iki sıra halinde yapılmış sekiz sütuna yer verilmiştir. Neredeyse dörtgen planlı olan naosun içerisinde iki tane sütun bulunmaktadır. Söz konusu bölüm eski naiskosun üzerinde ortalanmıştır. Naosun altındaki naiskos 5.75 x 4.4 m ölçülerindedir. Yapı genel özellikleri ve buluntular dikkate alınarak MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir²¹. Naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında tahrip edildiği düşünülmektedir. Tapınağın batısındaki odanın içerisinde ise boylamasına üç sütun sırası yer almaktadır. Batı odasına naostan bir giriş bulunmamaktadır. Söz konusu bölüme girişin güney duvarının batı ucundaki bir kapıdan yapıldığı tespit edilmiştir. Yapının inşasından kısa bir süre sonra bir yangınla tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Yangın tabakası içerisinde bulunan seramik parçalarının yardımıyla yapının MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı ile ortası arasında kullanıldığı tespit edilmiştir²². H. Lohmann ve ekibi tarafından tapınak alanının batısında gerçekleştirilen kurtarma kazıları sırasında MH 3 ve MH 7 olarak adlandırılan yapılarda MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur. Kazı ekibi buluntulardan

¹⁸ Lohmann v.d. 2011b, 123-137.

¹⁹ Lohmann 2011, 335.

²⁰ Lohmann 2011, 337.

²¹ Lohmann 2013, 117.

²² Hulek 2017, 77.

yola çıkararak söz konusu alanları MÖ 7. yüzyıldan kalma bir Karia evi olarak tanımlamışlardır²³.

H. Lohmann, Melia Antik Kenti'nin MÖ 7. yüzyılın ortalarında iskân görmeye başladığını, MÖ 600-590 yılları arasında olasılıkla bir savaşla tahrip edildiğini ifade etmiştir²⁴. Arkaik Panionion Tapınağı olarak adlandırdığı yapının ise MÖ 570-560 yılları arasında inşa edildiğini²⁵ ve MÖ 550 yılında bir yangın sonucunda yıkılmış olabileceğini ileri sürmüştür.

Çatallar Tepe Mevkii 2020 Yılı Yüzeysel Araştırması Çalışmaları

Bölge coğrafyasının en özel alanlarından birisi olduğunu düşündüğümüz Samsun (Mykale) Dağı ve Kuşadası ilçesinde 2020 yılından itibaren yeni bir yüzeysel araştırması çalışmasına başlanılmıştır. Üç yıl sürmesi planlanan çalışmaların ana amaçlarından bir tanesini Samsun (Mykale) Dağı çevresindeki kültürlerin saptanması oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2020 yılı çalışmaları sırasında dağın güneyi ve kuzeydoğusundaki alanlarda gerekli inceleme çalışmaları yapılmıştır. Samsun (Mykale) Dağı'nın kuzeydoğusunda gerçekleştirilen çalışmaları sırasında Çatallar Tepe mevkiinde bulunan kalıntı ve buluntular da incelenmiştir.

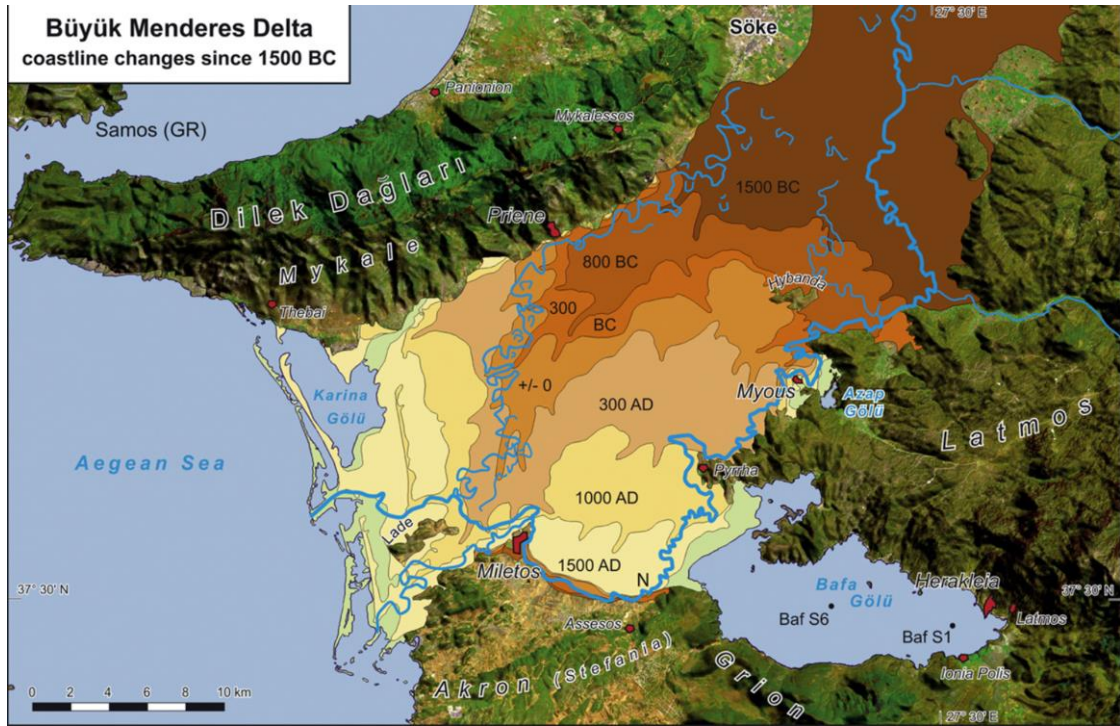

Fig. 4. MÖ 2. binden günümüze B. Menderes Deltası ve Latmos Körfezi (Brückner v.d. 2017, Fig. 1)

²³ Lohmann 2011, 338.

²⁴ Lohmann v.d. 2011a, 342.

²⁵ Lohmann 2012a, 100; Lohmann 2012b, 47.

Çatallar Tepe mevki olarak adlandırılan arazi oldukça stratejik bir noktada yer almaktadır. Samsun (Mykale) Dağı'nın kuzeyindeki Kuşadası Körfezi (Fig. 5) ve güneyindeki Söke Ovası'na yani bir zamanların Latmos Körfezi'ne hâkim bir noktada yer alan arazinin konumu oldukça dikkat çekicidir (Fig. 7). Yine aynı noktadan Beşparmak (Latmos) Dağı ve Sisam (Samos) Adası çok net bir şekilde görüş açısı içindedir (Fig. 6). Hatta Çatallar Tepe, Tralleis Antik Kenti'nden ve günümüzde Aydın Adnan Menderes Üniversitesi merkez kampüsünün yer aldığı Aytepe'den pussuz bir havada net şekilde görülebilmektedir (Fig. 9). Günümüzde Söke ilçe sınırları içerisinde kalan araziye ulaşım bir hayli zordur. Arazinin sarp ve kayalık bir alan üzerinde yer alması (Fig. 8), ayrıca sık ağaç dokusu arasında kaybolması, ova düzleminden bakıldığında görülmesini oldukça zorlaştırmaktadır.

Fig. 5. Çatallar Tepe. Surdan kuzeye bakış (Fotoğraf: S. Ateşlier)

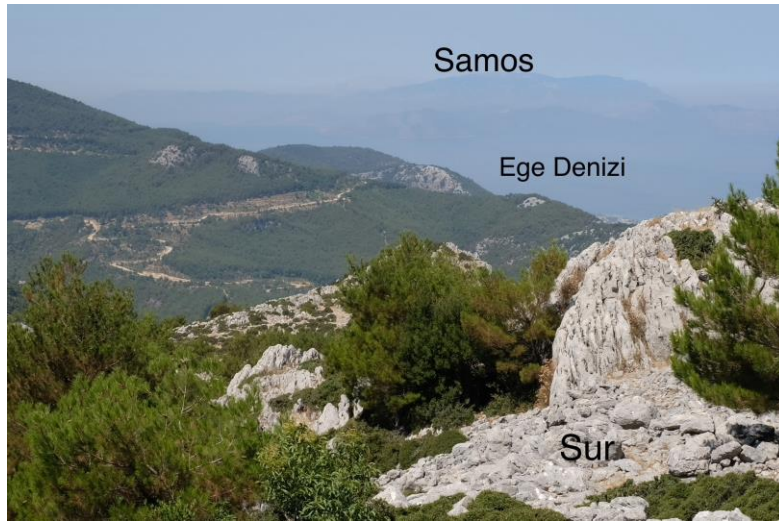

Fig. 6. Çatallar Tepe. Sur ve batıdan Samos ve Ege Denizi'ne bakış (Fotoğraf: S. Ateşlier)

Fig. 7. Çatallar Tepe. Güney surlarının Latmos Dağı ve Söke Ovası'na (Latmos Körfezi) bakışı (Fotoğraf: S. Ateşlier)

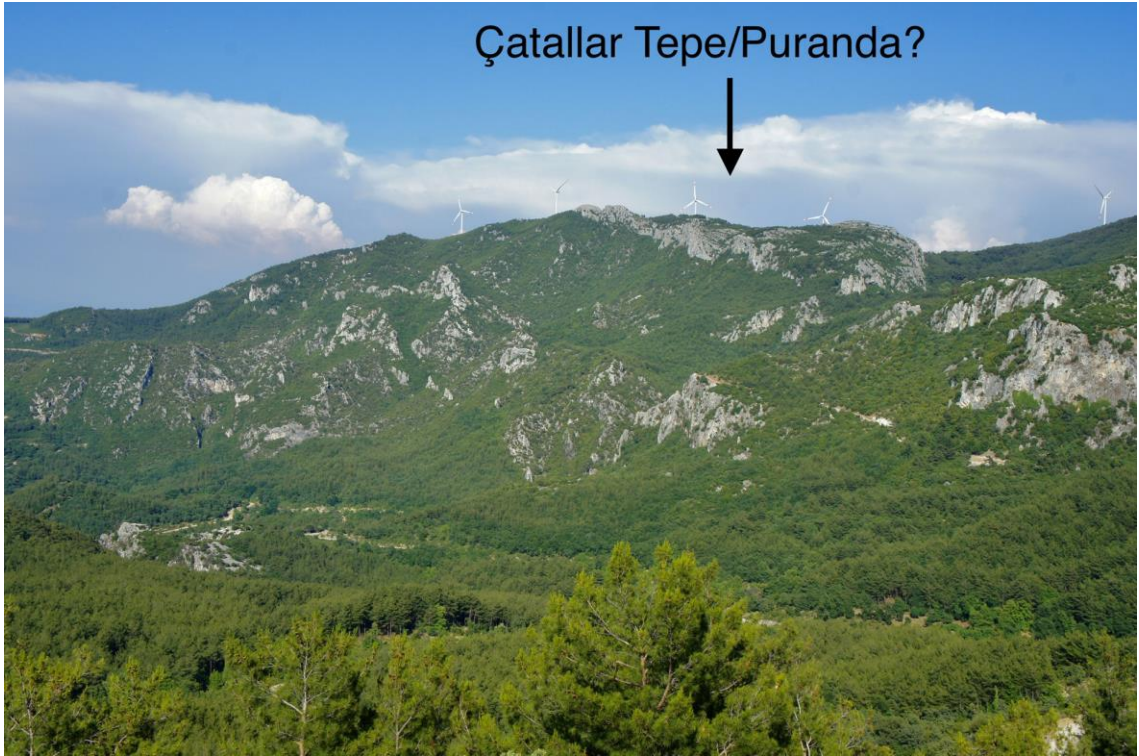

Fig. 8. Kuzeybatıdan, Kuşadası-Davutlar yönünden Çatallar Tepe'ye bakış (Fotoğraf: KİSDA Arşivi)

Fig. 9. Aydın, Aytepe'den Mykale'ye, Priene ve Çatallar Tepe'ye bakış. Sağda Tralleis (Fotoğraf: S. Ateşlier)

Yerleşimin genel dokusu incelendiğinde sarp arazinin çok güzel bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Alanın etrafının oldukça güçlü sur duvarları ile çevrelendiği tespit edilmiştir. H. Lohmann tarafından “Kuzey Akropolü” olarak adlandırılan arazi ekibimiz tarafından yeniden incelenmiştir. Söz konusu alanda MÖ 7.-6. yüzyıl arasına tarihlendirebileceğimiz seramik parçaları bulunmuştur. Özellikle söz konusu döneme tarihlenen seramik buluntuları az derecede pişirilmiş olmaları ve katkılarının yok denecek kadar az olması ile dikkat çekmektedir. Fakat arazinin genel özellikleri ve özellikle surlar dikkate alındığında MÖ 7. yüzyıldan çok daha erkene tarihlendirilebilecek bir yerleşimin varlığı akla gelmektedir. Özellikle “Kuzey Akropolü” olarak adlandırılan bölümü batı yönünden sınırlayan sur duvarlarının yapısı yerleşimin belki de MÖ II. binyıla kadar uzanabileceğini düşündürmektedir (Fig. 11-15). Nitekim alanı inceleyen farklı bilim adamları da surların Geç Tunç Çağı'na ait olabileceğini vurgulamışlardır²⁶. Söz konusu duvarların dönemi ile örtüşen başka herhangi bir kalıntı veya buluntuya ise ne yazık ki henüz rastlanılmamıştır.

Arazinin ortasında oldukça korunaklı bir teras alanı üzerinde yer alan tapınak yapısı (Fig. 10) ve çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar sırasında çok sayıda kireçtaşı yapı parçasına rastlanılmıştır. Kireçtaşı parçalarının

²⁶ Herda 2009, 65-66.

yapının inşasında asıl malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çatallar Tepe ve çevresinde yaptığımız incelemeler sırasında arazinin büyük oranda kireçtaştan oluştuğu görülmüştür. Tapınak ve terasının inşası sırasında çevrede bulunan kireçtaşlarının işlenerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yaptığımız incelemeler sırasında az sayıda mermer parçasına da rastlanılmıştır. Tapınak alanı günümüzde büyük oranda toprak altında kalmıştır. Arazide geçmiş yıllarda alınan güvenlik önlemlerinin ne yazık ki yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Yüzey araştırması çalışmalarımız sırasında tapınak alanı içerisinde üç adet kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. Alanda yaptığımız incelemeler sırasında yine MÖ 7.-6. yüzyıl arasına tarihleyebileceğimiz seramik parçalarına rastlanılmıştır. Ayrıca pronaos bölümüne yakın bir noktada bulunan bronz bir parça²⁷ işçiliği ve bezemesi dikkate alınarak yine MÖ 7.-6. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir.

Fig. 10. Çatallar Tepe ve Arkaik Tapına (Fotoğraf. S. Ateşlier)

Çatallar Tepe mevkiinde yer alan yerleşimin ve tapınağın kimliği bize göre hala tartışmalıdır. Arazide yaptığımız incelemeler sırasında özellikle Kuzey Akropolü olarak adlandırılan alandaki sur duvarlarının yapısı oldukça ilginçtir. Söz konusu alandaki sur kalınlığı özellikle H. Lohmann tarafından

²⁷ Önceki yıllarda tapınak alanında çok sayıda parçası tahrip olmuş biçimde ele geçen ve araştırmacılar tarafından kalkan olabileceği önerilen bronz esere ait bir parça araştırmalarımız sırasında bulunmuştur. Söz konusu alanda yüzeyde bulunan eser bronzdandır. Çekiçleme yoluyla yaprak şeklinde inceltilmiş eserin üzerinde baskı kalıplarıyla oluşturulmuş balık pulu biçimli süslemeler yer alır. Doç. Dr. Emre Erdan eser üzerinde çalışmalarına devam etmektedir. Kendisine verdiği bilgiler ve tarihleme önerisi için teşekkürü bir borç biliriz.

“Batı Girişi” olarak adlandırılan alanda 2.50 metreyi bulmaktadır (Fig. 11-12). Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla bu özel coğrafya üzerinde yer alan Çatallar Tepe’deki yerleşimin kökleri iddia edilenden çok daha erkene, MÖ II. binyıla kadar uzanması oldukça olasıdır. Söz konusu alandaki sur duvarlarının işçiliği zamanında A. Herda’nın da dikkatini çekmiştir. A. Herda yerleşimin Geç Tunç Çağı’na kadar uzanabileceğini iddia etmiştir. Herda, bu alanın II. Murşili’nin MÖ 1316 civarında Arzawa’ya yaptığı sefer sırasında ismi geçen, Luwice Arinnanda olarak anılan dağdaki bir Geç Tunç Çağı yerleşimi olabileceğini, Lohmann’ın düşündüğü gibi söz konusu duvarların Karia veya Leleg duvarları olarak tanımlanabilmesi için kesin bir yargıya varılamayacağını belirtmektedir.

Fig. 11. Çatallar Tepe Kuzey Akropolü sur duvarının kuzeyden görünüşü (KİSDA Arşivi)

Fig. 12. Çatallar Tepe Kuzey Akropolü sur duvarının kuzeyden görünüşü (KİSDA Arşivi)

Fig. 13. Çatallar Tepe Kuzey Akropolü sur duvarlarından detay görüntü (KİSDA Arşivi)

Fig. 14. Çatallar Tepe Kuzey Akropolü sur duvarlarından detay görüntü (KİSDA Arşivi)

Fig. 15. Çatallar Tepe Kuzey Akropolü sur duvarlarından detay görüntü (Fotoğraf: S. Ateşlier)

Hitit Yıllıkları Dikkate Alındığında Çatallar Tepe'deki Yerleşim Puranda Olabilir mi?

Klasik Priene kentinden kuş uçuşu 5.5 km mesafede yer alan Çatallar Tepe'deki yerleşim Kuşadası Körfezi'nin yanı sıra, Ege Denizi'ni, Khios Emporio Antik Kenti'ni görmekte, ayrıca, güneyindeki Söke Ovası'na, yani bir zamanların Latmos Körfezi'ne de hakim bir noktadan bakmakla kalmayıp, Beşparmak (Latmos) Dağı ve Samos Adası'nı da çok rahat bir şekilde görebilmektedir (Fig. 5-7). Çatallar Tepe, Aydın Ovası'ndan ve Tralleis Antik Kenti'nden de net şekilde görülebilmektedir.

Bu noktada şu soruya cevap bulmak gerekir: II. Murşili'nin kayıtlarında geçen Arinnanda Dağı Mykale/Dilek Yarımadası mıdır? Çünkü eğer Arinnanda Dağı Mykale ise, Mykale üzerinde 2001-2013 yılları arasında Alman bilim adamlarınca gerçekleştirilen araştırmalarda ve 2020 yılından itibaren ekibimiz tarafından yürütülen araştırmalarda Çatallar Tepe dışında bu denli korunaklı, stratejik ve tahkimli bir başka yerleşim yerinin bulunamamış olması, Puranda²⁸ yerleşiminin ancak Çatallar Tepe'de olabileceğini göstermez mi? İlginç olan, bölgede araştırma yapan veya konuyla ilgili çalışan bilim adamlarının Arinnanda Dağı'nın Mykale/Dilek

²⁸ Güterbock – Hoffner 1997, 33, 179.

Yarımadası eşitlemesini kabul ettikleri halde²⁹ Puranda'nın Mykale üzerinde yer alması gerektiğini belirtmemiş olmalarıdır.

Bu durumda yerleşimin kimliğinin tespitinde kalıntı ve buluntuların yanı sıra tarihi metinler de büyük önem taşımaktadır. MÖ II. binyılda Batı Anadolu coğrafyasında yer alan yerleşimlerin tespitinde Hitit yazılı kaynakları büyük önem taşımaktadır. Hitit kralı II. Murşili'nin (MÖ 1322-1298) Batı Anadolu coğrafyasında yer alan Arzawa Ülkesi üzerine düzenlediği sefer bölge coğrafyasını tanımamız açısından oldukça önemlidir. II. Murşili Hitit kralı olduktan sonra saltanatının üçüncü yılında, Hitit topraklarından Arzawa Krallığı'na kaçan Hattili mültecilerin geri verilmeyişini bahane ederek Arzawa üzerine yürümüştür. O tarihte Arzawa Krallığı'nın başında Uhhaziti bulunmaktaydı. II. Murşili'nin söz konusu sefer sırasındaki güzergahı Hatti diyarından başlamış, Arzawa ülkesi ve Ege sahillerinde son bulmuştur³⁰.

II. Murşili komutasındaki Hitit ordusu belirli güzergahları takip ederek son varış noktası olan Arinnanda Dağı olarak isimlendirilen araziye gelmiştir. Kralın bu sefer ile ilgili anlatımlarından yola çıkarak Arzawalıların bir bölümünün Hitit ordusu gelmeden Ege adalarına kaçtığı anlaşılmaktadır. Kayıtlarda Ege adalarına kaçmayanların Arinnanda Dağı'na çıkarak, tahkimli bir merkez olduğu anlaşılan Puranda'ya sığınarak burada savaş hazırlığı yaptıkları ifade edilmektedir. II. Murşili'nin Arinnanda Dağı'na kaçanlar ile giriştiği mücadeleyi anlattığı bölümler oldukça dikkat çekicidir³¹.

A. Ünal'ın vurguladığı gibi³², Murşili'nin yıllıklarında Arinnanda Dağı'ndaki Puranda kentinin lokalizasyonu şüpheye yer bırakmadan öylesine detaylı anlatılmaktadır ki, eğer Arinnanda Dağı Mykale/Dilek Yarımadası ise, bu ayrıntılı yol kılavuzunu birer uzman dağcıya verseniz sizi dosdoğru Çatallar Tepe'ye çıkaracaklardır!

A. Ünal'ın çevirisiyle adı geçen metinde, *“Adı geçen Arinnanda Dağı'nın içine girmek zordur. O, (bir yarımada gibi) denizin içine doğru uzanır. Ayrıca çok yüksektir, gidilecek yolları yoktur ve kayalıktır. At (arabalarıyla) yukarı çıkmak imkânsızdır. Kaçan köleler onun hepsini tutmuşlardı ve askerlerin hepsi de orada yukarda birikmişti. At (arabalarıyla) yukarı çıkmak imkânsız olduğundan, ben kral ordumun önünde yaya olarak Arinnanda Dağı'nın tepesine doğru yürüdüm. Köleleri aç ve susuz [kalmaya zorladım]. Açlık ve*

²⁹ Herda 2006, Abb. 2; Herda 2009, 45, Abb.3; 47, Abb. 4; 62; Hawkins 1998, 23; Bryce 2009, 63; Niemeier 2008, 299, Abb. 1; Stark 2020, 268; Beckman v.d. 2011, 47; Cooper 2012, 86.

³⁰ Ünal 2017, 22. A. Ünal, II. Murşili'nin söz konusu sefer sırasında Hatti-Şehiriya Irmağı-Lawaşa Dağı-Şallapa-Aura-Walma-Aştarpa-Irmağı-Arzawa ülkesi ve Ege sahilleri güzergahını kullanarak ilerlediğini düşünmektedir.

³¹ Beckman v.d. 2011, 17, 19, 21, 23, 35, 39, 48.

³² Ünal 2017, 20-24.

susuzluk tahammül edilemez hale gelince, köleler aşağıya inmeye başladılar ve ayaklarına kapanarak: Beyimiz! Ne olursun bizi mahvetme! Beyimiz, bizi köleliğe kabul et ve al Hattuša'ya götür!' (diye yalvardılar)”³³ yazmaktadır.

Söz konusu seferin devamında, bir yıl sonra II. Murşili Puranda kentini kuşatmıştır. Puranda kentinin savunmasındaki liderliği Tapalazunawali³⁴ üstlenmiştir. Tapalazunawali söz konusu savaşta yüksek ve korunaklı bir alanda olduğu anlaşılan Puranda kentinde savaşmayı tercih etmemiş, Hitit ordusunu ovada karşılamıştır. II. Murşili yıllıklarında bu olaya değinmiştir;

“Yıl Bayramını kutlamayı bitirdikten sonra savaşmak üzere Puranda kentine gittim. Tapalazunawali askerleri ve savaş arabalarıyla birlikte Puranda kentinden aşağıya indi ve bana karşı savaş düzeni aldı. O, kendi tarla ve arazisi içinde savaşmaya geldi. Ve ben majesteleri ona karşı savaşım”³⁵.

Luwi prensinin bu stratejik hatası, düzlükte savaşmakta usta olan Hititlerin işini kolaylaştırmıştır. Savaşı kaybeden Tapalazunawali tekrar Puranda kentine kaçmıştır. Rakibini takip eden II. Murşili kentin su yollarını tahrip ederek onları teslim olmaya zorlamıştır. Tapalazunawali bir yolunu bulup kentten kaçmayı başarmıştır. Puranda kentinin düşüşü ile birlikte II. Murşili buradan çok sayıda tutsağı yanına alarak Hatti'ye doğru yola çıkmıştır³⁶.

Yukarıdaki pasajlarda ayrıntılı olarak anlatılan Arinnanda Dağı'nın neresi olduğu sorusu uzun yıllar boyunca araştırmacılar tarafından merak edilmiştir. Bölgenin tarihi coğrafya çalışmaları açısından Arinnanda Dağı'nın lokalizasyonu son derece önemlidir. Son yıllarda söz konusu dağın Samsun (Mykale) Dağı olabileceği düşüncesi daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır³⁷.

Puranda İçin Lokalizasyon Önerileri

Arinnanda Dağı'nın günümüzde Samsun (Mykale) Dağı olabileceği düşüncesinin büyük oranda kabul edilmesiyle birlikte Puranda kentinin lokalizasyonu konusunda da birçok öneri gelmiştir. R. Meriç, Bademgediği mevkiinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda buluntu ve kalıntılardan yola çıkarak söz konusu alanın Puranda olabileceğini iddia

³³ Ünal 2017, 22-23.

³⁴Tapalazunawali bir yıl önceki Hitit saldırısı sırasında adaya kaçmıştır. Adadan döndükten sonra kentin savunmasında görev almıştır. Söz konusu adanın Samos olması çok muhtemeldir. Samos Adası Dilek Yarımadası'nın burnuna yaklaşık 2 km mesafededir. Hitit'in bir deniz gücü olmadığı için Samos Adası'na kaçanları takip etmediği anlaşılmaktadır. Hitit tarihi üzerine çalışmalar araştırmacıların önemli bir bölümü II. Murşili'nin söz konusu sefer sırasında ilk defa deniz gördüğünü ifade ederler.

³⁵ KBo III.4 ii, 57-60; Ünal 2017, 31.

³⁶ Ünal 2017, 28-29.

³⁷ Arinnanda=Samsun Dağı eşitliği için bkz; Ünal 1983, 168, dipnot 27; Ünal 1991, 31; Ünal 1993, 16; Starke 1997, 451; Hawkins 1998, 23; Easton v.d. 2002, 97-98; Bryce 2005, 194, dipnot 16; Ünal 2017, 23-25; Meriç 2020, 171; Lebrun 2013, 12; Stark 2020, 268.

etmiştir³⁸. Bademgediği mevkiinde 1999 ile 2007 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Geç Neolitik Çağ'dan başlayarak aralıklarla Sub-Geometrik Dönem'e kadar devam eden iskanın izlerine rastlanılmıştır. Yerleşimin etrafını çevreleyen üst üste 3 sur duvarı oldukça önemlidir. Yerleşimin III.-V. tabakaları arasında Geç Tunç Çağı seramikleri bulunmuştur. R. Meriç söz konusu seramikler ve kalıntılar ışığında yukarıda değinilen tabakaların Arzawa Krallığı ile bağlantılı olabileceğini düşünmektedir³⁹. MÖ 1375-1300 yılları arasına tarihlendirilen III. tabakanın bir yangınla sona erdiği düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Söz konusu tabakada bulunan seramik parçalarının Geç Minos IIIA2, Troia V1h ve Beycesultan III'e verilen seramikler ile benzer oldukları ifade edilmiştir⁴⁰. R. Meriç ve A. Öz bu tahribatın II. Murşili'nin seferiyle yani Puranda kuşatması ile bağlantılı olabileceğini ifade ederler⁴¹. Biri iç kalede olmak üzere sur duvarı kalıntılarının, yerleşimin etrafındaki ana kayaya oyularak yapılan yolun (üzerinde araba tekerleği izleri bulunan), yamaçta inşa edilmiş kyklopik teras duvarlarının ve kayaya oyulmuş su kanalı kalıntılarının II. Murşili'nin Puranda kuşatması ile çağdaş olabileceğini düşünmektedirler. Bademgediği'ndeki yerleşimin MÖ 1300 yılındaki bu tahribatın arkasından terk edildiği ve MÖ 1180/1170 yılındaki iskana kadar kullanılmadığı fikri üzerinde durulmaktadır. R. Meriç, II. Murşili'nin Arzawa Seferi'ni anlattığı yıllıklarda geçen Puranda tanımlarından yola çıkarak Bademgediği'nin orası olabileceğini ifade etmektedir⁴². Söz konusu fikirlerin etkisiyle Bademgediği'nin Puranda olabileceğini düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır⁴³.

Bademgediği=Puranda önerisine son yıllarda karşı çıkan araştırmacılar da vardır. R. Oreshko bu araştırmacılardan bir tanesidir. Söz konusu araştırmacı R. Meriç'in Bademgediği=Puranda eşitlemesi konusunda yeterli kanıtının olmadığını iddia etmektedir⁴⁴. R. Oreshko Puranda'nın daha güneyde, Knidos Yarımadası'nda olabileceğini ileri sürmektedir⁴⁵.

³⁸ Meriç 2003, 84-89; Meriç v.d. 2004, 296; Meriç 2007, 27-36; Meriç v.d. 2007, 243-245; Meriç v.d. 2008, 372; Meriç – Mountjoy 2002, 79; Meriç – Öz 2015, 589, 597-599; Meriç 2020, 157-159.

³⁹ Meriç 2020, 157.

⁴⁰ Meriç 2020, 159.

⁴¹ Meriç – Öz 2015, 597.

⁴² Meriç 2020, 157. R. Meriç Bademgediği'nde saptadığı su yollarının Puranda'ya ait olabileceğini düşünmektedir. II. Murşili ilgili yıllıklarında Puranda kuşatması sırasında kent su yollarını kestğini ifade etmektedir. R. Meriç, Bademgediği'nde bulunan kayaya oyulmuş su kanalının bu sefer ile bağlantılı ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca yine aynı metinde Tapalazunawali'nin Puranda'dan aşağıya savaş arabası ile geldiği söylenmiştir. R. Meriç Bademgediği'nde bulunan araba yolunun da metinde geçen yol olması gerektiğini ifade etmektedir. II. Murşili'nin ilgili yıllığı için bkz; Beckman-Bryce – Cline 2011, 21, (AHT 1A § 21).

⁴³ Easton v.d. 2002, 98; Bryce 2005, 194, dipnot 17; Beckman v.d. 2011, 47.

⁴⁴ Oreshko 2020, 550-551.

⁴⁵ Oreshko 2020, 544-570.

R. Meriç'in Bademgediği=Puranda önerisine son yıllarda en büyük eleştirilerden bir tanesi A. Ünal tarafından getirilmiştir. Söz konusu bilim insanı aslında 1983 yılındaki yayınında Arinnanda Dağı'nın Samsun (Mykale) Dağı olabileceğini söylemiştir⁴⁶. Sonraki çalışmalarında da bu öneriyi tekrar dile getirmiştir. R. Meriç'in Bademgediği=Puranda önerisinin arkasından II. Murşili'nin ilgili yıllıklarındaki anlatımlardan yola çıkarak Puranda'nın Arinnanda Dağı yani Samsun (Mykale) Dağı üzerinde olması gerektiğini iddia etmiştir. II. Murşili ilgili yıllıklarında Tapalazunawali'nin savaşı kaybettikten sonra Puranda kentinden kaçışını anlatırken "Puranda'dan aşağıya koştüğünü" ifade etmektedir⁴⁷. A. Ünal söz konusu ifadeden yola çıkarak kentin yüksek, sarp ve korunaklı bir yerde olması gerektiğini düşünmektedir⁴⁸. Bu nedenle de Bademgediği'nin konumu ve yüksekliği dikkate alındığında Puranda olamayacağını çok net bir şekilde ifade etmektedir⁴⁹. A. Ünal'a göre Puranda Samsun (Mykale) Dağı'nın güney eteklerinde aranmalıdır⁵⁰.

Puranda'yı yüksek bir alanda aramak oldukça mantıklıdır. Arinnanda Dağı'nın Samsun (Mykale) Dağı olması gerektiği konusunda kuşku son yıllarda bir hayli azalmıştır. Bölgenin en önemli yükseltileri arasında yer alan arazide yaptığımız çalışmalar sırasında incelediğimiz Çatallar Tepe mevkiinin konumu Hitit yıllıklarında geçen tanımlamalara bir hayli uymaktadır. Çatallar Tepe'de yer alan yerleşim stratejik açıdan oldukça önemli bir alanda yer almaktadır. Arazinin kuzeyindeki Kuşadası Körfezi'nin bulunduğu alandan yerleşime ulaşmak Hitit ordusu için imkansızdır (Fig. 5, 8). Aynı durum Samsun (Mykale) yani Arinnanda Dağı'nın güneyi için de geçerlidir (Fig. 7). MÖ II. binyılın ikinci yarısında yani II. Murşili'nin seferi sırasında denizin günümüzde Söke'nin bulunduğu alana kadar uzandığı bilinmektedir⁵¹. Bu nedenle II. Murşili'nin Çatallar Tepe mevkiinin bulunduğu alana güneyden de ulaşma şansı yoktur. İki ordunun savaşabilmesi için tek uygun arazi Samsun (Mykale) Dağı'nın doğusunda yer almaktadır.

Puranda'nın söz konusu sefer sırasında en stratejik kentlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Arzawa Kralı Uhhaziti'nin sefer başladığı sırada bir adaya kaçtığı bilinmektedir⁵². Bölge coğrafyası incelendiğinde Samsun (Mykale) Dağı'nın neredeyse burnunun dibinde Sisam (Samos) Adası bulunmaktadır. Hititlerin bir deniz gücü olmadığı için Uhhaziti çok akıllı bir politika güderek

⁴⁶ Ünal 1983, 168, dipnot 27.

⁴⁷ Kbo III.4 ii 68.

⁴⁸ Ünal 2017, 30-31; Ayrıca bkz: Alparslan 2006, 65 "Arinnanda oldukça engebeli ve ancak yaya ulaşılabilen bir arazi".

⁴⁹ Ünal 2017, 31.

⁵⁰ Ünal 2017, 32.

⁵¹ Brückner v.d. 2017, 878, Fig. 1.

⁵² AhT 1A §17' (A ii 15-32).

Sisam (Samos) Adası'na kaçmış olmalıdır. II. Murşili'nin Puranda üzerine tekrar yürümesinin arkasından kentin savunmasını Tapalazunawali'nin yaptığı anlaşılmaktadır. Tapalazunawali'nin bir yıl önce babası Uhhaziti ile birlikte adaya (muhtemelen Samos) kaçmıştır. Hititlerin bir deniz gücü olmadığı için adaya kaçanları takip etme olanağı yoktur. Tapalazunawali'nin Puranda'nın savunması için tekrar döndüğü anlaşılmaktadır⁵³. Söz konusu adanın Sisam (Samos) Adası olduğu düşünüldüğünde Tapalazunawali'nin Hititlere görünmeden yarımadanın batı ucundan Samsun (Mykale) Dağı'na tırmanması oldukça akla yatkındır. Tapalazunawali'nin II. Murşili ile mücadelesinde çok önemli bir stratejik hata yaptığı anlaşılmaktadır. Hitit ordusunu beklemek yerine aşağıya ovaya indiği ilgili yıllıklardan anlaşılmaktadır. Bu bölümü tekrar ele almak oldukça önemlidir.

*“Yıl Bayramını kutlamayı bitirdikten sonra savaşmak üzere Puranda kentine gittim. Tapalazunawali askerleri ve savaş arabalarıyla birlikte Puranda kentinden **aşağıya indi** ve bana karşı savaş düzeni aldı. O, kendi tarla ve arazisi içinde savaşmaya geldi. Ve ben majesteleri ona karşı savaşım”⁵⁴.*

Tapalazunawali'nin olasılıkla Söke yönünden aşağıya inmesi II. Murşili'nin işini bir hayli kolaylaştırmıştır. Hitit orduları Luwi prensi Tapalazunawali önderliğindeki Arzawa ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Tapalazunawali'nin Puranda'ya geri kaçtığı anlaşılmaktadır. II. Murşili bu kez Puranda'yı kuşatmış, kentin su yollarını keserek kenti teslim olmaya zorlamıştır. Tapalazunawali'nin kentten bir yolunu bularak kaçtığı anlaşılmaktadır⁵⁵. Samsun (Mykale) Dağı gibi zor ve engebeli bir arazide Hitit ordusunun Tapalazunawali'yi ormanlık alan içerisinde takip etmesi gerçekten çok zordur. Samsun (Mykale) Dağı'nın zor ve engebeli yapısı çok sonraları Herodotos'un anlatımlarında bile karşımıza çıkmaktadır. Herodotos *Historia* adlı eserinde (Samsun) Mykale Dağı eteklerinde meydana gelen ve Mykale Savaşı'nı anlatırken arazinin ne kadar zor olduğu konusuna da değinmiştir (Hdt. IX, 90-107)⁵⁶.

Tapalazunawali'nin adaya kaçmasının arkasından II. Murşili'nin kenti ele geçirdiği 16000 tutsağı Hatti diyarına yolladığı anlaşılmaktadır⁵⁷. Buradaki

⁵³ AhT 1A §20' (A ii 50-56).

⁵⁴ KBo III.4 ii, 57-60; Ünal 2017, 31.

⁵⁵ AhT 1A §23' (A ii 71-78).

⁵⁶ Mykale Savaşı MÖ 479 yılında Hellen ve Pers birlikleri arasında meydana gelmiştir. Savaş öncesinde Persler Miletosluların kendilerine ihanet edebileceği korkusuyla onları kamptan uzaklaştırarak Samsun (Mykale) Dağı'na açılan geçitleri koruma görevi vermişlerdir (Hdt. IX, 99). İlgili pasajdaki Perslerin Miletoslular için söylediği “*Buraları kimse sizin kadar iyi bilemez*” ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Hellen birlikleri söz konusu savaşta Pers güçlerini yenilgiye uğratmıştır. Samsun (Mykale) Dağı'ndaki geçitleri korumakla görevli Miletoslular Perslere ihanet etmiş, kaçmaya çalışan Persleri Hellen güçleri üzerine yönlendirmişler ve daha sonra Pers ordusuna saldırmışlardır. Perslerin savaş sırasında bir terslik olması halinde Samsun (Mykale) Dağı'na sığınmayı düşündükleri Herodotos'un anlatımından anlaşılmaktadır (Hdt. IX, 104).

⁵⁷ AhT 1A §24' (A ii 79-86).

16000 sayısı oldukça dikkat çekicidir. Puranda kuşatması öncesinde civarda yaşayanların büyük çoğunluğunun Samsun (Mykale) Dağı'na sığınmış olmaları oldukça mantıklıdır. Çatallar Tepe mevki ve çevresindeki arazi çok sayıdaki kişiyi barındırabilecek seviyededir.

Puranda=Priene mi?

Çatallar Tepe'deki yerleşimin Puranda olabileceği düşüncemize ek olarak yerleşimin Arkaik Dönem'deki ismi konusunda da bir fikrimiz bulunmaktadır. H. Lohmann yüzey araştırması ve kazı çalışmalarının sonucunda bu alandaki kalıntıların Melia Antik Kenti ve Panionion Kutsal Alanı'na ait olduğunu söylediği konusuna değinmiştik. Bize göre söz konusu arazide Panionion Kutsal Alanı'nın bulunma olasılığı oldukça düşüktür. H. Lohmann, Herodotos'un *Historia* adlı eserinde Panionion Kutsal Alanı ile ilgili bilgi verdiği bölüm ile Çatallar Tepe mevki arasında bağ kurmaya çalışmıştır. Herodotos ilgili metinde Panionion Kutsal Alanı'nın bulunduğu coğrafyayı şu şekilde tanımlamaktadır (Hdt. I, 148);

“Panionion, Mykale Burnu'nda kutsal bir yerdir; kuzeye bakar; bütün Ionların katıldıkları bir anlaşma ile Helike Poseidonu'na adanmış bir bölgedir. Mykale anakarada bir burundur, Samos yönünde batıya doğru uzanır...”

H. Lohmann buradaki kuzeye bakar ifadesinden yola çıkarak tapınağın Çatallar Tepe mevkiinde olması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁸. Fakat Çatallar Tepe'deki tapınağı bu anlatımdan yola çıkarak Panionion Kutsal Alanı ile bağlantılı olarak tanımlamak pek kolay değildir. A. Herda, H. Lohmann'ın bu görüşüne karşı çıkararak kalıntıların Mykalessos yerleşimi ve Zeus Mykaleus Tapınağı'na ait olması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁹.

Çatallar Tepe'deki yerleşiminin kimliğinin anlaşılmasında Samsun (Mykale) Dağı'nın üzerindeki baskın kültüsel merkez olan Priene gözden kaçırılıyor gibidir. Antik Dönem'in ünlü coğrafyacılardan olan Strabon bu bağlantıyı belki istemeden de olsa belirtmiş gibidir (Strab. XIV.1, 20);

“Mykale Dağı'nın yakınından, Samos Boğazı'ndan geçerek Ephesos'a deniz yoluyla giderken, sağda, Ephesos'luların kıyısına gelinir. Bu deniz kıyısının bir kısmı Samos'luların elindedir. Kıyudan önce, denizden üç stadion içerde olan Panionion bulunur. Burası Pan-Ionia denen birliğin bulunduğu yerdir ve burada her yıl Ionia'luların geleneksel festivali yapılır, Helikonias Poseidon'u onuruna kurbanlar sunulur ve Priene'liler bu törenlerde rahip olarak hizmet ederler.”

⁵⁸ Lohmann 2013, 119.

⁵⁹ Herda 2006, 79-93.

Prienedeli rahiplerin Panionin Kutsal Alanı'na hizmet etmeleri dağın tamamının kültüsel açıdan Priene ile bağlantılı ele alınması gerekliliğini akla getirmekte veya en azından Strabon'un eserini kaleme aldığı dönemde günümüzdeki konumunda, Mykale'nin güney yakasında yer alan Geç Klasik Priene kentinin tam arkasındaki batı yakaya kadarki topraklarda hak sahibi olduğunu göstermektedir ki, Çatallar Tepe bu alanın içinde kalmaktadır.

Priene'nin Samsun (Mykale) Dağı üzerindeki hakimiyeti aslında günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde dağın "Samsun" adıyla anılması da Priene'yle ilgilidir. Priene Antik Kenti'nin isminin MS 13. yüzyılın başlarında "Sampson" olarak değiştirildiği bilinmektedir⁶⁰. Yerleşim Güllübahçe yakınlarındaki yeni yerine MÖ 4. yüzyılda kurulmuştur⁶¹. Eski yerleşimin nerede olduğu konusu hala tartışmalıdır. Araştırmacıların önemli bir bölümü Arkaik Priene'nin Latmos Körfezi'nde düz bir burun üzerinde yer alıyor olması gerektiğini ve B. Menderes (Maiandros) Nehri'nin alüvyonları altında kalmış olabileceğini ifade etmişlerdir⁶². Fakat yerleşimlerin karakterleri incelendiğinde erken dönem yerleşimlerinin yüksekte yer alırken sonrasında Geç Klasik ve Hellenistik Dönemle birlikte aşağıya inmeye başladığı örneklerin varlığı da bilinmektedir. Söz konusu araziye oldukça yakın bir alanda yer alan Magnesia ad Maeandrum yerleşiminde de böyle bir durum söz konusudur⁶³. Yine belki de daha önce üzerinde çok durulmayan bir husus daha vardır.

H. Lohmann, Çatallar Tepe mevkiindeki tapınak alanında yaptığı kazı çalışmaları sırasında üzerinde ΠΡ|IHNE|QN (Priene..?) yazısı olan bir stroter (?) parçası bulmuştur (Fig. 16)⁶⁴. Üzerine kazınarak yazılmış eserin Arkaik Priene'de üretilmiş bir stroter olduğu belirtilmiştir, ancak parça bir strotere ait olsa dahi, üzerine kazınmış olan yazı, bu parçanın üretimine ait olmadığını, daha sonra yazıldığını gösterir. Söz konusu eser Arkaik kutsal alana bırakılmış adak yazıtlı bir eser dahi olabilir. Yazılı delilden yoksun olarak Arkaik Panionion olduğu iddia edilen Çatallar Tepe'deki Arkaik tapınağın, kazılar sırasında bulunmuş söz konusu PR|IENE|ON yazıtlı esere (Fig. 16) dayanarak Arkaik Priene'ye ait bir tapınak olabileceğini önermenin çok daha mantıklı olduğunu düşünüyöruz. Priene Antik Kenti'nin günümüzdeki kalıntıları ile Çatallar Tepe mevkiindeki yerleşimin arası kuş uçuşu 5.5 km mesafededir (Fig. 2).

⁶⁰ Rumscheid 2000, 22.

⁶¹ Rumscheid 2000, 26.

⁶² Rumscheid 2000, 3; Lohmann 2007a, 577-578; Lohmann 2012b, 34.

⁶³ Magnesia Antik Kenti'nin ilk olarak Gümüş (Thoraks) Dağı üzerinde Leukophrys ismiyle kurulduğu sonrasında şu anda kalıntıları bulunan alana taşındığı düşünöncesini savunan araştırmacılar bulunmaktadır.

⁶⁴ Lohmann 2007a, Fig. 5; Lohmann 2012b, 43, Fig. 4.6.

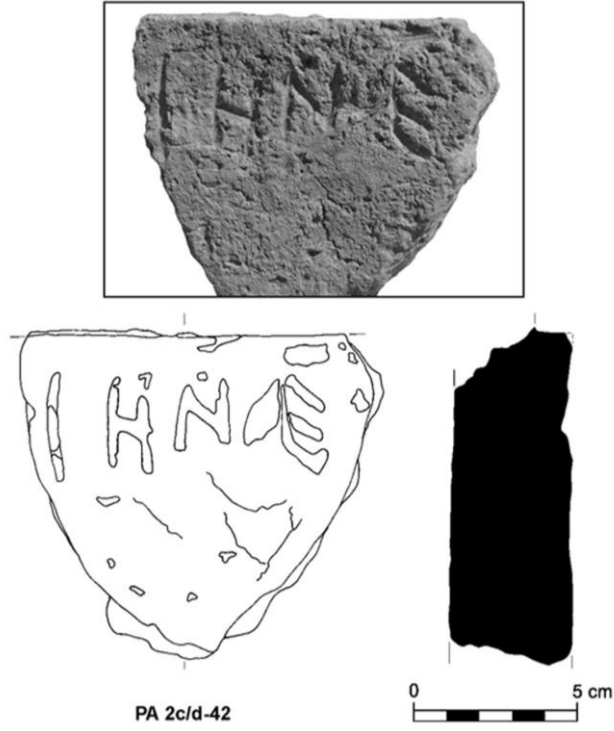

Fig. 16. Üzerine ΠΠ|ΙΗΝΕ|ΩΝ yazısı kazınmış pişmiş toprak stroter/plaka?
(Lohmann 2007a, Fig. 5; Lohmann 2012b, Fig. 4.6)

Priene yakınlarında bir mağaradan bulunduğu belirtilen, bazalttan işlenmiş, 21 cm yüksekliğindeki Mısır kökenli bir heykelciğin ön yüzünde MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Ion lehçesinde yazılmış dokuz satırlık *Bousrophedon* bir yazıt yer alır. Bu heykel, Psammetikhos I'nin (MÖ 664-610) veya Nubia'daki bir sefer sırasında, ordusunda Yunan ve Kariyalı paralı askerlerinden büyük ölçüde yararlanan, bu ailenin dördüncü hükümdarı Psammatikhos II'nin (MÖ 595-589) hizmetindeki Ionialı, muhtemelen Prieneli bir paralı asker olduğu anlaşılan Amphinneos'un oğlu Pedon'un adağıdır (Fig. 17)⁶⁵. Yazıt "Beni Amphinneos oğlu Pedon Mısır'dan getirdi ve adak olarak sundu. Mısır kralı Psammetikhos kahramanlıklarının ödülü olarak altın bir diadem ve erdemi nedeniyle bir kent armağan etti" şeklinde tercüme edilmiştir⁶⁶. Kıta Yunanistan, Ionia ve Karia'dan Mısır ve yakın doğuya giden asker, tüccar, mimar, heykeltıraş, mühendis, gemi yapım ustası gibi farklı meslek gruplarına ait insanların varlığı doğrulanmıştır. Kralın Pedon'a bir kent armağan etmesi, muhtemelen bir yerleşimin liderliğinin ona emanet edilmiş olabileceği şeklinde de yorumlanmaktadır⁶⁷. Pedon'un Priene'ye veya yakınlarındaki bir kente yerleştiği düşünülmektedir⁶⁸. Söz konusu heykelin Arkaik Priene'de bilinmeyen bir tapınağa adak olarak sunulduğu

⁶⁵ Şahin 1987, 1-2. Taf.1; Iancu 2017, 53; Barbaro 2018, 19-30; Piccolo 2019, 163-180; Lohmann v.d. 2017, 157; Blümel – Merkelbach 2014, 541. F Nr. 408; Raaflaub 2004, 207, 209; Raaflaub 2016, 136-137; Yoo 2016, 37; Meadows 2020, 20, Dipnot 47.

⁶⁶ Şahin 1987, 1.

⁶⁷ Raaflaub 2016, 136.

⁶⁸ Raaflaub 2004, 207.

söylenir⁶⁹. Eserin, Arkaik Priene'ye ait bugüne kadar bilinen tek eser olan Klazomenai'da bulunmuş Geç Arkaik sikke göz önüne alındığında⁷⁰, alüvyonlar altında kaldığı düşünülen Arkaik Priene kentine ait günümüze dek bulunmuş en erken buluntu olduğunu da söylemek mümkündür.

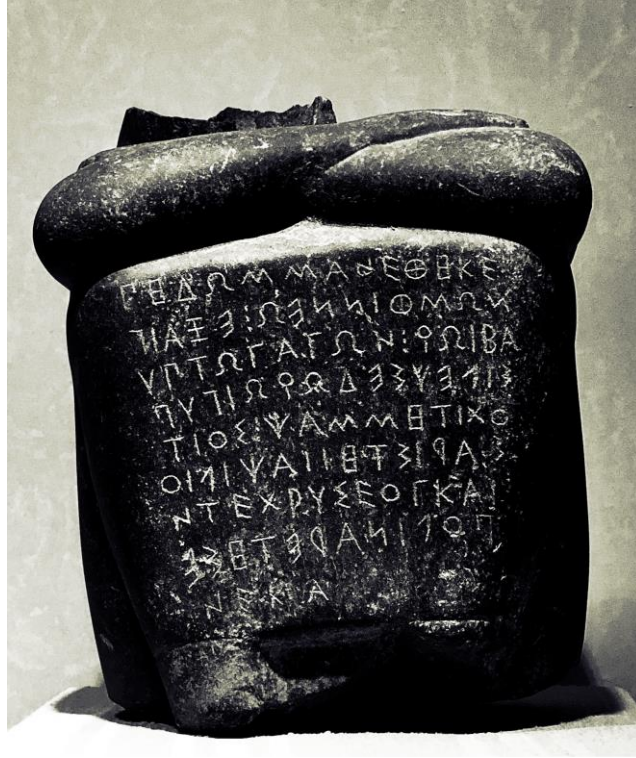

Fig. 17. Amphineos'un oğlu Pedon'un adağı.
Mısır kökenli bazalt heykelcik (Şahin 1987, Taf. 1)

Eser, eğer bir tapınağa adak olarak bırakıldı ise, o takdirde birkaç olasılıktan bahsedilebilir. Birinci olasılık, kent dışında, alüvyona maruz kalmamış, yerini bilmediğimiz Priene'ye ait bir tapınağa, ikinci olasılık, Priene yakınlarında bulunduğu söylenen kutsal bir mağaraya, üçüncü ve son olasılık ise Priene kentinin 5.5 km kuzeydoğusunda yer alan ve Arkaik Panionion olarak bilim dünyasına sunulan muhtemel Arkaik Athena Tapınağı'na bırakılmış olabileceğidir. I. Murşili'nin yıllığında neredeyse zapt edilemez, sarp, kayalık, savaş arabalarıyla çıkmanın mümkün olmadığı, ancak yaya olarak çıkılabilen ve en önemlisi denizin içine doğru uzanan bir yarımada olduğu “denizin ötesine uzanıyordu” şeklinde vurgulanan bir kaleşehir olarak anlatılan⁷¹ Puranda'nın ne kadar yüksekte yer aldığını, Luwi prensi Tapalazunawali'nin Murşili ile savaşmak üzere askerleriyle birlikte “aşağıya indiğini”, gece karanlığından yararlanarak kaçarken de “Puranda'dan aşağıya koştuğunu”⁷² vurgulaması, söz konusu merkezin

⁶⁹ Yoo 2016, 37.

⁷⁰ Rumscheid 2000, 13, Res. 11.

⁷¹ Ünal 2017, 22-23.

⁷² Beckman v.d. 2011, 21; Ünal 2017, 30-31.

Bademgediği Tepe olamayacağını açık ve net şekilde gözler önüne serer. Bademgediği Tepe buluntuları şüphesiz ki tepenin çok önemli bir merkez olduğunu göstermektedir⁷³, Arzawa başkenti Apasa'dan can havliyle kaçıp sığınabilecek, savaş stratejisini iyi bilen Hitit ordusunun ulaşmakta zorluk çektiği, savaş arabalarını çıkaramayıp, ancak yayan tırmanabildikleri güvenli bir noktada yer aldığı tartışmaya açıktır. Bizce, Torbalı Karakuyu'da bulunan stel Mira kralı Taskasnawa veya kime ait olursa olsun⁷⁴, o kral veya beyin Bademgediği Tepe'de ikamet ettiği düşünülebilir.

Murşili, Puranda halkına bir haber gönderdiğini, babasının tebaasında olduklarını, babasının onları Uhhazziti'nin hizmetine verdiğini, Uhhazziti'nin [Ahhiyawa Kralı'nı] desteklediğini ve kendisine düşman olduğunu, Hu(wa)rsanassa ve [Suruda]'nın sivil tutsaklarını ve Attarimma'nın tutsaklarını kendisine teslim etmeleri gerektiğini, ancak Purandalıların cevabının “teslim etmeyeceğiz” şeklinde olduğunu belirtir⁷⁵. Puranda'nın, savaş arabaları ve ordu düzeni göz önüne alındığında ovada, düzlükte son derece güçlü olan Hitit ordusuna karşı hayatta kalmak için kaçıp sığınacak bir merkez olduğu açıktır.

Günümüzde yayan olarak yaklaşık 10 dakikada çıkmanın mümkün olduğu Bademgediği Tepe'ye II. Murşili'nin yıllığında anlattığı gibi, askerleri ile yayan olarak tırmanamamış olması mümkün değildir! Burada ilginç olan, II. Murşili'nin yıllığında Puranda'nın Arinnanda'da yer aldığı detaylı şekilde anlatılmasına rağmen bilim dünyasının büyük çoğunluğunun Arinnanda Dağı'nın Mykale/Dilek Yarımadası olduğunu kabul ettiği halde Puranda'nın yeri konusunda tartışma halinde olmasıdır. Gerek Puranda/Bademgediği eşitlemesinin, gerekse Çatallar Tepe/Arkaik Panionion eşitlemesinin, elde somut, yazılı bilimsel kanıtlar olmaksızın yapıldığını⁷⁶, yapılan tüm çalışmaların başlıklarında dahi bu isimler kullanılarak⁷⁷ adeta söz konusu lokalizasyonların tartışmaya kapatılmak istendiğini düşünüyoruz. Örneğin, Çatallar Tepe'deki Arkaik tapınakta bulunmuş PR]IENE[ON yazıtlı pişmiş toprak parçanın bulunduğu 2007 yılı ve sonrası gerçekleştirilen on bir yayından sadece ikisinde bahsi geçmiştir. Oysa bu eser yazılı bir eserdir ve tapınağın kimliklendirilebilmesi açısından son derece önemlidir. Kaçak kazılara maruz kalmış, çoğu antefix parçaları yurt dışına kaçırılmış Arkaik bir tapınaktan bulunan bu denli önemli bir eserin niçin bir iki satırla geçiştirildiğini anlamak mümkün değildir. Eser net ve açıktır. Bugüne kadar ne Ionia, ne de Karia'dan üzerinde atölye üretim merkezinin yer aldığı kentin

⁷³ Meriç 2020, 172.

⁷⁴ Işık v.d. 2011; Meriç 2020, 162.

⁷⁵ Beckman v.d. 2011, 39.

⁷⁶ Alparslan 2006, 65, dipnot 73.

⁷⁷ Lohmann 2005; Lohmann 2006; Lohmann 2007a; Lohmann 2008; Lohmann v.d. 2009b; Lohmann 2012a; Lohmann 2012b; Lohmann 2013; Meriç – Mountjoy 2002; Meriç 2003; Meriç – Öz 2015.

adının kazılı ya da basılı olduğu Arkaik bir çatı kiremidi veya mimari terracotta parçası bulunmuş değildir. Zaten böyle bir üretim merkezi yazısı eser fırına verilmeden önce yapılır, daha sonra üzerine kazınmazdı.

Çatallar Tepe alanını inceleyen bilim adamlarının surların Geç Tunç Çağı'na ait olabileceğini belirtmeleri⁷⁸ önemlidir. Maalesef Batı Anadolu'da arazide rastlanan sur veya teras duvarları her nedense Arkaik Dönem'den itibaren tarihlenmeye başlanır. Tanımlanamayan, anlaşılamayan duvarlar genellikle Arkaik Dönem'e tarihlenirler. Bu sebeptir ki, Kuşadası'nda her gün önünden binlerce insanın ve aracın geçtiği bir anayol bulunan Ilıca Tepe'deki 3.5 metrelik bloklara sahip, üzerinde taşçı aleti izini görmenin mümkün olmadığı, kaba işli duvarların dahi Arkaik Dönem'e, hatta Klasik Dönem'e ait olduğu zannedilmiştir; oysa özellikle Karia Bölgesi'nde saptadığımız çok daha erkene tarihlendirilebilecek duvarlar söz konusudur. Hattuşa veya başka Hitit merkezlerinden bilinen sur duvar örgülerinin benzerleri veya detay işçilikleri tam anlaşılamayan kyklopien duvar örgüleriyle Batı Anadolu kırsalında karşılaşıldığında maalesef bu örnekler Arkaik Dönem'e tarihlendirilmekte ve bu durum Batı Anadolu kırsalında Arkaik Dönem'den daha erken bir duvar bulunmuyormuş izlenimi yaratmaktadır. Yunan ana karasında ve Orta Anadolu'da var olan söz konusu erken duvarların Batı Anadolu'da gözden kaçırılıyor olabileceğini yadsımamak gerekir.

Sonuç

H. Lohmann, Samsun (Mykale) Dağı Çatallar Tepe Mevkii'nde gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda alanı Melia Antik Kenti ve Arkaik Panionion olarak tanımlamıştır. Fakat bize göre bu öneriyle ilgili soru işaretleri bulunmaktadır.

1- Çatallar Tepe mevkiinde saptanan Arkaik tapınağın Arkaik Panionion olduğunu gösterir hiçbir bilimsel delil bulunmamaktadır.

2- Tapınakta bulunan üzeri kazınarak PR|IENE[ON?? yazılmış eser bilimsel, yazılı bir delil olmasına rağmen, eserin bir çatı kiremidi olduğu, üzerindeki yazının atölye ile alakalı olabileceği, sözde Arkaik Panionion tapınağının çatısını Arkaik Priene'den bir atölyenin yapmış olması gerektiği imasında bulunularak eserin, Arkaik tapınak ile Arkaik Priene arasında var olabilecek çok daha yakın ilişkinin üzeri örtülmeye çalışılmıştır. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi, Arkaik Dönem'de Batı Anadolu'da ismi bilinen, ismini kiremitlere yazan bir atölyenin varlığı ne Ionia'da, ne Aeolis'te, ne Lydia'da, ne de Troas'da henüz saptanmış değildir. Kaldı ki, yazı işlemi sonradan kazımadır, fırınlama ürünü değildir.

⁷⁸ Herda 2009, 65-66.

3- Ne ilginçtir ki, Ç. Şahin tarafından 1987 yılında yayınlanan ve Priene yakınlarında bir mağaradan bulunduğu iddia edilen “Amphineos’un oğlu Pedon’un adağı” olan Mısır kökenli bazalt heykelciğin de Arkaik Priene ile ilişkilendirilebilecek bir kanıt olmadığı belirtilmiştir⁷⁹. Peki Çatallar Tepe’deki Arkaik tapınağı Arkaik Panionion ile ilişkilendirebilecek bir buluntu, bir kanıt söz konusu mudur?

4- 1889’da Samos’dan bulunmuş ve Arkaik Priene Apollonu’na adanmış bir bronz tavşan figürünü de maalesef gerekli ilgiyi görmemiştir⁸⁰. Halbuki bu eser de tıpkı “Amphineos’un oğlu Pedon’un adağı” gibi Arkaik Priene’nin alüvyonlar altında değil, toprak üstünde (!) yer aldığını, en azından Arkaik Priene’ye ait bir kutsal alanın alüvyonlar altında olmadığını gösteriyor olamaz mı?

Kuzeyinde Ege Denizi, güneyinde Latmos Körfezi tarafından çevrelenen ve deniz seviyesinden aniden sarp, ağaçlık ve kayalık bir arazide 1200 m yüksekliğe ulaşan, batı ucunda kaçıp sığınabileceği Samos Adası’nın yer aldığı, inanılmaz bir doğal korumaya sahip, böylesine izole bir yarımada üzerinde saptanan yerleşim ve sur duvarları, II. Murşili’nin yıllığında anlatılan Arinnanda ve Puranda ile örtüşmektedir. W. Blümel’in, Pseudo-Skylax’ın⁸¹ MÖ 330’lar gibi yazdığı eserinde, Mykale üzerindeki Priene’nin biri kapalı olmak üzere toplam iki limanı olduğundan söz ettiği pasajın (Pseudo - Skylax 98.4) aslında eski Priene ile ilgili olduğunu düşünmesi, Kuşadası Körfezi ve bir zamanların Latmos Körfezi olan Söke Ovası’nı görür ve hakim konumdaki Çatallar Tepe’deki yerleşimin stratejik olarak her iki yakada da birer limanı olması gerektiği tezimizi destekler. Çatallar Tepe gibi Latmos Körfezi kuzey kıyı şeridinin Geç Tunç Çağı’nda Söke’ye kadar uzandığı da dikkate alınırsa (Fig. 4)⁸², Dilek Yarımadası’nın denize yaklaşık 30 km çıkıntı yaptığı ve II. Murşili’nin dediği gibi “denizin içine doğru uzandığı” anlaşılır. Bölgede uzun yıllar araştırmalar ve kazılar gerçekleştiren sayın Lohmann ve ekibi bizce Arkaik Panionion’u değil, Puranda ve muhtemelen Arkaik Priene kentini ya da ona ait, kent dışı bir tapınağı keşfetmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

⁷⁹ Şahin 1987, 1; Lohmann v.d. 2017, 157.

⁸⁰ Lohmann v.d. 2017, 157.

⁸¹ Söz konusu eserin yeri tam bilinmeyen bir Karia kenti olan Karyandalı Skylax tarafından MÖ geç 6-erken 5. yüzyılda yazılmış olabileceği konusunda da düşünceler vardır.

⁸² Brückner v.d. 2017, 878, Fig. 1.

KAYNAKÇA

AA

Archäologischer Anzeiger

AnatSt

Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara

AST

Araştırma Sonuçları Toplantısı

Alparslan 2006

M. Alparslan, II. Mursili ve Dönemi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü' Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı Hititoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

Barbaro

N. Barbaro, Dedicata votiva del mercenario Pedon, *Axon* 2. 1., 2018, 19-30.

Brückner v.d. 2017

H. Brückner, A. Herda - M. Kerschner - M. Müllenhoff - F. Stock, "Life cycle of estuarine islands - From the formation to the landlocking of former islands in the environs of Miletos and Ephesos in western Asia Minor (Turkey)", *JAS* 12, 2017, 876-894.

Beckman v.d. 2011

G. M. Beckman - T. R. Bryce - E. H. Cline, *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta, 2011.

Blümel - Merkelbach 2014

W. Blümel - R. Merkelbach, *Die Inschriften von Priene*, Bonn, 2014.

Bryce 1974

T. Bryce, Some Geographical and Political Aspects of Mursilis' Arzawan Campaign, *AnatSt* 24, 1974, 103-116.

Bryce 2005

T. Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, New York, 2005.

Bryce 2009

T. Bryce, *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, London/NewYork, 2009.

Chandler 1971

R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-1765*, London, 1971.

Cooper 2012

M. E. Cooper, Uhha-Ziti, King of Arzawa: Tantalus, King of Lydia, *Talanta* 44, 2012, 81-106.

Easton v.d. 2002

D. F. Easton - J. D. Hawkins - A. G. Sherratt - E. S. Sherratt, "Troy in Recent Perspective", *AnatSt* 52, 2002, 75-109.

Gaertringen 1906

F. H. Von Gaertringen, *Inschriften von Priene*, Berlin, 1906.

Güterbock - Hoffner 1997

H. G. Güterbock - H. A. Hoffner, *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Volume P, Chicago, 1997.

Hawkins 1998

J. D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anat St* 48, 1998, 1-31.

Herda 2006

A. Herda, "Panionion-Melia, Mykalessos-Mykale, Perseus und Medusa. Überlegungen zur Besiedlungsgeschichte der Mykale in der frühen Eisenzeit", *IstMitt* 56, 2006, 43-102.

Herodotos

Herodotos, *Tarih*, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 2019.

Homeros

Homeros, *İlyada*, Çev. A. Erhat-A. Kadir, İstanbul, 1997.

Hulek 2017

F. Hulek, "The Architecture of the Middle Archaic Temple at Mount Çatallar Tepe", Ed. D. Katsonopoulou, *Helike V. Ancient Helike and Aigialeia. Poseidon, God of Earthquakes and Waters. Cult and Sanctuaries. Proceedings of the Fifth International Conference Aigion, 4-6 October 2013*, Athens, 2017, 77-98.

Hulek 2018

F. Hulek, *Forschungen in der Mykale III, 1. Der hocharchaische Tempel am Çatallar Tepe: Architektur und Rekonstruktion*, Bonn, 2018.

Hulek 2019

F. Hulek, "Temple and Hestiatorion. The Combined Edifice on Mount Çatallar Tepe (Turkey)", Eds. E. C. Partida, B. Schmidt Dounas, *Listening to the Stones. Essays on Architecture and Function in Ancient Greek Sanctuaries in Honour of Richard Alan Tomlinson*, Oxford, 2019, 223-232.

Hulek - Kirchner 2017

F. Hulek - D. Kirchner, "Nachstellung der Verwitterung an Marmorplatten aus dem hocharchaischen Tempel am Çatallar Tepe (Türkei)", *Kölner und Bonner Archaeologica* 6, 2017, 5-14.

Iancu 2017

L. M. Iancu, "A Golden Bracelet and a City as a prize for Valor": Aegean mercenaries and a new theoretical model for the archaic eastern mediterranean, *Antesteria* 6, 2017, 49-61.

IstMitt

Istanbuler Mitteilungen

Işık v.d. 2011

F. Işık - M. Atıcı - R. Tekelioğlu, "Die nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass. Zur kulturellen Kontinuität vom bronzezeitlichen Mira zum eisenzeitlichen Ionia, *Asia Minor Studien* 66, 2011, 1-298.

JAS

Journal of Archaeological Science

Kleiner 1959

G. Kleiner, "Bericht über die zweite Grabung in Çamlı (Panionion) Frühjahr 1958", *TürkArkDerg* IX-1, 1959, 20-22.

Kleiner 1961

- G. Kleiner, Bericht über die dritte Grabung in Çamlı (Panionion) Frühjahr 1960, *TürkArkDerg* XI-1, 1961, 23-24.
- Kleiner v.d. 1967
- G. Kleiner - P. Hommel - W. Müller Wiener, *Panionion und Melie*, Berlin, 1967.
- Kbo
- Keilschrifttexte aus Boghazköi
- KST
- Kazı Sonuçları Toplantısı
- Lebrun 2013
- R. Lebrun, "Le mont Arinnanda et la ville de Puranda, deux places-fortes de l'Anatolie occidentale au deuxième millénaire av. J.-C.", Eds. H. Bru, G. Laberre, *L'Anatolie des peuples, des cités et des cultures (Ile millénaire av. J.-C.-Ve siècle ap. J.-C.). Colloque international de Besançon – 26-27 novembre 2010. Volume 2. Approches locales et régionales*, Besançon, 2013, 11-14.
- Lohmann 2003
- H. Lohmann, "Survey in Theben an Der Mykale 1. Kampagne 2001", 20. *AST* 2, 2003, Ankara, 247-260.
- Lohmann 2004
- H. Lohmann, "Survey in der Mykale 2. Kampagne 2002", 21. *AST* 1, 2004, Ankara, 251-264.
- Lohmann 2005
- H. Lohmann, "Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios", Eds. E. Schwertheim, E. Winter, *Neue Forschungen zu Ionien, Fahri Işık zum 60. Geburtstag gewidmet, Asia Minor Studien 54*, 2005, 57-91.
- Lohmann 2006
- H. Lohmann, "Survey of Mykale (Dilek Dağları) 3rd Campaign: The Discovery of the Archaic Panionion", 23. *AST* 1, 2006, Ankara, 241-252.
- Lohmann 2007a
- H. Lohmann, "The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları)", 28. *KST* 2, 2007, Ankara, 575-590.
- Lohmann 2007b
- H. Lohmann, "Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001-2006", *IstMitt* 57, 2007, 59-178.
- Lohmann 2008
- H. Lohmann, "Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 2nd Campaign", 29. *KST* 2, 2008, Ankara, 265-280.
- Lohmann v.d. 2009a
- H. Lohmann - G. Kalaitzoglou - G. Lüdorf, "Survey in der Mykale (Dilek Dağları/Aydın) 2007, 6. Kampagne", 26. *AST* 2, 2009, Ankara, 103-118.
- Lohmann v.d. 2009b
- H. Lohmann - G. Kalaitzoglou - G. Lüdorf, "Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 3rd Campaign 2007", 30. *KST* 2, 189-198.
- Lohmann - Böhne 2011

- H. Lohmann - K. Böhne, "Survey in der Mycale (Dilek) Dağları Aydın 2009, 7. Kampagne", 28. *AST* 1, 2011, Ankara, 137-153.
- Lohmann v.d. 2011a
- H. Lohmann - G. Kalaitzoglou - G. Lüdorf, "Rescue Excavation in the Carian Settlement of Melia in the Mycale (Dilek Dağları/Aydın)", 32. *KST* 2, 2011, Ankara, 333-349.
- Lohmann v.d. 2011b
- H. Lohmann - G. Kalaitzoglou - G. Lüdorf, "Sondagen in der befestigten karischen Höhensiedlung von Melia in der Mykale (Dilek Dağları/Aydın)", *AA* 2010/2, 2011, 123-137.
- Lohmann 2012a
- H. Lohmann, "... und es blitzet von Erz der große Saal: Zum Bankettsaal des archaischen Panionion", Ed. L. M. Günther, *Tryphe und Kultritual im archaischen Kleinasien-ex oriente luxuria?*, 2012, 96-125.
- Lohmann 2012b
- H. Lohmann, "Ionians and Carians in the Mycale: the discovery of Carian Melia and the Archaic Panionion", Eds. G. Cifani, S. Stoddart, *Landscape, Ethnicity and Identity in the Archaic Mediterranean Area*, 2012, 32-50.
- Lohmann 2013
- H. Lohmann, "Melia und das archaische Panionion am Çatallar Tepe in der Mykale", *Anatolian Metal* VI, 2013, 109-122.
- Lohmann v.d. 2017
- H. Lohmann - G. Kalaitzoglou - G. Lüdorf, Forcshungen in der Mykale I, 1. Survey in der Mykale (Dilek Dağları/Aydın) 2001-2009: Landeskunde eines westkleinasiatischen Gebirgszuges vom Chalkolithikum bis spätosmanische Zeit, *Asia Minor Studien* 77, 1, Bonn, 2017.
- Meadows 2020
- A. Meadows, Tout ce brille.... Electrum and the origins of western coinage, in: *White Gold: Studies in Early Electrum Coinage*, Eds. P. Van Alfen, U. Wartenberg, W. Fischer-Bossert, H. Gitler, K. Konuk, C. C. Lorber, New York, 2020, 1-24.
- Meriç 2003
- R. Meriç, "Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002. A Preliminary Report", *IstMitt* 53, 2003, 79-98.
- Meriç 2007
- R. Meriç, "Ein Vorbericht über eine spätbronzezeitliche befestigte Höhensiedlung bei Metropolis in Ionien: Die Arzawa-Stadt Puranda?", Eds. J. Cobet, , V. Von Graeve, W.-D. Niemeier K. Zimmerman, *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September – 1. Oktober 1999, Milesische Forschungen Band 5*, Mainz am Rhein, 27-36.
- Meriç 2020
- R. Meriç, "The Arzawa Lands. The Historical Geography of İzmir and its Environs During Late Bronze Age in the Light of New Archaeological Research", *Tüba-Ar* 27, 2020, 151-177.
- Meriç - Mountjoy 2002
- R. Meriç - P. A. Mountjoy, "Mycenaean Pottery from Bademgediği Tepe (Puranda) in Ionia: A preliminary report", *IstMitt* 52, 2002, 79-98.
- Meriç - Öz 2015

- R. Meriç - A. K. Öz, "Bademgediği Tepe (Puranda) Near Metropolis", Eds. N. Chr. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias, *Nostoi. Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands and Western Anatolia during the Late Bronze and Early Iron Age*, 2015, 589-606.
- Meriç v.d. 2004
- R. Meriç - A. K. Öz - A. E. Meriç - G. Uluşans, "Metropolis 2002 Yılı Kazı Raporu", 25. *KST* 2, 2004, Ankara, 293-302.
- Meriç vd. 2007
- R. Meriç - A. K. Öz - A. E. Meriç - S. Aybek - E. Güngör, "2005 Yılı Metropolis Kazıları", 28. *KST* 2, Ankara, 2007, 243-252.
- Meriç v.d. 2008
- R. Meriç - S. Aybek - A. K. Öz - A. E. Meriç - E. Güngör - S. Alatepeli, "Metropolis 2006 Yılı Kazıları", 29. *KST* 2, Ankara, 2008, 369-378.
- Niemeier 2008
- W. D. Niemeier, Hattusas Beziehungen zu West-Kleinasien und dem Mykenischen Griechenland (Ahhijawa), in Hattusa-Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients. G. Wilhelm (Edt.), Weisbaden, 2008, 291-349.
- Oreshkho 2020
- R. Oreshkho, "The Last Foothold of Arzawa: The Location of Puranda and Mount Arinnanda Revisited", Eds. R. I. Kim, J. Mynářová, P. Pavúk, *Hrozný and Hittite The First Hundred Years. Proceedings of the International Conference Held at Charles University, Prague, 11-14 November 2015*, Leiden, 2020, 544-570.
- Piccolo 2019
- A. Piccolo, "Pedon, Son of Amphinnes. A Game of Donors?", *Aegyptus* 99, 2019, 163-80.
- Pseudo – Skylax
- Scylacis. *Periplus Maris Mediterranei*. Anonymi. *Geographica Antiqua.*, Ed. Jacobo Gronovio, Jordanum Luchmans, 1697.
- Raaflaub 2004
- Kurt A. Raaflaub, Archaic Greek Aristocrats as Carriers of Cultural Interactions, in: *Melammu Symposia 5. Commerce and Monetary Systems in the Ancient World. Means of Transmission and Cultural Interactions. Proceedings of the Fifth Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project*, Innsbruck, 2002, Eds. R. Rollinger, C. Ulf, Stuttgart, 2004, 197-217.
- Raaflaub 2016
- Kurt A. Raaflaub, The Newest Sappho and Archaic Greek-Near Eastern Interactions, in: *The Newest Sappho*. Eds. A. Biel, A. Lardinois, Brill, 2016, 127-147.
- Rumscheid 2000
- F. Rumscheid, *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi*, Çev. S. Bulgurlu, İstanbul, 2000.
- Starke 1997
- F. Starke, "Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasien im 2. Jahrtausend". *Studia Troica* 7, 1997, 447-487.
- Starke 2020
- F. Starke, Zum vermeintlichen Ländernamen „Groß-Ionien“ in einer Toponymenliste aus dem Totentempel Amenophis' III., *Orientalia* 89, 2020, 264-286.
- Strabon

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, (Geographika: XII-XIII- XIV)*, Çev. A. Pekman, İstanbul, 2000.

Sweeney 2013

N. M. Sweeney, *Foundation Myths and Politics in Ancient Ionia*, Cambridge University Press, 2013.

Şahin 1987

Mehmet Çetin Şahin, *Zwei Inschriften aus dem südwestlichen Kleinasien*, *Epigraphica Anatolica*, 10, 1987, 1-2.

TürkArkDerg

Türk Arkeoloji Dergisi

Thukydides

Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, Çev. F. Derin, İstanbul, 2019.

Ünal 1983

A. Ünal, "Untersuchungen zur Terminologie der hethitischen Kriegsführung I: "Verbrennen, in Brand stecken" als Kriegstechnik", *Orientalia* 52, 164-180.

Ünal 1991

A. Ünal, "Two Peoples on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other?", Ed. Prince T. Mikasa, *Essays on Ancient Anatolian and Syrian studies in the 2nd and 1st millennium B. C.*, Wiesbaden, 1991, 16-43.

Ünal 1993

A. Ünal, "Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler", *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, 1993, 11-31.

Ünal 2017

A. Ünal, "Arinnanda-Mykale Dağı ve Puranda-Priene Eşitlemesi Üzerine", Ed. P. Pınarcık - B. Gökce, M. S. Erkek, S. C. Kandal, *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Ankara, 2017, 19-35.

Wiegand - Schrader 1904

T. Wiegand - H. Schrader, *Priene Ergebnisse Der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1898-1898*, Berlin, 1904.

Wheler 1682

G. Wheler, *A Journey into Greece*, London, 1682.

Yoo 2016

J. Yoo, *The Statue of Pedon and other Greco-Egyptian Curiosities: What do they tell us about Saite rule?* In: *Aegyptiaca Project: The Symposium Religion, Politics and Culture in the Mediterranean from the 8th to 6th c. BC*. University Of The Aegean School Of Humanities Department Of Mediterranean Studies, Rhodes, 15-17 December 2016, 37.

<http://www.dilekyarimadasi.gov.tr/>

Mastaura Antik Kenti'nde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar

Archaeological Studies in the Ancient City of Mastaura

Sedat AKKURNAZ*

Öz

Mastaura Antik Kenti, Aydın İli, Nazilli ilçe merkezinin yaklaşık 3 km. kuzeyinde dar bir vadi içinde yer alır. Mesogis (Aydın Dağları) eteklerinde, Maiandros (Büyük Menderes) Ovası kenarındaki kent sulak ve bereketli bir yere kurulmuştur. Ege kıyılarından Anadolu'nun içlerine uzanan Caput Viae yolunun önemli kentlerinden birisidir. Maiandros (Büyük Menderes) Nehri'nin kuzeyinde yer alan Mastaura Antik Kenti, Karia ve Lydia bölgelerinin kesiştiği bir coğrafyada olması nedeniyle her iki bölgenin de kültürel izlerini taşımaktadır. Mastaura Antik Kenti'nde 2020 ve 2021 yıllarında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi tarafından arkeolojik yüzey araştırması yapılmıştır. Yüzey araştırmaları ile eş zamanlı olarak 2020 ve 2021 yıllarında Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve bilimsel danışmanlığında temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2022 yılında ise Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında, bilimsel danışmanlığımızda kazı, çevre düzenleme ve koruma çalışmalarına başlanmıştır. Bu makalede, kent ile ilgili literatüre geçmiş bilgiler ışığında kentin tarihi ve araştırma tarihçesi anlatılmıştır. Daha sonra ise son üç yıldır kent genelinde yürütülen arkeolojik çalışmalar ana hatlarıyla ele alınmış, elde edilen veriler ve ulaşılan sonuçlar aktarılmıştır. Mastaura'da yapılan çalışmalarda öncelikle kentin haritası ve planı oluşturulmuş, toprak üstünde görülen kalıntılar belgelenmiştir. Yapıların planı ve cephe çizimleri gerçekleştirilmiş, araziden seramik örnekleri toplanarak, kentin zamanla değişen yerleşim dokusu araştırılmıştır. Mastaura'nın Hellenistik-Roma yerleşimi vadi içindeyken, Orta Çağ'da vadinin kuzeydoğusundaki tepelerin üzerine yeni bir kale inşa edilmiş, halk buraya taşınmıştır. Antik kentin en dikkat çeken kalıntısı Amphitheatro'dur, bu yapının doğusunda ise büyük bir Roma Hamamı kalıntısı yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mastaura, Lydia, Karia, Maiandros, Arkeoloji.

Abstract

The Ancient City of Mastaura is located in a narrow valley about 3 km north of the center of the district of Nazilli in Aydın Province. The city, on the skirts of Mesogis (Aydın Mountains) and on the edge of the Maiandros (Great Meander) Plain, was founded on a wet and fertile land. It is one of the important cities of the Caput Viae Road stretching from the Aegean coasts to interior of Anatolia. The Ancient City of Mastaura, located in the North of the Maiandros (Great Meander) River, bears the cultural traces of both regions as it is in a geography where the regions of Caria and Lydia intersect. Archaeological surveys were carried out in the Ancient City of Mastaura by Aydın Adnan Menderes University in 2020 and 2021. Simultaneous with the surface surveys, cleaning and landscaping studies were carried out in 2020 and 2021 under the direction of Aydın Archeology Museum and under my scientific responsibility. In this article, the history of the city and its research history are explained in the light of previous information in the literature about the city. Then, the archaeological studies carried out throughout the city for the last three years have been discussed in outline, the data obtained and the results reached have been conveyed. In the studies carried out in Mastaura, first of all, the map and plan of the city were created and the remains on the ground were documented. Plans and facade drawings of the buildings were made, ceramic samples were collected from the field and the settlement pattern of the city, which changed over time, was investigated. While the Hellenistic Roman settlement of Mastaura was in the valley, a new castle was built on the hills to the northeast of the valley in the Middle Ages, and the people moved here. The most spectacular ruins of the ancient city is the Amphitheater, to the east of this structure is the remains of a large Roman Bath.

Keywords: Mastaura, Lydia, Caria, Maiandros, Archaeology.

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın. • 0000-0001-5385-6222 | sakkurnaz@gmail.com

Giriş

Mastaura Antik Kenti Aydın ili, Nazilli ilçe merkezinin 3 km. kuzeyinde¹, Bozyurt, Eycelli ve Dereağzı Mahalleleri'nin sınırlarının kesiştiği bölgede, dar bir vadi içinde yer alır. Ege kıyıları ile Anadolu içlerini bağlayan ve doğal bir güzergâh olan Büyük Menderes Vadisi boyunca uzanan Caput Viae yolunun önemli kentlerinden birisi² (Fig. 1) olan Mastaura, kendi bölgesel coğrafyası içinde kavşak noktası sayılabilecek konumdadır. Karşıda, ovanın diğer tarafında Harpasos (Arpas/Kemer) Çayı yer almakta, bu çay boyunca uzanan vadi Karia içlerinden Maiandros (Büyük Menderes) Ovası'na bağlantıyı sağlayan önemli güzergahlardan birisidir³. Aynı şekilde, Mastaura'nın hemen yanı başında, yaklaşık 6 km. doğusunda yer alan ve Mesogis'i (Aydın Dağları) geçerek kuzeye doğru uzanan Kestel Vadisi vardır. Kestel Vadisi ise Lydia içlerinden Maiandros Ovası'na geçişi sağlayan doğal bir güzergâhtır. Dolayısıyla, hem güneyden Karia Bölgesi'nden ve kuzeyden Lydia Bölgesi'nden gelen yolların kesiştiği bir noktada olması, hem de Maiandros (Büyük Menderes) Nehri boyunca uzanan doğu-batı akslı ana yol üzerinde olması Mastaura'nın bölge içinde önemli bir konumda yer aldığını göstermektedir.

Fig. 1. Aydın'daki Antik Kentleri Gösteren Harita

¹ Pococke 1745, 67-68; Hamilton 1842a, 531-533; Ramsay 1960, 111.

² Talbert 2000, 944, Map 61.

³ Hild 2014, 47, 103, Abb. 56.

Mastaura, Mesogis (Aydın Dağları) eteklerinde, Maiandros (Büyük Menderes) Ovası kenarında sulak ve bereketli bir yere kurulmuştur. Kentin içinden Maiandros (Büyük Menderes) Nehri'nin kuzey kollarından birisi olan ve antik ismi Khrysaoris⁴ olan, yöre halkı tarafından da “Mastavra Deresi” olarak adlandırılan bir dere akmaktadır (Fig. 2-3). Antik yerleşim bu derenin oluşturduğu dar bir vadi içine konumlanmış, derenin iki tarafındaki eğimli arazilere yayılmıştır⁵ (Fig. 4). Yüksek tepelerin çevrelediği bir vadi içinde olması nedeniyle korunaklı doğal bir topoğrafyaya sahip olan kentin, içinden geçen dere sayesinde su sıkıntısı çekmediği, kent içi ve çevresindeki arazilerin oldukça sulak ve bereketli olduğu anlaşılmaktadır.

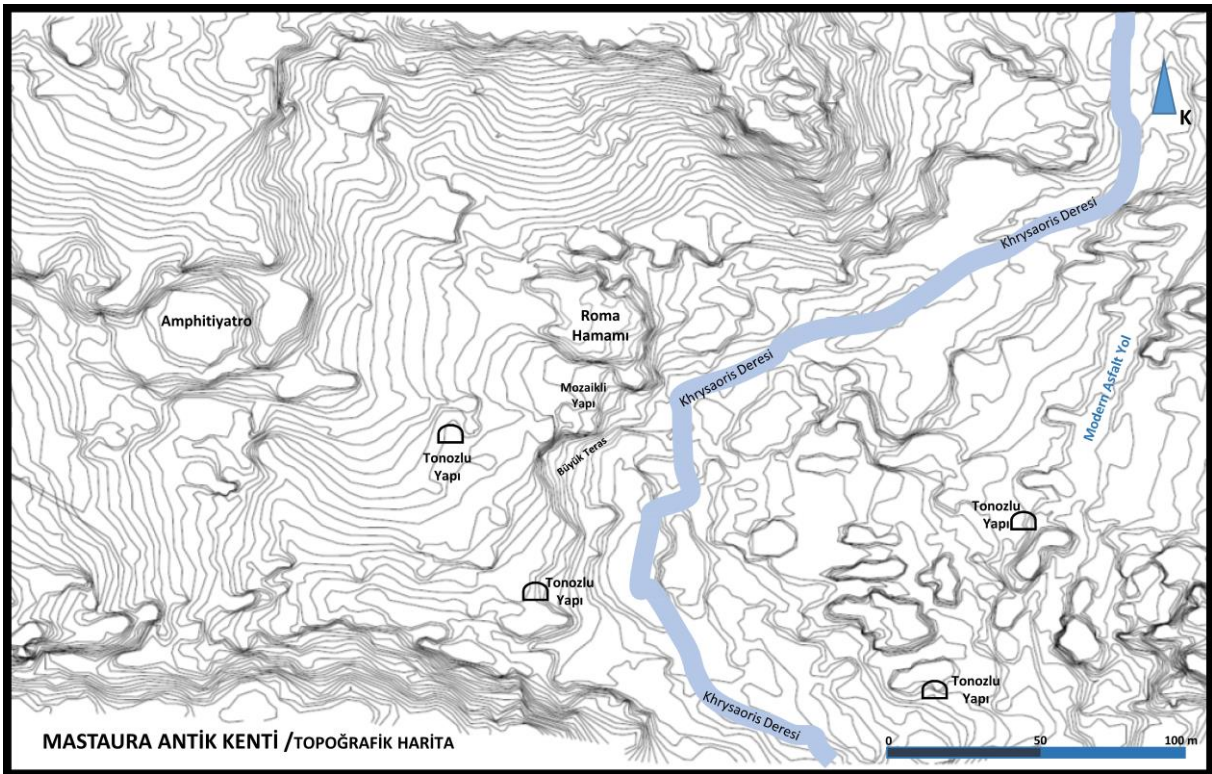

Fig. 2. Mastaura Antik Kenti Topoğrafik Harita

Kentte 2020 ve 2021 yıllarında arkeolojik yüzey araştırması⁶ yapılmıştır. Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve tarafımızdan gerçekleştirilen bilimsel danışmanlıkla 2020 ve 2021 yıllarında temizlik ve çevre düzenlemesi çalışmaları gerçekleştirilmiş, 2022 yılında ise kazı çalışmalarına başlanmıştır. Bu makalede, kentin tarihinden ve kent ile ilgili araştırmaların tarihçesinden bahsedilmiş, Mastaura Antik Kenti içinde ve yakın çevresinde üç yıldır yürütülen arkeolojik çalışmalar ana hatlarıyla anlatılmış, elde edilen veriler ve ulaşılan sonuçlar hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

⁴ Bizanslı Stephanos (436), Mastaura kentinin içinden geçen derenin adının Khrysaoris olduğunu yazmıştır.

⁵ Akkurnaz 2020, 42.

⁶ Akkurnaz 2022, 151-170.

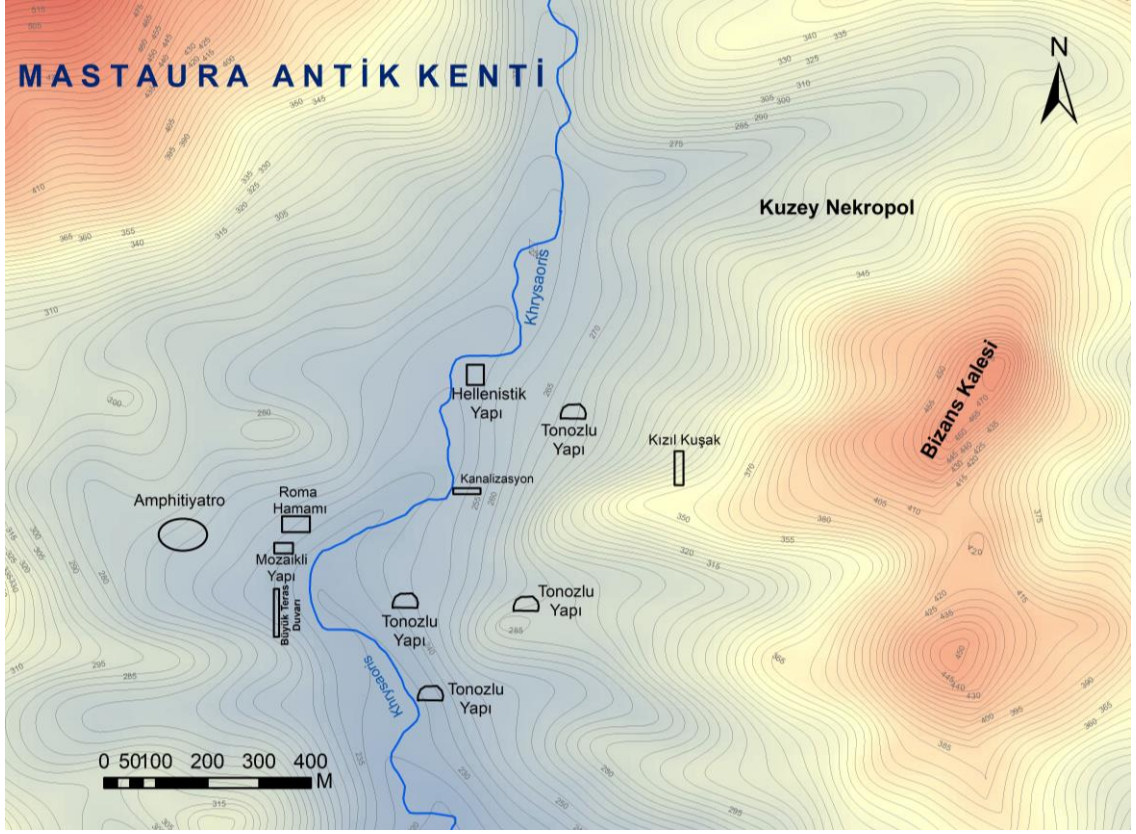

Fig. 3. Mastaura Antik Kenti Planı (Çiz. Y. Çorbacıoğlu)

Fig. 4. Mastaura Kenti Genel Görünüm

Kentin Tarihçesi

Mastaura hakkında bilgi veren en eski antik kaynak Strabon'dur. Strabon (XIV.1.48), Maiandros (Büyük Menderes) Nehri kenarındaki yerleşimleri sayarken, Mastaura'nın lokalizasyonu ve konumu üzerine net bilgiler vermiştir. Bölgeden bahsederken, nehrin bir tarafında Koskinia ve Orthosia, diğer tarafında Nysa, Briula, Mastaura ve Akharaka yerleşimlerinin olduğunu belirtmektedir. Antik dönemin bir başka önemli yazarı Plinius (V.31), Ephesos Conventusu'na bağlı kentler arasında Mastaura'nın da adını saymakta, dolayısıyla MS 1. yüzyılda Mastaura'nın Ephesos yargı merkezine bağlı bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Kent ile ilgili ilk yazılı bilgiler Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olmakla birlikte, Mastaura'nın Hellenistik Dönem'de sikke⁷ bastırıldığı, dolayısıyla kent statüsünde olduğu bilinmektedir.

Mastaura hakkında en kapsamlı bilgiler veren antik yazar Bizanslı Stephanos'dur (Ethnika, 436). Mastaura'nın bir Lydia kenti olduğunu, kentin isminin peri Ma'dan türediğini, dolayısıyla mitolojik bir kökenden geldiğini belirtir. Yazara göre Ma, Zeus'un annesi tanrıça Rhea'nın yanında dolaşan perilerden birisidir ve Zeus, bebek Dionysos'u Hera'nın hışmından koruması ve yetiştirmesi için bu periye emanet etmiştir⁸. Aynı zamanda Lydialıların Rhea'yı Ma diye adlandırdıklarını ve boğalar kurban ettiklerini aktarmaktadır. Bizanslı Stephanos bize kentin ortasından Khrysaoris adında bir akarsu geçtiğinden de bahsetmektedir. Bizanslı Stephanos'un yazdıkları son derece kıymetli olup, hem kentin etnik ve mitolojik kökenlerine dair ipuçları sunmakta, hem de kentin topoğrafyası hakkında tarihi bilgiler vermektedir.

Kent ile ilgili olarak Hellenistik Dönem ve öncesine ait bilgilerimiz çok az olmasına rağmen, Mastaura isminin anlamı ve kökeni hakkında günümüze kadar çeşitli değerlendirmeler yapılmış, tartışmalı görüşler ileri sürülmüştür. En yaygın kanı Bizanslı Stephanos'un (Ethnika, 436) aktardığı gibi Lydialı Tanrıça Ma'dan adını aldığı yönündedir. Kentin isminde geçen "taura" ifadesinin ise Lydia dilinden geldiği ve "kent, şehir" anlamı taşıdığı, dolayısıyla kentin adının "Ma'nın Kenti" gibi bir anlam taşıdığı düşünülmektedir⁹. Kimi araştırmacılar ise Mastaura isminin Hitit kayıtlarında adı geçen Seha Ülkesi yöneticisi, Arzawa prensi Masturi¹⁰ ile ilişkili olabileceğini dile getirmiştir¹¹. Mastaura halkının ve kentin adının

⁷ Nolle 2016, 58, abb. 2b.

⁸ Bizanslı Stephanos'un Mastaura kentine ismini veren Tanrıça Ma'nın aynı zamanda bebek Dionysos'a bakıcılık ettiğinden bahsetmesi önemlidir. Aynı dağları paylaşan iki komşu kentten Nysa bu tanrının doğum yeri olarak bilinip, öne çıkmış olsa da, aslında Mastaura da Dionysos'un doğum yeri olarak kabul edilebilir.

⁹ Jongkees 1939, 252-256.

¹⁰ Hawkins 1998, 16-20.

¹¹ Schürr 2016, 83-88.

yerel bir kökenden geldiği, Lydialılar üzerinden Luwilere kadar uzandığını düşünmek mümkündür.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde az sayıdaki antik kaynak kentten bahsederken, Hristiyanlık ile birlikte Mastaura'nın adı daha fazla geçmeye başlar. Bizanslı coğrafyacı Hierokles, Asia vilayetindeki şehirlerin listesini verirken Nysa (659.6) kentini, Mastaura'yı (659.8) ve hemen sonra da Anineta (659.9) kentini saymıştır. Hierokles'in listesinden de anlaşılacağı üzere, peş peşe sıralanan bu kentler birbirine komşudur ve Bizans Dönemi'nde adından söz edilecek kadar önemli yerleşimlerdir.

Çeşitli konsil listelerinde Mastaura piskoposlarının adı geçmektedir¹². 431 yılındaki I. Ephesos ve 449 yılındaki II. Ephesos Konsillerinde Mastaura'yı Theodosios temsil etmiştir. Theodosios'un yerine geçen Sabatios 451 yılındaki Kalkhedon Konsili'nde Pitane'den Piskopos Hesperios'tan kendisini temsil etmesini istemiştir. 680'de III. Konstantinopolis Konsili'ne Mastaura adına Piskopos Theodoros katılmış, 787'deki II. İznik Konsili'nde ise Constantinos görev almıştır. 879-880 tarihli IV. Konstantinopolis Konsili'nde de Mastaura adı geçmektedir. Ancak bu Mastaura'nın hangi Mastaura olduğu tartışma konusudur, Lykia'daki Mastaura olabileceği de düşünülmektedir¹³. Dolayısıyla, Maiandros kenarındaki Mastaura kenti dışında, Mastaura adında başka antik yerleşimler de vardır. Lykia Bölgesi'nde¹⁴ ve Mysia Bölgesi'nde¹⁵ Mastaura adında küçük yerleşimler olduğu bilinmekte, lokalizasyonları tam olarak yapılmamış olmakla birlikte kayıtlarda adları geçmektedir.

Dünyanın çeşitli koleksiyonlarında yer alan Bizans Dönemi kurşun mühürlerinin bazılarında Mastaura yazmakta, bu mühürleri yayınlayanlar¹⁶, mühürlerin hangi Mastaura kentine ait olduğu konusunda kesin bir sonuca varamamış, Lykia Bölgesi'ndeki Mastaura yerleşimine de ait olabileceği belirtilmiştir.

Orta Çağ'da, Mastaura bölgenin önemli kentlerinden birisidir. MS 11. yüzyıldan itibaren yoğun şekilde yaşanan savaşlar ve Bizans Devleti'nin zayıflayan merkezi idaresi ile birlikte ortaya çıkan siyasi çalkantılardan¹⁷, diğer yerleşimler gibi, Mastaura da etkilenmiştir. Bu süreçte ekonomik

¹² Le Quien 1740, 703-704; Honigmann 1942-1943, 36, 40, 61, No.92, 491; Culerrier 1987, 142, 147, 151, 157.

¹³ Culerrier 1987, 147, 157.

¹⁴ Hellenkemper – Hild 2004, 716-717; Şahin – Adak 2007, 261; Şahin 2014, 376; Onur 2015, 90-91, 94-95, 98-99.

¹⁵ Zgusta 1984, 788.

¹⁶ MS 750-850 arasına tarihlenen bir kurşun mühür üzerinde Mastaura Dioiketes'i (vergi görevlisi) Leon yazmaktadır (Zacos – Veglery 1972, no. 2105; Barnes – Whittow 1993, 130). MS 9. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir başka kurşun mühür üzerinde de Mastaura Dioiketes'i (vergi görevlisi) Iohannes adı yer almaktadır (e-Auction 5 2019, lot 521). MS 11. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlenen bir diğer kurşun mühür üzerinde ise Mastaura Dioiketes'i (vergi görevlisi) Michael Koubikoularios ismi görülmektedir (Wassiliou – Seibt 2004, 144-145, taf. 10, no. 131).

¹⁷ Odo de Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem* 102-121; Prinzing 1998, 153-177.

imkanları olan kentler yeniden tahkim edilmiştir¹⁸. Mastauralılar bu sancılı süreci taşınarak çözmeye çalışmış, MS 12. yüzyılda vadi içindeki kentte yaşayan halk, yandaki tepe düzlüğü üzerine inşa edilen yeni yerine taşınmış, bu yeni Bizans yerleşiminin MS 12. yüzyılda inşa edildiği, 13. yüzyılın sonlarına kadar aktif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁹.

MS 1022 yılında yapılan bir Yahudi düğününe ait kayıta²⁰ Mastaura kentinin adı geçmektedir. Belgenin içeriği incelendiğinde, damadın Elkanah'ın oğlu Namer, gelinin ise Caleb'in Kızı Evdokia olduğu, Menderes kıyısındaki Mastaura'da yaşadıkları ve belgenin, bu çiftin arasında yapılan düğüne ilişkin bir Ketubbah (Yahudi evlilik belgesi) olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu nikah akdinde geline verilen takılar, altın kazanlar, tencereler, kaşık takımları, kemerler, ipekten ve yünden süslü giysiler, mendiller, halılar, kilimler, değerli dokumalar ve altın ile gümüş paralardan oluşan uzun bir liste vardır. Bu belge Yahudi tarihi açısından kıymetli olması yanında, Mastaura'da Yahudi cemaatinin varlığını²¹ göstermesi adına da önemlidir.

Mastaura Osmanlı Dönemi'nde de varlığını sürdürmüş, bölgeye ait olan ve farklı tarihli Mufassal Defteri²², Tahrir Defteri²³ ve Avâız Defteri²⁴ kayıtlarında, yerleşim Mastavra Köyü, Karye-i Mastavra ve Mastavra Hisarı gibi adlarla anılmaktadır. Antik yerleşim günümüzde tamamen terk edilmiş, fakat Mastaura adı yaşamaya devam etmiştir. Antik kentin 1 km. güneyinde yer alan Bozyurt köyünün eski adı "Mastavra"dır. Yakın zamanda değiştirilmiş, Bozyurt olmuştur, ama yöre halkı halen bu köye "Mastavra" demektedir.

Kent ile İlgili Araştırma Tarihçesi

Mastaura'nın araştırma tarihçesine baktığımızda, Avrupalı seyyahların kenti ziyaret ettiği ve değerli bilgiler verdiği görülür. İngiliz gezgin Pococke²⁵ 1739 yılının Şubat ayında Nazilli'ye gelmiş, bölgenin diğer kentlerini ayrıntılı anlatırken, Mastaura'yı gezmemiş, kentteki kalıntılar hakkında bilgi vermeden, kısaca kentin yerinden bahsetmiştir. Günümüzden 280 yıl önce bir seyyah tarafından tutulmuş olan bu notlar, Mastaura hakkında modern zamanlara ait en eski kayıtlar olması nedeniyle önemlidir. Pococke, tepelerin

¹⁸ Georges Pachymeres, *Relationes Historicas* III.21, IV.27, VI.20-21; Foss 1982, 151-152.

¹⁹ Barnes – Whittow 1993, 129-130; Whittow 1994, 561, 564.

²⁰ De Lange 1996, 1-10.

²¹ Bu belgeden harekete bazı araştırmacılar Mastaura'daki Yahudi cemaatinin varlığından bahsetmişlerdir. Bkz. Ankori 1959, 112, 116-117, 199; Prinzing 1998, 158, 176; Brandes 2001, 604.

²² Erdoğan – Bıyık 2015, 3, 8, 10, 15, 45, 55, 63, 72, 91, 92, 159, 163, 177, 186-190, 206, 215-216.

²³ Sarıkaya 2014, 7, 36-38, 77, 84, 86, 88-89, 100, 133-134.

²⁴ Sezer 2019, 456, 460.

²⁵ Pococke 1745, 67-68.

arasında küçük bir yerleşim olduğunu, buraya halkın “Mastavra Kalesi” dediğini belirtir.

Bir başka İngiliz gezgin Hamilton ise 15 Ekim 1836 tarihinde Nazilli'ye gelir. 16 Ekim'de, tüm gün Mastaura'yı gezer ve antik kentin o günkü durumu hakkında kıymetli bilgiler kaydeder²⁶. Nazilli'nin kuzeyinde 2-3 km mesafede antik kalıntılar olduğunu, orada halen 15-20 hanenin yaşadığı “Mastavra” adında küçük bir köy olduğunu yazmıştır. Antik coğrafyacılara atıfta bulunarak gezdiği yerin antik Mastaura kenti olduğunu, daha önceden Pococke'nin de bu kent hakkında bilgi verdiği değinir. Hamilton Mastaura'yı detaylıca gezmiş, büyük bloklardan örülmüş duvar parçaları, çeşitli binalar için inşa edilmiş kemerler ve tonoz kalıntıları, bir Amphitiyatro binası gördüğünü not etmiştir. Mastaura'nın kuzeydoğusunda yer alan Bizans Kalesi'nin olduğu tepeye tırmanmış, gördüğü kalıntıların Bizans Dönemi'ne ait olduğunu belirtip, burasının kentin Akropolü olabileceğini yazmıştır. Daha sonra Nazilli'ye döndüğünde çarşıda gezerken Mastaura'dan gelmiş olduğunu belirttiği mimari blokları ve yazıtları incelemiş, bazılarının kopyasını²⁷ çıkararak kitabına eklemiştir. Hamilton bu gezisinde tuttuğu notlarla Mastaura'ya ait ilk kayıtların oluşmasını sağlamıştır.

19. yüzyıl seyyahlarından araştırmacı Texier²⁸ Nazilli'nin doğusunda “Mastauro” adlı bir köy olduğunu, eski Mastaura kentinin burada olduğunu ve Khrysaoris adında bir derenin aktığını belirtir. Pococke'ye ve Hamilton'a atıfta bulunarak Amphitiyatro ve Bizans Kalesi kalıntılarından söz edip, Mastaura'nın konsil listelerinde yer aldığını yazmaktadır. 19. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun tarihi coğrafyası hakkında kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Ramsay²⁹ kitabının pek çok yerinde Mastaura'nın lokalizasyonu hakkında bilgiler vermekte, modern Nazilli'nin yakınında olduğunu ve antik kentin adını “Mastavro” şeklinde korunduğunu belirtir.

Mastaura'nın komşusu olan Nysa'da 1907 ve 1909 yılları arasında kazılar ve araştırmalar yapan W. von Diest, bu çalışmalara ilişkin 1913 yılında bir kitap yayınlamıştır. Kitabında Mastaura ile ilgili kısa bilgilere yer vermiş³⁰, kentteki kalıntıları göstermeden Mastaura'nın basit ve sade bir planını çizmiştir. Doğru topoğrafik bilgiler içeren bu basit plan Mastaura'nın literatüre geçmiş ilk kent planı olmasıyla son derece kıymetlidir.

Yunan işgali sırasında bölgeye gelen Yunan araştırmacı K. Kourouniotis bölgedeki antik kentlerde incelemeler ve araştırmalar yapmış, 1921 yılında Mastaura'yı da ziyaret edip, kent hakkında o zamana kadar yapılan en

²⁶ Hamilton 1842a, 531-533.

²⁷ Hamilton 1842b, 444, no. 208.

²⁸ Texier 2002, 112.

²⁹ Ramsay 1960, 111, 120, 126, 136, 472.

³⁰ Diest 1913, 18-19.

kapsamlı çalışmayı gerçekleştirip, yayınlamıştır³¹. Antik kaynakları ve seyyahları referans göstererek kentin tarihini ve yerini anlatmış, Amphitiatro kalıntısı üzerinde Yunan askerlerinin fotoğraflarını çekmiştir. Şu an antik kentte görülmeyen, ancak 100 yıl önce var olan “Mastavra” köyünün evlerini fotoğraflamıştır. Mastaura’ya ait ilk fotoğrafları çekip, kentin 100 yıl önceki halini belgeleyen Kourouniotis, bu çalışmasıyla Mastaura için son derece önemli bir arşiv oluşturmuştur.

Seyyahlar ve erken dönem araştırmaları dışında, Mastaura’da kısa süreli bazı incelemeler de yapılmıştır. 1992 yılında İngiliz sanat tarihçiler, antik kent ile ilgili herhangi bir çalışma yapmadan, sadece, kentin kuzeydoğusunda yer alan Bizans Kalesi’nde kısa süreli bir araştırma gerçekleştirmişler³². 2000-2003 yılları arasında Çine ve Nazilli ilçelerinde yüzey araştırması yürüten N. Atik ve ekibi Mastaura’yı da ziyaret etmiş, kentin konumu ve topoğrafyası kısaca anlatılmış³³, bu değerlendirme dışında kent ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yaklaşık 280 yıldır literatürde yer alan ve varlığı bilinen kent, 2007 yılında sit alanı ilan edilip koruma altına alınmıştır.

Kenti yerinde görüp, gezenler tarafından veya kent içinde araştırmalar yapanlar tarafından hazırlanan yayınlar dışında, Mastaura’yı konu edinmiş başka bilimsel yayınlarda mevcuttur. Üreten’in, bir grup Mastaura sikkelerini inceleyip, kentte saygı gören tanrıları/tanrıçaları sıraladığı makalesi³⁴ ve Nolle’nin Mastaura sikkeleri üzerinden hareketle, kentin dini kimliğini kapsamlı şekilde değerlendirdiği makalesi³⁵ Mastaura ile ilgili az sayıdaki önemli yayınlardır.

Yukarıda da sıralandığı gibi, 2020 yılında yüzey araştırmaları başlayana kadar Mastaura ile ilgili arkeolojik çalışma ve kent hakkındaki yayınlar son derece azdır. Dolayısıyla kent, araştırılmadığı için, arkeoloji dünyasında çok bilinmeyen bir yerdi. 2020-2022 yıllarında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik çalışmalarla Mastaura tanınır, bilinir hale gelmiş, bilim dünyasının ilgisine ve bilgisine sunulmaya başlanmıştır.

Kentte Yapılan Arkeolojik Çalışmalar

2020 ve 2022 yılları arasında Mastaura Antik Kenti’nde kapsamlı arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Daha önce kentte herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmadığı için Mastaura hakkında bilgiler son derece sınırlıydı. 2020 ve 2021 yıllarında yerleşimin oturduğu topoğrafyanın haritası

³¹ Kourouniotis 1922, 247-257, Eix. 2-9.

³² Barnes – Whittow 1993, 117-135; Whittow 1994, 559-570.

³³ Atik – Koçel-Erdem 2004, 44, Lev. 3, Res. 19.

³⁴ Üreten 2005, 129-142.

³⁵ Nolle 2016, 49-82.

oluşturulmuş, kentteki kalıntıların tespiti yapıp yerleşim dokusu çıkarılmıştır. Amphitiyatro ve Roma Hamamı gibi önemli kalıntılar belgelendikten sonra, bu yerler kamulaştırılmış ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kent plan karelere bölünerek, arazide, yüzeyde görülen mimari bloklar ve seramik parçaları toplanmış, yerleşimin yayılım alanı ve zaman içinde geçirdiği değişimler ve dönüşümler belirlenmeye çalışılmıştır. Hellenistik ve Roma yerleşimleri vadi içinde yer alırken, Orta Çağ'da kuzeydoğudaki tepeler üzerine kale inşa edildiği, halkın buraya taşındığı anlaşılmıştır. Kentin kuzey ve güneyinde nekropol alanları olduğu, şehrin su ihtiyacı için kuzeyden ve güneyden kente su getiren su hatlarının varlığı belgelenmiştir.

2022 yılında Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında kazı çalışmaları başlamış, Amphitiyatro'da kazı, koruma ve çevre düzenleme çalışmaları ile arkeojeofizik taramalar gerçekleştirilmiştir.

Topoğrafik Harita ve Kent Planı Çalışmaları

Öncelikle Mastaura ve çevresini kapsayan Coğrafi Bilgi Sistemi hazırlamak için çalışmalara başlanmış, dijital veri altlıkları oluşturulmuştur. Bu kapsamda Nazilli ve Mastaura özelinde çalışmalar yürütülürken verilerin sağlıklı şekilde oturmasıyla Aydın il geneline yönelik de bir harita yapma fikri oluşmuş, Aydın'da yeri bilinen veya yeri tartışmalı olup da adı bilinen antik kentleri, kutsal alanları ve antik köyleri gösteren kapsamlı bir harita hazırlanmıştır³⁶ (Fig. 1). ArcGIS 10.1 programı kullanılarak oluşturulan bu harita hem Aydın genelinde hem de Nazilli ve Mastaura özelinde yaptığımız bilimsel çalışmalar için oldukça önemli olup, bölgenin topoğrafyasını ve antik yerleşimleri bir arada görmememiz adına fayda sağlamaktadır.

Başka bir yöntemle de kentin sayısal haritası hazırlanmıştır. Mastaura kentinin sayısal haritasını çıkarmak için uydu görüntüleri ve hava fotoğrafları kullanarak, fotogrametrik yöntemlerle çalışmalar yapılmıştır. Kentin topoğrafik vektör ve ortofoto görüntüleri elde edilmiş, bu ortofoto ile elde edilen görüntüler Agisoft Metashape Professional programı üzerinde işlenip, nokta bulutu oluşturulmuştur. Nokta bulutu şeklindeki birleştirilmiş görüntüler Agisoft Metashape Professional, NetCAD ve AutoCAD gibi programlarda işlenerek izohips harita (Fig. 2), doku haritası, sayısal yüzey modeli gibi çeşitli haritalar yapılmıştır. Mastaura Antik Kenti ve çevresi daha önceden herhangi bir harita çalışmasına konu olmadığı için, bu haritalama çalışmaları kenti ve yakın çevresini belgeleme adına son derece önemlidir.

³⁶ Akkurnaz – Çorbacioğlu 2021, 10-12, Res. 1-8. Gerek Aydın geneli için oluşturulan haritanın, gerekse Mastaura için yapılan diğer haritaların hazırlanmasında büyük emekleri olan Yusuf Çorbacioğlu'na teşekkür ederim.

Hellenistik, Roma ve Orta Çağ yerleşimleri barındıran kentin planını oluşturmak için, yeni nesil CHC X91 Gps Rtk aleti kullanılarak kentte görülen kalıntıların GNSS ölçüleri alınmış, alınan veriler önce NetCAD programında işlenip, çizilmiş, daha sonra AutoCAD programında işleminden geçirilerek kalıntıların planları oluşturulmuştur. Belgelenip, çizilen yapı kalıntılarının planları, daha sonra haritalar üzerine işlenerek kent planı ortaya çıkarılmıştır (Fig. 2-3).

Kalıntıların Belirlenmesi ve Çizim Çalışmaları

Vadi içinde, Khrysaoris Deresi'nin iki yakasında Hellenistik Roma yerleşimi olduğu anlaşılmıştır (Fig. 2-4). Batı tarafta Amphitiatro, Roma Hamamı, Mozaikli Yapı, Büyük Teras Duvarı ve çeşitli tonozlu yapılar yer almaktadır. Derenin doğusunda ise Hellenistik Döneme ait bir yapı ve çok sayıda tonozlu yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Vadinin doğusunda, Hellenistik ve Roma yerleşiminin ise kuzeydoğusunda yer alan yüksek tepeler üzerinde bir Bizans Kalesi³⁷ inşa edildiği, halkın bu kaleye taşındığı, dolayısıyla Orta Çağ yerleşiminin bu tepeler üzerine kurulduğu anlaşılmıştır (Fig. 4). Gerek Hellenistik Roma yerleşim alanı gerekse Orta Çağ yerleşim alanı detaylıca araştırılmış, yüzeydeki kalıntıların hepsi belirlenmiştir. Yeni nesil CHC X91 Gps Rtk aleti kullanılarak ölçümler yapılmış, NetCAD programında kalıntıların planları çıkarılmıştır. AutoCAD programında ise kalıntıların cepheleri ve kesitleri çizilmiştir.

Kentin oturduğu vadinin uçlarında, kuzeyde ve güneyde nekropol alanlar olduğu belirlenmiş, kuzeydeki yamaçlarda taş sanduka mezarlar keşfedilmiştir³⁸ (Fig. 5). Ayrıca Nazilli ilçe merkezinde, Mastaura'dan götürülmüş gırlantlı lahitler tespit edilmiştir³⁹. Günümüzde İzmir Arkeoloji Müzesi'nde korunan Eros kabartmalı bir lahit parçası⁴⁰ da kentin mezarları ve mezar işçilikleri hakkında bilgi verebilecek kaliteli bir örnektir. Tespit edilen mezarlar detaylıca belgenmiş, çizimleri tamamlanmış, nekropol alanlarındaki mezarlar haritalara ve kent planına işlenmiştir.

Kalıntıları belgeleme çalışmalarıyla eş zamanlı olarak, arazide taşınabilir küçük eser tarama çalışmaları yürütülmüştür. Kent plan karelere bölünmüş, yüzeyde görülebilen seramik ve benzeri küçük eserler toplanıp çizilmiş (Fig. 6), plan karelere göre parçaların dönemsel dağılımı ve yoğunluğu incelenmiş, böylece kentin zaman içinde geçirdiği değişimler ve taşınmalar hakkında fikir sahibi olunmuştur. Seramik buluntularının dağılımı ve yoğunluğu mimari kalıntılarla uyumlu şekildedir. Hellenistik ve

³⁷ Barnes – Whittow 1993, 117-135; Whittow 1994, 559-570.

³⁸ Özver 2022, 72.

³⁹ Akkurnaz 2020, 48-49, Res. 9; Özver 2022, 70.

⁴⁰ Kourouniotis 1922, 257, Eix. 9.

Roma yerleşim alanında Roma İmparatorluk Dönemi seramikleri, Orta Çağ yerleşim alanında Bizans sırlı seramikleri, nekropol alanlarında Roma İmparatorluk Dönemi seramikleri ele geçmiştir.

Fig. 5. Mastaura Kuzey Nekropolündeki Taş Sanduka Mezarlardan Görünüm

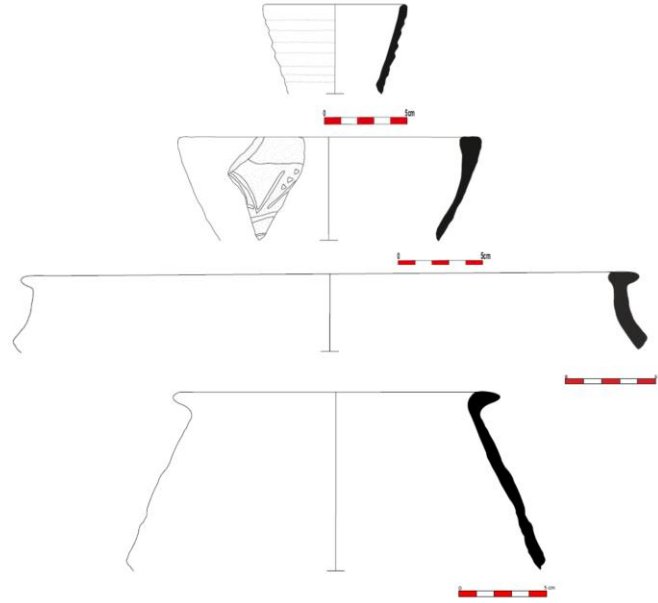

Fig. 6. Yüze Araştırmalarında Tespit Edilen Seramiklerin Çizimlerinden Örnekler

Mastaura'da inşa edilmiş yapıların işlevini ve inşa dönemlerini belirlemeye yönelik, kent içinde ve yakın çevresinde yer alan nitelikli mimari parçalar belgelenerek incelenmiştir. Kent içinde Khrysaoris Deresi'nin hemen doğusunda oldukça kaliteli işçilik sergileyen ve Geç Hellenistik Dönem'e ait mermer bloklar (Fig. 7) bulunmuştur. Mastaura'dan alınıp, antik kentin çevresindeki köylere ve Nazilli ilçe merkezine götürülmüş taş eserler belgelenmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olan yazıtlar, lahitler, sunaklar, sütun başlıkları ve postamentler gibi çok sayıda nitelikli taş eser kayıt altına alınmıştır.

Fig. 7. Hellenistik Dönem'e Ait Mimari Blok Parçası

Mastaura'nın su ihtiyacını karşılamak için kentin kuzeyindeki dağlardan ve güneydeki su kaynaklarından su taşındığı anlaşılmıştır. Kuzeyde kente yaklaşık 7-8 km. uzaklıktaki kaynaklardan gelen su hattına ilişkin; su kemerleri, su kanalları ve su künkleri tespit edilmiştir, kentin kuzey ana su hattı ortaya çıkarılmıştır. Güney su hattına dair Bozyurt Mahallesi'nde su kemeri, su kanalı ve su künkleri bulunmuştur. Kuzeyden ve güneyden şehre getirilen suların, kent içinde kullanıldıktan sonra tahliye edildiğine yönelik kalıntılar da keşfedilmiştir. Yerleşimin içinden geçen Khrysaoris Deresi'nin kenarında, dereye bitişik yamaçlarda kanalizasyon sistemleri yer almaktadır. Derenin doğusundaki kanalizasyon çıkış tüneli yaklaşık 2 m. yüksekliğindedir ve 20 m.lik kısmı sağlam şekilde günümüze ulaşmıştır. Derenin batısında ise benzer şekilde kanalizasyon çıkış tüneli vardır ve Roma Hamamı yanında yer alan bu kanalizasyon çıkışı, atık suların direk dereye verildiğini ve atık suların kentten bu şekilde tahliye edildiğini göstermektedir. Ana su hatları ve kanalizasyon sistemleri çizilip, belgenmiş, haritalar üzerinde işaretlenerek, kente ilişkin su sistemleri haritası oluşturulmuştur.

Amphitiyatro'da Yapılan Çalışmalar

Hamilton 1836 yılında Mastaura'yı gezer ve Amphitiyatro benzeri bir yapının varlığından bahseder⁴¹. Böylece Amphitiyatro hakkındaki ilk bilgiyi Hamilton'un kitabından öğreniyoruz. Daha sonra Texier⁴² Hamilton'a atıfta bulunarak kentte bir Amphitiyatro olduğunu yazmıştır. 1921 yılında Yunan işgali sırasında Mastaura'da incelemelerde bulunan Kourouniotis Amphitiyatro hakkında bilgiler verirken, yapının ilk kez fotoğraflarını çekmiştir⁴³. 2020 yılında araştırmaya başladığımız zaman Amphitiyatro yoğun şekilde yabancı ağaçlarla ve çalılarla kaplıydı⁴⁴ (Fig. 8), ancak Kourouniotis'in 1921 yılında çektiği fotoğraflarda kalıntının tamamen temiz olduğu, üzerinde ve etrafında ağaçlar, çalılar olmadığı görülmektedir. Yaklaşık 100 yıllık süreçte yapının tamamen yabancı ağaçlarla kaplandığı ve gezip görmenin zor olduğu, algılanamaz bir hale dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Fig. 8. Amphitiyatro'nun Yabancı Ağaçlar ve Çalılarla Kaplı Hali

2020 yılında Mastaura Antik Kenti'ndeki yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Amphitiyatro'da, disiplinler arası yöntemlerle arkeolojik çalışmalar yürütülmektedir. Kentin batısında yer alan Amphitiyatro ilk tespit

⁴¹ Hamilton 1842, 531.

⁴² Texier 2002, 112.

⁴³ Kourouniotis 1922, 252-254, eix. 4-6.

⁴⁴ Akkurnaz 2020, 45-48, Res. 3-8.

edildiğinde yoğun şekilde yabancı ağaçlar ve çalılarla kaplıydı. Arazide gezerken fark edilmesi zor olan yapı hava fotoğrafları ve uydu görüntüleriyle tespit edilmiştir.

Oldukça büyük bir alanı kaplayan kalıntının kimliği kesin olarak belirlendikten sonra, arazinin mülkiyet durumu araştırılmış, beş farklı parsel üzerine oturan Amphitiyatro'nun şahıslara ait özel mülk içinde kaldığı anlaşılmıştır. Mülk sahiplerinden yazılı izinler alınarak yapıda yabancı ağaç ve bitki temizliği gerçekleştirilmiştir. 2020 Ekim – Aralık aylarında Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve bilimsel danışmanlığımızdaki bir ekiple temizlik ve koruma çalışmaları yapılmıştır (Fig. 9). Temizlik işlemleri sırasında yapının mevcut korunma durumuna dair detaylı raporlar hazırlanmıştır⁴⁵. Anadolu arkeolojisi için nadir yapılardan birisi olan Amphitiyatro'nun kamulaştırılması için bakanlığa rapor sunulmuş, 2021 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yaklaşık 50 dönümlük bir alan kamulaştırılmıştır.

Kamulaştırma ve temizlik çalışmalarından sonra (Fig. 10), Amphitiyatro'nun planı, inşa tekniği ve yapıda kullanılan malzemelerin anlaşılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Fotogrametrik yöntemlerle haritalar oluşturulmuş, topoğrafik yapısı ortaya çıkarılmış, doku haritası ve yüzey modeli hazırlanmıştır. Yapının yüzeyde görülen kalıntıları ve içine girilebilen odaları 3 boyutlu lazer tarayıcı ile belgelenmiş olup, plan, kesit ve görünüş çizimleri gerçekleştirilmiş, Amphitiyatro'nun planı ve ana ölçüleri belirlenmiştir.

Kuzeyi eğimli bir yamaca yaslanan Amphitiyatro'nun diğer üç tarafındaki; doğuda, güneyde ve batıdaki oturma sıraları tonozlar üzerinde yükselmektedir. Kuzeybatı-güneydoğu ekseninde elips bir plana sahip olan yapının ortasında arena bulunmakta, vomitoriumu ise güneydoğuda toprak altındadır. Yapının duvarları yerel gnays ana kayalardan koparılmış küçük boyutlu moloz taşlarla örülmüş, sıvalarda ve derz dolgularında kum ve kireç karışımı harçlar kullanılmıştır.

Yapının kuzey caveasının eğimli bir yamaca oturuyor olması, burada Hellenistik Dönem'de bir tiyatro olduğunu düşündürmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise Hellenistik Tiyatro'yu da içine alacak şekilde tüm alanın yeniden tasarlandığı, kuzeydeki eğimli yamaç dışındaki diğer cephelerin tonozlarla çevrildiği, böylece gösterişli ve anıtsal bir Amphitiyatro inşa edildiği anlaşılmaktadır.

2022 yılında, Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve tarafımızca gerçekleştirilen bilimsel danışmanlıkla kazı, koruma ve çevre düzenleme çalışmaları yürütülmüştür. Amphitiyatro'nun duvarlarına baskı yapan atık dolgu topraklar kaldırılmaya başlanmış, duvarlarda oluşan açılmalara ve taş

⁴⁵ Yaşar 2021, 133-144.

boşalmalarına karşın koruma önlemleri alınıp, sağlamlaştırmalar yapılmıştır. Yapının ortasındaki arena ve güneydoğusundaki vomitorium arkeojeofizik yöntemlerle taranmıştır.

Fig. 9. Amphitiatro'daki Temizlik Çalışmalarından Görünüm

Fig. 10. Temizlik Sonrası Amphitiatro'nun Görünümü

Roma Hamamı'nda Yapılan Çalışmalar

Kent içinde tespit edilen bir diğer önemli kalıntı ise Roma Hamamı'dır (Fig. 2-4). Hellenistik ve Roma yerleşiminin olduğu bölgede, Khrysaoris Deresi'nin hemen batısında yer alan yapı, 2020 yılında ilk tespit edildiğinde yoğun şekilde yabancı ağaçlarla ve çalılarla kaplıydı. Oldukça büyük bir alana yayıldığı anlaşılan kalıntılarda, yoğun ağaçlar nedeniyle belgeleme çalışması yapılamamış, işlevi tam belirlenememişti. 2021 yılı şubat ayında Nazilli Belediyesi'nin girişimi ile yapının oturduğu parsel kamulaştırılmıştır. Yaklaşık 16 dönümlük parsel kısa sürede Nazilli Belediyesi tarafından satın alınmış, arkeolojik çalışmalar yapılabilmesi için bakanlığın kullanıma sunulmuştur. 2021 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında, bilimsel sorumluluğumuzda yabancı ağaçların ve çalılarının temizliği gerçekleştirilmiştir (Fig. 11-13). Açığa çıkarılan yapıda ölçümler yapıp, plan ve cephe çizimleri gerçekleştirilmiştir. Roma Hamamı'nın ayakta kalan kısımlarında detaylı cephe çizimleri yapılmıştır (Fig. 14-15).

Fig. 11. Roma Hamamı'nın Yabancı Ağaçlar ve Çalılarla Kaplı Hali

Hamamın güneyindeki yaklaşık 30 m. uzunluğuna, 5.50 m. yüksekliğine sahip olan ve "Büyük Teras Duvarı" olarak adlandırılan kalıntı Khrysaoris Deresi'nin batısında yer almakta, dereye doğru eğimli bir yamaç üzerinde inşa edilmiş olan bu duvar, kentin batı tarafında büyük bir düzlük alan oluşturmaktadır. Bu teras duvarı küçük boyutlu kırma moloz taşlarla örülmüş harçlı bir duvar olup, Roma İmparatorluk Dönemi özellikleri göstermektedir. Duvarın cephesi detaylıca çizilmiş, mevcut durumu

belgelenmiştir. Büyük Teras Duvarı ile Roma Hamamı arasındaki alanda da yapı izleri tespit edilmiş, dolgu toprak kesitler incelendiğinde yapı duvarları, taban mozaïği, su giderleri olduğu görülmüştür.

Fig. 12. Roma Hamamı'nın Temizlik Aşamasındaki Görünümü

2022 kazı sezonunda Roma Hamamı ve çevresinde genel bir bitki temizliği yapılmıştır. Sonrasında ise, hamamın güneyinde yer alan ve akıntı toprak kesitlerde mozaikler olması nedeniyle “Mozaikli Yapı” (Fig. 2-3) olarak adlandırılan yerde mozaiklerin mevcut korunma durumuna yönelik raporlama ve analiz çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Mozaiklerin yer aldığı bu alanda jeoradar yöntemiyle arkeojeofizik taramalar yapılmıştır. Mozaikler, yamaçta toprak kesitte görüldüğü ve geriye doğru toprak içinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Mozaiklerin üzerinde yaklaşık 2 m. dolgu toprak vardır ve bu dolgu toprak üzerinde yapılan arkeojeofizik taramalar sonucu toprak altında küçük bölmeler olduğu görülmüştür. Hamam ile ilişkili bir yapı olduğu anlaşılmakla birlikte mekânın ve çevresinin ne amaçla tasarlanıp, kullanıldığını söylemek güçtür. Mozaikli Yapı'nın olduğu alanda, mozaiklerden daha aşağıdaki bir seviyede, dereye doğru açılan atık su kanalları vardır. Atık su kanalları ve jeoradar taramalarda görülen küçük bölmelerin su depolamak için tasarlanmış havuzlar olma ihtimali göz önüne alınırsa, bu noktada bir latrina olabileceğini düşünmek mümkündür. Nitekim pek çok antik kentte, su temini ve suyun tahliyesi gibi zorunlu

nedenlerden dolayı, hamam ve latrina gibi suyla ilişkili yapılar bir arada veya birbirine yakın yerlerde inşa edilmiştir.

Fig. 13. Temizlik Sonrası Roma Hamamı'nın Görünümü

Fig. 14. Roma Hamamı Doğu Kemerlerin Renkli Çizimi

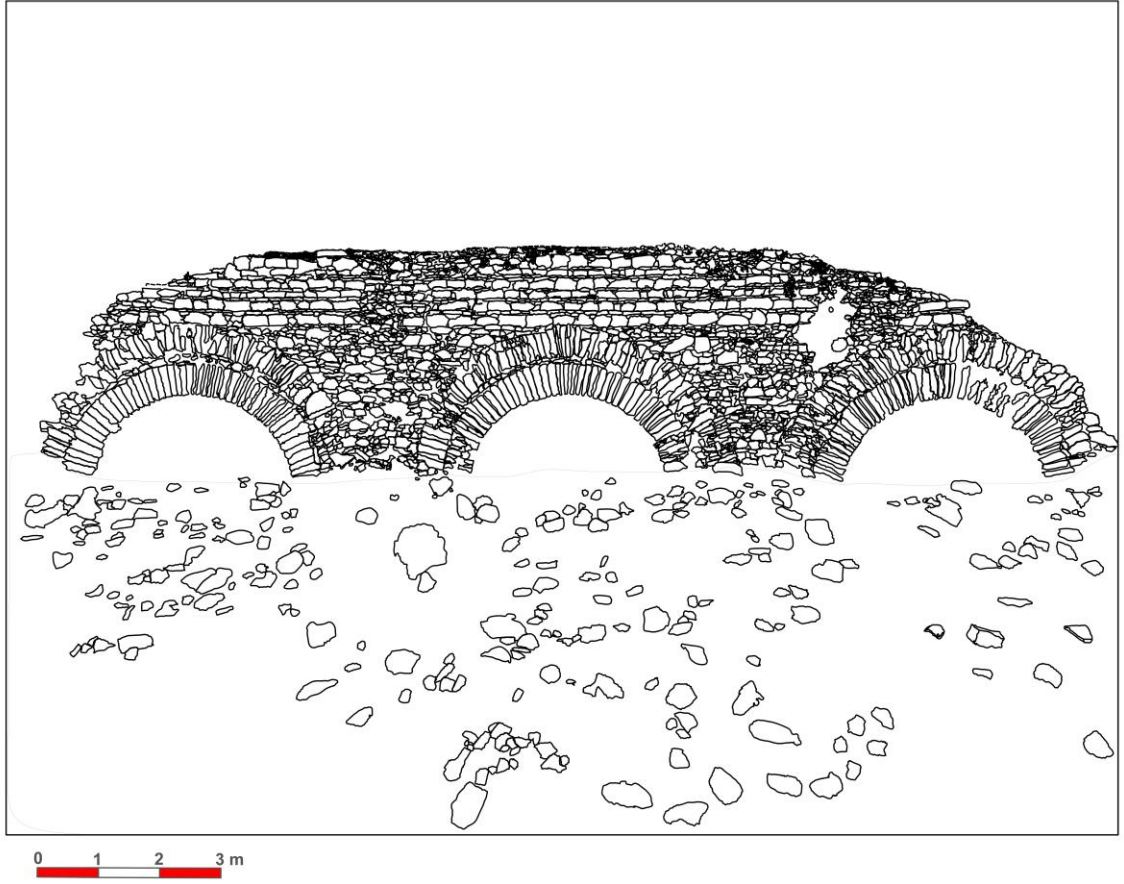

Fig. 15. Roma Hamamı Doğu Kemerlerin Çizimi

Bizans Kalesi'nde Yapılan Çalışmalar

Kentin kuzeydoğusundaki tepeler üzerinde (Fig. 2-4, 16) Orta Çağ'da bir kale inşa edilerek halk buraya taşınmıştır⁴⁶. 1992 yılında Orta Çağ uzmanı İngiliz araştırmacılar tarafından bu kalede kısa süreli bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiş, kalenin planı çıkarılmış, kale içindeki sarnıçlar, kule ve sur duvarları hakkında bilgi verilmiş, kalenin inşa tarihine dair değerlendirmeler yapılmıştır⁴⁷. 2020 ve 2021 yılı yüzey araştırmalarımızda bu kale yeniden ele alınıp, detaylıca incelenmiş⁴⁸, yeni gelişen teknolojik imkanlarla, kalenin hava fotoğrafları çekilmiş, planı dijital ortamda çizilmiş (Fig. 17), kaledeki kalıntıların planları ve cephe çizimleri gerçekleştirilmiştir.

Khrysaoris Deresi'nin geçtiği vadi tabanından yaklaşık 280 m. yukarıdaki tepeler üzerine inşa edilen Bizans Kalesi'nin rakımı ise yaklaşık 495 m.dir. Kale birbiriyle bağlantısı olan üç tane tepe düzlüğü üzerine inşa edilmiş, her bir tepe düzlüğüne ise çıkıntı adı verilmiştir. Kuzeydeki I. Çıkıntı üzerinde bir adet iç kale yer alır, kalenin sur duvarları, bir kulesi ve kale içindeki sarnıçlar kısmen korunmuştur. Kıрма moloz taşlarla inşa edilmiş bu

⁴⁶ Akkurnaz 2020, 50, Res. 10.

⁴⁷ Barnes – Whittow 1993, 117-135; Whittow 1994, 559-570.

⁴⁸ Akkurnaz 2022, 156-157, Çiz. 1, Res. 6.

kalıntılar detaylıca belgelenmiştir. II. Çıkıntı ve III. Çıkıntı üzerinde ise yerleşim birimlerine ait sarnıçlar, konut tarzı çeşitli mekanlara işaret eden kalıntılar ve izler tespit edilmiştir. Arazinin toprak yapısı erozyona müsait olduğu için kalenin yer aldığı tepe üstü düzlüklerinin kenarlarında kopmalar, toprak kaymaları olmuş, 1992 yılındaki İngiliz araştırmacıların plana çizdiği bazı sur duvarı kalıntıları yerinde bulunamamıştır.

Fig. 16. Hellenistik Roma Yerleşiminden Bizans Kalesi'ne Bakış

Kalede göze çarpan en önemli kalıntı yaklaşık 11 m. yüksekliğe, 3 m. kalınlığa sahip olan ve yöre halkı tarafından “Kızıl Kuşak” olarak adlandırılan sur duvarı kalıntısıdır. Bu duvarın inşasında, aralarda tuğla dizilerek hatlar oluşturulmuş, duvar yüzeyinde görülen tuğla sıraları nedeniyle de yöre halkı bu kalıntıya “Kızıl Kuşak” ismini vermiş. Oldukça gösterişli bir işçiliğe sahip olan bu duvar İngiliz araştırmacılar tarafından Orta Çağ'a ait diğer yerleşimlerdeki sur duvarlarıyla karşılaştırılmış, kalenin inşa tarihi ve kullanım süreci değerlendirilmiştir⁴⁹. İngiliz araştırmacıların da belirttiği gibi Bizans Kalesi MS 12. yüzyılda inşa edilmiş, 13. yüzyıl sonlarına kadar aktif şekilde kullanılmıştır. Yüzey araştırmalarımız sırasında bulunan sırlı seramik parçaları incelendiğinde⁵⁰, seramiklerin tarihleriyle kalenin kullanım döneminin uyduğu görülmüştür.

⁴⁹ Barnes – Whittow 1993, 129-130; Whittow 1994, 561, 564.

⁵⁰ Akkurnaz 2022, 158.

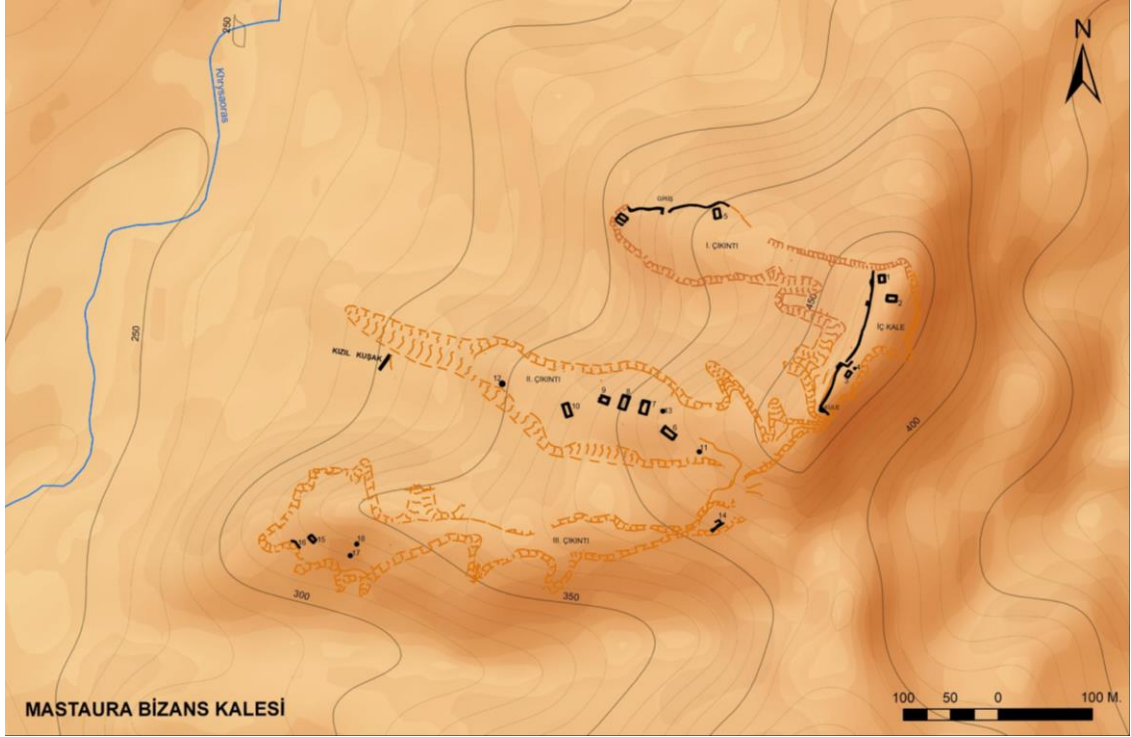

Fig. 17. Bizans Kalesi'nin Planı (Çiz. Y. Çorbacıoğlu)

Sonuç

Aydın İli, Nazilli ilçe merkezinin 3 km. kuzeyinde, Messogis (Aydın Dağları) ile Maiandros (Büyük Menderes) Ovası'nın birleştiği noktada yer alan Mastaura Antik Kenti, ortasından küçük bir derenin geçtiği sulak ve bereketli bir vadide kurulmuştur. 2020-2022 yılları arasında, üç yıldır yürütülen arkeolojik çalışmalarda kent hakkında önemli verilere ulaşılmıştır.

2020 ve 2021 yıllarında yapılan yüzey araştırmalarında, çeşitli haritalar hazırlanmış, kentin planı oluşturulmuş, Hellenistik ve Roma yerleşimi, Orta Çağ yerleşimi, nekropol alanları, kentin su sistemleri belirlenmiştir. Hellenistik ve Roma yerleşimi vadi içindedir, Orta Çağ'da kentin kuzeydoğusundaki tepeler üzerine yeni bir kale inşa edilmiş ve halk buraya taşınmıştır. Daha sonra Osmanlı Dönemi ile birlikte tekrar vadi içine taşınan yerleşim yakın zamana kadar varlığını sürdürmüş, günümüzde tamamen terk edilmiştir. Kentte Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait Amphitiyatro ve Roma Hamamı gibi önemli kalıntıların varlığı ortaya çıkarılmış, Hellenistik Dönem'e ait mimari bloklar tespit edilmiştir. Teras duvarları, tonozlu yapılar, mozaikler ve taş sanduka mezarlar kentteki diğer önemli kalıntılardır. Orta Çağ yerleşim alanında ise sur duvarları, kuleler, çeşitli tiplerde sarnıçlar ve yapı izleri bulunmuş, kayıt altına alınmıştır.

2020 ve 2021 yıllarında Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve tarafımızdan gerçekleştirilen bilimsel danışmanlıkla temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında Amphitiyatro'da, 2021 yılında ise Roma Hamamı'nda yabancı ağaçlar ve çalılar temizlenmiş, yapılar açığa çıkartılıp,

görünür hale getirilmiştir. Amphitiyatro'nun oturduğu beş farklı parsel Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, Roma Hamamı'nın olduğu bir parsel ise Nazilli Belediyesi tarafından kamulaştırılmıştır. Temizlenen yapılar 3 boyutlu lazer taramalar ve farklı yöntemler kullanılarak belgelenmiştir. Yapıların ölçüleri belirlenmiş, kalıntıların planları, cepheleri ve kesitleri çizilmiştir.

2022 yılında ise Aydın Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve tarafımızdan gerçekleştirilen bilimsel danışmanlıkla kazı, onarım ve çevre düzenleme çalışmaları başlamıştır. Amphitiyatro'da yoğunlaşan çalışmalarda, yapıya zarar veren atık dolgu topraklar temizlenmiş ve bitki kökleri sökülmüş, duvar örgülerindeki bozulmalar sağlamlaştırılmıştır. Amphitiyatro ve çevresinde arkeojeofizik taramalar gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Akkurnaz 2020

S. Akkurnaz, "Mastaura Antik Kenti", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 165, 2020, 41-62.

Akkurnaz 2022

S. Akkurnaz, "2020 Yılı Mastaura Antik Kenti Arkeolojik Yüzey Araştırması", *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları Cilt 3*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2022, 151-170.

Akkurnaz – Çorbacıoğlu 2021

S. Akkurnaz – Y. Çorbacıoğlu, "Aydın'daki Antik Yerleşimler", *Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikleri*, Ed. S. Akkurnaz – Y. Çorbacıoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, 9-54.

Ankori 1959

Z. Ankori, *Karaites in Byzantium. The formative years, 970-1100*, Columbia University Press, New York, 1959.

Atik – Koçel-Erdem 2004

N. Atik – Z. Koçel-Erdem, "Çine ve Nazilli (Aydın) İlçeleri Arkeolojik Kültür Varlıkları Envanteri 2000-2003", *TUBA Kültür Envanteri Dergisi 2*, İstanbul, 2004, 41-66.

Barnes – Whittow 1993

H. Barnes – M. Whittow "The Oxford University/British Institute of Archaeology at Ankara Survey of Medieval Castles of Anatolia (1992), Mastaura Kalesi: A Preliminary Report", *Anatolian Studies 43*, 1993, 117-135.

Brandes 2001

W. Brandes, "Reviewed Work(s): Ethnische und religiöse Minderheiten in Kleinasien. Von derhellenistischen Antike bis in das byzantinische Mittelalter by P. Herz and J. Kobes", *International Journal of the Classical Tradition 7/4*, 2001, 602-605.

Culerrier 1987

P. Culerrier, "Les évêchés suffragants d'Éphèse aux 5e-13e siècles", *Revue des études byzantines 45*, 1987, 139-164.

De Lange 1996

N. R. M. De Lange, *Greek Jewish Texts from the Cairo Genizah*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1996.

Diest 1913

W. von Diest, *Nysa ad Maeandrum nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907 und 1909*, G. Reimer, Berlin, 1913.

e-Auction 5 2019

e-Auction 5, Kölner Münzkabinett Tyll Kroha Nachfolger UG, 2019.

Erdoğdu – Bıyık 2015

M. A. Erdoğdu – Ö. Bıyık, *T.T 0001/1 M. Numaralı, Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin Ve İnceleme)*, Ege Üniversitesi Yayınları İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, İzmir, 2015.

Foss 1982

C. Foss, "The Defenses of Asia Minor Against the Turks", *Greek Orthodox Theological Review 27*, 1982, 145-205.

Georges Pachymeres

Georges Pachymeres, *Relationes Historicas (Georges Pachymeres, Relations Historiques I – Livres I-III, Relations Historiques II – Livres IV-VI)*, Éd. A. Failler, Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXIV/1-2, Societe d'edition "Les Belles Lettres", Paris, 1894.

Hamilton 1842a

W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology I*, J. Murray, London, 1842.

Hamilton 1842b

W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology II*, J. Murray, London, 1842.

Hawkins 1998

J. D. Hawkins, "Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies* 48, 1998, 1-31.

Hellenkemper – Hild 2004

H. Hellenkemper – F. Hild, *Lykien und Pamphylien I-III: Tabula Imperii Byzantini 8*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004.

Hierokles, *Synekdemos*

Hieroclis, *Synekdemos; accedvnt fragmenta apvd Constantinvm Porphyrogenetvm servata et nomina vrbivm mutata*, by A. Bvrcckhardt, in aedibvs B. G. Tevbneri, Lipsiae, 1893.

Hild 2014

F. Hild, *Meilensteine, Straßen und das Verkehrsnetz der Provinz Karia: Veröffentlichungen zur Byzanzforschung 33*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2014.

Honigmann 1942-1943

E. Honigmann, "The Original Lists of The Members of The Council of Nicaea, The Robber-Synod And The Council of Chalcedon", *Byzantion* 16/1, 1942-1943, 20-80.

Jongkees 1939

J. Jongkees, "Bemerkungen zu Μασταυρα und Μοστηνη", *Glotta-Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache* 27/3-4, 1939, 252-256.

Kourouniotis 1922

K. Kourouniotis, "Μάσταυρα", *Ελληνικαι ανασκαφαι εν Μικρά Ασία*, Αρχαιολογικοῦ Δελτιου, 1922, 247-257.

Le Quien 1740

M. Le Quien, *Oriens christianus: in quatuor patriarchatus digestus: quo exhibentur ecclesiae, patriarchae caeterique praesules totius orientis*, Typographia Regia, Paris, 1740.

Nolle 2016

J. Nolle, "Beiträge zur kleinasiatischen Münzkunde und Geschichte: 12. Mastaura am Fuße der ogis – Überlegungen zu den Patriatraditionen einer wenig bekannten antiken Polis", *GEPHYRA* 13, 2016, 49-82.

Odo de Deuil

Odo de Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem (Odo of Deuil, The Journey of Louis VII to the East)*, Translated by V.G. Berry, W. W. Norton Company Press, New York, 1948.

Onur 2015

F. Onur, "Parerga to the Stadiasmus Patarensis (15): The Road Network around Kasaba Plain", *GEPHYRA* 12, 2015, 89-109.

Özver 2022

A. Özver, "Nazilli ve Çevresindeki Mezar Türleri ve Ölü Gömme Geleneğinin Günümüz Yansımaları", *Kurtuluşunun 100. Yılında Geçmişten Geleceğe Nazilli*, Ed. S. Akkurnaz – T. E. Sepetçioğlu – A. Özver, Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2022, 69-97.

Plinius, *Naturalis Historia*

Pliny, *Natural History, Volume II: Books 3-7*, Translated by H. Rackham, Loeb Classical Library 352, Harvard University Press, Cambridge, 1942.

Pococke 1745

R. Pococke, *A Description of The East, and Some Other Countries: Observations on The Islands of The Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, And Some Other Parts Of Europe 2*, W. Bowyer, London, 1745.

Prinzing 1998

G. Prinzing, "Zu den Minderheiten in der Mäander-Region während der Übergangsepoche von der byzantinischen zur seldschukisch-türkischen Herrschaft (11. Jh.–Anfang 14. Jh.)", *Ethnische und religiöse Minderheiten in Kleinasien. Von der hellenistischen Antike bis in das byzantinische Mittelalter*, Ed. P. Herz – J. Kobes, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1998, 153-177.

Ramsay 1960

W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

Sarıkaya 2014

H. Sarıkaya, *T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2014.

Schürr 2016

D. Schürr, "Vermutungen zum Namen Mastaura", *GEPHYRA* 13, 2016, 83-88.

Sezer 2019

M. Sezer, "1699/1700 Yılında Nazilli Kazâsı'nın Nüfus Yapısı", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* XIV/I, 2019, 449-461.

Stephanos Byzantios, *Ethnika*

Stephani Byzantii, *Ethnicorum (quae supersunt)*, by A. Meineke, G. Reimeri, Berolini/Berlin, 1849.

Strabon, *Geographika*

Strabo, *Geography, Volume VI: Books 13-14*, Translated by H. L. Jones, Loeb Classical Library 223, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1929.

Şahin – Adak 2007

S. Şahin – M. Adak, *Stadiasmus Patarensis: Itinera Romana Provinciae Lyciae*, *GEPHYRA Monografi 1*, Ege Yayınları, İstanbul, 2007.

Şahin 2014

S. Şahin, *Stadiasmus Patarensis - Itinera Romana Provinciae Lyciae - Likya Eyaleti Roma*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

Talbert 2000

- R. J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton University Press, Princeton, 2000.
- Texier 2002
- C. Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi 2*, Cilt, Çev. A. Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002.
- Üreten 2005
- H. Üreten, "Bir Grup Sikkenin Işığında Mastaura Kenti Tanrı ve Kültleri", *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Journal of Arts and Sciences* 4, 2005, 129-142.
- Wassiliou – Seibt 2004
- A. K. Wassiliou – W. Seibt, *Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich: 2. Teil: Zentral- Und Provinzialverwaltung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004.
- Whittow 1994
- M. Whittow, "Anadolu Orta Çağ Kaleleri Etüdü Birinci Sezonu (1992): Mastaura Kalesi", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1994, 559-570.
- Yaşar 2021
- A. Yaşar, "Mastaura Amphitiatrosu'nun Mevcut Korunma Durumuna Yönelik İlk Değerlendirmeler", *Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikleri*, Ed. S. Akkurnaz – Y. Çorbacıoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, 133-144.
- Zacos – Veglery 1972
- G. Zacos – A. Veglery, *Byzantine Lead Seals 1/2*, J. J. Augustin, Basel, 1972.
- Zgusta 1984
- L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Winter, Heidelberg, 1984.

Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması Projesi: 2021 Yılı Çalışmaları

*The Survey Project of Kuşadası District and Samsun (Mycale) Mount:
2021 Campaign*

Aydın ERÖN*

Öz

Samsun (Mykale) Dağı, Batı Anadolu coğrafyasının önemli yükseltileri arasında yer almaktadır. Günümüzde Kuşadası ve Söke ilçe sınırları içerisinde yer alan 1237 m yüksekliğe sahip olan dağ kütlesi aynı zamanda Dilek Yarımadası olarak da adlandırılmaktadır. Samsun (Mykale) Dağı ve Kuşadası ilçe sınırları içerisinde yer alan arkeolojik kalıntı ve buluntuların tespit edilmesi amacıyla 2020 yılında bölgede bir yüzey araştırması çalışmasına başlanılmıştır. Araştırmanın ikinci sezonunda Kuşadası ilçe merkezi sınırları içerisinde kalan arazinin incelenmesine ağırlık verilmiştir. Çalışmalar sonucunda bölge tarihi açısından çok önemli tespitlere ulaşılmıştır. Yılanlı Burnu Mevkii'ndeki yerleşimin bir höyük mantığıyla kurulduğu anlaşılmıştır. Söz konusu alanda Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur. Kirazlı Mahallesi sınırları içerisindeki Çataltaş Mevkii'nde de Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen parçalar ile karşılaşmıştır. Yine Kirazlı Mahallesi yakınlarındaki Kırkayak Merdiven Tepesi'nde de önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Kırkayak Merdiven Tepesi'nin genel olarak Hellenistik Dönem'e ait bir garnizon olduğu kabul edilegelmiştir. Fakat yeni buluntular alanın Son Tunç Çağı'ndan itibaren iskân gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Söz konusu alan MÖ 1. binyılda aynı zamanda açık hava kutsal alanı olarak da kullanılmıştır. Samsun (Mykale) Dağı'nın güneyinde ise çalışmalara Atburgazı Lamba Tepe ve Thebai'de ağırlık verilmiştir. Atburgazı Lamba Tepe Mevkii'ndeki incelemelerde MÖ 2. binyıla tarihlendirilen seramik parçalarına rastlanılmıştır. Söz konusu alanda 2. binyılın varlığı bilinmemektedir. Thebai araştırmalarında ise yerleşimin bilinenenden daha geniş bir alanı kapladığı tespit edilmiştir. Yine arazide tarım terasları bulunmuştur. Yerleşimin buluntuları genel olarak değerlendirildiğinde tarım ve hayvancılıkla (özellikle balıkçılık ve arıcılık) geçinen bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Thebai buluntu ve kalıntıları bu tarz yerleşim modellerini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kuşadası, Mykale Dağı, Erken İskân, Açık Hava Kutsal Alanı, Kar Tipi Yerleşim.

Abstract

Mount Samsun (Mykale), is among the important heights in the geography of western Anatolia. This 1237 m of mountain mass which is located within the boundaries of modern districts of Kuşadası and Söke, also forms the Dilek peninsula. A survey study was started in the region in 2020 in order to determine the archaeological remains and finds located within the borders of Samsun (Mykale) Mount and Kuşadası district. In the second season of the research, the focus was on examining the land within the boundaries of Kuşadası district center. As a result of the studies, very important findings have been reached in terms of the history of the region. It is understood that the settlement at Yılanlıburnu was established with the logic of a mound. Ceramic fragments dated to the Late Chalcolithic Age were found in the area in question. Sherds dated to the Chalcolithic Age were also encountered in Çataltaş Mevkii within the borders of Kirazlı District. Again, important results were achieved on the Kırkayak Merdiven Hill near the Kirazlı neighbourhood. So far, Kırkayak Merdiven Hill had been considered as a Hellenistic garrison. However, new finds prove that the area has been inhabited since the Late Bronze Age. The area in question was also used as an open-air sanctuary in the 1st millennium BC. In the south of the Mount Samsun (Mykale), the work was focused on Atburgazı Lamba Tepe and Thebai. During the surveyings at Atburgazı Lamba Tepe precinct, sherds of pottery dated to the 2nd millennium BC were found. The existence of the 2nd millennium BC remains in this area is not known. Within the scope of the

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın. ● 0000-0003-1611-2296 | aeron@adu.edu.tr

researches in Thebai, it has been established that the settlement covers a larger area than is known. Agricultural terraces were also found in the field. When the finds of the settlement are evaluated in general, it is understood that it is a city that makes a living from agriculture and animal husbandry (especially fishing and beekeeping). Thebai finds and ruins are very important for our understanding of such settlement models.

Keywords: Kuşadası, Mount Mykale, Early Settlement, Open-Air Sanctuary, Karian Type of Settlement.

Giriş

Samsun (Mykale) Dağı, Batı Anadolu coğrafyasının önemli yükseltileri arasında yer almaktadır. Günümüzde Kuşadası ve Söke ilçe sınırları içerisinde yer alan 1237 m yüksekliğe sahip olan dağ kütlesi aynı zamanda Dilek Yarımadası¹ olarak da adlandırılmaktadır. Söz konusu arazi ve çevresinin Antik Dönem'den itibaren iskân için tercih edildiği bilinmektedir. Samsun (Mykale) Dağı ve Kuşadası ilçe sınırları içerisinde yer alan arkeolojik kalıntı ve buluntuların tespit edilmesi amacıyla 2020 yılında bölgede bir yüzey araştırması çalışmasına başlanılmıştır². 2020 yılı çalışmaları sırasında Samsun (Mykale) Dağı'nın güney, doğu ve zirve bölümleri incelenmiştir. Yüzey araştırması projesinin ikinci sezonu ise 2 Ağustos-1 Ekim 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir³.

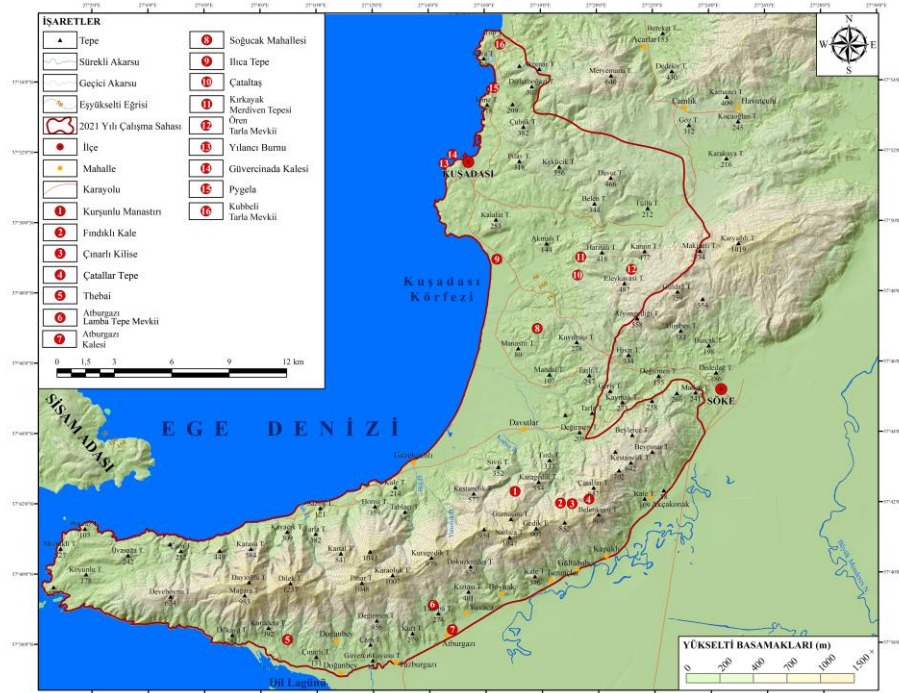

Fig. 1. 2020 ve 2021 Yıllarında İncelenen Alanları Gösteren Harita

¹ Dilek Yarımadası ve çevresi Batı Anadolu coğrafyasının en özel alanlarından bir tanesidir. 1966 yılında Milli Park olarak ilan edilmiş olan arazi bir botanik bahçesi görünümündedir. Milli Park içerisinde çok sayıda yırtıcı kuş ve vahşi hayvan yaşamını sürdürmektedir. Dilek Yarımadası konusunda ayrıntılı bilgi almak için bkz; <http://www.dilekyarimadası.gov.tr/>

² Erön v.d. 2022, 211-228.

³ Yüzey araştırması çalışmasına T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Ayasofya Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Kenan GÖRENDAGLI görevlendirilmiştir. İkinci sezon çalışmalarında Prof. Dr. Suat ATEŞLİER, Doç. Dr. Emre ERDAN, Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ, Doç. Dr. Barış SEMİZ, Dr. Öğr. Üyesi M. Eda ARMAĞAN, Dr. Öğr. Üyesi Çağlar ÇAKIR, Araş. Gör. Ömer GÜNGÖRMÜŞ, Sanat Tarihçi Dr. Nergis ATAÇ, Arkeolog (M.A.) Merve S. ÇAKAN, Arkeolog (M.A.) Sezen PALAMUTÇU, Arkeolog (M.A.) Aylin KILINÇ, Arkeolog (M.A.) Özgün ÖZ, Arkeolog (M.A.) Kemal ERSAVAŞ, Arkeolog Recep TAŞKIN, Arkeolog Mustafa ÜZÜMCÜ, Arkeolog Selin YENİGELEN, Arkeolog ve Harita ve Kadastro Teknikeri Aytül ÖRGEN, Arkeolog Ercan ÇERÇİOĞLU, Arkeolog Sami ARICI ve Sanat Tarihçi Pınar ERDENK heyet üyesi olarak katılmışlardır. Ayrıca Aydın Adnan Menderes Üniversitesi öğrencileri Aybüke KEMİK, Emre BOSTANCI, Yaren ÜRÜN, Eda KÜÇÜKKAYA ve Şevval DİNÇEL çalışmalarda görev almışlardır. Araştırmada görev alan bütün ekip üyelerine teşekkürü bir borç biliriz.

Yaz aylarında ülkemizin batı ve güney sahil kesimlerinde ne yazık ki çok sayıda orman yangını çıkmıştır. Aydın Valiliği Dilek Yarımadası Milli Parkı'nı korumak amacıyla ziyarete kapatmıştır. Bu nedenle Milli Park'ın batısında gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalar 2022 yılına ertelenmiştir. 2021 yılı çalışmaları ağırlıklı olarak Kuşadası ilçe merkezi sınırları içerisinde ve Samsun Mykale Dağı'nın ziyarete kapatılmayan güney eteklerinde gerçekleştirilmiştir (Fig. 1).

Kuşadası İlçe Merkezi Sınırları İçerisinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Soğucak Mahallesi (Fig. 1, No:8)

2021 yılı çalışmalarına Soğucak Mahallesi'nde başlanılmıştır. Soğucak Mahallesi Kuşadası Körfezi'ne hâkim bir nokta üzerinde yer almaktadır. Mahalle içerisinde yaptığımız incelemeler sırasında çok sayıda mimari yapı parçası tespit edilmiştir (Fig. 2). Parçaların önemli bir bölümü Soğucak Türbesi⁴ yakınlarında koruma altına alınmıştır. Demir bir kafes içerisinde muhafaza edilen parçaların önemli bir bölümü çevreden toplanılarak buraya konulmuştur. Parçaların nerelerden getirildiği belli değildir. Koruma altına alınmış olan parçaların önemli bir bölümünü Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen mezar taşları oluşturmaktadır. Söz konusu parçaların yanı sıra Antik Dönem'e tarihlendirilen eserler de bulunmaktadır. Özellikle ion kymationu bezemeli bir parça anılmaya değerdir⁵. Ayrıca mahalle içerisinde yapılan incelemeler sırasında çok sayıda yapı parçasına rastlanılmıştır. Mahalle meydanında yer alan bir çeşme oldukça dikkat çekicidir (Fig. 3). Osmanlı Dönemi'ne tarihlendirilen çeşmenin tekne kısmında devşirme malzeme olarak bir lahit kullanılmıştır. Soğucak Mahallesi içerisinde tespit edilen mimari yapı parçalarının önemli bir bölümünün uzun bir zamandır o bölgede olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede geçmiş yıllarda incelemeler gerçekleştirmiş olan T. Wiegand⁶ ve J. Keil⁷ gibi araştırmacılar da lahitten bahsetmişlerdir. Soğucak Türbesi çevresinde gerçekleştirilen incelemeler sırasında mahallenin batı eteklerinde Bizans ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirebileceğimiz seramik parçaları da bulunmuştur (Fig. 4).

Fig. 2. Soğucak Mahallesi'nde tespit edilen mimari parçalardan örnekler

⁴ Soğucak Türbesi M. Kürüm tarafından genel özellikleri dikkate alınarak 14-15. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir.

⁵ Ion kymationu bezemeli mimari parça genel işçilikleri dikkate alınarak MÖ 350-300 yılları arasına tarihlendirilmiştir.

⁶ Wiegand – Schrader 1904, 490.

⁷ Keil 1908, 153, 161-168. J. Keil bölgede gerçekleştirdiği araştırmalar sırasında Soğucak Mahallesi sınırları içerisinde yer alan parçaları da görmüştür. Kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak söz konusu alanın Anaia Antik Kenti olabileceğini iddia etmiştir.

Fig. 3. Soğucak Mahallesi Meydanındaki Çeşmenin Genel Görünüşü

Fig. 4. Soğucak Mahallesi'nin Batı Eteklerinde Bulunan Bizans ve Osmanlı Dönemlerine Tarihlendirilen Seramik Parçalarından Örnekler

Ilıca Tepe (Fig. 1, No:9)

Çalışma sahası içerisindeki önemli arkeolojik alanlardan bir tanesidir. Günümüzde Kuşadası-Davutlar yolunun batısında yer alan arazi 2021 yılı çalışmaları sırasında incelenmiştir (Fig. 5). 540x315 m ölçülerindeki alanın yüksekliği yer yer 50 m'yi bulmaktadır. Ilıca Tepe'nin üzerinde yer alan sur kalıntıları oldukça dikkat çekicidir (Fig. 6). Kiklopik tarzda büyük boyutlu taşlar kullanılarak arazinin çevrelendiği anlaşılmaktadır. Arazinin güney, doğu ve batı yönünde surlar rahatlıkla izlenebilmektedir. Surların inşasında ana kayadan da yararlanılmıştır. Yüzeyle yapılan incelemeler sırasında Ilıca

Tepe'nin zirvesinde iki adet dikdörtgen planlı yapı temel kalıntıları bulunmuştur. M1 ve M2 olarak adlandırılan alanların işlevi konusunda bir şey söylemek oldukça zordur. Ilıca Tepe'nin doğu eteklerinde geç dönem iskanını kanıtlayan yeşil ve kahverengi sırlı seramik parçaları ile çatı kiremidi parçaları saptanmıştır. Söz konusu seramikler form ve bezeme özellikleri dikkate alınarak MS 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Fig. 5. Ilıca Tepe'nin Genel Görünüşü

Fig. 6. Ilıca Tepe Surlarından Görüntüler

Ilıca Tepe'nin genel konumu ve topografik özellikleri dikkate alındığında stratejik açıdan önemli bir noktada yer aldığı anlaşılmaktadır. Yüzeyde rahatlıkla görülebilen sur kalıntıları da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Surlar genel işçilik özellikleri dikkate alınarak MÖ 2. binyıla tarihlendirilmiştir. Ilıca Tepe'nin surları 20. yüzyılın başında bölgeyi dolaşmış olan T. Wiegand'ın da ilgisini çekmiştir⁸. Ayrıca J. Keil da ilgili yayınında surlardan kısaca bahseder⁹. R. Meriç bölgede gerçekleştirdiği çalışmalar sırasında Ilıca Tepe'yi de incelemiştir. Surların genel işçilik özelliklerinden yola çıkarak MÖ 2. binyıla tarihlenebileceğini ifade eder¹⁰. R. Meriç Ilıca Tepe'nin Arzawa Bölgesi içerisinde bir savunma yapısı olabileceğini ileri sürer.

Kuşadası Körfezi'nin oldukça önemli bir noktasında yer alan kalıntılar bize göre de olasılıkla bir savunma yapısına ait olmalıdır. Kuşadası Körfezi ve çevresinin Son Tunç Çağı'nda Arzawa Konfederasyonu sınırları içerisinde kaldığı bilinmektedir. Hitit kralı II. Murşili (MÖ 1322-1298) tahta geçişinin üçüncü yılında Arzawa Konfederasyonu üzerine bir sefer düzenlemiştir. Söz konusu sefer sırasında Arinnanda Dağı ve çevresine geldiği de bilinmektedir. Günümüzde birçok araştırmacı Arinnanda'nın Samsun (Mykale) Dağı olarak lokalize edilmesi gerektiğini ifade etmektedir¹¹. Ilıcatepe Samsun (Mykale) Dağı'na oldukça yakın bir noktada yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu sefer sırasında savunma amacıyla kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Prof. Dr. S. Ateşlier Ilıca Tepe kalıntıları ile yayın çalışmalarına devam etmektedir.

Yılcı Burnu (Fig. 1, No:13)

Yılcı Burnu Mevkii Kuşadası ilçe merkezine yakın bir noktada yer almaktadır. Kuşadası'nın önemli arkeolojik alanlarından bir tanesi olan arazide kurtarma kazılarını saymazsak sistemli bir kazı çalışması yapılmamıştır. Güvercinada Kalesi'nin güneybatısında yer alan yerleşimin lokalizasyonu henüz kesin değildir. *Strabon, Geographika* adlı eserinde Panionion Kutsal Alanı'na değindikten sonra muhtemelen Kuşadası Körfezi içerisinde yer alan Neapolis ve Marathesion yerleşimlerinden bahseder;

“Sonra, önceleri Ephesos'lulara ait olan Neapolis gelir. Şimdi burası Samos'lularındır ve burasını, daha yakın olduğu için Marathesion'la değiştirmişleridir”. (Strab. XIV.1, 20)

Strabon'un söz konusu ifadelerinden yola çıkan araştırmacılardan bazıları Yılcı Burnu Mevkii'ndeki kalıntıların Neapolis'e¹², bazıları ise

⁸ Wiegand – Schrader 1904, 28, Abb. 14.

⁹ Keil 1908, 154.

¹⁰ Meriç 1988, 386.

¹¹ Arinnanda=Samsun Dağı lokalizasyon önerisi için bkz; Ünal 1983, 168, dipnot 27; Starke 1997, 451; Ünal 2017, 23-25; Meriç 2020, 171; Starke 2020, 268.

¹² Umar 2001, 223.

Marathesion'a¹³ ait olabileceğini iddia etmektedirler. Neopolis ve Marathesion kentlerinin lokalizasyonu hala kesin değildir. Yüzey araştırması çalışmalarımızın ana hedeflerinden bir tanesi lokalizasyon sorununu çözmektir. Bu amaçla Yılandıcı Burnu çevresindeki çalışmalara daha fazla önem verilmiştir.

Fig. 7. Yılandıcı Burnu Mevkii'nin Genel Görünüşü

2021 yılı çalışmaları kapsamında Yılandıcı Burnu Mevkii ve çevresi ayrıntılı olarak incelenmiştir (Fig. 7-8). Yerleşimin bir yarımada görünümünde olan ve denize doğru uzanan bölümünde yapılan araştırmalarda özellikle doğu etekte ve zirvede yapı kalıntıları ile karşılaşmıştır. Söz konusu yapı kalıntılarının iççiliği Arkaik Dönem'de inşa edildiklerini düşündürmektedir. Zirvede tespit edilen duvarlar sonraki bir dönemde harçla sıvanarak tekrar kullanılmışlardır. Arazide yapılan incelemeler sırasında Geç Kalkolitik Çağ, Son Tunç Çağı, MÖ 7.-4. yüzyıl ve Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur (Fig. 9). Ayrıca aynı alanda Arkaik ve Bizans dönemlerine tarihleyebileceğimiz çatı kiremidi parçaları da saptanmıştır. Yarımada görünümündeki alanda bulunan seramiklerden Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen parçalar, yerleşimdeki iskanın bilinenden çok daha öncesine gittiğini kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Bölgede yüzey araştırma çalışmamıza kadar bulunan en erken seramik Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. J. Mellaart arazide Myken Seramiği gördüğünü ifade

¹³ Keil 1908,145-149; Büyükkolancı 2001, 99.

etmiştir¹⁴. Fakat C. Özgünel'in söz konusu seramiğin Yılanıcı Burnu'ndan olduğuna dair şüpheleri vardır¹⁵.

Fig. 8. Yılanıcı Burnu Mevkii'nin Genel Görünüşü

Fig. 9. Yılanıcı Burnu Kuzey Yamaç Buluntusu Seramiklerden Örnekler

Yılanıcı Burnu Mevkii'ndeki yerleşim yarımadasının doğusuna doğru uzanmaktadır. Günümüzde plaj olarak kullanılan bölümde yapılan incelemeler sırasında sahil kenarına yakın toprak kesitlerinde çok sayıda seramik parçası tespit edilmiştir. Seramik parçalarının önemli bir bölümü Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Söz konusu toprak kesitlerinde az sayıda MÖ 6.-4. yüzyıl arasına tarihlendirebileceğimiz seramik parçaları da bulunmaktadır. Yine yarımadanın güneybatısında yapılan incelemeler

¹⁴ Mellaart 1968, 188.

¹⁵ Özgünel 1983, 728-729, dn. 210.

sırasında çok sayıda seramik parçası ile karşılaşmıştır. MÖ 6.-5. yüzyıl, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen buluntuların önemli bir bölümünü yine Roma Dönemi seramikleri oluşturmaktadır (Fig. 10). Hellenistik Dönem'den başlayarak iskanın yarımadanın doğusuna doğru kaydığı anlaşılmaktadır. Yerleşimin doğu yönündeki sınırını tespit etmek amacıyla çalışmalar Sevda Tepesi'ne kaydırılmıştır. Söz konusu alanda az sayıda Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen seramik, çatı kiremidi ve cam bilezik parçalarına rastlanılmıştır.

Fig. 10. Yılanıcı Burnu'nun Güneydoğusunda Bulunan Seramiklerden Örnekler

Yılanıcı Burnu Mevkii'nde 2021 yılında gerçekleştirilen çalışmalar ışığında alanın Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Bizans Dönemi'ne kadar iskân gördüğü anlaşılmaktadır. Kuşadası Körfezi kıyısında erken dönemden itibaren iskân gören bir yerleşimin daha tespit edilmiş olması oldukça önemlidir¹⁶.

Güvercinada Kalesi (Fig. 1, No:14)

Kuşadası Körfezi içerisindeki önemli sit alanlarından bir tanesidir. Yılanıcı Burnu Mevkii'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Güvercinada Kalesi yapay bir yol ile sonradan ana karaya bağlanan bir ada üzerinde yer almaktadır¹⁷ (Fig. 11-12). Kalenin ilk yapılış tarihi hala tartışmalıdır. E. Tok duvar işçiliğinden yola çıkarak kalenin ilk evresinin 17. yüzyıla tarihlenebileceğini ifade etmektedir. Kalenin kuzey kule duvarında yapının etrafını çevreleyen surların inşasıyla ilgili bir kitabe bulunmaktadır. 1826 yılına tarihlenen kitabede surların inşası için Yılanıcı Burnu'ndan taşlar getirildiği ifade edilmektedir¹⁸. Bu bilgi oldukça önemlidir.

¹⁶ Arkeolog Mustafa ÜZÜMCÜ tarafından Yılanıcı Burnu Mevkii'ndeki yerleşimin kimliği, iskan dönemleri ve buluntuları konusunda bir yüksek lisans tez çalışmasına başlanılmıştır.

¹⁷ Güvercinada Kalesi için bkz; Mercangöz 2001, 150-152; Tok 2014, 85-107; Sağlam 2022, 454-455.

¹⁸ Özkan 2001, 171.

Fig. 11. Güvercinada Kalesi'nin Genel Görünüşü

Fig. 12. Güvercinada Kalesi'nin Genel Görünüşü. Fotoğraf: Ümit SARIN

2021 çalışmaları sırasında kalenin kurulu olduğu ada ve çevresi detaylı olarak araştırılmıştır. Güvercinada'nın surlarında ve kalenin duvarlarında devşirme olarak kullanılmış çok sayıda mimari yapı parçası tespit edilmiştir (Fig. 13). Ada üzerinde yapılan incelemelerde bir adet geç döneme tarihleyebileceğimiz sırlı seramik parçası bulunmuştur.

Fig. 13. Güvercinada Kalesi'nin İnşasında Kullanılan Devşirme Parçalardan Örnekler

Pygela (Fig. 1, No:15)

Pygela, Kuşadası'nın kuzeyinde Kuştur Mevkii olarak adlandırılan alanda yer almaktadır. Kalıntılarının önemli bir bölümü günümüzde Kuştur Tatil Köyü'nün altında kalmaktadır. Pygela'nın uzunca bir süre Yılcı Burnu Mevkii'nde olduğu sanılmıştır¹⁹. Fakat 1974-1978 yıllarında H. Gürçay başkanlığındaki bir ekip tarafından Kuştur Mevkii'nde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan buluntu ve kalıntılar ışığında yerleşimin söz konusu lokalizasyonda olduğu kabul edilmiştir²⁰. Alanda gerçekleştirilen ilk kazı çalışmaları sonuçlarına göre yerleşimdeki iskanın Erken Tunç Çağı'na kadar uzandığı anlaşılmaktadır²¹. Pygela'dan antik metinlerde bahsedilmektedir. Yerleşim Ksenophon'un Hellenika adlı eserinde

¹⁹ Özgünel 1983, 728, dipnot 210.

²⁰ Erdemgil 2001, 93.

²¹ Erdemgil 2001, 93.

karşımıza çıkar. Ksenophon Thrasylos'un Asya hareketini anlattığı bölüm içerisinde Pygela kentine değinmiştir;

“Burada üç gün kaldıktan sonra Pygela'ya hareket etti; ülkeyi talan etti; kenti kuşatma altına aldı; Pygela'nın yardımına gelen bir miktar Miletoslu şurada burada rastladıkları hafif donatımlı Atinalı askerleri önlerine kattılar; bunun üzerine peltastlarla iki hoplit bölüğü hafif piyadenin yardımına koşarak Miletosluların hemen hepsini öldürdüler, aşağı yukarı iki yüz kalkan ele geçirip bir zafer anıtı diktiler” (Xen. Hell. 1 II, 2-3).

Bölge coğrafyası hakkında en ayrıntılı bilgileri Strabon'dan öğreniyoruz. Strabon Pygela'yı küçük bir yerleşim yeri olarak nitelendirmiştir. Pygela konusunda bölge coğrafyasındaki diğer yerleşimlere kıyasla daha ayrıntılı bilgiler vermiştir;

“Buradan sonra Agamemnon tarafından kurulan ve askerlerinin bir kısmı tarafından iskan edilen ve içinde Artemis Munykhia tapınağı bulunan küçük Pygela Kasabası gelir. Kaba etlerine arz olan bir hastalıktan ötürü Agamemnon'un askerlerinin bir kısmının burada kalmasından dolayı bu uygun isim buraya verilmiştir” (Strab. XIV.1, 20).

Pygela kentinin mevcut kalıntıları incelendiğinde yerleşimin çok büyük bir alanı kaplamadığı anlaşılmaktadır. Yerleşim bir höyük niteliğinde kurulduktan sonra bir liman kenti mantığıyla kuzeye doğru genişletilmiş olmalıdır (Fig. 14-15). Kentteki erken dönem buluntuları yerleşimin güneyinde yer alan höyük olarak adlandırabileceğimiz alan üzerinde karşımıza çıkar. Roma ve Bizans dönemlerinde kentin limanın doğusunda yer alan alana doğru kaydığı buluntu ve kalıntılardan anlaşılmaktadır. 2021 yılı yüzey araştırması çalışmalarının ağırlık noktalarından bir tanesini Pygela kenti oluşturmaktadır.

Kuştur Tatil Köyü içerisinde ve çevresinde yapılan incelemeler sırasında çok sayıda mimari kalıntı belgelenmiştir. Kuştur Tatil Köyü'nün günümüzde kullanmadığı arazide yapılan incelemeler sonucunda iskanın bu bölümde yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Kentin erken dönem yerleşim alanı olarak tanımlayabileceğimiz arazi yüzeyinde çok sayıda yapı kalıntısının izleri mevcuttur. H. Gürçay başkanlığında 1974-1978 yılları arasında kazısı yapılmış olan bölümlerin önemli bir kısmının toprak ve bitki örtüsü altında kaldığı tespit edilmiştir.

Fig. 14. Pygela Antik Kenti'nin Kurulu Olduğu Arazinin Genel Görünüşü

Fig. 15. Pygela Antik Kenti'nin Kurulu Olduğu Arazi ve Limandan Görüntüler

Höyük alanının batı eteğinde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen oldukça iyi durumda korunmuş bir tümülüs kalıntısı bulunmaktadır (Fig. 16). "Kuştur Tümülüsü²²" olarak adlandırılan yapının bosajlı çevre duvarları oldukça dikkat çekicidir (Fig. 17). Dromos ve mezar odasının duvar işçiliği de oldukça kalitelidir. Tümülüs ve çevresinin geç dönemlerde iskân için tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yapının üzerinde ve çevresinde tespit edilen harçlı duvar kalıntıları bu durumu kanıtlamaktadır. Kuştur Tümülüsü'nde ayrıntılı fotoğraflama ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır²³. Höyüğün Hellenistik ve Roma dönemlerinde bir nekropol alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Höyüğün kuzey eteğinde Roma Dönemi'ne tarihlendirebileceğimiz ana kayaya oyulmuş bir oda mezar kalıntısı bulunmaktadır²⁴. Söz konusu alanda da gerekli belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

Fig. 16. Kuştur Tümülüsü'nün Havadan Genel Görünüşü

Çalışmalar daha sonra höyüğün kuzeyinde kalan ve günümüzde Kuştur Plajı olarak adlandırılan alana kaydırılmıştır. Söz konusu alanda "Roma Villası" olarak adlandırılan yapıda gerekli fotoğraf ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Yapının mevcut kalıntılarının bir bölümü günümüzde denizin içerisinde kalmıştır. Kuştur Tatil Köyü'nün içerisinde yapılan incelemelerde ise çok sayıda mimari yapı parçası tespit edilmiştir. Mimari yapı parçalarının

²² Kuştur Tümülüsü konusunda daha önce yapılmış olan yayın için bkz; Varkıvaç 1999, 102-114.

²³ Arkeolog Recep TAŞKIN Kuştur Tümülüsü'nü yüksek lisans tez çalışması kapsamında incelemektedir.

²⁴ Ana kayaya oyulmuş mezar konusunda daha önceden yapılmış yayın için bkz; Keil 1908, 142, Fig. 95.

önemli bir bölümü Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilmiştir. Buluntular yerleşimdeki iskanın geç dönemde bu bölüme kaydığını kanıtlar niteliktedir. Yine aynı alan içerisinde kalan ve günümüzde koruma altına alınmış olan küçük bir şapelin kalıntıları da bu duruma güzel bir kanıttır.

Pygela Antik Kenti'nin kurulu olduğu arazi ve kalıntılar incelendiğinde yerleşimin bir liman kenti mantığıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yerleşimin kuzeyinde Adagöl civarında yapılan araştırmalarda liman kalıntıları tespit edilmiştir. Ana kayaya oyulmuş mekanların erken dönemlerden başlayarak Bizans Dönemi'ne kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Fig. 17. Tümülüs Duvarından Genel ve Detay Görüntüler

Pygela'nın Doğusundaki Suyolu

Kirazlı yakınlarındaki Değirmendere Mevkii'nden başlayarak Ephesos Antik Kenti'ne su sevkiyatı yapmak için inşa edilmiş bir su yolu bulunmaktadır. Söz konusu su yolunun önemli bir bölümü yüzey araştırması sahası içerisinde yer almaktadır. 2021 yılı çalışmaları sırasında Pygela Antik Kenti'nin doğusunda yer alan su yolu üzerinde fotoğraf ve belgeleme

çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca söz konusu su yolundan Pygela'ya da bir su kemeri yardımıyla su sevkiyatı yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kırkayak Merdiven Tepesi²⁵ (Fig. 1, No:11)

Kırkayak Merdiven Tepesi, Kirazlı Mahallesi'nden Yaylaköy'e bağlanan yolun doğusundaki Sırca Tepe eteklerindeki kayalık alan üzerinde yer almaktadır (Fig. 18). Kuşadası Körfezi'ne hâkim bir noktada yer alan kalıntı ve buluntular bölge tarihi açısından oldukça önemlidir. Oldukça stratejik bir noktada yer alan yerleşim bölgede geçmiş yıllarda incelemeler gerçekleştirmiş olan araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. J. Keil²⁶, S. Günel²⁷ ve İ. Gezgin-L. Kutbay²⁸ Kırkayak Merdiven Tepesi'nde incelemelerde bulunmuşlardır. Söz konusu araştırmacıların önemli bir bölümü Kırkayak Merdiven Tepesi kalıntı ve buluntularını Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirmişlerdir.

Fig. 18. Kırkayak Merdiven Tepesi'nin Genel Görünüşü

2021 yılı yüzey araştırması çalışmaları sırasında arazi ayrıntılı olarak incelenmiştir (Fig. 19). Arazinin genel konumu, buluntu ve kalıntılar göz önüne alındığında Kırkayak Merdiven Tepesi'nin önemli bir yerleşim ve açık hava kutsal alanı olduğu anlaşılmaktadır. Araziyi batı yönünden yüzeyi düzeltilmiş dik bir kayalık alan sınırlamaktadır. Söz konusu kayalık alanın

²⁵ Kırkayak Merdiven Tepesi halk arasında "Asarkayası" olarak bilinmektedir. Bazı yayınlarda "Assarlık" ve "Asar Tepe" olarak da adlandırılmıştır.

²⁶ Keil 1908, 159-161.

²⁷ Günel 2003a 117-118; Günel 2003b 92, 94.

²⁸ Gezgin - Kutbay 2001, 84-85.

batısında ana kaya oyularak mekanlar oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu bölümde üç farklı mekânın olduğu anlaşılmaktadır. M1 ve M3 olarak adlandırılan mekanların arkasında ana kaya üzerinde ahşap hatıl yuvalarının girmesi için alanlar oluşturulmuştur. Mekanların içerisinde nişler yer almaktadır. Söz konusu nişlerin konumu kayalık alanın batısının bir açık hava kutsal alanı olarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Batıdaki kayalık alanın ortasına yakın bir noktada kayalığın zirvesine ulaşmak için kullanılan ana kayaya oyularak yapılmış merdiven kalıntıları yer almaktadır (Fig. 20). Yöre halkı merdiven kalıntıları nedeniyle alanı “Kırkayak Merdiven Tepesi” olarak adlandırmıştır. Merdiven kalıntılarının kuzeyindeki kayalık alanda da nişli mekanların olduğu anlaşılmaktadır. Arazinin merdivenle çıkılan bölümünde üç farklı seviyedeki tepe üzerinde mekanların olduğu tespit edilmiştir. Arazinin batı eteğinde ve zirvedeki kayalık alanların çevresinde Hellenistik Dönem’e tarihlendirilen bosajlı duvarlar tespit edilmiştir. Söz konusu duvarlar alanın Hellenistik Dönem’de bir garnizon olarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Bölgede geçmiş yıllarda incelemeler gerçekleştiren araştırmacılar da bu duruma dikkat çekmişlerdir²⁹.

Fig. 19. Kırkayak Merdiven Tepesi'nden Genel ve Detay Görüntüler

²⁹ Gezin - Kutbay 2001, 85.

Fig. 20. Merdivenden Genel Görüntü

Araziyi batı yönünden sınırlayan kayalık alanın doğusunda MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur. Seramik buluntuları yerleşimin en azından Son Tunç Çağı'ndan itibaren iskân gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Kırkayak Merdiven Tepesi ve çevresinde yapılan incelemelerde Son Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve MÖ 6.-5. yüzyıl arasına tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur (Fig. 21). Söz konusu seramiklerin önemli bir bölümünü MÖ 6.-5. yüzyıl arasına tarihlendirilen parçalar oluşturmaktadır. Kırkayak Merdiven Tepesi'nde geçmişte gerçekleştirilen araştırmalarda en erken Hellenistik Dönem buluntuları ile karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. 2021 yılı çalışmaları buluntuları yerleşimdeki iskanı bilinenden çok daha erkene çekmesi bakımından oldukça önemlidir³⁰.

Kırkayak Merdiven Tepesi'nin çevresinde gerçekleştirilen araştırmalar sırasında, arazinin kuzeyindeki tepenin eteklerinde sur kalıntısı tespit edilmiştir. Sur, taş işçiliği dikkate alınarak Arkaik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Söz konusu sur kalıntısının kuzeyinde mekân olduğunu düşündüğümüz kalıntılara rastlanmıştır. Arazide MÖ 5.-4. yüzyıl arasına tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur.

³⁰ Arkeolog Selin YENİGELEN Kırkayak Merdiven Tepesi'ndeki kalıntı ve buluntular hakkında bir yüksek lisans tez çalışması hazırlamaktadır.

Fig. 21. Kırkayak Merdiven Tepesi Mevkii'nde Bulunan Seramiklerden Örnekler

Çataltaş Mevkii³¹ (Fig. 1, No:10)

Çataltaş Mevkii olarak adlandırılan arazi Kırkayak Merdiven Tepesi'nin güneyinde yer almaktadır. Kuşadası sınırları içerisinde erken dönem iskan konusunda önemli buluntular veren yerleşim alanlarından bir tanesidir³². Arazide kuzeybatı-güneydoğu yönünde iki kayalık alan bulunmaktadır. (Fig. 22). Çataltaş Mevkii'nde geçmiş yıllarda gerçekleştirilen araştırmalarda MÖ 3. binyıldan başlayan buluntularla karşılaşmıştır³³. 2021 yılı çalışmaları sırasında yüzeyde Kalkolitik Çağ'a ve MÖ 6.-5. yüzyıl arasına tarihlendirilen seramik parçaları tespit edilmiştir (Fig. 23). Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen seramikler güneydoğudaki kayalık alanın içerisinde ve çevresinde bulunmuştur. Söz konusu seramikler bölgenin Kalkolitik Çağ iskanına katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir.

Fig. 22. Çataltaş Mevkii'nin Genel Görünüşü

³¹ Çataltaş Mevkii bazı yayınlarda Çatalkaya Mevkii olarak geçmektedir.

³² Çataltaş Mevkii konusunda yapılmış olan yayınlar için bkz; Greaves – Helwing 2003, 144; Günel 2003a 117; Günel 2003b 92, 94.

³³ Günel 2003a, 144.

Fig. 23. Çataltaş Mevkii'nde Bulunan Seramiklerden Örnekler

Samsun (Mykale) Dağı'nın Güneyinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Atburgazı Lamba Tepe Mevkii (Fig. 1, No: 6)

Atburgazı Lamba Tepe Mevkii'ndeki yerleşim ilk olarak 2020 yılı çalışmaları sırasında incelenmiştir³⁴. 2021 yılı çalışma programı içerisinde arazi tekrar gezilmiştir (Fig. 24). Yerleşim oldukça sarp ve korunaklı bir alan üzerinde yer almaktadır. Bölgede geçmiş yıllarda araştırmalar gerçekleştirmiş olan H. Lohmann da söz konusu alanı incelemiştir³⁵. H. Lohmann son yayınlarında yerleşimi *Skolopous* olarak adlandırmaya başlamıştır³⁶.

2021 yılındaki çalışmalar ağırlıklı olarak arazinin güneyinde gerçekleştirilmiştir (Fig. 25). İncelemeler sırasında yüzeyde Orta Tunç Çağı, Son Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve MÖ 6.-4. yüzyıllar arasına tarihlendirilen seramik parçaları bulunmuştur. Orta ve Son Tunç çağlarına tarihlendirilen seramikler yerleşimdeki iskanın MÖ 2. binyıldan başladığını kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Yerleşimde iskân sürekliliğinden bahsetmek mümkündür. Seramik buluntularının önemli bir bölümü MÖ 6.-4. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Çalışmalarda pişmiş toprak ağırlık ve çatı kiremidi parçaları da bulunmuştur.

³⁴ Erön v.d. 2022, 217.

³⁵ Lohmann 2007, 88-89, Abb. 5; Lohmann v.d. 2017, 152-156, Abb. 50-55. H. Lohmann kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak yerleşimin Arkaik Dönem'den itibaren iskan gödüğünü ifade etmiştir.

³⁶ Lohmann v.d. 2017, 152.

Fig. 24. Atburgazı Lamba Tepe Mevkii'nin Genel GörünüŖü

Fig. 25. Atburgazı Lamba Tepe Mevkii 2021 Yılı AraŖtırma Alanının Genel GörünüŖü

Thebai Antik Kenti (Fig. 1, No: 5)

Thebai Antik Kenti Samsun (Mykale) Dağı'nın güneybatısında yer almaktadır. Denizden yaklaşık olarak 2 km uzaklıkta yer alan yerleşimin oldukça korunaklı bir arazi üzerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır (Fig. 26). Thebai yüzey araştırması çalışmalarımızın ilk sezonunda incelenmeye başlanmıştır³⁷. Samsun (Mykale) Dağı üzerindeki "Kar Tipi" yerleşimlere güzel bir örnektir. Kurulduğu alan ve kalıntılar dikkate alındığında erken bir yerleşim alanı olması muhtemeldir. Bölgede geçmiş yıllarda çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılar Thebai'yi küçük bir kent olarak tanımlamışlardır. H. Lohmann Mykale araştırmaları sırasında kentte incelemelerde bulunmuştur³⁸.

Fig. 26. Thebai'nin Genel Görünüşü

2021 yılında yerleşimin ayrıntılı olarak incelenmesine devam edilmiştir. Thebai'nin akropol tepesi olarak adlandırabileceğimiz alanın batı ve güneybatısında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında mimari yapı kalıntıları (Fig. 27) ile karşılaşmıştır. Mimari yapı kalıntılarının genel karakteri "Kar Tipi" yerleşimlerde gördüğümüz gelenek ile oldukça benzerdir. Söz konusu alanda yapılan incelemeler sırasında çok sayıda buluntu saptanmıştır. Olynthos değirmeni, öğütme taşı, taş alet, louterion (?), mortar ve ağırlık buluntuları kentin kimliğini anlamamız açısından oldukça önemlidir. Yine söz konusu alanda yapılan incelemeler sırasında MÖ 6.-2. yüzyıl arasına tarihlendirebileceğimiz çok sayıda seramik parçası ile karşılaşmıştır. Sonrasında çalışmalar yerleşimin güneyine kaydırılmıştır. Kentin güneyinde gerçekleştirilen çalışmalarda da genel olarak MÖ 6.-4. yüzyıl arasına

³⁷ Erön v.d. 2022, 217-218.

³⁸ İlgili yayınlar için bkz; Lohmann 2007, 89-95; Hartung 2014, 85-175; Lohmann -Hartung 2014, 177-188.

tarihlendirebileceğimiz seramik parçaları bulunmuştur. Yine aynı alanda sikke³⁹ ve pişmiş toprak ağırlık buluntuları tespit edilmiştir (Fig. 28).

Fig. 27. Thebai Akropol Tepesi Mimari Yapı Kalıntılarında Görüntüler

Fig. 28. Thebai Buluntusu Eserler

³⁹ Kentte bugüne kadar gerçekleştirdiğimiz araştırmalar sırasında sikke buluntusu ele geçmemiştir. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirebileceğimiz bronz eser bu açıdan oldukça önemlidir.

Araştırmalar sırasında saptanan kalıntılar kentin bilinenden daha geniş bir alana yayıldığını kanıtlamaktadır. Yerleşimin doğu ve gúney eteklerinde gerçekleştirilen incelemeler sırasında mimari yapı kalıntıları ile karşılaşılmıştır. Arazinin genel yapısı alanın teraslanarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Kentin kuzeybatısında iki adet tarım terası tespit edilmiştir. I. yapı terasındaki kalıntıların genel karakteri yerleşimdeki işçilik ile oldukça benzerdir. Arazide Hellenistik Dónem'e tarihlendirilen seramik parçalarının yanı sıra çatı kiremidi parçaları da bulunmuştur. II. tarım terası da alan dúnzenleniři açısından I. tarım terasına oldukça benzemektedir.

Yerleşimin buluntuları genel olarak değerlendirildiğinde ekonomilerinin tarım ve hayvancılığa (ózellikle balıkçılık ve arıılık) dayandığı anlaşılmaktadır. Thebai buluntu ve kalıntıları bu tarz yerleşim modellerini anlamamız açısından oldukça ónemlidir⁴⁰. Tarihsel súnreler incelendiğinde insanoğlunun doğayla uyumunu korumaya başardığı alanlarda alışkanlıklarını çok değerşirmeden aynı şekilde yaşamaya devam edebildiği anlaşılmaktadır. Thebai Antik Kenti ve çevresi bize göre bu súnrekliliđi kanıtlaması açısından oldukça ónemlidir. Gúnünüzde Thebai'nin alt eteklerinde arıılık hala çok ónemli bir geçim kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine sahil kesiminde de balıkçılık yapılmaktadır.

⁴⁰ Thebai Antik Kenti kalıntı ve buluntuları Arkeolog (M.A.) Merve S. ÇAKAN tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

Büyükkolancı 2001

M. Büyükkolancı, “Kuşadası Yılanıcı Burnu Antik Neapolis mi? Yoksa Marathesion mu?”, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000), Ed. A. G. Şerifoğlu, İzmir, 2001, 97-102.

Erdemgil 2001

S. Erdemgil, “Pygela Kenti ve Sorunları”, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000), Ed. A. G. Şerifoğlu, İzmir, 2001, 93-95.

Erön v.d. 2022

A. Erön – S. Ateşlier – M. Çekilmez – E. Erdan – Ç. Çakır – B. Semiz – E. İsbir – M. S. Çakan – S. Palamutçu – A. Kılınç – S. Kızıl, R. Taşkın – M. Üzümcü – S. Yenigelen – S. Arıcı – A. Örgen – F. Karaman, “2020 Yılı Kuşadası İlçesi Ve Samsun (Mykale) Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması Çalışması”, *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları*, Cilt 1, Ankara, 2022, 211-228.

Gezgin – Kutbay 2001

İ. Gezgin – L. Kutbay, “Kuşadası ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Yüzey Araştırmaları”, Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000), Ed. A. G. Şerifoğlu, İzmir, 2001, 81-92.

Greaves – Helwing 2003

A. M. Greaves– B. Helwing, “Archaeology in Turkey: The Stone, Bronze & Iron Ages, 2001”, *TÜBA-AR VI*, 2003, 125-157.

Günel 2003a

S. Günel, “Aydın ve Muğla İlleri 2001 Yılı Yüzey Araştırmaları”, *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 2003, 113-126.

Günel 2003b

S. Günel, “Vorbericht über die Oberflächenbegehungen in den Provinzen Aydın und Muğla”, *Anatolia Antiqua XI*, 2003, 75-100.

Hartung 2014

J.-H. Hartung, “Das antike Thebai an der Mykale”, *Forschungen in der Mykale I, 2. Survey in der Mykale: Ergänzende Studien*, Ed. H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, Asia Minor Studien 75, Bonn, 2014, 85-175.

Keil 1908

J. Keil, “Zur Topographie der ionischen Küste südlich von Ephesos”, *ÖJH* 11, 1908, 135-168.

Lohmann 2007

H. Lohmann, “Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001-2006”, *IstMitt* 57, 2007, 59-178.

Lohmann v.d. 2017

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, *Forschungen in der Mykale I, 1. Survey in der Mykale: Landeskunde eines westkleinasiatischen Gebirgszuges vom Chalkolithikum bis in spätosmanische Zeit*, Asia Minor Studien 77, Bonn, 2017.

Lohmann – Hartung 2014

H. Lohmann – J.-H. Hartung, “Das Landgebiet von Thebai”, *Forschungen in der Mykale I, 2. Survey in der Mykale: Ergänzende Studien*, Ed. H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, Asia Minor Studien 75, Bonn, 2014, 177-188.

Mellaart 1968

- J. Mellaart, "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age", *AnatSt* 18, 1968, 187-202.
- Mercangöz 2001
- Z. Mercangöz, "Kuşadası ve Çeresindeki Ortaçağ Kaleleri", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)*, Ed. A. G. Şerifoğlu, İzmir, 2001, 147-155.
- Meriç 1988
- R. Meriç, "1987 İzmir-Manisa-Aydın İlleri Yüzey Araştırması" VI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1988, 385-392.
- Meriç 2020
- R. Meriç, "The Arzawa Lands. The Historical Geography of İzmir and its Environs During Late Bronze Age in the Light of New Archaeological Research", *Tüba-Ar* 27, 2020, 151-177.
- Özgünel 1983
- C. Özgünel, "Batı Anadolu ve İçlerinde Miken Etkileri", *Belleten* Cilt: 47, Sayı: 187, 1983, 697-744.
- Özkan 2001
- M. K. Özkan, "Kuşadası Kitabeleri", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)*, Ed. A. G. Şerifoğlu, İzmir, 2001, 167-178.
- Sağlam 2022
- H. S. Sağlam, UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi Bağlamında Kuşadası Eleştirisi ve Var Olmamış Bir Ceneviz Kolonisi: Scalanova", *Kent Akademisi* Cilt:15, Sayı:2, 2022, 452-480.
- Starke 1997
- F. Starke, "Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasien im 2. Jahrtausend". *Studia Troica* 7, 1997, 447-487.
- Starke 2020
- F. Starke, Zum vermeintlichen Ländernamen „Groß-Ionien“ in einer Toponymenliste aus dem Totentempel Amenophis' III., *Orientalia* 89, 2020, 264-286.
- Tok 2014
- E. Tok, "Kuşadası Güvercinada Kalesi", *Sanat Tarihi Dergisi* Cilt: XXIII, Sayı: 2, 2014, 85-107.
- Umar 2001
- B. Umar, *Ionia*, İstanbul, 2001.
- Ünal 1983
- A. Ünal, "Untersuchungen zur Terminologie der hethitischen Kriegsführung I: "Verbrennen, in Brand stecken" als Kriegstechnik", *Orientalia* 52, 164-180.
- Ünal 2017
- A. Ünal, "Arinnanda-Mykale Dağı ve Puranda-Priene Eşitlemesi Üzerine", Ed. P. Pınarcık - B. Gökce, M. S. Erkek, S. C. Kandal, *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Ankara, 2017, 19-35.
- Varkıvaç 1999
- B. Varkıvaç, "Das Tumulusgrab von Kuştur bei Ephesos", *Lykia* III.1996/1997, 1999, 102-114.
- Wiegand - Schrader 1904

T. Wiegand – H. Schrader, *Priene Ergebnisse Der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1898-1898*, Berlin, 1904.

Tripolis ve Büyük Menderes Nehri *Tripolis and the Maeander River*

Bahadır DUMAN*

Öz

Batı Anadolu'nun jeomorfolojisinin oluşumunda önemli rol oynayan Büyük Menderes Nehri, bin yıllar boyunca bulunduğu coğrafya üzerinde kurulan yaşamı doğrudan etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tripolis özelinde Büyük Menderes Nehri'nin önemi ve on yıl boyunca süregelen arkeolojik kazılar sonucunda kentin ticaretinin Büyük Menderes Nehri'nin üstlendiği rol ile nasıl şekillenmiş olabileceği hakkındaki bilgi ve görüşlerimiz her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada kentin Büyük Menderes Nehri ile olan bağlantısı, nehir ve nehrin oluşturduğu vadi üzerindeki hâkimiyeti hakkında görüş ve bilgilerimiz aktarılmaya çalışılmıştır.

Lydia Bölgesi sınırları içinde yer alan Tripolis'in, Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemleri'nden itibaren yoğun şekilde ticari faaliyetlerde bulunduğu yapılan arkeolojik kazılar neticesinde ortaya konmuştur. Hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik veriler sayesinde Tripolis'in bölgeler arası ticarete önemli derecede pay sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kentin Menderes Vadisi'nin verimli topraklarına yakın bir tepede kurulmuş olması, Menderes Nehri'nin suladığı verimli tarım arazilerine hâkim olmasına olanak sağlamıştır. Jeopolitik konumunun sağladığı kolaylıkları oldukça verimli bir şekilde kullandığı anlaşılan kentin Büyük Menderes'in sunduğu tüm imkânlardan da faydalandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Lydia, Tripolis, Büyük Menderes Nehri, Ticaret, Taşımacılık, Maiandros.*

Abstract

The Büyük Menderes River, which plays an important role in the formation of the geomorphology of Western Anatolia, has been a factor directly affecting the life established on the geography where it has been located for millennia. In the case of Tripolis, the importance of the Büyük Menderes River and the archaeological excavations that have been going on for ten years, our knowledge and views on how the trade of the city may have been shaped by the role played by the Büyük Menderes River are increasing day by day. In this study, we have tried to convey our views and information about the city's connection with the Büyük Menderes River and its dominance over the river and the valley formed by the river.

As a result of the archaeological excavations, it has been revealed that Tripolis, located within the borders of the Lydia Region, has been intensively involved in commercial activities since the Late Hellenistic and Early Roman Imperial Periods. Both written sources and archaeological data show that Tripolis had a significant share in interregional trade. The fact that the city was built on a hill close to the fertile lands of the Menderes Valley allowed it to dominate the fertile agricultural lands irrigated by the Menderes River. It is understood that the city used the conveniences provided by its geopolitical position in a very efficient way, and it shows that the city also benefited from all the opportunities offered by the Büyük Menderes River.

Keywords: *Lydia, Tripolis, Büyük Menderes River, Trade, Transportation, Maiandros.*

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli.

● 0000-0002-4330-2178 | bduman@pau.edu.tr

Tripolis'in Konumu

Büyük Menderes Nehri kenarındaki Tripolis Antik Kenti; Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 300 hektarlık bir alana yayılan antik kent, Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim Messogis- Aydın Dağları'nın uzantısı olan Kale Tepe'nin güney yamacında yer almaktadır¹ (Fig. 1).

Fig. 1. Tripolis'in konumu

Kentin bitişiğinde yer alan Hamambükü ve Yenice höyükte yapılan yüzey araştırmalarında elde edilen arkeolojik materyal, Tripolis'in konumlandığı bölgedeki yerleşim izlerinin Geç Neolitik- Erken Kalkolitik Dönem'den itibaren Büyük Menderes Nehri'ne bağımlı bir coğrafya içerisinde filizlenmeye başladığını göstermektedir (Fig. 2). Her iki höyükten elde edilen prehistorik buluntuların, Kıyı Ege'den ziyade Beycesultan ve Pekmeztepe buluntularıyla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir². Tripolis territoriumunda yukarıda bahsi geçen iki höyüğün buluntularının ardından Av Tepesi Mevkii'nde yer alan ve muhtemelen bir mezar buluntusu olan MÖ 1. binin ortalarına ait Lydia geleneğinde bezenmiş kaplar günümüze kadar tespit edilen en erken buluntular arasında bir diğer grubu oluşturmaktadır³. Apollonia ismi ile Helenistik Dönem'de çeşitli kaynaklarda ismi geçmeye

¹ Duman 2017a, 1 vd.

² Konakçı 2017, 23-46.

³ Ok - Duman 2023 (baskıda).

başlayan kent⁴, bir süre Geç Cumhuriyet Dönemi'nde Doğu eyaletlerinin yönetimini alan Triumvir Marcus Antonius nedeniyle "Antoniopolis" olarak adlandırılmıştır. İmparator Augustus Dönemi'nden itibaren ise kentin isminin son kez "Tripolis" olarak değiştirildiği bilinmektedir⁵. Tripolis'in konumlandığı noktanın önemi ana yolların geçiş güzergâhında yer almasıyla açıklanabilir. Pergamon ve Smyrna'dan gelen iki ana yol Sardeis'te birleşerek Philadelphia üzerinden Tripolis'e ulaşır ve buradan Hierapolis- Laodikeia istikametinde ilerleyerek Anadolu içlerine devam eder⁶.

Fig. 2. Tripolis'in bitişiğindeki Büyük Menderes Nehri ve etrafındaki tarım arazileri

Doğal Kaynaklar

Stadium, tiyatro, hamam, agora, bouleuterion vb. kamusal yapıların büyüklüğü ve mimarisine gösterilen önem kentin MS 1. yüzyıldan itibaren refah seviyesinin üst düzeyde olduğunu göstermektedir (Fig. 3). Kentte uzun yıllar kullanımda olan Erken İmparatorluk Dönemi orijinli birçok yapıda değişiklikler yapılarak kullanımlarına çağlar boyunca devam edilmiştir. Bu yapıların başında Hierapolis Caddesi gelmektedir⁷. Doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'yi, kuzey-güney yönünde dik kesen Cadde'nin geçtiğimiz on yıllık süreçte 135 m.'lik bölümü, etrafındaki yapılarla birlikte ortaya çıkarılmış ve

⁴ Tripolisliler, Geç Antik Çağ'da Vali Romulianus onuruna dikilen bir heykelin kaidesindeki yazıtta yaklaşık 700 yıl sonra Apollonia ismini hala hatırlamakta ve anmaktadır. "πόλις τροφὸν Ἀπόλλωνος". 2017 buluntusu heykel kaidesinin (TR.17.EBK4.01) üzerindeki 15 satırlık yazıt Dr. A. Philippini tarafından okunmuş ve yayına hazırlanmaktadır. Yazıtın okunmasıyla ilgili olarak kendisine buradan teşekkürlerimi sunarım.

⁵ Imhoof-Blumer 1897, 37-39; Habicht 1975, 66, 84; Plinius nat. V. 29: "Tripolitaniūdem et Antoniopolitae".

⁶ French 2012, 10, 45; French 2014, 25.

⁷ Kazı çalışmaları ve buluntular için bkz. Duman – Baysal 2016, 565-567; Duman – Baysal 2017, 540-541; Duman 2022, 289.

kent tarihine ait en önemli veriler buradan elde edilmiştir (Fig. 4). Büyük ölçüde Menderes Nehri'nin sağladığı zenginlikle Geç Antik Çağ'da dahi bölgenin önemli heykeltıraşlık merkezlerinden birisinin de Tripolis olduğunu bu cadde üzerinde mermer, traverten ve onyx payeler üzerinde yükselen iki düzine kadar heykelin in- situ bulunmasıyla açıklayabiliriz.

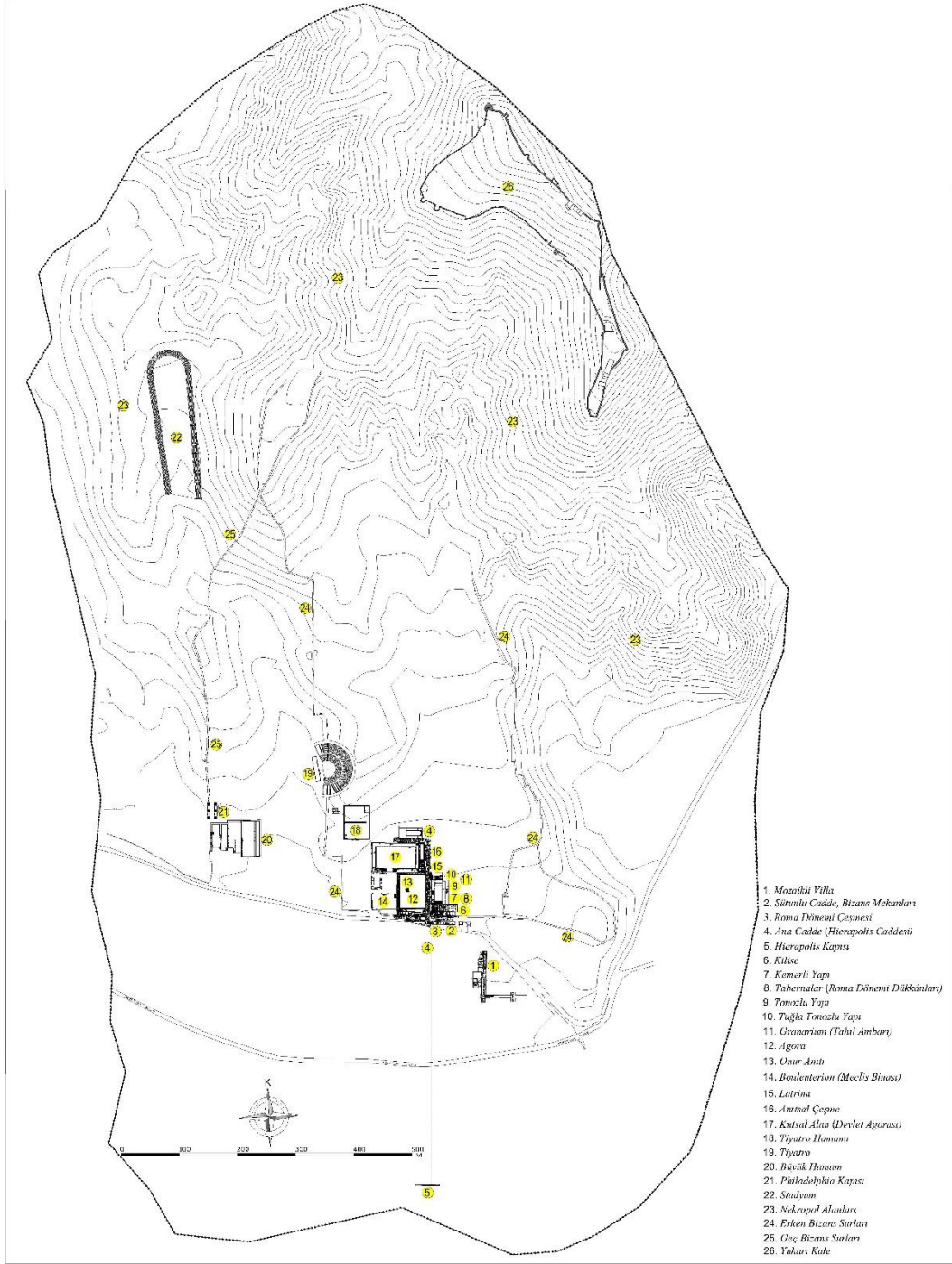

Fig. 3. Tripolis Kent Planı

Fig. 4. Kent merkezindeki ana cadde ve etrafındaki kamu yapıları

Fig. 5. Ana Cadde kenarında orijinal kaideleri üzerinde Geç Antik Çağ heykelleri

MS 4-5. yüzyıla tarihlenen yerel yöneticiler, eyalet valileri ve önde gelen Tripolis vatandaşlarının betimlendiği bu heykeller, yazıtlı kaidelerinde yer alan bilgiler doğrultusunda meslek grupları, isimler ve görev yaptıkları dönemlerle ilgili önemli prosopografik bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır (Fig. 5). Özellikle Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus, Aphrodisias, Laodikeia gibi eyalet merkezlerinde de karşılaşılan benzer heykellerin⁸ Tripolis'te de ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi Lydia Eyaleti'nin başkenti Sardeis ile Phrygia I Eyaleti'nin başkenti Laodikeia'ya birbirine bağlayan ana yolun üzerinde, üst düzey imparatorluk görevlilerinin geçiş güzergâhında ve Maiandros'un hemen kıyısında yer alan Tripolis'in özel konumuyla açıklanabilir. Büyük Menderes'in yaşam verdiği Tripolis'in yerel taş ocaklarından elde edilen çok renkli bantlı traverten olan taş, heykellerin yapımında kullanıldığı gibi, kentte hemen her mimari yapıda dikkati çeken görsel bir zenginliğe sahiptir. Kentin doğu bitişiğindeki Büyük Menderes nehrinin karşı kıyısında yer alan Hamam Bükü ile Kısıkkaya mevkileri arasında yer alan taş ocakları ile yine Tripolis topraklarındaki Gölemezli taş ocaklarından elde edilen bantlı traverten cinsi bu taş, Tripolis'in ticari zenginliğini çeşitlendiren ana unsurlardan birisidir. Menderes'in yanı başındaki ocaklardan alınarak Tripolis'te kullanılan taşların petrografik ve kimyasal analizleri yapılmış⁹ ve ocakların MS 2- 4. yüzyıl arasında yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir (Fig. 6).

Anadolu'nun batısında sadece birkaç ocaktan elde edilebilen bantlı traverten, Tripolislilerin sadece kendi şehirlerinin yapılarında kullanılmakla kalmamış, aynı zamanda ticareti de yapılmış olmalıdır ki buna dair veri ve bilgilerimiz her geçen gün artmaktadır. Bir başka taş ocağı 2019 yılında Tripolis'in 2 km. kadar kuzeydoğusunda Maden Ocağı Sırtı Mevkii'nde Büyük Menderes'in yatağına oldukça yakın bir alanda tespit edilmiştir. Kabaca işlenmiş bantlı traverten cinsi taşın bir yüzünde Latince yazıt yer almaktadır. Yazıtta göre taş: MS 182 yılında İmparator Commodus Dönemi'nde Mamertinus ve Rufus'un konsüllükleri sırasında çıkartılmıştır. Yazıtın¹⁰ en başında yer alan harfler göz önüne alındığında büyük olasılıkla Maeandros taş ocağının bir ürünü olan geison bloğu Büyük Menderes vasıtasıyla civar kentlerden birine gönderiliyor olmalıydı. Kazı çalışmalarında tespit edilen genç yaşta ölen "taş kesici" Eutyches'e ait bir mezar stelinin¹¹ üzerindeki Grekçe yazıttan elde edilen bilgiler doğrultusunda Tripolis'teki ocak işletmeciliğinin en azından MS 4- 5. yüzyılın ortalarına kadar bir organizasyon içerisinde devam ettiği söylenebilir.

⁸ Lenaghan 2016, 98 vd.

⁹ Koralay vd. 2019, 317.

¹⁰ Yazıtın çevirisi yapan Prof. Dr. F. Guizzi ve Doç. Dr. A. Philippini'ye teşekkür ederim. Taş ocağı ve yazıtlı ilgili yayın çalışması devam etmektedir.

¹¹ Koralay vd. 2019, 326: fig. 8, 332.

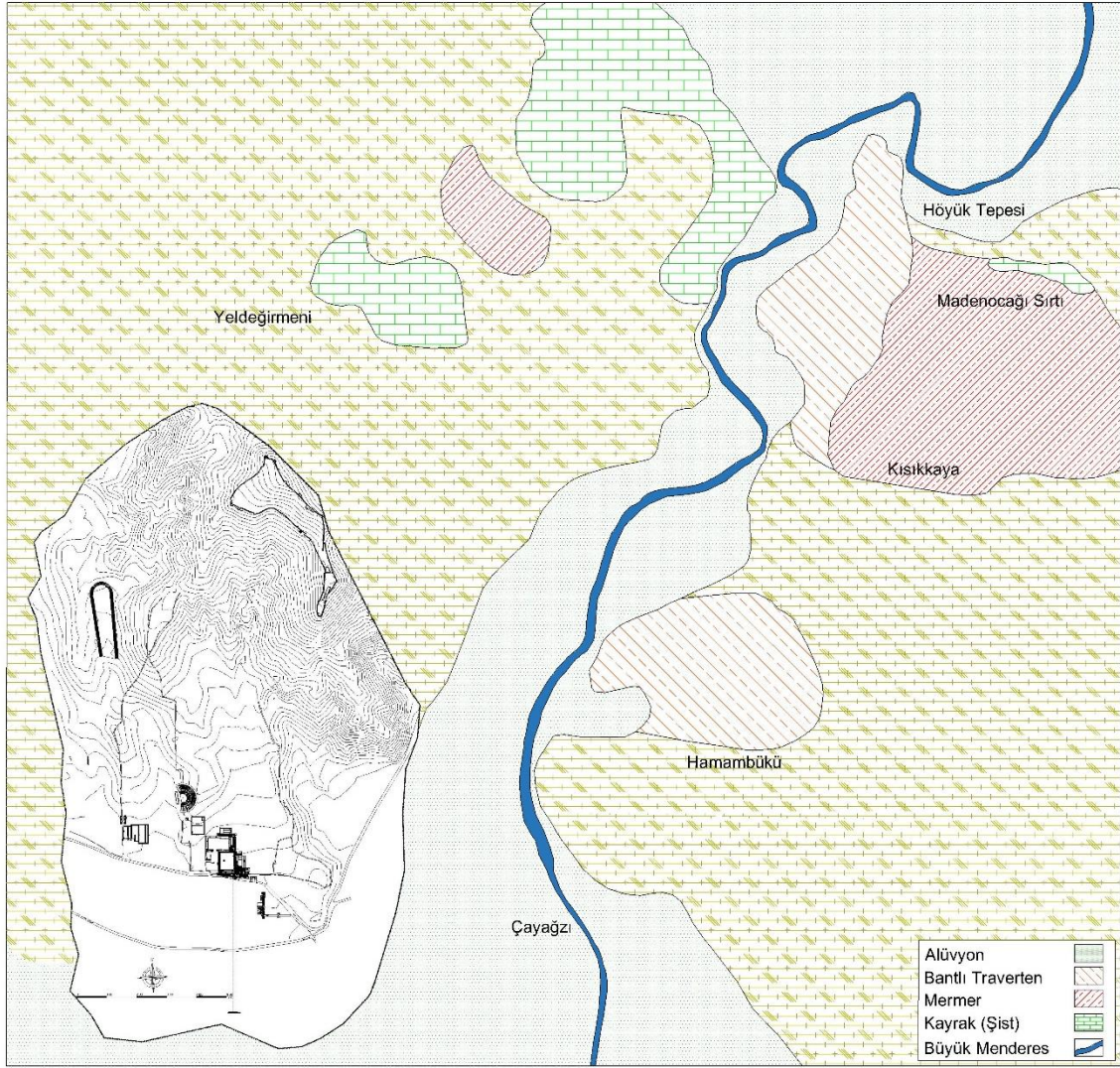

Fig. 6. Tripolis civarındaki taş ocakları

Maiandros ocağından elde edilen traverten şüphesiz antik kentte kullanılan tek taş türünden ibaret değildi. Tripolislilerin özellikle kamu yapılarında kullandığı taşlar mermer ve türevlerinden de oluşuyordu. Bu konuda bilgi topladığımız mimari yapı Anıtsal Çeşme olarak karşımıza çıkmaktadır (Fig. 7). Her katının, kentte tapınım gören dönemin tanrı ve tanrıçalarının betimlendiği heykeltıraşlık eserleriyle zenginleştirilen bu yapı 15 m. yükseklikte İon, Korinth ve Kompozit düzende imar edilen üç katlı bir cepheye sahip oldukça ihtişamlı bir görünümde olmasının yanı sıra Tripolis'in gücünü sembolize eden prestijli yapılardan belki de en önemlisidir. Başta Tripolis'in yerel taşı çok renkli bantlı travertenin yanı sıra bölgesel alışverişin bir göstergesi olarak niteleyebileceğimiz Afyon İscehisar'daki Docimeion (*Marmor Phrygium*)¹² ve Denizli¹³ taş ocaklarından

¹² Röder 1971, 259; Fant 1989, 4.Pro

¹³ Scardozzi 2019, 2.

getirilen mermerlerin, bölgelerarası ticaretin göstergesi olan Kestanbol¹⁴ (*Marmor Troadense*) ve Marmara Adası¹⁵ (*Marmor Proconnesium*) mermerleri sayılabilir. Bu kadar önemli bir projede masraftan kaçınmayan Tripolisliler Anadolu dışından getirdikleri Yunanistan'ın Teselya Bölgesi'ndeki Larisa'dan¹⁶ (*Marmor Thessalicum*) ve her biri 2.5 ton ağırlığında, sekiz adet Aswan Granitini¹⁷ (*Lapis Syenitis*) Mısır'dan getirme kudretine sahip olmuşlardır¹⁸.

Fig. 7. Anıtsal Çeşme

Tarımsal Ürünler ve Hayvancılık

Kentin siyasi yaşamda varlığını etkin bir biçimde göstermesi ve bunu sürdürebilmesi, konumlandığı coğrafyanın avantajlarından yararlanarak sürekli bir gelir ile açıklanabilir. Bantlı traverten cinsi taş şüphesiz Tripolis'in belki de en önemli gelir kaynaklarından. En az bir o kadar değerli bir başka unsur da tarımsal getiriler olmalıydı. Tripolis ve O'na bağlı topraklarda başta tahıl türevleri olmak üzere nar, kayısı, bal kabağı, şeftali, ceviz, çam fıstığı, fiğ, hurma, üzüm ve zeytine ait çeşitli çekirdek ve kabuklar

¹⁴ Ponti 1995, 291.

¹⁵ Asgari 1979, 467.

¹⁶ Papageorgakis 1963, 563.

¹⁷ Röder 1965, 467.

¹⁸ Koralay vd., 2021.

kazı çalışmalarının sürdürüldüğü birçok alanda ele geçen buluntular arasındadır. Büyük Menderes'in suladığı verimli topraklarda Tripolisliler toprağın hakkını vermek için çok çalışmış olacaklar ki 2020 yılında Latrina'da bulunan ve MS 4- 6. yüzyıllara ait olması gereken bir yüzük kaşından anlaşılacağı üzere siyatik veya bel ağrısından şikayetçi bir çiftçi ağrılarından kurtulmak için elindeki orakla hasat yapan bir figürün betimlendiği yüzük kaşını kullanmıştır¹⁹ (Fig. 8).

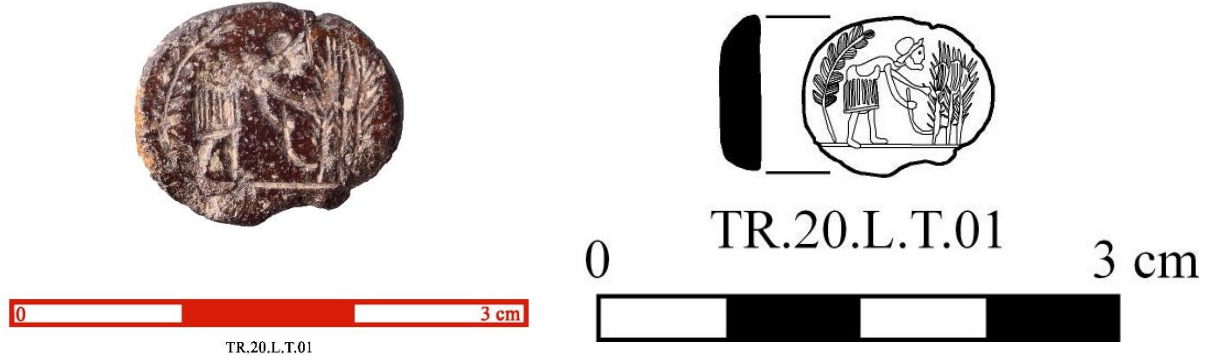

Fig. 8a-b. Yüzük kaşı üzerinde ekin biçen bir orakçı

Zeytin üretimine dair en önemli verilerin başında yüzyıllarca kentin siyasi ve sosyal yaşamının merkezi olan Agora'da tespit edilen, bir taş pres yatağı gelmektedir. Daha önceki evresinde Nymphaeum havuzcuğu olarak kullanılan taş tekne ikinci kullanım evresinde zeytin yağı çıkartmak için bir pres yatağına dönüştürülmüştür²⁰. Tripolis yakınındaki Yayla Gölü'nde yapılan polen analizleri sonucunda özellikle Roma Dönemi'nde Tripolis civarında yüksek oranda zeytin ağacının varlığı tespit edilmiştir²¹. Arkeolojik kazılarda tespit edilen zeytin üretimine dair verilerin yanı sıra polen analizleri zeytinin Tripolis ekonomisinde özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlamıştır. Bunun yanı sıra kentin ana arterlerinden bir diğeri olan Sütunlu Cadde üzerindeki tabernaların duvarlarını süsleyen kayısı, nar, bal kabağı gibi çeşitli meyve ve sebzeler Tripolis'teki tarımsal faaliyetlerden bir kesit sunar²². Özellikle 2015 yılında Agora'nın güney bitişiğinde yer alan mekânlardan birinde ele geçen ön yüzlerinde tanrı, tanrıça, imparator ve şehir meclislerinin personifikasyonlarının yer aldığı 200 civarında pişmiş toprak mühür baskısı Tripolis'teki ticari faaliyetlerin ulaştığı boyutu göstermesi açısından tüm Anadolu için nadir buluntu gruplarından birisini oluşturmaktadır²³. Nitekim komşu kent Laodikeia'da 2006 yılında Tapınak A kazı çalışmalarında tespit

¹⁹ Benzer örnekler için bkz. Bonner 1950, Pl. VI: 118-122; Vitto 2008, 21-22; Amorai-Stark – Hershkovitz 2012, 107.

²⁰ Duman 2018a, 262; Duman 2019, 327.

²¹ Doğan vd. 2022; Doğan 2022, 209-211.

²² Duman 2017b, 109.

²³ Duman – Baysal 2016, 572-573.

edilen mühür baskısı Tripolis'ten Laodikeia'ya yapılan ticaretin önemli göstergelerinden sadece bir tanesidir²⁴.

Tripolis topraklarında hayvancılıkta önemli gelir kaynaklarından biri olmalıdır ki 10 yıldır gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tüm antropolojik malzeme değerlendirilmiş, en çok koyun ve keçi kemikleri tespit edilmiştir. Hemen hemen aynı yoğunluktaki ikinci grubu inek ve sığır oluşturmaktadır. Bunların haricinde tüketime yönelik olarak yavru ve yetişkin domuz, tavuk, tavşan, geyik ve kuş kemikleri buluntular arasında yer alırken genel faunayı göstermesi açısından kedi, köpek, tilki, kaplumbağa, yengeç, akbaba ve at tespit edilen buluntular arasında yer alır²⁵. Ağ ve olta balıkçılığına dair buluntular da kazı çalışmalarında tespit edilmiştir. Dikkat çekici olanlardan bir tanesi 2021 yılı kazı çalışmalarında Taberna 4 olarak isimlendirdiğimiz dükkânın zemin seviyesinde bir ocak içerisinde gerçekleştirilen mikro- arkeolojik kazı çalışmalarında küllü katmanda bulunmuştur. Yayıngillerden kemikli balıklar üst sınıfına giren kedi balığına ait kalıntılar dükkânın işlevine yönelik bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Anıtsal çeşmenin bazı friz bloklarında yer alan balıklar ise Roma Dönemi'nde coşkulu nehir Menderes'in önemli ürünlerinden bir tanesi olan kefaldir. Tabernalarda bulunan denizel ürünler de Tripolis'te tüketilen ve farklı amaçlarla kullanılan ürünlerin çeşitliliğini göstermesi açısından önemli tespitlerimizden bir diğeri olmuştur. Bunlar arasında *Ostrea edulis*, *Murex brandaris*, *Hexaplex trunculus*, *Glycymeris* sp., *Pecten* sp., *Chamela gallina* türleri başlıca buluntular arasındadır (Fig. 9).

Antik dönemde hayvanlar geri dönüşümün en önemli unsurlarından biri olsa gerek ki 3500 civarındaki hayvan kemiğinden yapılmış saç tokası, iğne, ağırşak, düğme, zar ve oyun taşı gibi küçük buluntular Tripolis'te gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tespit edilen önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Kemik kolayca elde edebilme ve işlenebilir özelliği ile çeşitli araç- gereçlerin yapımında hammadde olarak sıkça kullanılmıştır. Buluntular arasında yer alan kaba, yarı ve tam işlenmiş kemik objelerin sayısı günümüze kadar Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçirilen kemik buluntular arasında sayı bakımından oldukça önemli miktardadır²⁶. Koyun- keçi ve bunların yünlerinden elde edilen dokuma ürünlerine dair çeşitli buluntular Tripolis'te gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sayesinde günden güne yeni bilgilere ve bulgulara ulaşmamızı sağlamaktadır. Strabon²⁷ bu bölge ve civarında kuzguni siyah renkli, yünü çok yumuşak bir cins koyun yetiştirildiğinden bahsederken, Vitruvius koyunların yünlerinin yumuşak oluşunu bölgenin çürük kokulu suyuyla

²⁴ Bu bilgi için Laodikeia Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK'e teşekkür ederim.

²⁵ Yavuz – AYTEK 2020, 31-36.

²⁶ Duman 2017b, 112, fig. 8; Duman 2017a, 6-7, fig. 12; Duman 2018b, 350, fig. 7; Duman – Koçyiğit 2019 134-137.

²⁷ Strabon XII. 8. 16

ilişkilendirmiştir²⁸. Tripolis, Laodikeia, Kolossai ve Hierapolis'in tekstil ve türevlerinden elde ettiği gelir bu kentlerin metropol niteliğinde olmasına ve binyıllar boyunca yerleşime sahne olmalarına olanak sağlamıştır²⁹.

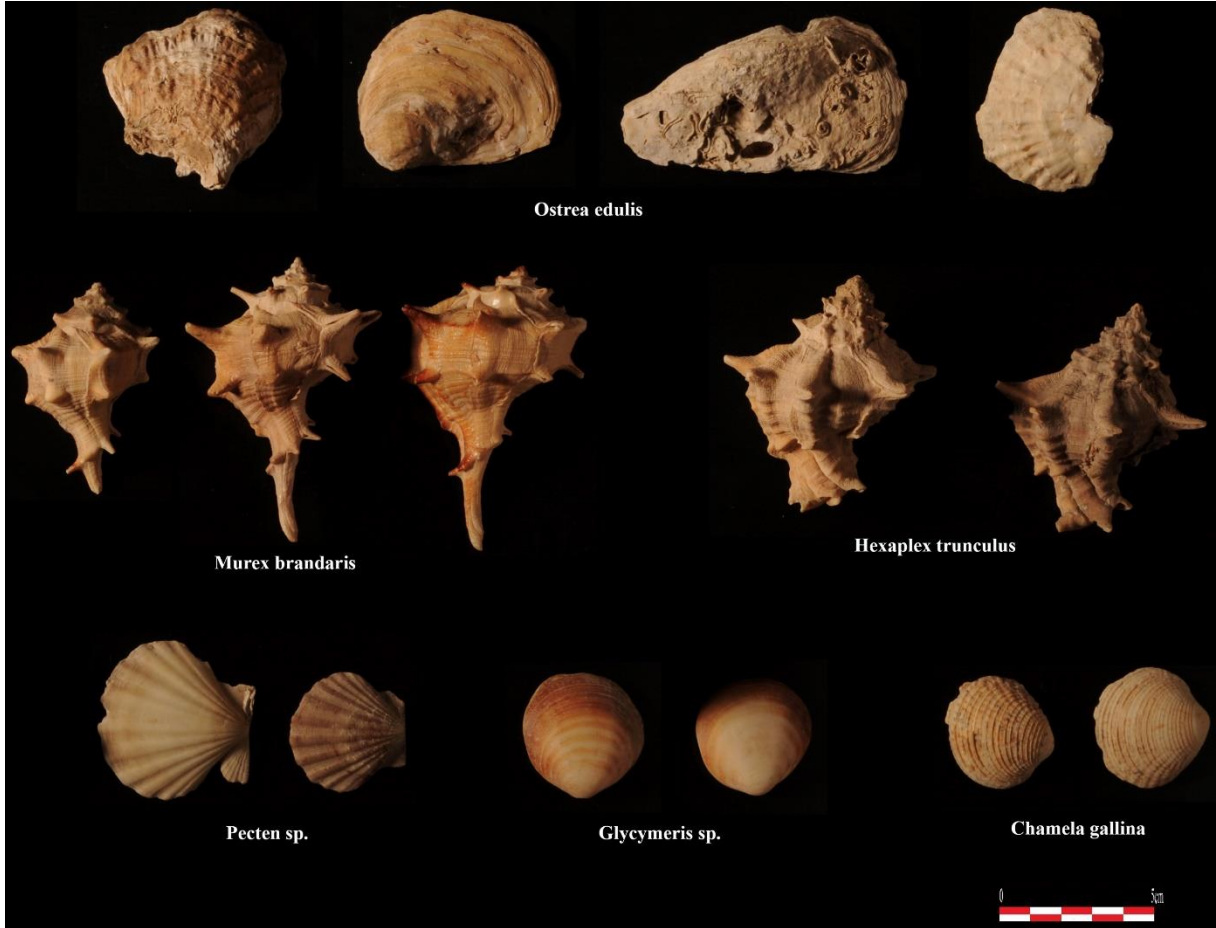

Fig. 9. Tabernae buluntusu deniz kabukluları

Maiandros ve Tripolis

Büyük Menderes³⁰ sadece Tripolis için değil bunun haricinde bölgede yer alan diğer kentlerin yaşamsal faaliyetlerinin devam etmesi adına büyük bir rol oynamıştır. Maiandros'un suladığı verimli topraklarda gelişen kentler de bir minnet ifadesi olarak Nehir'in doğduğu topraklardan, Ege Denizi'ne kavuştuğu yere kadar olan tüm coğrafyada ağırlıklı olarak Roma Dönemi şehir sikkelerinde bir figür olarak O'na yer vermişlerdir³¹. Bunların arasında Maiandros figürünün sikkelerde kullanılma oranı göz önüne alındığında sayıca Tripolis dikkat çekicidir (Fig. 10). Bunun en önemli sebebi Afyon-Dinar hattındaki yüksek kesimlerden gelen Maiandros'un düzlüğe kavuştuğu ve Ege Denizi'ne kadar düz bir alanda ilerlediği nokta Tripolis'in

²⁸ Vitruvius VII. 3. 14

²⁹ Çürüksu ve Orta Menderes Havzası'nda antik dönem tekstil endüstrisi için bkz. Magie 1950, 47-48, 255; Thonemann 2011, 185-190; Huttner 2013, 20-22.

³⁰ Kazancı vd. 2011, 25.

³¹ Kurth 2020, 306, 314, 322, 324, 326, 328, 330.

olmasıdır. Bu noktadan itibaren Maiandros, Denizli Sarayköy ilçesi Tosunlar Mahallesi'nin güneyinde Çürüksu yani Lykos'un sularıyla birleşip, beslenerek önemli ve daha güçlü bir nehir haline gelir.

Fig. 10. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Maiandros betimlemeli şehir sikkeleri

Erken İmparatorluk Dönemi Tripolis şehir sikkelerinde bir motif olarak sikkelerin ön yüzünde yer alan Maiandros³² MS 2 ve 3. yüzyıl sikkelerinde personifikasyona uğramış bir nehir tanrısı olarak sikkelerin arka yüzünde ana figürü oluşturmuştur. 2019 kazı çalışmalarında Anıtsal Çeşme'de tespit edilen beyaz mermerden yapılmış bir altın üç farklı yüzünde yer alan yazıtlardan da (*Maiavδpoç/ Maiandros*, *Μαρσύαç/Marsyas*, *Τεβεριç/Tiber*) anlaşılacağı gibi Maiandros tüm dönemlerde Tripolisliler için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Altın üzerindeki yazıt Tiber'in hâkim unsurlarıyla yani Roma İmparatorluğu ile Tripolis vatandaşlarının Marsyas (Çine- Dinar suyu) ve Maiandros üzerinden yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Kent nehirle o kadar özdeşleşmiştir ki sikkelerin üzerindeki betimlemelerden de öte Nehir kente ismini de vermiştir. Tüm Akdeniz coğrafyasındaki aynı isimli sekiz Tripolis'ten Maeandrum ekiyle ayrılır. "Tripolis ad Maeandrum" Menderes yakınındaki, civarındaki Tripolis demektir. 615 km. uzunluğundaki nehrin %3'lük kısmı Tripolis topraklarından geçmektedir.

Büyük Menderes'in suladığı verimli topraklarda yapılan tarım, hayvancılık, dokuma, onyx, traverten ve mermer ticareti sonrası elde edilen gelir sadece Tripolis vatandaşları için değil çevre kentlerde yaşayanlar için de bir ihracat unsuru olarak kullanılmış olmalıdır. Nitekim, Tripolis'in ürün yelpazesinin batıda Mytilene'den doğuda Pisidia Antiokheia'sına, kuzeyde Kyzikos'tan

³² Kurth 2020, 306.

güneyde Kibyra'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada alıcı kitlesine sahip olduğu Tripolis kazılarında bulunan diğer kentlerin sikkeleriyle bir nebze de olsa bu ticaretin boyutu ve sınırlarıyla ilgili fikir sahibi olmamızı sağlamıştır.

Büyük Menderes'te Taşımacılık

Karayolunun haricinde şüphesiz Maiandros üzerinden su yolu vasıtasıyla da bu değerli ürünlerin dağıtımını daha ekonomik olarak yapılmış olmalıydı. Her ne kadar günümüzden yaklaşık iki bin yıl öncesinde Büyük Menderes Nehri'nin yatak debisi ve izlediği güzergâhla ilgili net bilgilere sahip olmasak da nehrin daha sakin ve düz bir topografyada yoluna devam ettiği sınırlar Tripolis territoriumu içerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla en azından Büyük Menderes Nehri'nin düz aktığı alanlarda taşımacılık faaliyetinin etkin olarak kullanıldığı mümkün görünmektedir. Bu konuyla ilgili bilgi veren antik çağ yazarları ve seyyahların notlarına kısaca göz atmakta fayda var.

Ksenophon, Anabasis'te Büyük Menderes'i tanımlarken “*Bu nehrin genişliği iki plethrondu. Üzerinde birbirine bağlanmış yedi gemiden oluşan bir köprü vardı*” ifadelerini kullanır³³. Strabon, Maiandros'un sularında çok miktarda çamur taşıdığı için yalnızca teknelerle sefer yapılabildiğinden bahseder³⁴. Bununla ilintili olarak Maiandros'un kıvrımlı yapısının neden olduğu toprak aşındırması nedeniyle kayba uğrayan toprak sahiplerinin Nehir Tanrısına tazminat davası açarak³⁵, para cezasının nehir üzerinde faaliyet gösteren teknelerin geçiş ücretlerinden karşılandığından da bahsediyor. Livius'un anlatımına göre MÖ 189 yılında Galatlar'a karşı bir sefer düzenleyen Manlius Vulso, ordusuyla Ephesus'tan Tabae'ye ilerleyişi sırasında Maiandros kıyısına geldiğinde nehir engel oluşturur ve ordunun karşı kıyıya sevkiyatını sağlamak amacıyla tekne toplamak üzere Antiokheia'da kamp kurar³⁶. Pausanias, Thucydides'in³⁷ de bahsettiği Melesander komutasındaki Atinalılar'ın Karia ve Lykia seferi sırasında (MÖ 430) bir donanma ile Menderes boyunca yukarı Karia'ya bir seferinden söz etmektedir³⁸.

Seyyahlar da sık sık metinlerinde Büyük Menderes'e yer vermektedir ancak taşımacılık faaliyetiyle ilgili bilgi verenlerin sayısı sınırlıdır. Bunların arasında en erken tarihli olanı Marakeşli olarak kodlanan Arap bir yazarın el yazması kitabında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen kitap Germiyan Prensiği başlığı altında Büyük Menderes Nehriyle ilgili bilgiler vermektedir. Suları azaldığında Nil'e benzer büyüklüktedir, ancak dalgalandığında başı ve sonu olmayan uçsuz bucaksız bir deniz görünümü verir. Rotasının ortalarında, birçok balığın yakalandığı büyük ve

³³ Ksenophon I. II. 5- 6.

³⁴ Strabon XII. 8. 19.

³⁵ Engels 2002, 192.

³⁶ Livius XXXVIII, 12-13.

³⁷ Thucydides II. 69.

³⁸ Pausanias I. 29.7.

yüksek verimli bir göl oluşturur diyerek, Menderes'in oldukça büyük bir nehir olduğunu vurgulamaktadır³⁹. Hamilton 15 Ekim 1836'da tuhaf görünümlü, üçgen biçimli bir tekne ile 100 ayak genişliğindeki Menderes'i geçtiğini belirtiyor⁴⁰. Rayet 1888'de, Milet ve Herakleia Latmos'ta bulduğu mermerleri Ege Denizi'ne indirmek için yine Büyük Menderes'i kullanıyor⁴¹. 1893'de Cuinet, Tavas civarındaki ormanlardan elde edilen tüm ürünlerin Büyük Menderes'e dökülen Akçay Nehri ile ekonomik bir şekilde Aydın'a taşındığından bahsediyor⁴².

19. yüzyılda Menderes Nehri'nin taşımacılık için kullanılma fikrinin ortaya çıktığını Osmanlı Dönemi'ne ait belgelerde de görüyoruz⁴³. Bahr-ı Sefid-Aydın-Sarayköy güzergâhında Menderes Nehri üzerinde taşımacılık yapılması üzerine planlanan proje sözleşmesindeki ilk madde "20 santimetrelik su çeker gemiler ile vapur, yelkenli gemi, kayık ve yedek usulüyle yolcu ve emtia nakli" şeklindedir. Ancak nehir taşımacılığı ile ilgili projeler çeşitli nedenlerle sonuçlanamamıştır. Antik yazarlar, seyyahlar ve arşiv belgeleri Büyük Menderes'in her zaman taşıma unsuru olarak kullanılmak istendiğini ve kullanıldığını açıkça göstermektedir. 30 Aralık 1856 ile 20 Mayıs 1858 yıllarını içine alan ilk girişim Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861), Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mühendis Abdullah, Menderes Nehri'nin ulaşım ve taşımacılığa uygun olması sebebiyle keşfi için görevlendirilmiştir. Menderes Nehri'nin taşımacılığa açılması ile ilgili olarak yaklaşık 13 yıl (6 Nisan 1889-12 Mayıs 1902) süren bu girişim, II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) devam etmiştir. Ohannes Samancı Abdullah ve Mösyö Vantan Dirikoz'a Menderes Nehri'nde gemi işletilme imtiyazı verilmesinin ardından gelen 13 yıllık süreçte Osmanlı Hükümetinden gerekli izinler alındıktan sonra çalışmalara başlanmış ve birkaç defa proje süresinin uzatılması istemine izin verilmiş, en sonunda da Ohannes Samancı Abdullah'ın ölümüyle sonuçlanamadan yarıda kalmıştır. V. Mehmed Reşad Dönemi'ne (27 Nisan 1909-1918) ait 15 Ağustos 1909 tarihli son belgeye göre ise yeterli ödenek olmadığından proje ileri bir tarihe ertelenmiştir⁴⁴.

Antik çağ yazarlarının, seyyahların ve arşiv belgelerinin yanı sıra Delos'ta Göl Evi⁴⁵ olarak isimlendirilen konutun C odasında yer alan graffiti konuyla ilgili en önemli görsel kanıtlardan birisini oluşturmaktadır. Graffitideki betimlemeye göre 4 yelkenlinin basitçe çizilmiş bir köprünün yanında demirledikleri, kapalı olan yelkenlerinden anlaşılmaktadır⁴⁶. Sahnenin

³⁹ Quatremere 1838, 353-354.

⁴⁰ Hamilton 1842, 529.

⁴¹ Rayet 1888, 140.

⁴² Cuinet 1893, 367.

⁴³ Çelik 2006, 113, 116, 117, 127.

⁴⁴ Belgelerin ayrıntıları için bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

⁴⁵ Zarmakoupi 2016, 67-68.

⁴⁶ Langner 2001, Taf. 142: 2207.

yanında yer alan Grekçe yazıt ise bu tasvire açıklık getirmektedir: “Burası incir ve su bakımından zengin Antiokheia diyarıdır; kurtarıcı Maeander, beni kurtar ve bana su ver”⁴⁷. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Geç Cumhuriyet Dönemi’nde satırları duvara yazan ve nakliye teknelerini çizen kişinin, memleketine olan hasretini ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu graffitide yer alan stilize köprü ile MS 2- 3. yüzyıllara tarihlenen Antiokheia şehir sikkelerindeki köprü betimlemesi⁴⁸ bu çizimin sahibinin Menderes Antiokheia’sından bahsettiğini ve üzerinde taşımacılık faaliyetlerinin yapıldığını açıkça ifade eden en önemli görsel kanıtlardan birisini oluşturmaktadır.

Sonuç

Burada çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılan Büyük Menderes Nehri üzerindeki taşımacılık girişimlerinin- faaliyetlerinin Roma İmparatorluk Dönemi Tripolis’inde de faal şekilde kullanıldığı Tripolis’te ortaya çıkarılan buluntularla her geçen gün sağlam temellere oturmaya biraz daha yaklaşmaktadır. Bölgenin, Tripolis’e nazaran daha doğusunda kalan yerleşimlerindeki çeşitli ürünler kara yoluyla⁴⁹ Tripolis’e, buradan da Büyük Menderes yoluyla kıyı kentlere ulaştırılmış olmalıdır. Yani kara ve su yolundan oluşan bir kombinasyon daha olası görünmektedir. Bu aşamada Tripolis’in rolü ürünlerin toplanıp aktarımın yapıldığı merkezi bir istasyon olarak kabul edilebilir. Büyük Menderes ya da Maiandros binyıllar boyu Tripolis ve civarındaki topraklara hayat vermiş, Tripolis’in terk edilmesinin ardından da yaklaşık 300 yıllık kısa bir süre içerisinde hızlı bir biçimde kenti ve topraklarını alüvyonları altında bırakmıştır. 2012 yılından beri kentte gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında kent merkezinde 4 ile 9 m. arasında değişen erozyon dolgusu kentin güneyinde ova seviyesinde yaklaşık 30 m. ye ulaşmaktadır. Menderes’in alüvyonları altında kalan Tripolis’in Güney Nekropolü’nde bir kum ocağının faaliyetleri esnasında 2015 yılında tespit edilen eşsiz özelliklere sahip lahit erozyon toprağının boyutlarının anlaşılmasını sağlayan en güzel örneklerden bir tanesini oluşturmaktadır. Tripolis’in var oluş sebebi olarak gördüğümüz ve yüzyıllar boyunca önemini korumasına sebep olan Maiandros O’nun ortadan kalkmasıyla birlikte hala koruculuğuna devam etmektedir.

⁴⁷ Severyns 1927, 234-238; Bruneau 1978, 149; Zarmakoupi 2016, 68.

⁴⁸ Nolle 2009, 29, 12 a-c; 13a-1.

⁴⁹ Dokimeion mermerlerinin Ephesos’a götürülmek istendiğinde Dokimeion’dan Synnada, Apameia ve Menderes’in kuzey kıyısı boyunca Ephesos’a giden kara yolunun kullanıldığını destekleyen araştırmacılar ağırlıktadır. Hirt 2004, 119-121, ayrıca bkz. dipnot 15.

KAYNAKÇA

Amorai-Stark – Hershkovitz 2012

S. Amorai-Stark, M. Hershkovitz, “Selected Antique Gems from Israel: Excavated Glyptics from Roman Byzantine Tombs” (Eds. C. Entwistle- N. Adams), *Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200–600*, London, 2012, 105- 113.

Asgari 1979

N. Asgari, “The Roman and early Byzantine marble quarries of Proconnesus”, (ed. E. Akurgal), *Proceedings of the 10th Int. Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 1979, 467- 480.

Bonner 1950

C. Bonner, *Studies in Magical Amulets*, 1950, London.

Bruneau 1978

P. Bruneau, “Deliaca”, *BCH* 102, 1978, 109- 171.

Cuinet 1893

V. Cuinet, *La Turquie D’Asie*, Geographie Administrative, T3, 1893, Paris.

Çelik 2006

B. Çelik, “Gerçekleşmemiş Bir Yol Hikâyesi: 19. Yüzyıl’ın Son Çeyreğinde Menderes Nehrinin Ulaşımına Açılma Projesi”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Sayı 38, cilt 24, 2006, 113- 130.

Doğan vd. 2022

M. Doğan, Ç. Şenkul, B. Duman, “Fosil Polen ve Arkeolojik Veriler Işığında Roma İmparatorluk Dönemi’nde Zeytin Tarımı: Buldan Yayla Gölü Çevresi Örneği”, *Eski Çağ’da Ege ve Akdeniz’de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Kırsal Yerleşimler, Kentsel Merkezler ve Ticaret*, Uluslararası Sempozyum 24- 26 Kasım 2022, Bodrum.

Doğan 2022

M. Doğan, *Uygarıklar Vadisi’nde Doğa ve İnsan: Son Buzul Çağı’ndan Günümüze Büyük Menderes Havzası Orta Kesiminin (Yayla Gölü Çevresi) Paleoekolojisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2022.

Duman – Baysal 2016

B. Duman, H. H. Baysal, “Tripolis as Maeandrum 2014 Yılı Kazı, Onarım ve Koruma Çalışmaları”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 563- 584.

Duman – Baysal 2017

B. Duman, H. H. Baysal, “Tripolis 2015 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları”, *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 2017, 539- 562.

Duman 2017a

B. Duman, “Tripolis’in Yeri, Önemi ve Kısa Tarihi”, Ed: B. Duman, *Tripolis ad Maeandrum, Tripolis Araştırmaları I*, Ege Yayınları, 1-16.

Duman 2017b

B. Duman, “Tabernae in Tripolis”, *Landscape and History in the Lykos Valley*, (Eds.C.Şimşek- F. D’Andria), 2017, New Castle, 109- 142.

Duman 2018a

- B. Duman, "Tripolis 2016 Yılı Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları", *39.Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 1, 2018, 261- 284.
- Duman 2018b
- B. Duman, "Geç Antik Çağda Lydia Tripolisi" (Lydian Tripolis during Late Antiquity), (Eds. C. Şimşek- T. Kaçar), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi / The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, 2018, 343- 367, İstanbul.
- Duman 2019
- B. Duman, "Tripolis 2017 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 2019, 325- 344.
- Duman 2022
- B. Duman, "Tripolis 2019- 2020 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", (Ed. A. Özme), *2019- 2020 Yılı Kazı Çalışmaları Cilt 1*, 283- 302, Ankara, 2022.
- Duman – Koçyiğit 2019
- B. Duman- O. Koçyiğit, *Geç Antik Dönem Konut Kalıntıları ve Buluntuları, Tripolis Ad Maeandrum II* İstanbul, 2019.
- Engels 2002
- J. Engels, "Der verklagte Flußgott Mäander", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 2nd Qtr., Bd. 51, H. 2, 2002, 192- 205.
- Fant 1989
- J. C. Fant, "Cavum antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia". *BAR International Series* 482. Oxford, 1989.
- French 2012
- French D. 2012, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.1: Republican (BIAA Electronic Monograph, 1), London, 2012.
- French 2014
- D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.5: Asia (BIAA Electronic Monograph, 5), London. 2014.
- Habicht 1975
- C. Habicht, "New Evidence on the Province of Asia". *JRS* 65, 64- 91, 1975.
- Hamilton 1842
- W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia* 1, London, 1842.
- Hirt 2004
- A. M. Hirt, "Chresimus, procurator a marmoribus und der Strassenbau- Überlegungen zu Logistik und Transportwesen kaiserlicher Steinbrüche", (hrsg. R. Frei-Stolba), *Römerstrassen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung Akten des Kolloquiums zu ehren von Prof. H. E. Herzig*, Bern, 2004, 115- 134.
- Huttner 2013
- U. Huttner, *Early Christianity in the Lycus Valley*, Leiden- Boston, 2013.
- Imhoof- Blumer 1897
- F. Imhoof- Blumer, *Lydische Stadtmünzen*, Genf, 1897.
- Kazancı vd. 2011
- N. Kazancı, A. Gürbüz, S. Boyraz, "Büyük Menderes Nehri'nin Jeolojisi ve Evrimi", *Türk Jeoloji Bülteni* 54/1- 2, 2011, 25- 56.

Konakçı 2017

E. Konakçı, "Prehistorik Tripolis: Akkaya (Yenice) ve Hamambükü Höyük", (Ed. B. Duman), *Tripolis Araştırmaları* (1), 2017, 23- 46.

Koralay vd. 2019

T. Koralay, M. O. Baykara, K. Deniz, Y. K. Kadioğlu, B. Duman, C. C. Shen "Multi-Isotope Investigations for Scientific Characterization and Provenance Implication of Banded Travertines from Tripolis Antique City (Denizli-Turkey)", *Environmental Archaeology*, Vol. 24: 3, 2019, 317- 336.

Koralay vd. 2021

T. Koralay, B. Duman, K. Deniz, Y. K. Kadioğlu, "Mineralogical and geochemical characterization and implications for provenance of Roman granite columns in ancient Tripolis (Denizli, Turkey)", *Arabian Journal of Geosciences* 14. 420, 2021, 1- 23.

Ksenophon

Anabasis (Çev. O. Yarlıgış), İstanbul, 2011.

Kurth 2020

Greek and Roman Provincial Coins, Lydia, Vol. 4, The Bronze Coinage of Lydia, Sardes-Tripolis, İstanbul, 2020.

Langner 2001

M. Langner, *Antike Graffitizeichnungen: Motive, Gestaltung und Bedeutung*: 11 (Palilia), 2001.

Lenaghan 2016

J. Lenaghan, "Asia Minor", (Eds. R.R.R. Smith- B. Ward- Perkins), *The Last Statues of Antiquity*, 2016, 98- 108, Oxford.

Livius 1862

The History of Rome, Volume IV, Books Thirty- Seven to The End, with the Epitomes and Fragments of the Lost Books, (Çev. H. G. Bohn), London, 1862.

Magie 1950

D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, New Jersey, 1950.

Nolle 2009

J. Nolle, "Beiträge zur kleinasiatischen Münzkunde und Geschichte 6- 9", *Gephyra* 6, 2009, 7- 99.

Ok – Duman 2023

M. Ok, B. Duman- "Tripolis Territoryumu'nda Bulunan Lydia Seramikleri", *Oannes* 5: 1, 2023, (baskıda).

Papageorgakis 1963

J. Papageorgakis, "Die antiken Marmorbrüche von Thessalien", *Praktika tes Akademias Athenon* 38, 1963, 563- 572.

Pausanias

Description of Greece (Çev. W.H.S. Jones, Litt. D., H.A. Ormerod), London, 1918.

Plinius

Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pliny Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz, I-X. Cambridge, Mass.- London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).

Ponti 1995

G. Ponti, "Marmor troadense- granite quarries in the Troad. A preliminary survey", *Studia Troica* 5, 1995, 291- 320.

Quatremere 1838

M. Quatremere, "Voyages des yeux dans les royaumes des differentes contrees", Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques 13, Paris, 1838, 151- 384.

Rayet 1888

O. Rayet, Etudes D'Archeologie et D'Art, Paris, 1888.

Röder 1965

J. Röder, "Zur Steinbruchgeschichte des Rosen- granits von Assuan", *AA*, 1965, 467- 552.

Röder 1971

J. Röder, "Marmor Phrygium. Die antiken Marmorbrüche von Iscehisar in Westanatolien", *JDAI* 86, 1971, 253- 312.

Severyns 1927

A. Severyns, "Deux «graffiti» de Délos", *BCH* 51, 1927, 234- 243.

Scardozi 2019

G. Scardozi, "The Provenance of Marbles and Alabasters Used in the Monuments of Hierapolis in Phrygia (Turkey): New Information from a Systematic Review and Integration of Archaeological and Archaeometric Data", *Heritage* Vol. 2 (1), 2019, 519- 552.

Strabon

Strabon, *Coğrafya*, Anadolu (Kitap XII, XIII, XIV) (Çev.M. Pektaş), İstanbul, 1991.

Thonemann 2011

P. Thonemann, *The Maeander Valley*, Cambridge, 2011.

Thucydides

History of the Peloponnesian War, (Çev.T. Hobbes), London- Bohn. 1843.

Vitruvius

Mimarlık Üzerine On Kitap (Çev. S. Güven), İstanbul, 1990.

Vitto 2008

F. Vitto, "A Jewish Mausoleum of the Roman Period at Qiryat Shemu'el, Tiberisd", *Atiqot* 58, 2008, 7- 29.

Yavuz – AYTEK 2020

A. Y. Yavuz, A. İ. AYTEK, "Tripolis'te Bulunan Faunal Kalıntıların Zooarkeolojik İncelemesi", *Lycus* 2, 2020, 29- 37.

Zarmakoupi 2016

M. Zarmakoupi, "The Spatial Environment of Inscriptions and Graffiti in Domestic Spaces: The Case of Delos", (eds. R. Benefiel- P. Keegan), *Inscriptions in the Private Sphere in the Greco- Roman World*, Leiden- Boston, 2016, 50-79.

Güncel Arkeolojik Veriler ve Değerlendirmelerle Alinda Nekropol Alanlarında Topoğrafya ve Mezar Tipleri

Topography and Grave Types in Necropolises of the Alinda with the Current Archaeological Data and Evaluations

Murat ÇEKİLMEZ* - Emrah ÖZDEMİR - Merve ARINÇ ÖZYILMAZ*** - Gül Tuğçe TOPRAK******

Öz

Antik Dönemde Karia Bölgesi sınırları içerisinde, günümüzde Aydın ilinin Karpuzlu ilçesinde yer alan Alinda antik kentinin nekropol alanlarında 2020 ve 2021 yıllarında arkeolojik yüzey araştırmaları yürütülmüştür. İki yüksek tepe üzerinde kurulan ve iki akropolisi olan kent eğimli bir alanda daha çok güneye bakacak şekilde konumlanmıştır. Bu nedenle yapılar çoğunlukla tor topoğrafyasında ana kayanın teraslandığı geniş alanlara inşa edilmiştir. Kentin nekropolleri ise tor topoğrafyası olarak adlandırılan gnays ana kayanın yoğun olduğu kent suru dışı alanlarda yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu yüzey araştırmalarında nekropol alanlarında elde edilen topografik verilerle birlikte güncel değerlendirmeler ışığında mezar tipleri ele alınmaktadır. Yapılan çalışmalarda yoğunluğu farklı olmak üzere kentin dört farklı yönünde nekropol alanları olduğu saptanmıştır. Kent surlarının dışında saptanan örnekler kentte extramural geleneğin varlığını göstermiştir. Alinda nekropol alanlarında anıt mezar, oda mezar, khamosorion, lahit, ostohek ve sanduka mezar olmak üzere altı farklı mezar tipinin olduğu belirlenmiştir. Yeni arkeolojik verilerle birlikte saptanan mezar tiplerine yeni tarihlendirme önerileri sunulmuştur. Saptanan mezarlar Klasik Dönem'den başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar Alinda'da yerel kimliği en iyi yansıtan Karia bölgesi örnekleri olarak tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Karia, Arkeoloji, Alinda, Nekropolis.

Abstract

Archaeological surveys were carried out in 2020 and 2021 in the necropolis areas of the ancient city of Alinda, located in the Karpuzlu district of Aydın province, within the borders of the Caria Region in Antiquity. It has slope settlements established on two high hills and two acropolises, so the domestic structures of the city are generally concentrated on the southern slope. For this reason, the structures were mostly built on large areas where the bedrock was terraced in the topography of the tor. The necropolises of the city, on the other hand, are located outside the city walls, where there is dense gneiss bedrock called the tor topography. In this study, the topographic data obtained from the necropolis areas during the surveys of the ancient city of Alinda, together with the current evaluations and the latest findings, the tomb types in the Alinda necropolis are discussed. In the researches, it was determined that there are necropolis areas in four different directions of the city, with different densities. The examples found outside the city walls proved the existence of an extramural tradition in the city. It has been determined that there are six different types of tombs in the Alinda necropolis areas: monumental tomb, chamber tomb, chamosorion, sarcophagus, ostohek and cist graves. New dating proposals were presented for the tomb types identified with the new archaeological data. The tombs found in Alinda, starting from the Classical Period until the end of the Roman Imperial Period, were defined as the Caria region examples that best reflect the local identity.

Keywords: Anatolia, Caria, Archaeology, Alinda, Necropolis.

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın. ☎ 0000-0002-5922-2973 | mcekilmez@gmail.com

** Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Gaziantep. ☎ 0000-0002-1083-9665 | eozdemir@gantep.edu.tr

*** Uzman Arkeolog, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı Öğrencisi, Aydın. ☎ 0000-0001-6672-0631 | mervearinc@gmail.com

**** Uzman Arkeolog, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı Öğrencisi, Aydın. ☎ 0000-0002-0831-2493 | tugcetoprak319@gmail.com

Giriş

Bu çalışmada, Alinda antik kenti ve çevresi ile Gerga/Kome Kutsal Alanı arkeolojik yüzey araştırmaları kapsamında 2020 ve 2021 yıllarında Alinda nekropol alanlarında saptanan mezarlar, topoğrafya ve mezar tipleri değerlendirilmektedir. Antik dönemde Karia Bölgesi, günümüzde ise Aydın ilinin Karpuzlu ilçesinde yer alan Alinda antik kenti, bugünkü veriler ışığında mezar tipolojisi ve ölü gömme geleneklerini Klasik Dönem'den başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar en iyi yansıtan Karia bölgesi kentleri arasındadır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda kentin dört farklı yönünde nekropol alanlarının olduğu saptanmıştır. Mezarlar tor topoğrafyası olarak adlandırılan gnays ana kayanın yoğun olduğu kent suru dışındaki (extramural) alanlarda yer almaktadır. Alinda nekropol alanlarında anıt mezar, oda mezar, khamosorion, lahit, osthok ve sanduka mezar olmak üzere farklı mezar tiplerinin olduğu belirlenmiştir.

Kentin Siyasi Tarihi

Alinda kenti ve çevresinde son bulgulara göre yerleşim, MÖ 5000/4000 yıllarına kadar uzanmaktadır¹. MÖ 2. binyılda “*Madduwatta'nın Suçlaması*” ve “*Tawagalawa Mektupları*” gibi MÖ 14. yüzyıla ait önemli Hitit metinlerinde, *Iyalanda/Iyalanti*² ismiyle bilinen kentin MÖ 5. yüzyılda Delos Deniz Birliği'ne dâhil olan kentler arasındadır³ buna karşın kentin Arkaik Dönemi'ne ait detaylı bilgi bulunmamaktadır. MÖ 478/477 yıllarında kurulan birliğe 1000 drahmi⁴ gibi yüksek bir vergi ödeyen kentin, Arkaik Dönem içerisinde de zengin bir kent olduğu akla gelmektedir. MÖ 4. yüzyılda özellikle Hekatomnoslar Hanedanlığı yönetiminde iki ayrı Akropolis'e sahip olan kent, güçlü sur sistemiyle çevrilmiştir⁵. Aşağı Akropolis ve yayılım alanı (asty), tiyatro, agora ve tapınak gibi önemli yapıları çevreleyen güçlü bir sur sistemiyle birlikte değerlendirildiğinde yapıların MÖ 4. yüzyıldan başlayarak inşa edildiği ve imar faaliyetlerinin MÖ 2. yüzyılda özellikle Attaloslar Hanedanlığı Dönemi'nde yoğunlaştığı görülmektedir⁶. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise Hellenistik Dönem yapılarına eklemeler yapılarak yeni yapılar inşa edildiği anlaşılmıştır. Bir diğer korunaklı sur sistemiyle çevrili olan yukarı akropolde yer alan metal atölyesi, sarnıçlar, kent merkezinde yer

¹ Erdan – Çekilmez 2022, 14-32.

² Garstang 1943, 41; Garstang – Gurney 1959, 78; Marchese 1986, 89; Gurney 1992, 219; Hawkins 1998, 29; Bryce 2009, 344; Gür 2020, 33-44.

³ Konecny – Ruggendorfer 2014, 711.

⁴ Konecny – Ruggendorfer 2014, 711.

⁵ Karlsson 1994, 141-153; Özkaya – San 1999, 237-254; Ruggendorfer 2008, 37-44; Bockisch vd. 2013, 131.

⁶ Bockisch vd. 2013, 156-159; Çekilmez vd. 2020, 100; Kapuci – Doymaz 2020, 156.

alan bazilikal formlu kilise ile diğer yapılar kentte Bizans Dönemi'nde de yerleşimin devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir⁷.

Literatür Özeti

Kentle ilgili en erken aktarımlar, antik yazar Quintus Curtius Rufus'un anlatımlarını 16. yüzyılda çeviren N. Segvier ile başlamaktadır⁸. 17. yüzyılda N. Perrot⁹, ve U. Chevreau¹⁰, 18. yüzyılda L. Moréri¹¹, A. A. Bruzen La Martiniere¹² ve A. Calmet¹³ gibi araştırmacılar genellikle kentin Kraliçe Ada ve III. Aleksandros'la ilgili anlatımlarını aktararak, kentin kısaca konumundan bahsetmiştir. Kent hakkında daha detaylı bilgiler 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanır, bu yıllarda R. Pococke¹⁴, J. B. Delisle de Sales¹⁵ ve M. Mentelle¹⁶, Alinda'nın konumu ve yapılarıyla ilgili bilgiler aktarmıştır. 19. yüzyıl itibariyle kentin konum ve yapılarının yanı sıra buluntular hakkında da çalışmalar yapılmıştır. Alinda sikkeleri bu araştırmalarda birincil öncelik taşımaktadır. Söz konusu çalışmalar, P. Chaussard¹⁷, R. Chandler¹⁸, T. M. Dumerson¹⁹, M. Hennin²⁰, L. Müller²¹, T.E. Mionnet²², L. J. F. Janssen²³, J. G. Droysen²⁴, V. Parisot²⁵, C. Fellows²⁶ ve J.B. de Witte²⁷ tarafından yayınlanmıştır. 19 yüzyıl içerisinde şimdiye kadar yapılan en kapsamlı anlatım P. Trémaux'un çalışmasıdır²⁸. Bu çalışmada kent, coğrafi, yapılar ve nekropol alanları olmak üzere oldukça detaylı bir bölümle tanıtılmaktadır. Alinda kenti hakkında 19. yüzyılda hem buluntuları hem de yapıları hakkında bilimsel çalışmalar A. Boutkowski, L. Augé, M. P. Le Bas, S. Reinach, W.R. Paton, J.L. Myres, R. d'Aiglun, P. J. Baudet, E. Fabricius, G. Deschamps ve G. Cousin tarafından

⁷ Çekilmez vd. 2020, 105- 106.

⁸ Segvier 1598, 26.

⁹ Perrot 1664, 332.37.

¹⁰ Chevreau 1686, 5.

¹¹ Moréri 1718, 71.

¹² Bruzen La Martiniere 1732, 26; Bruzen La Martiniere 1736, 150.

¹³ Calmet 1736, 411.

¹⁴ Pococke 1745, 66.

¹⁵ Delisle de Sales 1782, 121.

¹⁶ Mentelle 1787, 108, 411-412.

¹⁷ Chaussard 1802, 315.

¹⁸ Chandler 1817, 233-235.

¹⁹ Dumerson 1829, 90.

²⁰ Hennin 1830, 210.

²¹ Müller 1851, 211.

²² Mionnet 1833, 443-446; Mionnet 1837, 20, 132.

²³ Janssen 1866, 24.

²⁴ Droysen 1884, 27.

²⁵ Parisot 1835, 740.

²⁶ Fellows 1841, 60-64.

²⁷ De Witte 1841, 4.

²⁸ Trémaux 1865-1868, "Alinda".

yayınlanmıştır²⁹. 20. yüzyılda A. Laumonier³⁰ ile başlayan araştırmalar, kentin daha iyi anlaşılmasını sağlayan çok yönlü çalışmalarla takip edilmektedir. G. Mendel, B. Houssoulie, G. Glotz, R. Cohen, J. Beaujeu, L. Robert, F. W. Walbank, G. Bean, M. Anadolu, Y. Garlan, S. Doruk, A. McNicoll ve R. Lebrun söz konusu bilimsel çalışmaları yaparak Alinda kentini çeşitli yönleriyle bilim dünyasına tanıtmışlardır³¹. Kente dair yapılan çalışmalar 2000 yılında I. Pimouguet Pédarros tarafından eski çalışmaların derlenmesi ve yapıların o dönemdeki durumlarını aktaran yayınıyla devam eder. Günümüze kadar yapılan çalışmalar ise M.C. Hellman, C. Berns, F. Callatay, L. Capdetrey, J. Nelis Clement, A. Giovannini, F. Lefevre, L. Bricault ve R. Ashton, A. Baran, L. Cavalier, O. Henry, L. Karlsson, J. Bild, C. Nissen, A. N. Konecny, G. Bockisch, L. Zabrana ve W. Blumel tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar kentteki yapılar, çevre merkezlerle bağlantılı yollar, buluntular ve nekropol alanları hakkında yayınlanan çalışmalardır³². V. Özkaya, P. Ruggendorfer ve M. Çekilmez ise son yirmi yılda kentte yüzey araştırmaları yaparak kent hakkında yeni bilimsel bulguları literatüre kazandırmıştır³³.

Nekropol Alanları ve Topoğrafya

Çalışmada ele alınan mezarlar, kentin en iyi korunmuş kalıntıları arasında olup kentin dört yönünü çevrelemektedir (Fig. 1). Özellikle Güney Nekropol, grup mezarların yoğunlaştığı alanların başında gelirken doğu ve batı nekropollerde nispeten daha az sayıda mezarın varlığı dikkat çekicidir. Ele alınan alanlarda yapılan tespit ve belgeleme çalışmaları sonucunda hemen hemen tüm mezarların farklı dönemlerde tahrip edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda mezarların herhangi bir kontekst buluntu içermemesi kesin bir kronolojik tespit yapılmasını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan mezarların tamamı gnays ana kayanın elverişli olduğu alanlara işlenmiştir. Bu nedenle mezarlarda herhangi bir yön birliği bulunmamaktadır.

²⁹ Boutkowski 1877, 868; Augé 1878, 45; Le Bas 1844, 532-533; Reinach 1888, 1089; Paton – Myres 1896, 238; D'Aiglun 1881, 59-60; Baudet 1879, 225; Fabricius 1889, 188-189; Deschamps – Cousin 1894, 38.

³⁰ Laumonier 1934, 291; Laumonier 1936, 299; Laumonier 1958, 431.

³¹ Mendel 1914, 248; Houssoulie 1902, 227; Glotz – Cohen 1939, 29,65; Beaujeu 1955, 240; Robert 1953, 413; Robert 1983, 431; Walbank 1942, 8-13; Bean 1971, 190; Anadolu 1967, 87; Garlan 1974, 336; Doruk 1987, 1117-1137; McNicoll 1997, 26; Lebrun 1995, 145-146.

³² Pimouguet Pédarros 2000, 253; Hellman 2002, 314; Berns 2003, 174; Callatay 2006, 127; Capdetrey vd. 2006, 114; Giovannini 2007, 135; Lefevre 2007, 421,431; Bricault – Ashton 2008, 128; Baran 2010, 123; Cavalier 2012, 242; Henry 2012, 250; Henry vd. 2012, 227 - 260; Nissen 2013, 85, 96; Konecny – Ruggendorfer 2014, 709-746; Bockisch vd. 2013, 129-162; Blumel 2018, 211.

³³ Özkaya vd. 1999, 299-309; Özkaya – San 2003, 103-125, 235-242; Ruggendorfer 2009, 37-42; Ruggendorfer 2013, 227-230; Öhlinger – Ruggendorfer 2010, 181-206; Çekilmez – Kapuci 2020, 1 vd.

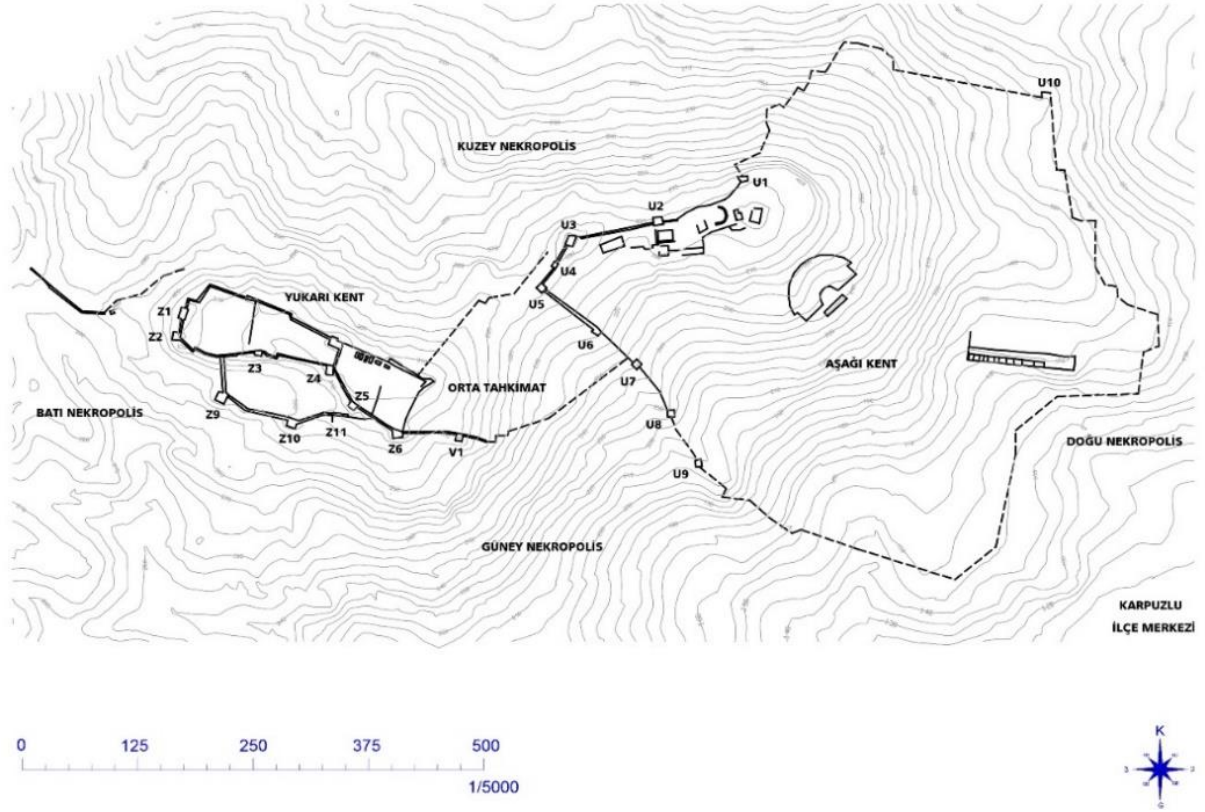

Fig.1. Topoğrafik Alında Kenti Planı (A. Örgen)

Prehistorik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Alabanda³⁴, Aphrodisias³⁵, Bargylia³⁶, Börükçü³⁷, Datça/Burgaz³⁸, Euromos³⁹, Halikarnassos⁴⁰, Hydai⁴¹, Iasos⁴², Idyma⁴³, Kaunos⁴⁴, Knidos⁴⁵, Labraunda⁴⁶, Lagina⁴⁷, Latmos Herakleia'sı⁴⁸, Mylasa⁴⁹, Myndos⁵⁰, Nysa⁵¹, Pedasa⁵² ve

³⁴ Bayburtoğlu 1982, 124; Bean 1987, 226; Küçükveren 2005, 126-128; Henry 2005, 48; Özdemir 2014, 52-71; Gür 2014, 30-56; Aydoğmuş 2018, 114.

³⁵ Bean 1987, 275; Atıcı 1994, 102-104; Smith – Ratté 1995, 33-58; Koch 2001, 235, 250; Erim 2002, 68; Texier 2002, 277.

³⁶ Bean 1987, 98; Rocca 1992, 62; Waywell 1996, 75-83; Kızıl 1999, 98-99; Berns 2003, 185.

³⁷ Sağır vd. 2003, 28-29; Güleç vd. 2004, 168-169; Tırpan – Söğüt 2004, 377-379; Tırpan – Söğüt 2005, 258-259; Tırpan – Söğüt 2006, 598-603; Tırpan – Söğüt 2009, 401; Büyüközer 2014, 111-128.

³⁸ Sevim 1995, 2; Güleç 1996, 3; Sevim 1996, 4; Şahinoğlu 1998, 84; Oskay 2021, 59-60.

³⁹ Mellink 1972, 165-188; Bayburtoğlu 1982, 134; Kızıl 1999, 97; Kızıl – Doğan 2018, 137-155.

⁴⁰ Stevenson 1909, 5-35; Jeppesen – Zahle 1970, 67-79; Pedersen 1994, 215-235; Waywell 2000, 98-120; Carstens 2004, 49-67; Isager 2016, 120-133.

⁴¹ Diler 2001, 226-229; Polat 2009, 133-150; Özer 2019, 147.

⁴² Berti vd. 1993, 120-123; Texier 2002, 241; Baldoni vd. 2004, 72, 125, 130; Henry 2005, 172; Kaya vd 2012, 1-13; Gerber 2014, 105-124.

⁴³ Baldoni vd. 2004, 72 - 74; Gürbüzler 2006, 32 vd.; Ünver – Yaman 2013, 138-145; Gürbüzler 2016, 105-125; Çörtük 2020, 351-381.

⁴⁴ Ögün 1983, 240; Işık 1998, 201; Ögün vd. 2001, 163-175; Özen 2001, 8; Lenger 2013, 61-69.

⁴⁵ Love 1970, 153; Dinsmoor 1989, 257; Özgan 1996, 277; Özgan vd. 2000, 100-107; Özgan 2002, 104; Sönmez 2007, 159-160.

⁴⁶ Westholm 1963, 101-105; Bean 1987, 70-72; Küçükveren 2005, 160; Henry 2005, 224-233; Henry 2010, 71-128.

⁴⁷ Boysal 1979, 389-390; Tırpan 1996, 309-320; Tırpan 1997, 79-80, 92; Tırpan – Söğüt 2003, 92-94; Tırpan – Söğüt 2005, 17; Tırpan 2015, 433-434.

⁴⁸ Peschlow 1990, 157; Peschlow 1991, 384; Bindokat 2005, 34, 123-126; Küçükveren 2005, 180; Deniz vd. 2011, 250-257.

Stratonikeia⁵³ gibi Karia kentlerinde benzer tipte mezarlar görülmektedir. Söz konusu kentlerdeki nekropollerin genel özelliklerine bakıldığında anıt mezarlar, oda mezarlar, khamosorionlar, lahit mezar ve osthotekler en yoğun mezar tiplerini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında nekropollerin genel özellikleri, mezar tiplerinin topoğrafik dağılımı, yerel özellikleri ve kentle olan ilişkisi tartışılacaktır.

Mezar Tipleri

Mezar tipolojisi şimdiye kadar yapılan çalışmalara göre altı ana başlık altında toplanmıştır (Fig. 2).

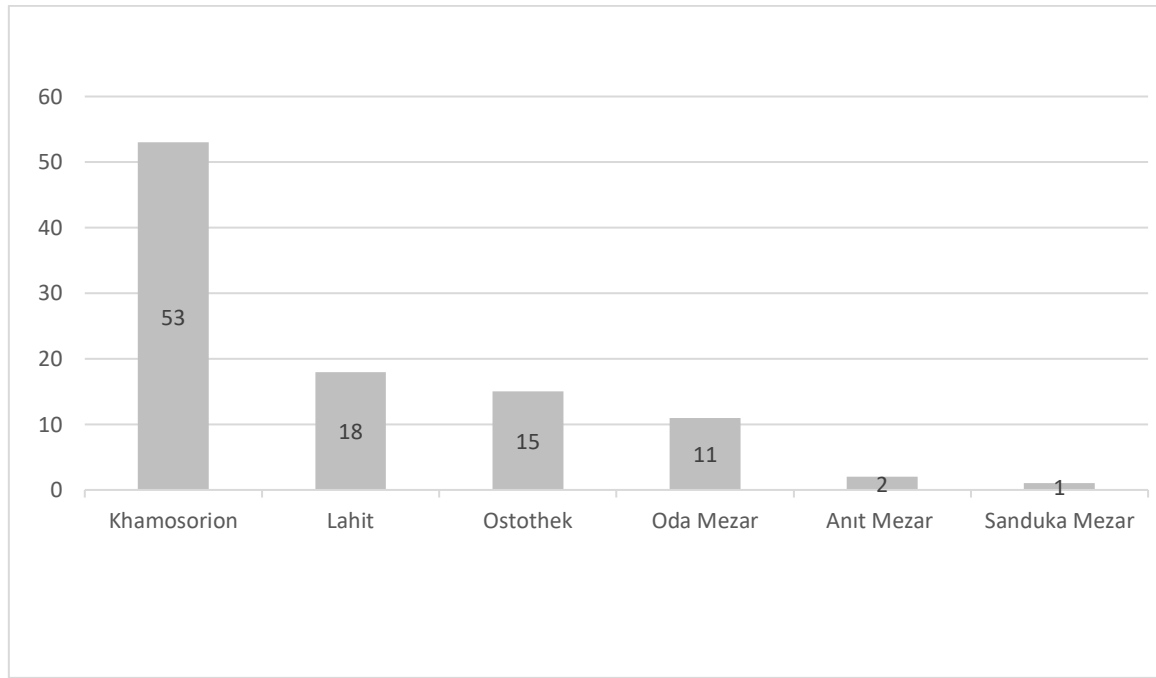

Fig. 2. Alinda Nekropolü Mezar Tipleri.

1. Anıt Mezarlar

Çalışmanın bu bölümünde kentte yapılan araştırmalarda iyi korunan iki adet anıt mezar değerlendirilmiştir. Anıt mezarların genel olarak kuzey ve doğu⁵⁴ nekropol alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Kuzey Nekropol alanında yer alan anıt mezarlar daha iyi korunmuşken; Doğu Nekropol alanında yer alanlar ise Karpuzlu ilçe merkezi sınırlarında kaldığından

⁴⁹ Akarca 1952, 367-375; Bayburtoğlu 1982, 131; Bean 1987, 40; Rumsheid 1995, 88-90; Kızıl 1999, 22; Kızıl 2018, 183-197.

⁵⁰ Şahin 2005, 176; Ashton 2006, 8-9; Aytek vd. 2021, 54-65.

⁵¹ Bayburtoğlu 1982, 115; İdil 1993, 119; İdil 1999, 75.

⁵² Diler 2002, 15; Diler 2004, 139; Diler 2005, 138; Diler 2006, 112-113; Diler 2006, 109-131; Diler vd. 2008, 125; Carstens 2008, 86; Özer vd. 2008, 275-278; Gümüş 2013, 33-44.

⁵³ Boysal 1985, 522; Boysal 1987, 51-69; Boysal 1998, 155; Boysal – Kadioğlu 1998, 216-222; Küçükçoban 2001, 251-256; Civelek 2006, 47-64.

⁵⁴ Paton – Myres 1896, 259-260, Fig. 39; Berns 2003, 172-174, Abb. 20; Henry 2005, 38-40, Lebas 1888, T01, pl. 31-34; Henry 2009, 190-191, Fig. 61-62; Ruggendorfer 2013, 228-229.

yıkılmış ya da üzerlerine inşa edilen modern evlerin bir parçası olarak kullanılmıştır⁵⁵.

Kuzey Nekropol'de yer alan basamaklı podyum ve piramidal çatıya⁵⁶ sahip ALN.20.KN.M1 numaralı anıt mezar diğerlerine göre daha iyi korunmuştur⁵⁷ (Fig. 3). Mezar kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu eğimli bir araziye konumlandırılmıştır. Üç tarafı görülebilen podyumun güney tarafında eğim yüksek olduğu için ana kayaya yaslandırılmıştır. Podyumun kuzeyi üç sıra blok ile yükseltildikten sonra üç sıra basamaktan oluşmaktadır. Mezar odası bir iç duvar ile ikiye bölünmüştür. İçerisinde 4 adet sanduka bulunmaktadır. Sandukaların üçü doğu/batı, diğeri ise kuzey-güney doğrultulu konumlandırılmıştır. Doğu-batı doğrultulu orta sanduka iç duvarın altında kalmıştır. Geniş kapama blokları ile kapatılan mezar odasının üst kısmında yer alan basamak kalıntılarında çatının piramidal bir forma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Podyumlu ve piramidal çatılı mezar anlayışı Anadolu'daki Pers Dönemi mezar mimarisinden etkilendiğini göstermektedir. Anadolu'da podyumlu mezar geleneğinin en erken örneği MÖ 6. yüzyıla tarihlenen ve Abradatas'a⁵⁸ ait olduğu düşünülen Sardeis piramidal mezarıdır⁵⁹. Diğer benzer örnekler; Foça Taş Kule Anıt Mezarı⁶⁰, Knidos Aslanlı Mezar⁶¹, Bargylia Skylla Anıtı⁶², Uzunyuva Mezar Anıtı⁶³, Halikarnassos Mausoleumu⁶⁴, Belevi Mezar Anıtı⁶⁵ ve Gümüşkesen Mezar Anıtı'dır⁶⁶. Anadolu dışındaki örnek ise MÖ 529'a tarihlenen Pasargade'deki Kyros'un mezarıdır⁶⁷. Mezar odasına girişin bulunmaması ve orta sandukanın mezar odası ortasındaki duvarın altında kalması anıt mezarın tek kullanımlık olduğunu göstermektedir. Girişe sahip olmayan mezar odası uygulamaları akla ahşap Frig tümülüslerini⁶⁸

⁵⁵ Ruggendorfer 2013, 228-229, Res. 6-7; Ruggendorfer 2020, 476-477, Fig. 17-18.

⁵⁶ Özkaya – San 2003, 114-115, fig. 9-10; Henry 2009, 121-123, Fig. 40.

⁵⁷ Ölçüleri; doğu - batı 8.16 metre, kuzey - güney 6.50 metre, görülebilen yüksekliği ise 2.57 metredir. Podyum üzerine inşa edilen mezar odası ölçüleri; kuzey - güney 4.95 x doğu - batı 5.07 metre, korunan yüksekliği 2.58 metredir. Mezarın toplam yüksekliği ise 5.15 metredir. Ayrıca bkz. Özkaya vd. 1999, 305-306, Resim 13; Özkaya – San 2000, 266-267, Resim 1-4, MM1, Çiz. 1-3; Özkaya – San 2003, MM1, 114, Fig. 9-10; Henry 2005, 29-30, pl. 17-19; Çekilmez vd. 2020, 174-176, Kat. Nr. 1, Fig. 2-15.

⁵⁸ Xen. Cyropaedia, 7.3.15-17.

⁵⁹ Butler 1922, 167-170, Ill. 185-188.

⁶⁰ Perrot – Chipiez 1892, 65-67, Fig. 39-41; Cahill 1988, 481-501; Akurgal 1998, 291-292; Bean 1997, 104-105; Özyiğit 2003, 333-336; Ateşlier 2004, 111-121.

⁶¹ Dinsmoor 1989, 257. Dinsmoor, MÖ 4. yüzyılda tipik İon Tapınağı'nın üzerine Mısır Piramidi eklendiğini ve uygulamanın ilk örneğinin bu örnek olduğunu belirtir. Berns 2003, 229-230, Kat. 22AI, Abb. 36; Henry 2009, 188-199; Henry 2020, 308-309, Fig. 11-12.

⁶² Waywell 1996, 75-83, Fig. 10-11; Berns 2003, 185, Kat. 8A, Abb. 26.

⁶³ Kızıl 2020, 147-152, Fig. 15-21; Henry 2020, 304.

⁶⁴ Strab. XIV, II, 16; Stevenson 1909, 5-35; Jeppesen – Zahle 1970, 67-79; Fig. 1-5; Waywell 2000, 98-120.

⁶⁵ Lehmann 1957, 123-127, Pl. 37-38; Buluç 1970, 137-144, Res. 1-4; Bean 1997, 162-163; Henry 2009, 150-151; Ruggendorfer 2016, 5-7; Bora 2019, 19-35; Henry 2020, 305-308, Fig. 7-10.

⁶⁶ Rumscheid 1996, 88, Abb. 10; Akurgal 1998, 405; Anabolu 2001, 39; Henry 2020, 312-317, Fig. 17-20.

⁶⁷ Stronach 1978, 24-43, Fig. 9-21.

⁶⁸ Erdoğan 2007, 46.

getirmektedir. Anıt mezar mimari tarzıyla Alinda ölü gömme geleneklerinin erken Anadolu ölü gömme geleneklerinden etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir. Anıt mezarın mimari işçiliği, Hierapolis örneklerini hatırlattığı için O. Henry tarafından MÖ 3. yüzyıl ve 2. yüzyıl aralığına tarihlenmiştir⁶⁹. Genel tipolojik özellikleri mezarın Hellenistik Dönem'e ait olduğunu göstermektedir.

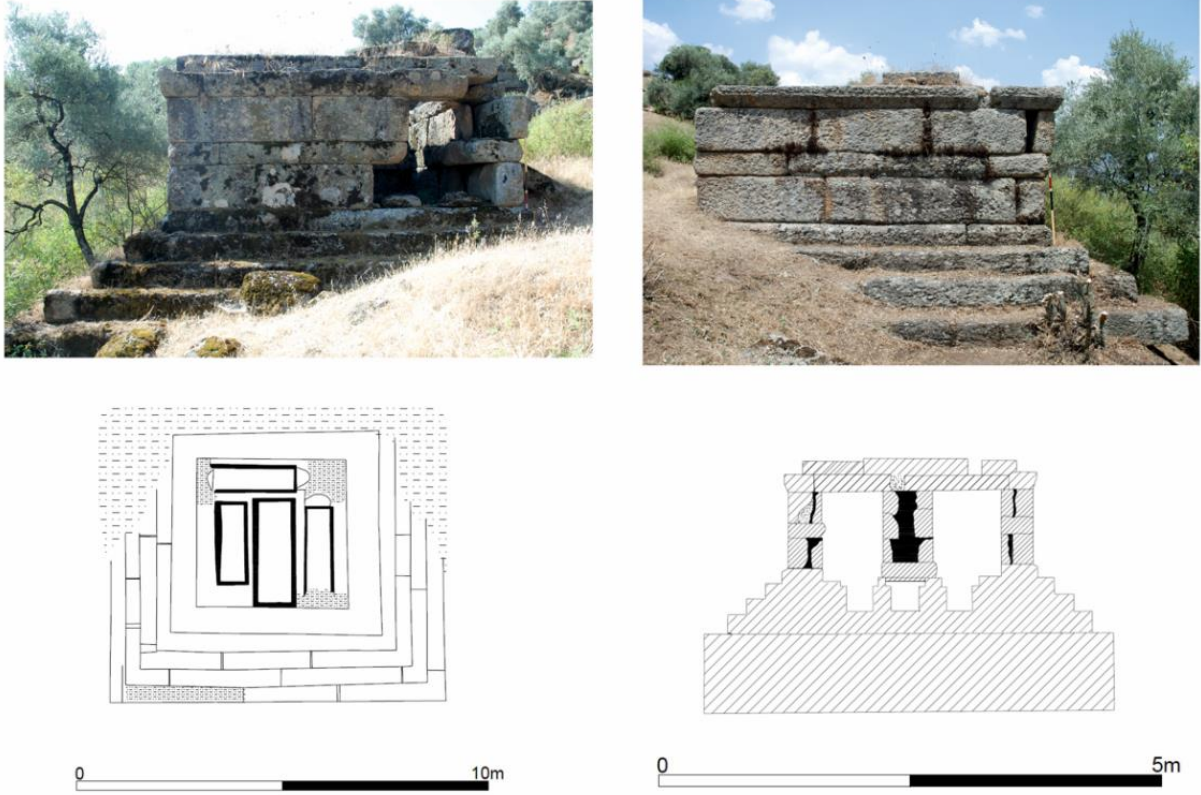

Fig. 3. ALN.20.KN.M1 Numaralı Anıt Mezar, Fotoğraf ve Çizimi

Çalışmada ele alınan diğer örnek büyük bir ana kaya kütesinin kuzey yamacına yaslandırılmış ALN.20.KN.M49 numaralı anıt mezardır⁷⁰. Mezarın duvarları pseudo isodomik örgü tekniği ile inşa edilmiştir. Alt katta mezar içerisinde ana yaka zemine doğu/batı doğrultulu açılmış iki adet sanduka, üst katta kesme taş plakalarla yapılmış kuzey-güney doğrultulu iki adet sanduka vardır (Fig. 4). Olasılıkla yapımı iki evreli olmalıdır. Alt katta kayanın yetmediği alanlarda mimari bloklar kullanılmış ve üzeri büyük boyutlu bloklar ile kapatılmıştır.

⁶⁹ Henry 2005, 29-30, pl. 17-19; Henry 2009, 121-127, Fig. 140-142.

⁷⁰ Alt kat mezar odası kuzey - güney 2.10 metre, doğu batı 1.63 metre ve yükseklik 1.70 metredir. Üst kat mezar odası kuzey - güney 2.50 metre, doğu batı 2.10 metre ve yükseklik 1.40 metredir. Özkaya vd. 1999, 306, Resim, 14; Özkaya - San 2000, 267-269, Resim 5, MM2, Çiz. 5-6; Özkaya - San 2003, MM2, 114-117, Fig. 11-12; Henry 2005, 30-31, Pl.20-21; Henry 2009, 111-118, Fig. 36-37; Çekilmez vd. 2020, 176 - 178, 16 - 26.

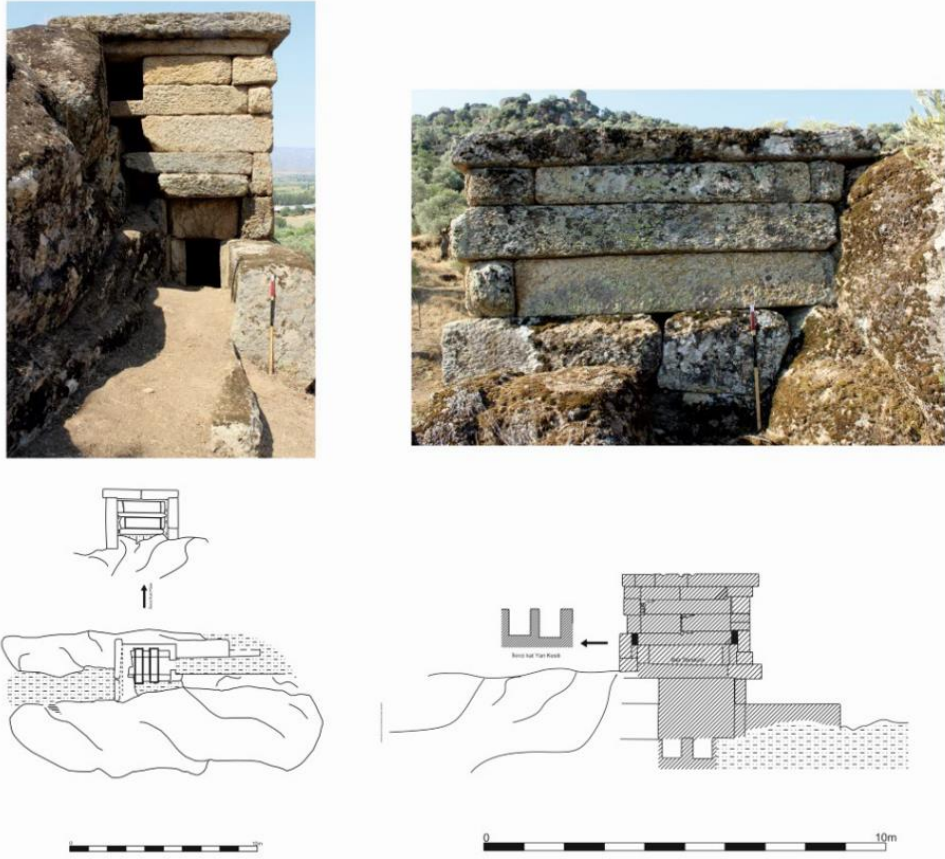

Fig. 4. ALN.20.KN.M49 Numaralı Anıt Mezar, Fotoğraf ve Çizimi

Üst kat daha sonradan eklenmiş olmalıdır. Bu olasılığı destekleyecek veriler ise alt katın tüm anakaya duvarlarının işlenerek düzlenmesi ve tavanda yer alan blokların taş kiriş uygulamasını andırması ayrıca üst katta batı duvarı olan ana kayanın tıraşlanmayıp doğal halde bırakılmasıdır. Bunun dışında alt kat gömü alanları doğu/batı doğrultuluyken üst kat gömü alanları kuzey-güney doğrultulu uzanması, ikinci kat batı duvarını oluşturan ana kayanın işlenmemiş olması ve ikinci kat duvarlarında yer alan boşlukların moloz taş ve kireç harcı ile kapatılması mezarın iki evrede yapıldığını desteklemektedir. Bu verilerden dolayı erken dönemde oluşturulan alt kat, ata mezarı olmalıdır. Sonradan mezar sahibinin çocukları veya akrabaları aynı mezara gömülmek için ikinci katı yaptırmış olmalıdır. Anıtı tarihleyecek kesin bir buluntu olmaması tarihlemeyi de güçleştirmektedir. O. Henry, mezarı MÖ 1. yüzyıla tarihlemektedir⁷¹. Fakat yukarıda da bahsedildiği gibi alt ve üst kat arasındaki farklılıklar ve mimari detayları nedeniyle anıt mezarın alt katını Klasik Dönem sonlarına, üst katını ise Hellenistik Dönem'e tarihlemek mümkündür.

⁷¹ Henry 2009, 117.

2. Oda Mezarlar

Çalışmada ele alınan oda mezarlar, Kuzey ve Batı Nekropol alanında tespit edilmiştir. 2020 yılı yüzey araştırmalarında tespit edilen on üç oda mezar işçilik açısından üç farklı gruba ayrılmaktadır. Birinci grubun ilk örneğini ALN.20.KN.M24⁷² numaralı oda mezar oluşturur⁷³ (Fig. 5).

Fig. 5. ALN.20.KN.M24 Numaralı Oda Mezar, Fotoğraf ve Detayı

Mezar, yüksek bir kaya kütesinin içerisine oyulmuştur. Ana kayanın yetmediği yerlerde kesme taş bloklarla duvarlar inşa edilmiştir. Oda mezar kısa bir *dromos* ve mezar odası olarak iki bölümden oluşmaktadır (Fig. 6). Mezarın sandukaları ve zemini tahrip edilmiş ve içerisinde bir miktar toprak dolgu bulunmaktadır. Mezar odası duvarlarındaki ana kaya ve kesme taş bloklar oldukça özenli işçilik gösterirken planda tam olarak bir dörtgenlik görülmez. Kuzey ve batı duvarlarda iki katlı toplam dört adet sanduka izleri vardır. Üst örtü özenle işlenmiş geniş ve uzun monolit üç adet kapama bloğuyla örtülüdür. Mezarın üzerinde inşa faaliyeti veya toprak dolgusu yoktur. Bölge içerisinde en yakın örnekler Alabanda⁷⁴ ve Iasos⁷⁵ buluntusu oda mezarlardır.

⁷² Mezar odası 3.52 metre uzunluğa, 2.46 metre genişliğe ve 2.14 metre yüksekliğe sahiptir. Bkz. Çekilmez vd. 2020, 178-179, Kat. Nr. 3, Fig. 27-34.

⁷³ Özkaya – San 2000, 268-269, Çiz. 7, Res. 6; Özkaya – San 2003, MM3, 117, fig. 13-14; Ruggendorfer 2012, 73, Abb. 9; Ruggendorfer 2020, 478, Fig. 19.

⁷⁴ Özdemir 2019, 245-260; Ayrıca Hasanlar köyü nekropolünde yer alan kaya içerisine oyulmuş, üzeri düzgün kesilmiş büyük ve geniş monolit bloklarla kapatılmış oda mezar.

⁷⁵ Henry 2005, 171-172, pl. 177-178.

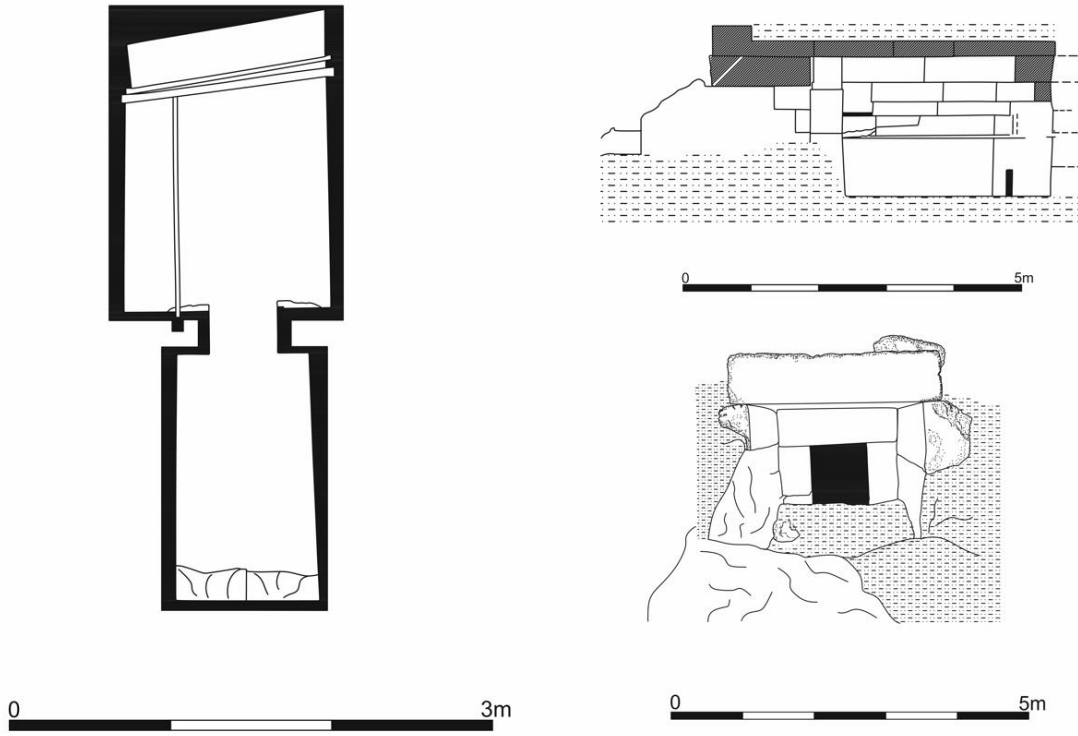

Fig. 6. ALN.20.KN.M24 Numaralı Oda Mezar Çizimi

İkinci gruptaki örnekler ALN.20.KN.M25–M35 numaralı on bir adet oda mezardır. İkinci grubu oluşturan oda mezarların tümü Kuzey Nekropol'de yer almaktadır. M26–M31 arası numaraya sahip altı örnek küçük bir alanda bir arada yer alması nedeniyle aile mezarlığı olmalıdır.

Söz konusu oda mezarlar genel olarak üzerinde bulunduğu kayanın bir kenarına oyulmuş, kayanın yetmediği alanlara dörtgen düzensiz taşlarla mezar tamamlanmıştır. Dörtgen düzensiz taş sıralarının aralarına moloz taşlar sıkıştırılmıştır. Genel olarak hepsinin içerisinde toprak dolgu mevcuttur. En küçüğü bir sandukayı andırırken en büyüğü ortalama 4x2 metre ölçülere sahiptir. Küçük boyutlu örneklerde gömü yerlerine ait izler görülmemektedir. Bu nedenle ölülerin zemin üzerine yatırıldıkları düşünülmektedir. M24, M31 (Fig. 7) ve M32 örneklerinde ana kaya duvar üzerinde gömü yerlerine ait izler görülebilmektedir. M32 numaralı oda mezarda *klineye* ait kalıntıda ölünün başının koyulduğu yastık olarak kullanılmış plaka korunmuştur (Fig. 9). Bu tipteki kline örnekleri, MÖ 5. yüzyıl civarında, Lydia Bölgesi'ndeki Lale Tepe⁷⁶, Mitralyöztepe⁷⁷ ve Mangaltepe Tümülüsleri'nde⁷⁸, Pisidia Bölgesi'nde Karamanlı Üç Tümülüsler'deki ortada yer alan Tümülüs'te⁷⁹ görülmektedir.

⁷⁶ Baughan 2008, 49-78, Fig. 1-9.

⁷⁷ McLauchlin 1985, 264-265; Dinç 1993, 203, fig. 222.

⁷⁸ McLauchlin 1985, 261-262; Dinç 1993, 198-199, fig. 204-206, 212.

⁷⁹ Ekinci 2006, 144-145, fig. 5; Çankaya 2013, 248, Resim 8.

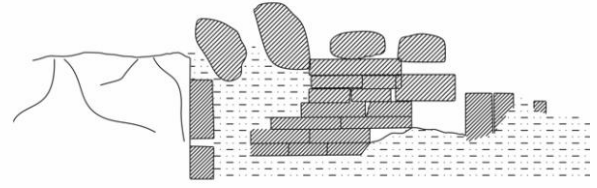
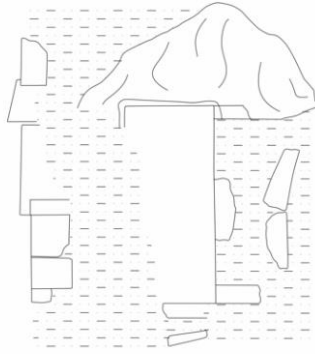

Fig. 7. ALN.20.KN.M31 Numaralı Oda Mezar, Fotoğraf ve Çizimi

Fig. 8. ALN.20.KN.M31 Numaralı Oda Mezar Yüzeyinde Bulunan Sikke

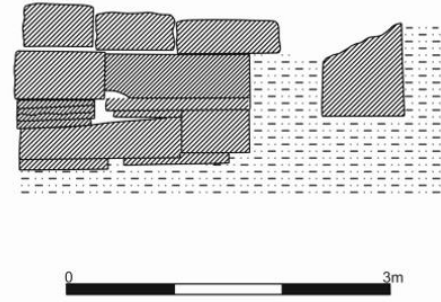
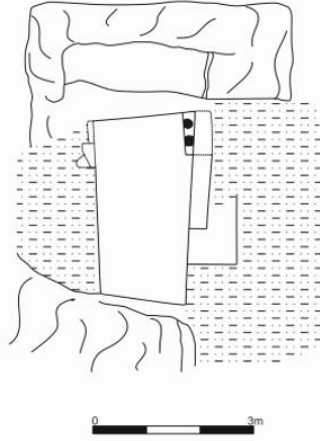

Fig. 9. ALN.20.KN.M32 Numaralı Oda Mezar, Fotoğraf ve Çizimi

Tüm oda mezarların üzerinde kapama blokları bulunmaktadır. Kapama bloklarının boyutları üzerine yerleştirildikleri mezarların boyutlarına göre değişmektedir. Hemen hemen tüm kapama bloklarının mezar odasının tavanını oluşturan alt kısımları düzgün tıraşlanmış olmasına rağmen yan ve üst kısımları ise kabaca bırakılmıştır. Kapama bloklarının yan kısımları düzgün tıraşlanmadığı için aradaki boşluklar moloz taş ve toprak ile kapatılmıştır. Aynı oda mezarın üzerini örten kapama bloklarının arasında kalınlık farkları görülmektedir. Tüm oda mezarların kapama blokları bir uzun kenardan diğer uzun kenara uzanmaktadır. Fakat en küçük örnek olan M33'ün⁸⁰ kapama bloğu diğerlerinden farklı olarak kısa kenardan diğer bir kısa kenara uzanmaktadır. Ayrıca tüm oda mezarların üst örtüsünde birden fazla kapama bloğu varken M33'ün boyutunun küçük olması nedeniyle tek bir kapama bloğu kullanılmıştır. M24 dâhil olmak üzere hiçbir oda mezarın üzerinde toprak dolgu saptanamamıştır.

Karia Bölgesi'nde MÖ 5. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen birçok oda mezarda özenle tıraşlanmış dörtgen formlu kapama blokları bulunmaktadır. Bu mezarların hemen hemen tamamında çok iyi duvar işçiliği görülmektedir.

⁸⁰ M33 numaralı mezar diğer örneklerle aynı mantıkla yapılmış olsa da aslında daha çok bir kaya lahdi formuna sahiptir.

Özellikle Kuzey Karia kentlerindeki gnaystan yapılmış örneklerde duvar ve kapama blokları çok kaliteli işçiliğe sahiptir. Konumuzu oluşturan Alinda antik kenti Kuzey Nekropolü'nde tespit edilmiş ikinci grup oda mezar örneklerinde ise bu durum farklıdır. Mimarisi, duvar örgüsü ve üst örtüsündeki kaba işçilik, oda mezarların bölgedeki MÖ 4. yüzyıl örneklerinden daha erken olabileceğini düşündürmektedir. Diğer bir olasılığa göre ise MÖ 4. yüzyıl örnekleriyle çağdaş olmasına rağmen Alinda örnekleri benzerlerinden daha kaba bir işçilik göstermektedir. İkinci grubu oluşturan oda mezarlar kontekst buluntu içermemesi, kazı yapılmamış olması ve tahrip edilmiş olmaları nedeniyle kesin olarak tarihlenememektedir. Fakat M31 numaralı mezar içinden bulunan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bronz bir sikke en azından mezarın bu dönemde kullanıldığını göstermektedir. Ele geçen sikkenin ön yüzünde sağa dönük Poseidon başı, arka yüzünde ise ¾ sağa dönük bir yunus görülmektedir (Fig. 8). Benzer sikkeler, Karia Bölgesi'nde Mygissos⁸¹, Myndos⁸² ve Nisyros⁸³ kentlerinde, Ionia Bölgesi'nde ise Myus⁸⁴'ta bulunmuştur. Oda mezarların uzun yıllar boyunca gömü için kullanıldığı düşünüldüğünde; eğer mezar daha erken dönemde yapıldıysa bulunan sikkeye göre MÖ 4. yüzyılda da kullanılmış olmalıdır.

Çalışmadaki üçüncü grubu temsil eden oda mezar ise ALN.20.KN.M57⁸⁵ numaralı örnektir. Diğer oda mezarlarda olduğu gibi gnays bir ana kaya kütesinin içerisine oyulmuştur. Tüm duvarları ana kayanın tıraşlanmasıyla oluşturulmuştur. Kuzey duvarda altta sanduka, üstte ise bir kline şeklinde gömü alanları bulunmaktadır. Kline ayakları başlığıyla birlikte Ion sütunu şeklinde işlenmiştir. Sütun kabartmasının şematize görünümünün nedeni ana kayanın ince işlenmesinin zor olmasıdır. Asıl mezar odasının her iki yan duvarının ortasında, yukarıdan aşağıya kadar karşılıklı açılmış kanallar bulunur. Bu kanal izlerinden anlaşıldığı kadarıyla asıl mezar odası ön odadan ayrılmaktadır. Ön odanın her iki duvarında da asıl mezar odasındakilerden daha yüksek, başlığıyla birlikte işlenmiş Ion sütun kabartmaları yer almaktadır (Fig. 10-11). M57 numaralı mezarın duvarlarındaki kabartmalar, şimdiye kadar Alinda'da saptanan tek örnektir.

⁸¹ SNG Copenhagen, 1022.

⁸² Ashton 2006, 8-9, pl. 4, 41.

⁸³ Head 1897, XCVIII- XCIV, Pl. XXXIV 4-5; Ekici 2013, 39, Fig. 45.

⁸⁴ SNG Copenhagen, 1022.

⁸⁵ Özkaya – San 2001, 183-184, Çiz. 5; Özkaya – San 2003, 117-120, fig. 16; Henry 2005, 33-34, pl. 24.

Fig. 10. ALN.20.KN.M57 Numaralı Oda Mezar, Fotoğraf ve Detayı

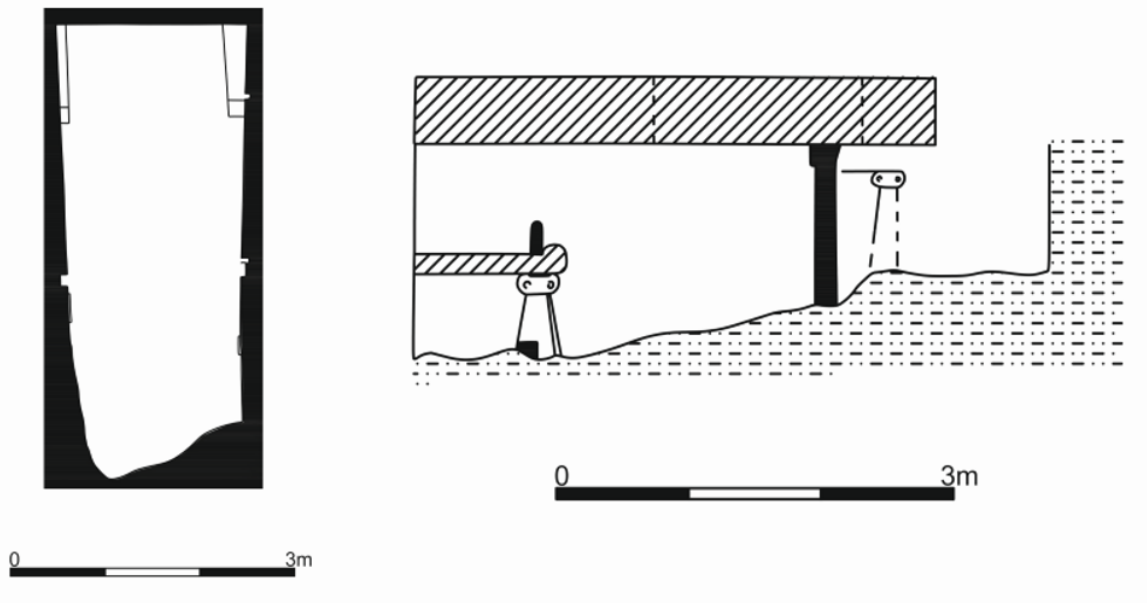

Fig. 11. ALN.20.KN.M57 Numaralı Oda Mezar, Çizimi

3. Lahitler

Alinda kentinin tüm yönlerindeki nekropol alanlarında lahit mezarlar karşımıza çıkmaktadır. Lahitlerin tamamı gnays bir kayadan işlenmiş olup tamamı bezemesizdir. Üzerlerinde herhangi bir yazı veya kabartma bulunmamaktadır. Birçoğu yukarıdan aşağıya daralan bir forma sahiptir. Lahit teknelerinin genelinde iç kapak alanı saptanmıştır. Bazı örneklerde teknenin dört tarafında, bazılarının üç tarafında, bazılarının sadece her iki uzun kenarında iç kapak alanı görülmektedir. Bu kısımların genişlik ve yükseklikleri verilere göre farklılık göstermektedir. Lahitlerde şimdiye kadar iç kapağı korunmuş hiçbir örnek tespit edilememiştir. Bu durum malzeme olarak ahşap kullanıldığı fikrini akla getirmektedir. Hemen hemen hepsinin üzerinde üçgen çatılı, genel olarak uzun kenarlarında ikişer, kısa kenarlarında birer dörtgen hatıl şeklinde kabartma bezeme bulunmaktadır. Bunun en yoğun kullanımı Kuzey Nekropol'de görülmektedir. Burada toplam on altı adet lahit tespit edilmiştir. Lahitlerin büyük çoğunluğu kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu uzanmaktadır. Bunun sebebi aynı doğrultuda bir ana kaya hattının olmasıdır. Ana kaya üzerine lahitlerin yerleştirildiği alan tıraşlanarak düzlenmiş, ana kayanın yetmediği alanlarda arazinin eğimine göre kesme taş gnays bloklar yerleştirilerek bir platform oluşturulmuştur. Çoğu lahdin eğim yönündeki tarafı yukarıdan aşağıya tıraşlanmış ve alt kenarlarında kabaca bir profil oluşturulmuştur. Kuzey Nekropol alanı lahitleri genel olarak Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir⁸⁶.

Batı Nekropol'de toplam üç adet lahit tespit edilmiştir. Bu lahitler gnaystan işlenmiş olup teknelerin tamamı bezemesizdir. Genel olarak Kuzey Nekropol lahitlerine göre daha büyük boyutlara sahiptirler. Ayrıca Kuzey Nekropol lahit kapaklarının kısa kenarlarında dörtgen formlu hatıl bezemesi bulunurken Batı Nekropol örneklerinin tamamında kısa kenarlarda hatıl bezemesi yuvarlak formludur. Lahitler Hellenistik Dönem'e tarihlenen su kemerinin güneyinde kemere paralel sıralanmıştır. Bunlardan ALN.21.BN.LH.02 numaralı lahdin kuzey uzun kenarında bir *tabula ansata* bulunmaktadır (Fig. 12). Saptanan işçiliğine göre buraya mermer bir plaka eklenmiş olmalıdır. Fakat bu plaka günümüze ulaşmamıştır. Bu form şimdiye kadar Alinda nekropollerinde tespit edilmiş tek örnektir⁸⁷. Batı Nekropol lahitleri form özellikleri ve yapım tekniğiyle Roma İmparatorluk Dönemi'nden olmalıdır.

Doğu Nekropol'de tespit edilen tek lahit ALN.21.DN.LH.01 numaralı örnektir. Agora'nın doğu stoasının yakınında günümüzde çeşme olarak kullanılmıştır. Lahit kapağı ters çevrilmiş ve tekne kısmı onun üzerine yerleştirilmiştir (Fig. 13). Bu örnek de diğerleri gibi gnays mono bloktan işlenmiş olup teknesi

⁸⁶ Çekilmez vd. 216.

⁸⁷ Özkaya – San 2001, 188, Çiz. 14.

bezemesizdir. Tekne içerisinde iç kapak alanı yoktur. Altında yer alan kapağın kısa kenarlarında birer, uzun kenarlarında ikişer adet olmak üzere dörtgen formlu hatıl kabartması yer alır. Lahit kapağı Kuzey Nekropol örnekleriyle aynı form özellikleri göstermektedir. Bu nedenle Roma İmparatorluk Dönemi'nden olmalıdır.

Alinda lahitlerine en yakın örnekler Alabanda⁸⁸ Batı ve Doğu Nekropollerinde karşımıza çıkmaktadır. Karia Bölgesi dışında Aiolis Bölgesi'nde Gryneion⁸⁹, Kyme⁹⁰, Myrina⁹¹, Ionia Bölgesi'nde Klazomenai⁹², Lydia Bölgesi'nde Tripolis⁹³, Kappadokia Bölgesi'nde Kömür Köyü'nde⁹⁴ benzer örnekler görülmektedir. Üçgen çatılı ve hatıllı lahit kapaklarına benzer örnek olarak Lydia Bölgesi'ndeki Tripolis⁹⁵ lahitleri gösterilebilir. Semerdam formu Lykia lahit kapaklarında⁹⁶ olduğu gibi ahşap görünümü veren hatıl kabartmalı örneklerle benzer özellikler sergiler. Alinda lahitlerinde iç kapak alanlarının bulunması bu tipteki lahit formlarının bu kente özgü olduğunu göstermektedir.

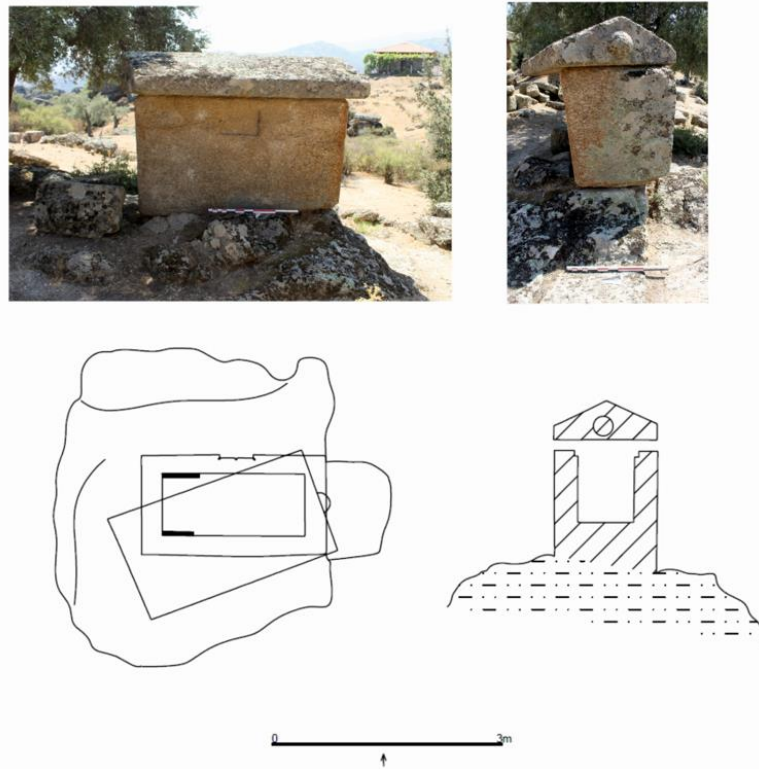

Fig. 12. ALN.21.BN.LH.02 Numaralı Lahit Mezar Fotoğraf ve Çizimi

⁸⁸ Gür 2014, 30-56.

⁸⁹ Pottier vd. 1887, 60 vd., Fig. 3-4 vd.; Çekilmez 2017, 157-174.

⁹⁰ Foça 2011, 22-23, Lev. 16-17, Ürkmez 2020, 339-340, Fig. 8.

⁹¹ Özdemir – Çekilmez 2020, 264-265, Fig. 19-20.

⁹² Erginer 2019, 46, Lev. XVIa-b, XVIIa-b.

⁹³ Arıcı 2017, 28-30, Res. 86-88, 102-105, Aksu 2019, 29-30, Fig. 23 a-b.

⁹⁴ Baykan 2010, 35-43.

⁹⁵ Arıcı 2017, 28-30, Res. 86-88, 102-105, Aksu 2019, 29-30, Fig. 23 a-b.

⁹⁶ İdil 1998, 8-9, Lev. 1-2; Hülden 2006, 80.

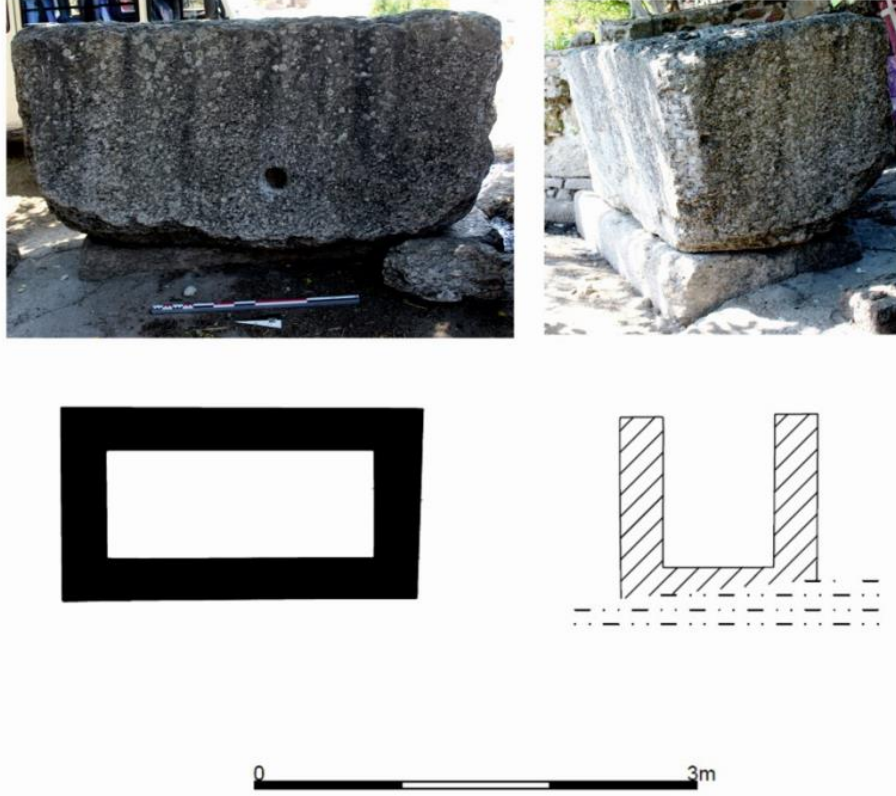

Fig. 13. ALN.21.DN.LH.01 Numaralı Lahit Mezar Fotoğraf ve Çizimi

4. Khamosorionlar

Khamosorion; yüzeyde bir kaya kütlesi üzerinde bir insan boyutlarında açılmış kaya teknesi ve üzerine yerleştirilen bir kapaktan ibaret olan basit bir mezar türüdür. Yüzeyde olduklarından genel olarak tahribata uğramış durumdadır. Bu nedenle khamosoriolara gömülen kişilerin statüsü bilinmezliğini korumaktadır. Anadolu'nun hemen hemen her yerinde görülmekte olan khamosorionlar araştırmacılar tarafından kaya mezarı, kaya lahdi, kaya teknesi gibi birçok isimle ele alınmıştır. Alinda'nın tüm yönlerindeki nekropollerde şimdiye kadar kırk ikisi kuzey, dokuzu batı, beşi güney ve dördü doğu nekropolde olmak üzere toplamda altmış adet khamosorion tespit edilmiştir. Khamosorionların tümü farklı yükseklikteki gnays ana kaya kütlelerinin en müsait yerine, bir yön birliği olmaksızın oyuldukları görülmektedir. Bazı khamosorion örneklerinde basamaklar bulunmaktadır. Bu basamaklar kaya üzerine ulaşımı kolaylaştırmak için değil, daha çok mezarı kutsallaştırmak ve bir podyum görünümünü sağlamak için yapılmışlardır. Kuzey Nekropol'de ALN.20.KN.M17, M22 (Fig. 14), M38, ALN.21.KN.KH.10 numaralı örnekler, Doğu Nekropol'de ALN.21.DN.KH.02 ve 04 podyum geleneği görülen örneklerdendir. Genel olarak tüm khamosorion teknelerinde iç kapak alanları vardır. Fakat neredeyse tüm örneklerde iç kapağa ait plakalar kayıptır. Bununla birlikte Kuzey Nekropol'de M51,

ALN.21.KN.KH.01 ve ALN.21.KN.KH.10 (Fig. 15) numaralı örneklerde iç kapak plakalar insitu olarak korunmuştur.

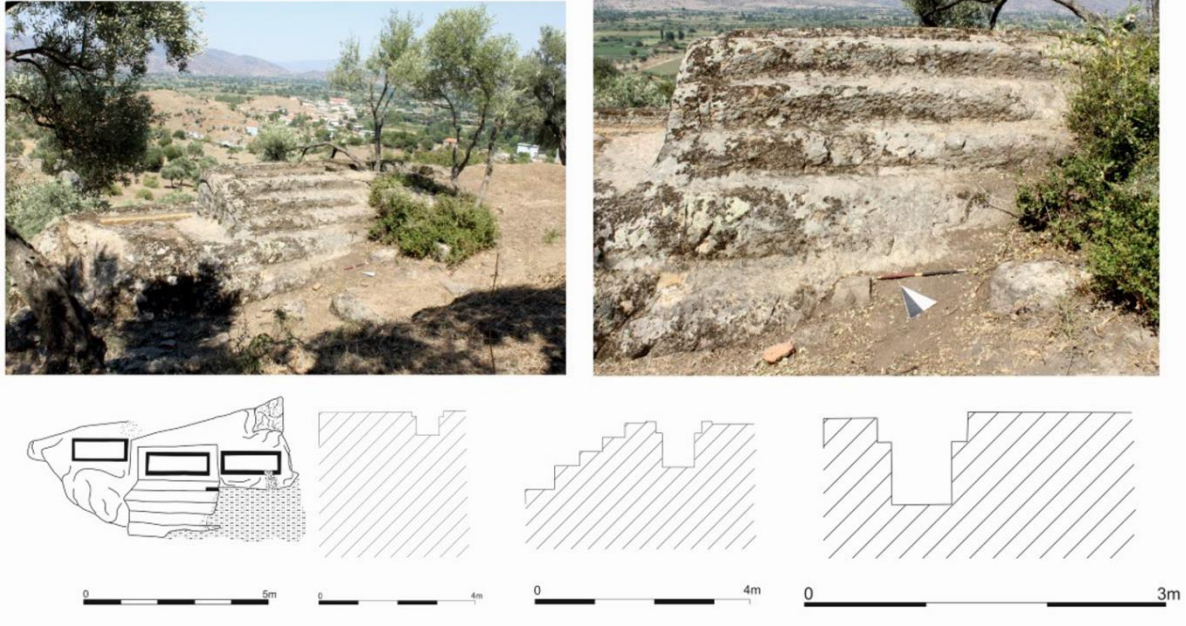

Fig. 14. ALN.20.KN.M.21-22-23 Khamosorion Mezarlar, Fotoğraf ve Çizimi

Fig. 15. ALN.21.KN.KH.10 Numaralı Khamosorion Mezar Çizimi

Söz konusu örnekler, iç kapak plakalarının gnaystan olduğunu ve birkaç plaka ile kapatıldığını göstermesi açısından önemlidir. Batı Nekropol’de ALN.21.BN.KH.05 numaralı örnek (Fig. 16) ve Güney Nekropol’de ALN.21.GN.KH.01 ve 02 numaralı örneklerin kısa kenarlarına açılan bir kanalla tekne içerisine biriken yağmur sularının tahliyesi için bir delik açılmıştır. ALN.21.KN.KH.07 numaralı khamosorion yarım kalmış bir örnektir (Fig. 17). Tekne alanı 0,12 metrelik bir seviye tıraşlandıktan sonra 0,08 metrelik ikinci seviye tıraşlanırken doğu kısa kenar yarım kalmıştır. Bu durum teknenin içerisi oyulurken çok fazla derinleşmeden, seviye seviye çalışıldığını, özenli bir işçiliğin söz konusu olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca mezarın bir sipariş üzerine hazırlandığını da göstermektedir. Khamosorionun oyulduğu sırada muhtemelen sahibi beklenenden daha erken ölmüş ve çok fazla bekletemeyecekleri için o kişi başka bir mezara gömülmüş olmalıdır. ALN.21.KN.KH.06 numaralı örnek küçük bir kaya kütlesi üzerine oyulmuştur. Mezar teknesinin oyulduğu kayanın güney uzun kenarı tamamen, kuzeybatı köşesinin ise bir kısmı kırık ve eksiktir. Farklı bir uygulama ise ana kayanın yetmediği kuzey uzun kenarın bir blok ile tamamlanmış olmasıdır. Bu uygulama Kuzey Nekropol’deki birçok oda mezarda görülmektedir. Ancak bir khamosorionda ilk defa burada karşılaşılmıştır.

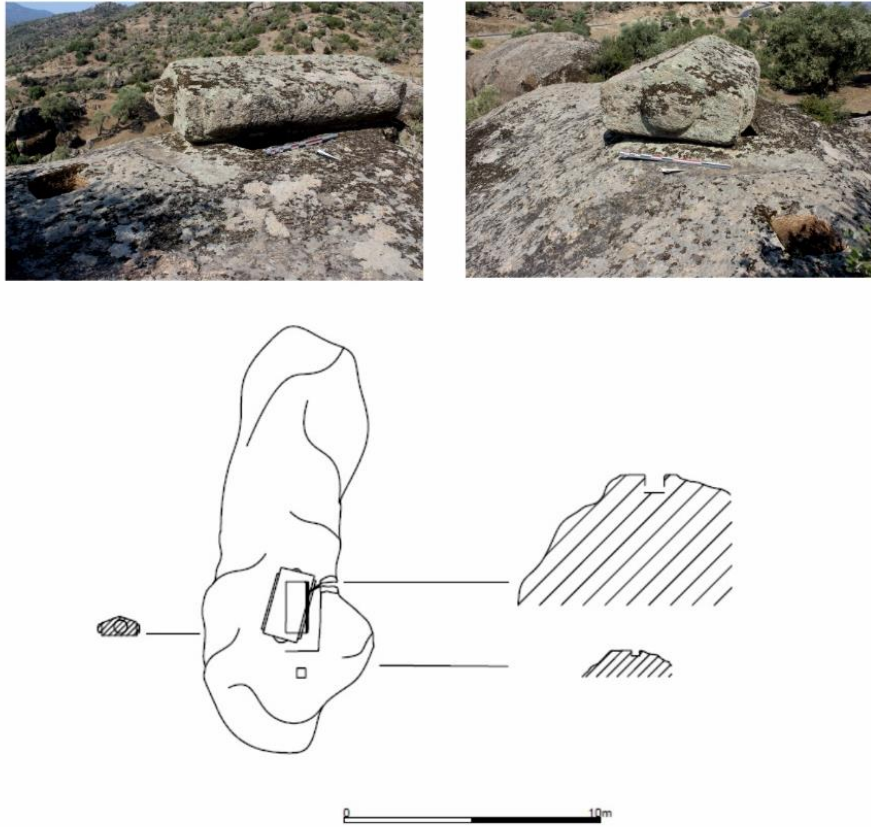

Fig. 16. ALN.21.BN.KH.05 Numaralı Khamosorion Mezar Fotoğraf ve Çizimi

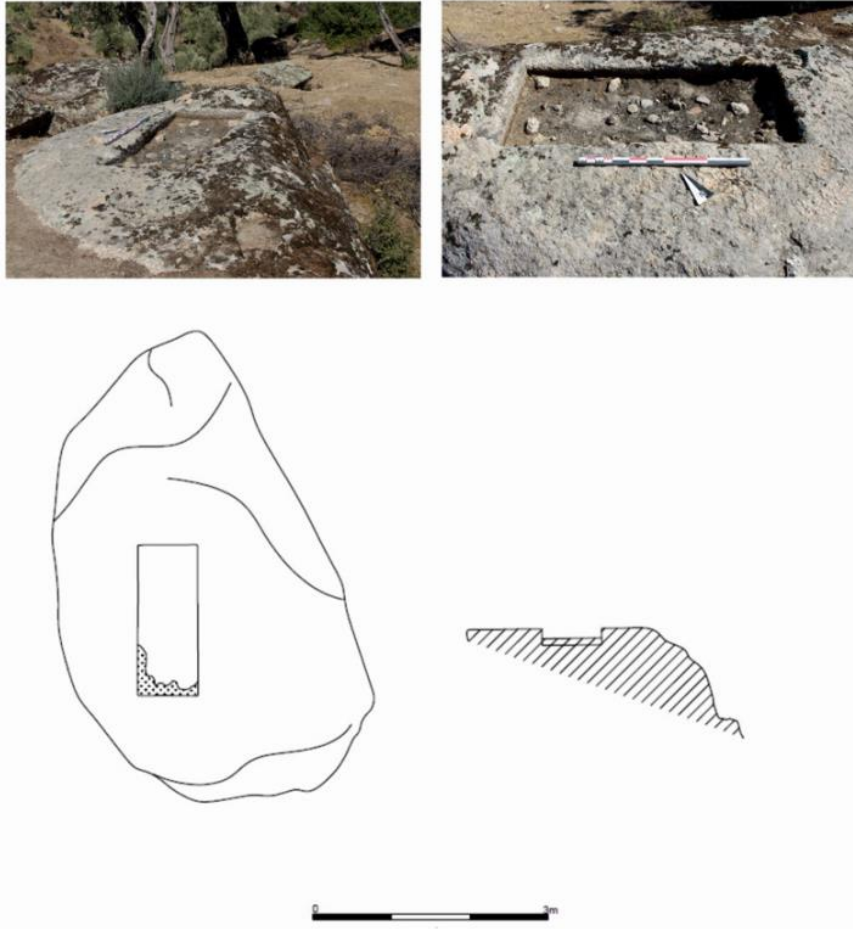

Fig. 17. ALN.21.KN.KH.07 Numaralı Khamosorion Fotoğraf ve Çizimi

Khamosorion kapakları günümüzde genel olarak üzerinde yer aldıkları kayanın kenarına atılmış veya mezar teknelerin üzerinde bulunmaktadır. Genel olarak kapakların kısa kenarlarında birer yuvarlak, uzun kenarlarında ikişer dörtgen hatlı bezemesi vardır. Bazı kapak örneklerinin kısa kenarlarında beşgen hatlı bezemesi bulunur. Bazı kapak örneklerinde ise uzun kenar boyunca uzanan dikdörtgen bezemeler görülmektedir. Batı Nekropol'deki ALN.21.BN.KH.08 numaralı örnek üçgen çatılı olmasına rağmen herhangi bir bezemeye sahip değildir. Ayrıca Kuzey Nekropol'de ALN.21.KN.KH.11 numaralı örnek ve Güney Nekropol'de, ALN.21.GN.KH.04 numaralı örneklere ait kapaklar bezemesizdir. Bu tarz kapak formu Alinda buluntuları ve hatta Marsyas (Çine Çayı) Vadisi'nde yer alan khamosorion kapaklarında görülen bir özellik değildir. En yaygın görüldüğü yer ise Latmos Herakleiası Nekropolü'dür⁹⁷. Kuzey Nekropol'de M4, M18, M20, M50 numaralı örneklerin kapağında ve Batı Nekropol'de ALN.21.BN.KH.02 örneğinin kapağında stel yuvaları⁹⁸ bulunmaktadır. V. Özkaya ve O. San, ters "L" şeklinde bir buluntuyu taş stel olarak ele almışlardır⁹⁹. W. Blümel

⁹⁷ Peschlow 1990, 154, Abb. 2, 3, 5, 6, 14; Peschlow 1991, 384-386, Abb. 1-15.

⁹⁸ Özkaya vd. 1999, 307, Res. 18.

⁹⁹ Özkaya – San 2000, 270.

tarafından yapılan epigrafik çalışmalarda sadece iki mezar taşı yazıtı değerlendirilmiştir. Ancak bu yazıtlar nekropol alanları dışında saptanmıştır¹⁰⁰. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda taş veya mermerden insitu stel bulunmaması stellerin ahşaptan olabileceğini göstermektedir.

Gnays ana kayanın yapısından dolayı kapaklar kabaca işlenmiş ve detaylı bir süsleme yapılamamıştır. Olasılıkla kapaklar bir kutsal yapının çatısını temsil ettiği için üçgen formlu işlenmiştir. Aynı şekilde kısa kenarlardaki yuvarlak çıkıntılar üçgen çatının ana taşıyıcı hatılını, uzun kenarlarındaki dörtgen çıkıntılar ise çatının kenarlarındaki ahşap hatılları temsil etmektedir. MÖ 6. yüzyıldan sonra Karia Bölgesi'nin genelindeki tümülüs, oda mezar, anıt mezar ve kaya mezarlarında görülen ahşap mimari etkisi dönem özelliği olarak khamosorion ve lahit kapaklarında da aynı ahşap mimari etkisi görülmektedir.

A. Peschlow, Latmos Herakleiası Nekropol'ü örneklerinden yola çıkarak khamosorionların bölge genelinde MÖ 4. yüzyıldan başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kullanım gördüğünü belirtir¹⁰¹. Fakat Labraunda'da tespit edilen korunmuş khamosorion örneklerinden çıkan malzemelerin MÖ 5. yüzyıla tarihlendiği görülmektedir¹⁰². Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tespit edilmiş khamosorionların en yaygın olarak kullanım gördüğü bölge Karia Bölgesi'dir. Karia Bölgesi'nde; Alabayır¹⁰³, Alinda¹⁰⁴, Altıntaş¹⁰⁵, Ancinköy-Sağlık Köy (Alabanda)¹⁰⁶, Iasos¹⁰⁷, Kafaca¹⁰⁸, Labraunda¹⁰⁹, Latmos Herakleia¹¹⁰, Ortaköy-Beypınarı¹¹¹, Orthosia¹¹² ve Thera¹¹³ tespit edilmiştir. Bölge dışında ise Myrina¹¹⁴, Kyme¹¹⁵, Ephesos¹¹⁶, Bafra¹¹⁷, Ünye Kalesi¹¹⁸, Fatsa Cıngırt Kayalıkları¹¹⁹, Hatipli Beldesi¹²⁰,

¹⁰⁰ Blümel 2018, 218 vd.

¹⁰¹ Peschlow 1990, 157; Peschlow 1991, 384.

¹⁰² Karlsson vd. 2013, 460-461, Resim 11-12.

¹⁰³ Henry 2005, 20, T01, pl. 7.

¹⁰⁴ Özkaya – San 2000, 6 -14, 181-196; Özkaya – San 2001, 237-254, fig. 3, 11; Özkaya – San 2003, 121, fig. 17; Henry 2005, 28-38, LM 4, 5, 6, pl.15, LM7, pl. 16, TM9, pl. 25, TM10, pl. 26, TM12, pl. 27, TM15 (A, B, C), pl. 28, TM16, pl. 29, TM A-B, pl. 30.

¹⁰⁵ Paton 1900, 66; Henry 2005, 45, T01, pl. 38.

¹⁰⁶ Henry 2005, catalogue texte 48, T01, pl.43. Ancinköy dışında Alabanda nekropolünde ve Alabanda territoriumu içerisinde yer alan Camızağılı ve Hasanlar köylerinde bulunan kırsal nekropollerde khamosorionlar bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Henry 2005, 172, T06, pl. 179.

¹⁰⁸ Henry 2005, 191, T03, pl.197; Roos 2006, 12, res. 7.

¹⁰⁹ Henry 2005, 224-233, T02, T03, T04, T06, T07, T10, T11, T14, T27, T28, T31, T32, T34, T35, T36, TA, pl. 227-236; Henry 2010, 71-128.

¹¹⁰ Peschlow 1990, 153-169, Abb. 1-14; Peschlow 1991, 383-400, Abb. 1-15, Peschlow 1997, 141-160, Abb. 5.

¹¹¹ Roos 1980, 19, fig. 2; Henry 2005, 261-262, T01-T03, pl. 267-268.

¹¹² Henry 2005, 263-267, T109 A ve B, T338, T553, pl. 269, 271, 274.

¹¹³ Baran 2018, 7, res. 9-10.

¹¹⁴ Özdemir – Çekilmez 2020, 246-252, Fig. 3-5.

¹¹⁵ Küçükğüney – Altun 2009, 59-62, 4c, 5a, 7b.

¹¹⁶ Yazıcı 2014, 54, Res. 14. Yazar burada khamosorionu “kaya oygu mezar” olarak ele almıştır.

¹¹⁷ Bilgi vd. 2004, 87-96, Çiz. 1, Res. 4.

¹¹⁸ Kumandaş 2004, 33-34.

¹¹⁹ Erol 2013, 183-196, Res.12.

Olba¹²¹, Antiokheia¹²² Anazarbus¹²³, Seleukeia Pieria¹²⁴, Uylupınar¹²⁵, Kremna¹²⁶, Termessos¹²⁷, Sillyon¹²⁸, Mnara¹²⁹, Kithanaura¹³⁰, Phaselis¹³¹, Isaura¹³², Zengibar Kalesi¹³³, Besni¹³⁴ örnekleri tespit edilmiş bazı khamosorion örneklerine sahip kentlerdir.

5. Ostothekler

Kuzey Nekropol'de sekiz dörtgen kaya ostotheki¹³⁵ ve bir taşınabilir ostothek, Batı Nekropol'de üç dörtgen kaya ostotheki, Güney Nekropol'de bir yuvarlak, beş dörtgen kaya ostotheki olmak üzere toplamda on altı örnek tespit edilmiştir. Fakat daha önce yapılan araştırmalarda bu mezarlar sunu çukuru ya da stel yuvası olarak ele alınmıştır¹³⁶. Tespit edilen ostothekler taşınabilir ostothekler ve kaya ostohhekleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Kaya ostotheklerini de kendi içinde yuvarlak ve dörtgen formlu kaya ostothekleri olarak iki alt başlığa ayırmak mümkündür.

Ostotheklerde M42, ALN.21.KN.OST.01, 03, 04, ALN.21.BN.OST.01, 02, 03 ve ALN.21.GN.OST. 02, 03, 04, 05 ve 06 numaralı örnekler bir kaya kütlesi üzerinde tek başınayken ALN.21.KN.OST.02, 06, ALN.21.BN.OST.04 ve ALN.21.GN.OST.01 numaralı örnekler ise bir khamosorion ile aynı kaya kütlesi üzerinde yer almaktadır. Özellikle de bir khamosorion ile aynı kaya kütlesi üzerinde yer alan örnekler bu khamosoriona ait bir stel yuvası veya bir sunu çukuru olarak algılanmıştır. Bu yargılara varılmasındaki en büyük etken üzerine yerleştirilen kapakların kayıp olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı ostothek örneklerinde yağmur suyunun tekne içerisine girmemesi için tekne kısmı yüksek işlenmiştir. Bu uygulamaya Batı Nekropol'deki ALN.21.BN.OST.01 numaralı örnek ile Güney Nekropol'deki ALN.21.GN.OST.01 numaralı örnek gösterilebilir (Fig. 18). Bazı ostothek örneklerinde ise yağmur suyunun tekne içerisine girmesini engellemek için tekne çevresine kanal açılmıştır. Söz konusu uygulamaya Güney

¹²⁰ Erol 2014, 161-174, Res. 10.

¹²¹ Karaüzüm 2005, 38-42, Lev. 27-32; Akçay 2008, 33-34, Kat. Nr. 19-25, Lev. 16, Fig. 32-35.

¹²² Pamir 2011, 371-394, Res. 2; Pamir – Yamaç 2012, 361-378, Res. 2.

¹²³ Ergeç 1999, 390-394, Res. 3, 4, 8, 10.

¹²⁴ Altunay 2008, 19-23.

¹²⁵ Dökü 2014, 398-402, Res.5; Dökü – Baytak 2012, 71-89, Res. 5, 6, 8; Dökü – Baytak 2016, 217-240.

¹²⁶ Metin vd. 2016, 205-216.

¹²⁷ Çelgin 1990, 193-194, Res. 239-248.

¹²⁸ Özer – Taşkıran 2011, 279, Res. 2, 4; Özer 2012, 38-39, Res. 10.

¹²⁹ Kızılgut 2010, 346.

¹³⁰ Kızılgut 2010, 347.

¹³¹ Arslan vd. 2014, 81.

¹³² Doğanay vd. 2016, 210, Res. 9.

¹³³ Doğanay vd. 2017, 447-449, Res. 1.

¹³⁴ Zeyrek – Zeyrek 2010, 230.

¹³⁵ Çekilmez vd. 2020, 215, fig. 167-168.

¹³⁶ Özkaya vd. 1999, 307, Res. 17; Özkaya – San 2001, 185-186, Çiz. 10; Özkaya – San 2002, 245; Özkaya – San 2003, 113, 125; Henry 2005, 35-36, pl. 27.

Nekropol'deki ALN.21.GN.OST.03, 04, 05, 06 numaralı ostothekekler örnek gösterilebilir (Fig. 19).

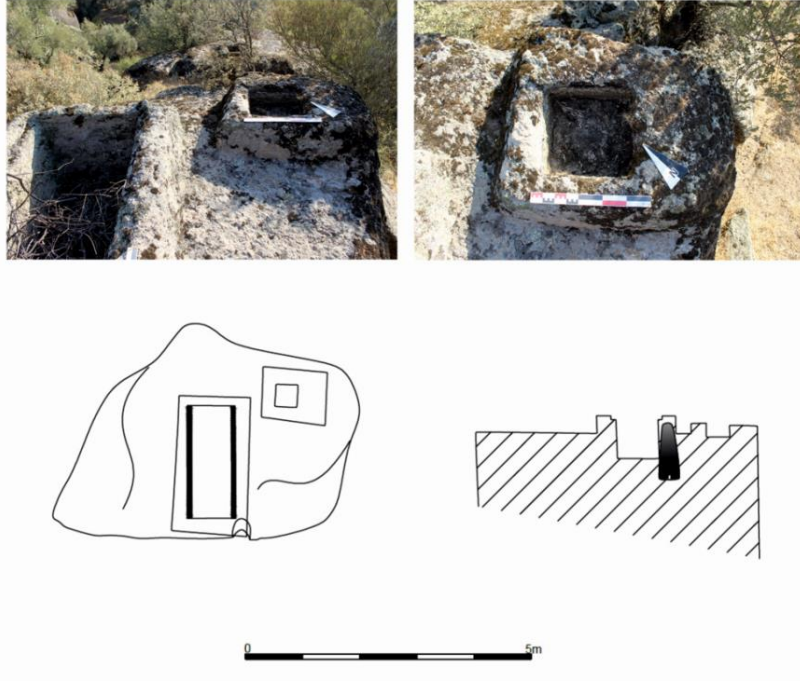

Fig. 18. ALN.21.GN.OST.01 Numaralı Ostothekek Fotoğraf ve Çizimi

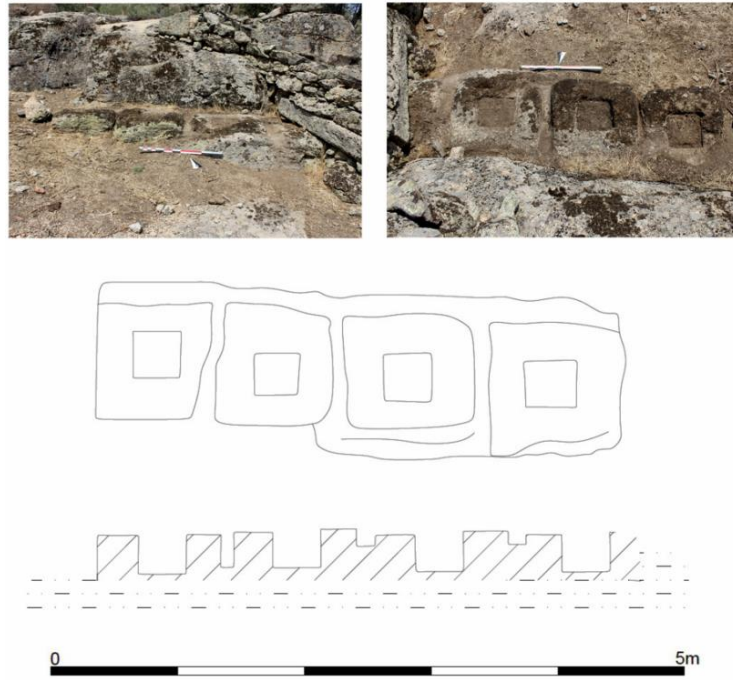

Fig. 19. ALN.21.GN.OST.03/06 Numaralı Ostothekekler Fotoğraf ve Çizimleri

Bu örneklerin arka ve yan kısımlarına derin kanallar oyulmuş ve yağmur suyunun teknelere girmesi engellenmek istenmiştir. Ayrıca bu örnekler aynı kaya kütlesi üzerinde, yan yana dördü işlenen tek örnektir. Olasılıkla bir aile

mezarıdır. Yine Güney Nekropol'de tespit edilen yuvarlak kaya ostotheği (Fig. 20) Alinda nekropollerinde tespit edilmiş tek örnektir. Ostotheğin tipolojisinin çeşitliliği açısından yeni ve ünik bir tiptir. Kuzey Nekropol'deki M42¹³⁷ küçük bir kaya kütlesi üzerinde, üç basamaktan oluşan bir podyuma sahip olan tek örnektir. Kuzey Nekropol'deki ALN.21.KN.OST.05 numaralı örnek ise dörtgen bir blok üzerine açılmış taşınabilir bir ostotheğdir¹³⁸. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Alinda nekropollerinde tespit edilmiş tek örnektir (Fig. 21).

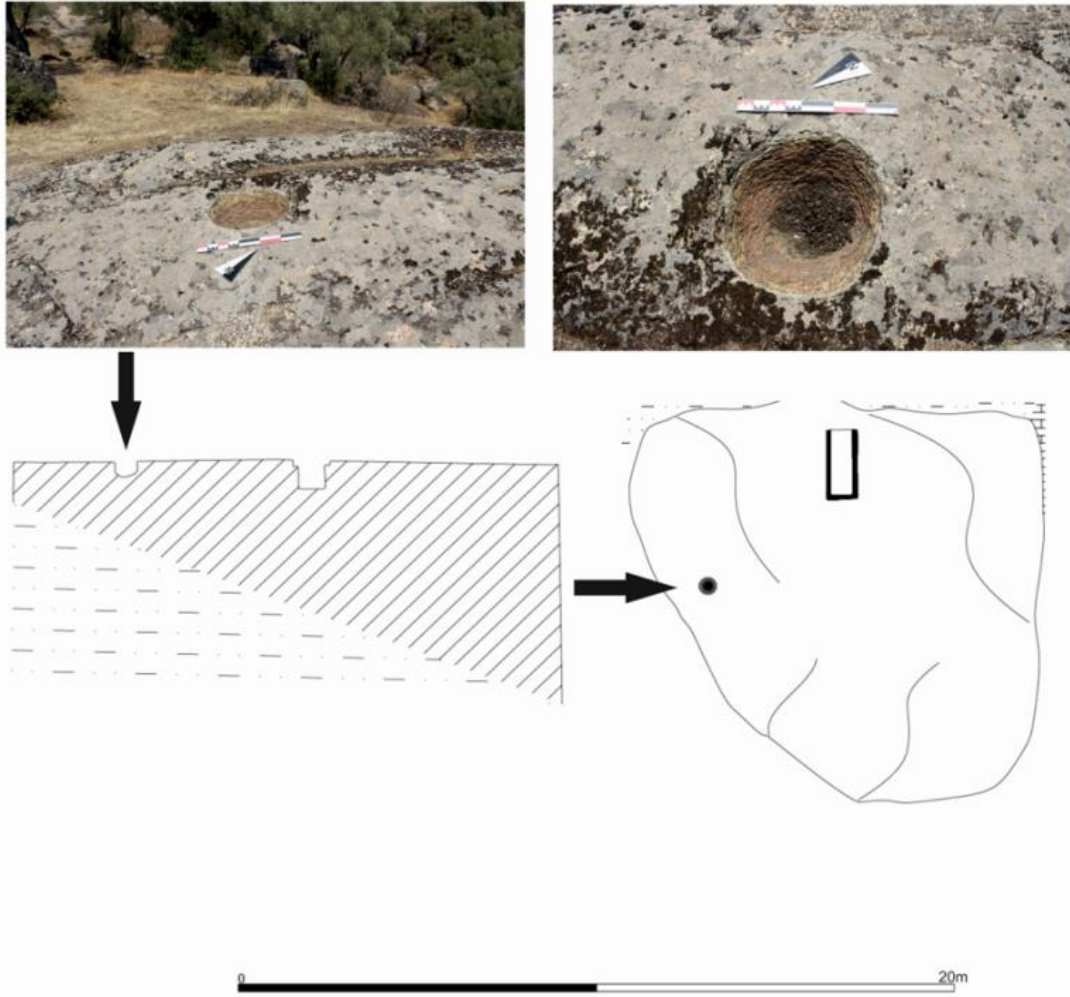

Fig. 20. ALN.21.GN.OST.02 Numaralı Ostotheğin Fotoğraf ve Çizimi.

¹³⁷ Çekilmez vd. 2020, 173-174, Kat. Nr. 57, Fig. 167-168.

¹³⁸ Özkaya vd. 1999, 308, Res. 21.

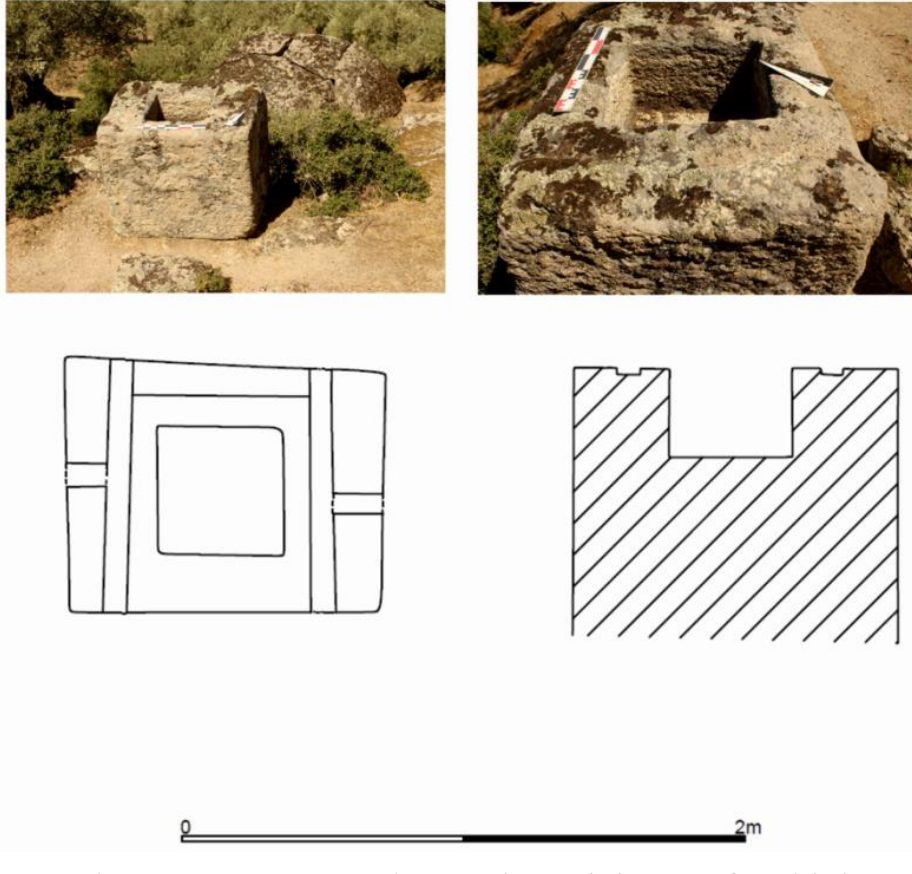

Fig. 21. ALN.21.KN.OST.05 Numaralı Ostothek Fotoğraf ve Çizimi

Söz konusu ostothek formlarının boyutlarından da anlaşıldığı üzere gömü şekli kremasyondur. Dörtgen kaya ostotheki örnekleri, Karia Bölgesi'nde Kafaca¹³⁹, Kuşçular¹⁴⁰ ve Kaunos¹⁴¹, Pisidia-Milyas'ta, Termessos¹⁴², Kilikia'da, Tülü Asar (Lamos?)¹⁴³, Pisidia-Milyas'ta Termessos¹⁴⁴, Troas'ta Çanakkale'nin Çan İlçesi, Duman Köyü, Koca Kışla Mevkii'nde¹⁴⁵ tespit edilmiştir. Yuvarlak kaya ostothekleri ise Aiolis Bölgesi'nde Myrina¹⁴⁶, Likya'da Kitanaura¹⁴⁷, Trebenna¹⁴⁸, Isura Bölgesi'nde Dibektaş'ında¹⁴⁹ karşımıza çıkmaktadır.

¹³⁹ Henry 2005, kataloguetexte, T06, T10, pl. 197-198.

¹⁴⁰ Henry 2005, kataloguetexte, pl.218; Henry 2009, 227, fig. 105-106.

¹⁴¹ Karagöz-Arihan 2007, 163-164.

¹⁴² Çelgin 1990, 460-544, res. 613-616.

¹⁴³ Söğüt 2004, 284-285.

¹⁴⁴ Çelgin 1990, 460-544, res. 82, 242.

¹⁴⁵ Küçüköfe 2011, 142, res. 108-109. Söz konusu alanda iki adet yan yana yuvarlak kaya ostotheki bulunmaktadır. Yapılan çalışmada bu örnekler sunu çukuru olarak belirtilmiştir.

¹⁴⁶ Pottier vd. 1887, 61; Özdemir – Çekilmez 2020, 252-255, Fig. 8.

¹⁴⁷ Çevik 2008, 7, Res. 14; Kızıgüt 2010, 347.

¹⁴⁸ Çevik 1998, 127-150, res. 17, 18, 24; Çevik vd. 1999, 401-422; Çevik vd. 2004, 265-278; Çevik vd. 2005, 101-114. Trebenna'da bulunan bir yuvarlak kaya ostothek kapağı üzerinde yer alan beş satırlık yazıda "Trokondas'ın bu mezarı kendisi ve karısı Artemeilos için yaptırdığı" yazmaktadır. Yazıt, ostotheklerin yanı sıra kaya ostotheklerine birden fazla gömünün yapıldığını kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Çevik 1998, 129-130; Çevik – İplikçioğlu 2003, 153-156, Abb. 9.

¹⁴⁹ Büyüközer 2015, 418-446.

6. Sanduka Mezarlar

2021 yılı nekropol çalışmalarında Kuzey Nekropol alanında tespit edilen bir başka mezar türü de sanduka mezardır. Şimdiye kadar tespit edilen tek örnek aşağı ve yukarı Akropol arasındaki alanda ALN.21.KN.SM.01 numaralı örnektir¹⁵⁰. Sanduka mezarın içerisinde toprak dolgu bulunmaktadır (Fig. 22). Görülebildiği kadarıyla çeşitli ebatlarda düzensiz taş bloklarla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Saptanan bu örnek yeni bir tip olarak Alinda kenti mezar tiplerine ışık tutması açısından önemlidir. Sanduka mezar tahrip edilmiş olması, kazı çalışması yapılmamış olması ve tarihleyici özelliklerinin olmaması nedeniyle tarihlenememiştir. P. Ruggendorfer, bu mezarı Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmiştir¹⁵¹. Ancak genel tipolojik özelliklerine göre Roma İmparatorluk Dönemi'nden olmalıdır.

Fig. 22. ALN.21.KN.SM.01 Numaralı Sanduka Mezar

Sonuç ve Öneriler

Alinda antik kenti topoğrafik açıdan eğimli ve kayalık bir araziye sahiptir. Bu kayalıkların kente ait tüm yapılarda olduğu gibi nekropol alanlarında da yoğun olarak kullandığı görülmektedir. Özellikle mezarlar yapılırken hemen yakınındaki ana kayadan çıkarılan gnays bloklar kullanılmıştır. Bunun en önemli nedeni yerel ana kaya olan gnays ile iç içe yaşamış olmalarıdır. Söz konusu çalışmada ele alınan tüm mezar örnekleri yerel ana kaya olan gnays

¹⁵⁰ Ruggendorfer 2012, 73, Abb. 10; Ruggendorfer 2020, 478, Fig. 20.

¹⁵¹ Ruggendorfer 2020, 478, Fig. 20.

ve andezitten yapılmıştır. Çalışmada ele alınan bir anıt mezarın ana kayaya yaslandırılması, oda mezarların büyük çoğunluğunun ana kayanın içerisine veya bir kenarına oyulması, khamosorionların yaygın olması ve kaya ostotheeklerinin varlığı, Alinda mezar tipolojisinin oluşmasında ve kültürün şekillenmesinde topoğrafik yapının çok büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Tespit edilen mezarların tamamı tahribata uğraması ve bu alanlarda şimdiye kadar kazı çalışması yapılmaması nedeniyle tarihlendirme kriterlerinden yoksundur. Fakat Alinda nekropol alanlarının tamamındaki mezar yapımı genel olarak Klasik Dönem'den başlayıp Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına kadar geniş bir tarih aralığında gerçekleştirilmiştir.

Nekropolis alanlarında saptanan mezar tipleriyle ilgili ilk inceleme, söz konusu mezarların dört nekropol alanındaki yayılımıdır. Bu konuda tespit edilen bir husus, kentin Kuzey Nekropolü'nün daha geniş bir alana yayıldığı ve dolayısıyla daha fazla mezar tipine sahip olduğudur. Doğu Nekropol'ün üzerinde modern Karpuzlu ilçesinin yer alması, Batı Nekropol alanında ise kuzey ve güney nekropole oranla daha az sayıda mezar olması çalışmada tespit edilen diğer bulgulardır.

Mezar tiplerinde en yoğun grubunu khamosorionlar %53 oluştururken en az sayıdaki grubu ise sanduka mezar tipi %1 oluşturmaktadır. Dolayısıyla Alinda nekropollerinde khamosorionların en çok tercih edilen mezar tipi olduğu görülmektedir. Bu durum, ana kayanın elverişli olması ve topoğrafyanın uygunluğunun yanı sıra bu tip mezarların daha çok tercih edilmesine ve yapımının daha kolay ve maliyetinin ise diğer mezar tiplerine göre daha ekonomik olmasından kaynaklanıyor olmalıdır¹⁵². Buluntu yoğunluklarına göre ilk olarak khamosorionların dağılımına bakıldığında %70 oranında Kuzey Nekropol'de, %15 oranında Batı Nekropol'de, %8 oranında Güney Nekropol'de ve %7 oranında Doğu Nekropol'de buldukları tespit edilmiştir. Yoğunluk grafiğinde ikinci sırada yer alan lahit mezarlar ise yalnızca kuzey, batı ve doğu nekropollerde görülebilmektedir. Varlığı biliniyor olmasına rağmen Güney Nekropol'deki çalışmaların tamamlanamaması nedeniyle bu çalışmada buradaki lahit mezarlara değinilmemiştir. Lahit mezarların da khamosorionlar gibi Kuzey Nekropol'de %80 oranıyla daha yoğun olduğu, Batı Nekropol'de %15 oranıyla ve Doğu Nekropol'de %5 oranıyla temsil edildiği görülmektedir. Alinda antik kentinin üç nekropolünde de görülen son mezar tipi ise ostotheek mezar tipidir ve kuzey, güney ile batı nekropollerde yer almaktadır. Söz konusu mezar tipi, Kuzey Nekropol'de %59, Güney Nekropol'de %35 ve Batı Nekropol'de %6 oranındadır.

Yoğunluk ve yayılım oranları dikkate alındığında Kuzey Nekropol'deki yoğunluk hem alandaki ana kaya kütesinin genişliği hem de oldukça büyük

¹⁵² Yılmaz 2007, 176.

bir alanı kapsamıyla, Batı Nekropol'de ise belirli bölgelerde ana kaya kütlelerinin yoğunlaşmış olmasıyla ilişkilendirilebilir. Diğer yandan Doğu Nekropol'ün modern yerleşim içinde ve altında kalması bu alandaki mezarların tespitini zorlaştırmaktadır. Güney Nekropol alanı ise 2021 yılında çalışmalara başlanılan ve henüz tamamlanamayan bir alan olması nedeniyle detaylı bir veri sunmamaktadır buna karşın ilk gözlemlere göre daha önceki üç nekropol alanından yalnızca Kuzey Nekropol'de bir grupta temsil edilen yan yana gömülerin burada khamasorion ve ostothek mezar tiplerindeki grup mezarların sayıca daha fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle Güney Nekropol'ün, aile mezarları için kullanılan bir alan olduğu düşünülmektedir. Khamasorion ve ostothek gruplarına dair dikkat çeken bir diğer nokta ise üçü Batı Nekropol'de biri Güney Nekropol'de olmak üzere dört örnekte khamasorion ve ostothek mezarların aynı ana kaya üzerine bir arada işlenmiş olmalarıdır. Bu durum Kafaca¹⁵³, Ortaköy/Beypınarı¹⁵⁴, Latmos Herakleia¹⁵⁵, Trabenna¹⁵⁶, Phaselis¹⁵⁷, Myrina¹⁵⁸ ve Sillyon¹⁵⁹ nekropollerinde de görülmektedir.

Kuzey Nekropol alanı, mezar tiplerindeki çeşitlilik, büyüklük ve yayılım alanıyla diğer üç nekropolisten ayrılmaktadır. Bu farklılıklardan en önemlisi anıt mezar ve oda mezar tiplerinin şimdiye kadar yalnızca bu alanda tespit edilmiş olmasıdır¹⁶⁰. Benzer örnekler ışığında mezar tipleri bölümünde detaylı olarak aktarılan örnekler, Kuzey Nekropol'ün en azından MÖ 5. yüzyıl itibariyle kullanım gördüğünü destekler niteliktedir. Ayrıca kentin akropolis alanına en uzak nekropolis Kuzey Nekropol'dür ve anıt mezarların her ikisinin de burada yer alması dikkat çekicidir. Ancak topoğrafya açısından uygun düzlüğe sahip tek alan da bu nekropolün alt kotlarıdır. Bu nedenle anıt mezarlar bu alana yapılmış olmalı ve yamacın yukarısına doğru görülmeye başlayan oda mezarlar da benzer şekilde engebeli araziye ve işlenecek ana kaya hattına uyumlu konumlandırılmış olmalıdır. Batı Nekropol, kentin Hellenistik Dönem'e tarihlenen su kemeri çevresinden başlayarak kent surunun dış hattını takip ederek kuzey ve güney nekropollere uzanmaktadır. Batı Nekropol, kent surunun oldukça yakınına kadar uzanan mezarlarıyla, kent suruyla neredeyse birleşmektedir.

Güney Nekropol alanında 2021 yılında çalışmalara başlanmış ve henüz bu çalışmalar tamamlanamamıştır. Bu nedenle alanda yapılan ilk gözlemlerde,

¹⁵³ Henry 2005, 193-194, pl. 197-198;

¹⁵⁴ Henry 2005, 261, pl. 267;

¹⁵⁵ Peschelov 1990, 154, Abb. 5, 8, 10; Peschelov 1991, 384, Abb. 2-4.

¹⁵⁶ Çevik 1998, Res. 17, 21-24.

¹⁵⁷ Gürel 2016, 287, Fig. 9.

¹⁵⁸ Özdemir – Çekilmez 2020, 253, Fig. 8.

¹⁵⁹ Özer – Taşkiran 2011, 281, Res. 4.

¹⁶⁰ Trémaux, 1865-1868 Alinda; Reinach 1888, 45 vd, Pl. 62-63; Hellmann 2002, 314. Söz konusu araştırmacılar günümüz Karpuzlu ilçesi modern yerleşimi içerisinde kalan alanlarda anıt mezar olarak tanımlanabilecek yapıları aktarmış ve belgelemiştir.

oldukça geniş bir ana kaya kütlesi üzerine işlenmiş yan yana üç khamasorion, bir yuvarlak formlu kaya ostothegi ve yine aynı ana kaya üzerinde farklı konumlarda iki khamasoriondan oluşan büyük bir grup mezar tespit edilmiş olup ana kayanın güneyinde alt kotta yan yana dört ostothek ile kuzeybatısında ostothek ve khamasorionun birlikte işlendiği ayrı grup mezarlar da tespit edilmiştir. Alanda yapılan araştırmalarda nekropol alanının güney ve doğuya doğru yayılım gösterdiği ve yalnızca grup mezarlar değil aynı zamanda tekil örneklerin de bulunduğu geniş bir yayılım alanına sahip olduğu anlaşılmıştır. Alanda belgelenen mezar gruplarında özellikle üçlü khamasorion grubunun birbirilerine bitişik işlendiği ve kapaklarının boyutları, kalınlıkları, mezar teknelerinde tespit edilen derinlik ve iç kapak alanı yükseklikleri dikkate alındığında mezarların aynı dönemde yapılmış oldukları düşünülmektedir. Benzer şekilde ana kayanın alt kotunda yan yana işlenmiş olan dört ostothegin de tek bir hizada bitişik ve aynı ölçülerde işlenmiş olması bu mezar grubunun da birbirileriyle aynı dönem içinde yapıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Doğu Nekropol alanı, Alinda antik kenti Agorası'nın güneyinden başlayarak hem kuzey hem de güneye doğru yayılım göstermektedir. Günümüzde Karpuzlu ilçesinin içinde kalan nekropol alanında ilçe içinde ve kentin agora çevresinde anıt mezar, khamasorion ve lahit mezar tiplerine rastlanılmış olmasına rağmen modern yerleşimin içinde kalan birçok mezarın, devşirme malzeme (spolia) olarak kullanıldığı ve tahrip edildiği anlaşılmıştır.

İncelenen bir diğer özellik de mezarlarda kullanılan kapakların bezeme formlarıdır (Fig. 23). Alinda da şimdiye kadar belgelenen mezarlardaki kapakların uzun kenarlarında, tek uzun dörtgen formlu yuvarlatılmış veya keskin geçişli ve ikili kısa dörtgen formlu keskin geçişli olmak üzere iki ayrı bezeme tipi saptanmıştır. Kısa kenarlarda ise beşgen, dörtgen ve dairesel olmak üzere üç farklı bezeme tipi görülmektedir. Söz konusu bezemeler, kapakların tamamında kabartma şeklinde işlenmiştir. Khamasorion mezarlara ait kapaklarda uzun kenar bezemelerindeki çoğunlukla tek uzun dörtgen formlu yuvarlatılmış veya keskin geçişli tipte olup kısa kenarlarda ise genellikle dairesel formlu kabartmalar görülmektedir. Lahit mezarların kapaklarında ise uzun kenarlarda ikili kısa dörtgen formlu keskin geçişli tip sıklıkla kullanılırken kısa kenarlarda aynı oranda dörtgen ve dairesel form ağırlıklı kullanıma sahiptir. Dolayısıyla kapak tiplerinde tespit edilen uzun kenar bezeme tiplerinin daha ayırt edici olduğu görülmektedir. Buna karşın tamamı bezemesiz olan lahitlerde ve khamasorionlardaki söz konusu kapakların herhangi bir gruba ait olup olmadıkları, bezeme şemasının kökeni ve cinsiyet, yaş, sosyal sınıf gibi ayrımlara sahip olup olmadığına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

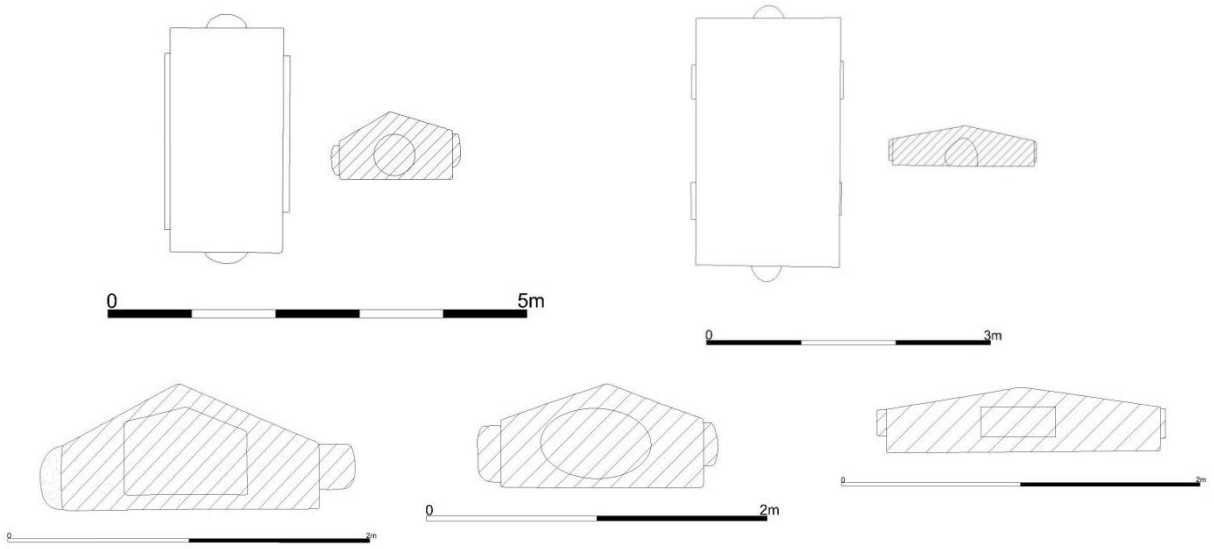

Fig. 23. Alinda Nekropolü Mezarlarına ait Kapak Bezeme Tipleri.

Kentteki mezarların tipolojik özelliklerini belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda mezarlara ait tekne ölçüleri ve kapaklar üzerinde de bir ölçü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda en yoğun buluntu grubunu oluşturan khamosorionların tekne uzunluklarında belirli bir ölçü saptanabilmiştir. Özellikle Batı, Güney ve Doğu Nekropolis alanlarında bulunan örneklerde 1,5 ile 2,5 metre ortalama tekne uzunluğu görülmekle birlikte bazı örneklerde 2,5 metreyi aşan mezar tekneleri saptanmıştır. Benzer şekilde dörtgen formlu kaya ostotheke tiplerinde de iç ölçülerin 0,30-0,50 metre aralığında olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak çalışma alanındaki mezarların tamamı kent suru dışında tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda genellikle oda mezarlarda görülen bir kaya kütesinin mümkün olduğu kadar mezar mimarisinde kullanılmış olması ve bazı kaya oyuklarının mezar olarak kullanılmasının Alinda'ya özgü olduğu tespit edilmiştir. Oda mezar mimarisinde ölü gömme için kullanılan sandukalar, kapama blokları, ostotheke, khamosorion ve lahitler ile bunlara ait kapaklardaki bezeme detaylarının ise Karia Bölgesi'ne özgü karakteristik özellikler taşıdığı görülmektedir. Bazı khamosorionlar, ostotheke ve anıt mezarların mimarisinde görülen basamaklı podyum anlayışı ile piramidal üst örtü sistemi gibi bazı özellikler ise Arkaik Dönem'den başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar kullanılan özellikleri yansıtmaktadır. Bu detaylardan yola çıkarak Alinda'nın hem Karia Bölgesi ve hem de dönemin özelliklerini kendi gelenekleriyle harmanlayarak karakteristik bir mezar mimarisinin geliştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak daha fazla bilgi elde edilebilmesi için kazı çalışmalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Teşekkür

Alında Antik Kenti ve Çevresi ile Gerga Kome Kutsal Alanı Arkeolojik Yüzeş araştırmalarına verdikleri destekler ve resmi izinler nedeniyle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Aydın Valiliğine, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğüne, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığına, Arkeoloji Bölüm Başkanlığına, Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürü ile Aydın Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne, Aydın Büyükşehir Belediyesi ve Karpuzlu Belediyesi Başkanlığına, Aydın Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığına teşekkür ederiz. Arkeolojik yüzeş araştırmaları, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından FEF/20014 numaralı "Aydın ili, Karpuzlu İlçesi, Alında Antik Kenti Arkeolojik Araştırmaları 1" adlı güdümlü proje ile desteklenmiştir. Ayrıca 2020 yılından itibaren araştırmalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmektedir. Destekleri nedeniyle tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Akarca 1952

A. Akarca, "Mylasa'da Hellenistik Bir Mezar / A Hellenistic Tomb In Mylasa", *Belleten* 16, Ankara, 1952, 367-405.

Akçay 2008

T. Akçay, *Olba Mezarları*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2008.

Aksu 2019

M. Aksu, *Tripolis Kuzey Nekropolü'nde Tespit Edilen Kayaoygu Oda Mezarlar Ve Buluntuları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2019.

Akurgal 1998

E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1998.

Altunay 2008

B. Altunay, *Seleukeia Pieria Doğu Nekropolü*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2008.

Anadolu 1967

M. U. Anadolu, "Alinda Karpuzlu", *Tad XIV*, 1967, 87-102.

Anadolu 2001

A. U. İ. Anadolu, *İstanbul ve Anadolu'Daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimari Yapıtları*, İstanbul, 2001.

Arıcı 2017

S. Arıcı, *Tripolis Nekropolisleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2017.

Arıhan-Karagöz 2007

S. Arıhan-Karagöz, *Karia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Arslan – Tüner-Önen 2014

M. Arslan – N. Tüner-Önen, 2012 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzeysel Araştırması, *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı*, Cilt 1, 2014, 78-89.

Ashton 2006

R. H. J. Ashton, "The Beginning Of Bronze Coinage in Karia and Lykia", *The Numismatic Chronicle* (1966), 166, 2006, 1-14.

Ateşlier 2004

S. Ateşlier, "Phokaia'Daki Taşkule Anıt Mezarının Üst Yapısına Ait Gözlemler," *Olba*, IX, 2004, 111-121.

Atıcı 1994

M. Atıcı, "Aphrodisias Müzesi 1992 Kabalar Kurtarma Kazısı", *4. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1994, 101-108.

Augé 1878

L. Augé, *Voyage Aux Sept Merveilles Du Monde*. Paris, 1878.

Aydoğmuş 2018

N. Aydoğmuş, *Çine Sarnıç Köy Oda Mezarı*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2018.

Aytek vd. 2021

A. İ. Aytek – A. Y. Yavuz – S. Kesici – E. B. Bağcı, “Myndos Nekropol İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi ve Bir Savaşçı Mezarı”, *Antropoloji*, 41, 2021, 54-65.

Baldoni vd. 2004

D. Baldoni – C. Franco – P. Belli – F. Berti, *Karia’da Bir Liman Kenti İasos*. İstanbul, 2004.

Baran 2010

A. Baran, “Labraunda Kutsal Yolu Ve Antik Dönem Çeşme Yapıları / The Sacred Way to Labraunda and Ancient Spring Houses”, *Mylasa Labraunda Milas Çomakdağ Güneybatı Ege’de Arkeoloji Tarih ve Kırsal Mimari*, Ed. F. Kuzucu - M. Ural, İstanbul, 2010, 121-137.

Baran 2018

A. Baran, “Thera Antik Kenti Ve Çevresi Yüzey Araştırması 2016 Yılı Çalışmaları”, 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2018,1-13.

Baudet 1879

P. J. Baudet, *Mémoires De La Société De Géographie d’Anvers, Tome I*, Anvers, 1879.

Baughan 2008

E. P. Baughan, “Lale Tepe: A Late Lydian Tümülüs Nears Sardis, 3. The Klinai”, In *Love For Lydia. A Sardis Anniversary Volume Presented To Crawford H. Greenewalt, Jr. Archaeological Exploration Of Sardis, Report 4*, Ed. N. D. Cahill Cambridge, 2008, 1-29.

Bayburtoğlu 1982

C. Bayburtoğlu, *Arkeoloji*. Ankara, 1982.

Baykan 2010

N. A. Baykan, *Kayseri İli Tomarza İlçesi’Ndeki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

Bean 1971

G. E. Bean, *Turkey Beyond The Maeander: An Archaeological Guide*. Londra, 1971.

Bean 1987

G. E. Bean, *Karia*. İzmir, 1987.

Bean 1997

G. E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyıları*. İstanbul, 1997.

Beaujeu 1955

J. Beaujeu, *La Religion Romaine a l’Apogée De l’Empire*. Paris, 1955.

Berns 2003

C. Berns, *Untersuchungen Zu Den Grabbauten Der Frühen Kaiserzeit In Kleinasien Asia Minor Studien 51*. Bonn, 2003.

Berti 1993

F. Berti, "Karia Iasos'u" Arslantepe, Hierapolis, Iasos Ve Kyme Türkiye'Deki İtalyan Kazıları, Ed. B. Berti - D. D. Bernardi Ferrero - M. Frangipane - S. Lagona - E. Özbayoğlu, Ankara, 1993, 119-142.

Bilgi vd. 2004

Ö. Bilgi – S. Atasoy – Ş. Dönmez – E. U. Ulugergerli, "Samsun İli 2002 Dönemi Yüzeysel Araştırması", 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirisi*, Cilt 1, 2004, 87-96.

Bindokat-Peschlow 2005

A. Bindokat-Peschlow, *Feldforschungen Im Latmos*, Milet Band III,6, Bonn, 2005.

Blümel 2018

W. Blümel, *Inschriften Aus Nordkarien: Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien*, Band 71. Bonn, 2018.

Bockisch vd. 2013

G. Bockisch – P. Ruggendorfer – L. Zabrana, "Temple And Altars For Greek And Carian Gods. New Evidence For Religious Life In Alinda During The Late Classical And Hellenistic Period", 4th Century Karia. Defining a Karian Identity Under The Hekatomnids, *Varia Anatolica* 28, Ed. O Henry, İstanbul, Paris, 2013, 129-162.

Bora 2019

A. Bora, "Lysimakhos ve Belevi: Arkeolojinin Bitmeyen Mücadelesi ve Etkileşime Dair Öneriler", *Çeşm/i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2019, 19-35.

Boutkowski 1877

A. Boutkowski, *Dictionnaire Numismatique Pour Servir Guide Aux Amateurs, Experts Et Acheteurs Des Romaines Imperiales & Grecques Coloniales Avec Indication De Leur Degré De Rareté Et De Leur Prix Actuel Au Xixme Siecle Suivi d'Un Résumé De Ventes Publiques De Paris Et De Londres*, Leipzig, 1877.

Boysal – Kadioğlu 1998

Y. Boysal – M. Kadioğlu, "1997 Yılı Stratonikeia Nekropol Çalışmaları", 20. *Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 1998, 215-228.

Boysal 1979

Y. Boysal, "Turgut Kazıları", 8. *Türk Tarih Kongresi*, 1979, 389–390.

Boysal 1985

Y. Boysal, "1984 Yılı Stratonikeia Kazısı", 7. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, 519-522.

Boysal 1987

Y. Boysal, "Stratonikeia Nekropolü'nün Tarihsel Süreci", Remzi Oğuz Arık Armağanı, Ed. H. R. Çongur Ankara, 1987, 51-68.

Boysal 1998

Y. Boysal, "1996 Yılı Stratonikeia Çalışmaları". 19. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 1998, 153-160.

Bricault – Ashton 2008

L. Bricault – R. Ashton, *Sylloge Nummorum Religionis Isiaca Et Sarapiacae (Snr)*, *Academiades Inscription Et Belles Lettres*. Paris, 2008.

Bruzen La Martiniere 1732

- A. A. Bruzen La Martiniere, *Le Grand Dictionnaire Géographique Et Critique, Tome 4, Premiere Partie*. La Haye/Amsterdam/Rotterdam, 1732.
- Bruzen La Martiniere 1736
- A. A. Bruzen La Martiniere, *Le Grand Dictionnaire Géographique Et Critique, Tome 6, Premiere Partie*. La Haye/Amsterdam/Rotterdam, 1736.
- Bryce 2009
- T. R. Bryce, *The Peoples And Places Of Ancient Western Asia*, New York, 2009.
- Buluç 1970
- S. Buluç, “Belevi Mezar Anıtı”, 7. *Türk Tarih Kongresi*, Cilt 1, Ankara, 1970, 137-144.
- Butler 1922
- H. C. Butler, *Sardis Volume I: The Excavations, Part I: 1910-1914*, Leyden, 1922.
- Büyüközer 2014
- G. Z. Büyüközer, “Börükçü Nekropol Alanından Bir Arkaik Mezar”, *Tüba/Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 17, 2014, 111-128.
- Büyüközer 2015
- A. Büyüközer, “Isauria Bölgesi’nden Bir Kaya Anıtı: Basamaklı Sunak Mı? Mezar Mı?”, *OLBA*, 23, 2015, 417-446.
- Cahill 1988
- N. Cahill, “Taş Kule: A Persian/Period Tomb Near Phokaia”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 92, No. 4, 1988, 480-501.
- Callatay 2006
- F. Callatay, *Quantifications Et Numismatique Antique*, Monet, 2006.
- Calmet 1736
- A. Calmet, *Histoire Universelle Sacrée Et Profane Depuis Le Commencement Du Monde Jusqu’à Nos Jours, Tome II*, Strasbourg, 1736.
- Capdetrey – Nelis-Clement 2006
- L. Capdetrey – J. Nelis-Clement, *La Circulation De l’Information Dans Les États Antiques: Actes De La Table Ronde*, Institut Ausonius, Pessac, 2006.
- Carstens 2004
- A.M. Carstens, “Rock/Cut Tombs In The Halikarnassos Peninsula”, *Proceedings Of The Danish Institute At Athens*, 4, 2004, 49-67.
- Carstens 2008
- A.M. Carstens, “Tombs Of The Halikarnassos Peninsula-The Late Bronze And Early Iron Age”, *Halicarnassian Studies V*, Ed. P. Pedersen, Odense, 2008, 52-118.
- Cavalier 2012
- L. Cavalier, “Portiques En Bordure Des Agoras d’Asiemineure à l’Époque Hellénistique Et à l’Époqueimpériale”, *Basilicas And Agoras Of Greece And Asia Minor*, Ed. L. Cavalier ve D. Courtils, Fransa, 2012, 241-256.
- Chandler 1817
- R. Chandler, *Travels In Asia Minor And Greece*. Oxford, 1817.
- Chaussard 1802

P. Chaussard, *Histoire Des Expéditionsd'Alexandre; Rédigée Sur Les Mémoires De Ptoléméeet d'Aristobule, Ses Lieutenans, Par Flave Arrien De Nicomédie, Tome III*, Paris, 1802.

Chevreau 1686

U. Chevreau, *Histoire Du Monde, Tome I*, Paris, 1686.

Civelek 2006

A. Civelek, "Stratonikeia/Akdağ Nekropolisi'nden Bir Mezar", *Anadolu* 30, 2006, 47-64.

Çankaya 2013

A. Çankaya, "Bademli/Yuvalak Tümülüsleri Işığında Pisidia Bölgesi'Nin Hellenistik Dönem Öncesi Mezar Mimarisi", *Pisidia Sempozyumu (2012) / Pisidia Araştırmaları I*, Ed. B. Hürmüzlü – M. Fırat - A. Gerçek, Isparta, 2013, 246-256.

Çekilmez – Kapuci 2020

M. Çekilmez – U. Kapuci, *Alinda Araştırmaları - I*, Aydın, 2020.

Çekilmez vd. 2020

M. Çekilmez – E. Özdemir – M. Arınç – G. T. Toprak – Y. Taşdelen – B. C. Bayraktar, "Alinda Antik Kenti 2020 Yılı Kuzey Nekropolis Çalışmaları", *Alinda Araştırmaları - I*, Ed. M. Çekilmez – U. Kapuci Aydın, 2020, 165-306.

Çekilmez 2017

M. Çekilmez, "2015 / 2016 Yılları Yüze Araştırmalarına Göre Myrina Nekropolü", *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüze Araştırmaları Belgeler ve Yeni Araştırmalar* 1. Cilt, Ed. M. Çekilmez, E Dereboylu Poulain İzmir 2017, 157-174.

Çelgin 1990

A. V. Çelgin, *Termessos Kenti Nekropol'leri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

Çevik – İplikçioğlu 2003

N. Çevik – B. İplikçioğlu, *Epigraphische Mitteilungen Aus Antalya X: Neues Zu Den Felsostotheken In Trebenna. Ea Epigraphica Anatolica* 35, 2003, 147–156.

Çevik vd. 1999

N. Çevik – İ. Kızgut – Ş. Aktaş, "1997 Yılı Trebenna ve Çevresi Yüze Araştırmaları", 16. *Araştırma Sonuçlar Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 1999, 401-421.

Çevik vd. 2004

N. Çevik – B. Varkıvanç – S. Bulut – E. Akyürek, "Trebenna ve Çevresi Yüze Araştırmaları 2002", 21. *Araştırma Sonuçlar Toplantı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2004, 265-278.

Çevik 1998

N. Çevik, "Yuvarlak Kaya Ostothekleri" Trebenna'Da Belgelenen Yeni Bir Mezar Tipi Ve Onun Işığında Benzeri Çukurların Yeniden İrdelenmesi", *Adalya* II, 1998, 127-150.

Çevik 2008

N. Çevik, "Kitanaura: Doğu Likya'da Bir Kent". *Festschrift Für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu Zum 65. Geburtstag*, Ed. İ. Delemen – S. Çokay Kepçe - A. Özdzibay - Ö. Turak, İstanbul, 2008, 2-13.

Çevik vd. 2005

N. Çevik – B. Varkıvanç – S. Bulut – İ. Kızıgut – E. Akyürek – İ. Pimouguet-Pedarros, “Bey Dağları Yüzey Araştırmaları 2003: Neapolis/Kelbessosve Çevreleri”, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2005, 101-114.

Çörtük 2020

U. Çörtük, “The Tomb Architecture Of Pisye / Pladasa Koinon”, *Cedrus*, 8, 2020, 351-381.

D’Aiglun 1881

A. D’Aiglun, *Principes De La Fortificationantique: Précis Des Connaissances Techniquesnécessaires Aux Archéol Ogues Pour Explorer Lesruines Des Anciennes Forteresses*. Ducher&Cie, 1881.

De Witte 1841

J. De Witte, *Sur Les Antiquités De Smyrne Et De Constantinople, Académie Royale De Bruxelles (Extrait Du Tom IX, No.1, Des Bulletins)*, Constantinople, 1841.

Delisle De Sales 1782

J. B. Delisle De Sales, *Histoire Des Hommes Ou Histoire Nouvelle De Tous Les Peuples Du Monde, Partie De l’Histoire Ancienne, Tome XIII*, Paris, 1782.

Deniz vd. 2011

B. Deniz – Ç. Kılıçaslan – B. Kara – T. H. Göktuğ – E. Kutsal, “Evaluation Of The Tourism Potential Of Besparmak Mountains In The Respect Of Protection/Use Balance”, *Procedia/Social and Behavioral Sciences*, 19, 2011, 250-257.

Deschamps – Cousin 1894

G. Deschamps – G. Cousin, “Voyage En Asie Mineure”, *BCH* 18, 1894, 39-41.

Diler vd. 2008

A. Diler – S. Türkoğlu – U. Çörtük – Ş. Gümüş, “Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşmeleri, Pedasa, Aspat, Kissebükü/Anastasiapolis, Mylasa, Sarıçay Ovası, Damlıboğaz (Hydai)-Pilavtepe, Kedreai (Sedir Adası) ve Mobolla Yüzey Araştırmaları 2006/2007”, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirisi*, Cilt 3, Ankara, 2008, 125-143.

Diler 2001

A. Diler, “Damlıboğaz/Hydai ve Leleg Yarımadası Araştırmaları / 2000”, 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2001, 225-236.

Diler 2002

A. Diler, “Damlıboğaz ve Leleg Yarımadası Araştırmaları 2001”, 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 2002, 11-22.

Diler 2004

A. Diler, “Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz Ve Kedreai (Sedir Adası) Yüzey Araştırması/2003”, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 2004, 137-146.

Diler 2006

A. Diler, “Pedasa Geç Protogeometrik Tümülüsü Ve Leleglerde Ölü İnancı”, *Anadolu Arkeolojisine Katkılar 65. Yaşında Abdullah Yaylalı’ya Sunulan Yazılar*, Ed. T. Takaoğlu, İstanbul, 2006, 109-131.

Dinç 1993

R. Dinç, *Lydia Tümülüsleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1993.

Dinsmoor 1989

- W. B. Dinsmoor, *The Architecture Of Ancient Greece*, London, 1989.
- Doğanay vd. 2017
- O. Doğanay – S. Altun – Ö. Altun, “Zengibar Kalesi (Konya/ Bozkır) 2015 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2017, 443-458.
- Doğanay vd. 2016
- O. Doğanay – E. Köker – A. Yilmazer – S. Altun, “Zengibar Kalesi (Isaura) 2014 Yılı Yüzey Araştırmaları”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2016, 207-216.
- Doruk 1987
- S. Doruk, “Antik Alında Kentindeki Pazar Yapısı”, *Belleten* 51, Ankara, 1987, 117-138.
- Dökü – Baytak 2012
- F. E. Dökü – İ. Baytak, “Uylupınar Örneğinde Bir Model Olarak Göl Adası Yerleşimi ve Arazi Kullanımı”, I. Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ed. B. Hümmüzlü – M. M. Fırat - A. Gerçek, Isparta, 2012, 71-89.
- Dökü – Baytak 2016
- F. E. Dökü – İ. Baytak, “Uylupınar (Erken Kibyra) Yerleşmesi 2013-2014 Yılları Yüzey Araştırmaları 2012”, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2016, 217-240.
- Dökü 2014
- F. E. Dökü, “Uylupınar Yerleşmesi (Erken Kibyra) Ve Çevresi Yüzey Araştırması 2012”, 31. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2014, 395-406.
- Droysen 1884
- J. G. Droysen, *Histoire De l’Hellénisme: Histoire Des Successeurs d’Alexandre (Diadoques)*, Paris, 1884.
- Dumerson 1829
- T. M. Dumerson, *Description Des Medailles Antiques Du Cabinet De Feu Allier De Hauteroche*, Paris, 1829.
- Ekici 2013
- M. Ekici, *Karia Şehir Sikkeleri ve Lagina’da Bulunan Sikkelerin Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.
- Ekinci 2006
- H. A. Ekinci, “Burdur, Karamanlı Üç Tümülüsler Kurtarma Kazısı”, *Anmed: News Ofarchaeologyfrom Anatolia's Mediterranean Areas* 4, Antalya, 2006, 143-146.
- Erdan – Çekilmez 2022
- E. Erdan – M. Çekilmez, Evidence for Prehistoric Human Presence and Activity in Alında: A New Rock Painting, *Arma* 2, 2022, 14-32.
- Erdoğan 2007
- S. Erdoğan, *Gordion Tümülüsleri Işığında Frigler’de Oda Mezarlara Ölü Gömme Gelenekleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- Ergeç 1999

- R. Ergeç, "Anazarbus Antik Kenti Ve Nekropolü" In: La Cilicie: Espaces Et Pouvoirs Locaux (Ile Millénaire Av. J./C.-Ive Siècle Ap. J./C.), *Varia Anatolica* 13, İstanbul, 1999, 389-410.
- Erginer 2019
- G. E. Erginer, *Klazomenai Ağaçlı Yol Nekropolisi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2019.
- Erim 2002
- K. T. Erim, *Aphrodisias*, İstanbul, 2002.
- Erol 2013
- A. F. Erol, "Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011", 31. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2013, 183-196.
- Erol 2014
- A. F. Erol, "Fatsa İlçesi Yüzey Araştırması 2014", 32. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2014, 161-174.
- Fabricius 1889
- E. Fabricius, "Zu Den Institutschriften", *AA*, 1889, 188-189.
- Fellows 1841
- C. Fellows, *An Account Of Discoveries In Lycia*. London, 1841.
- Foça 2011
- S. Foça, *İzmir İli Aliağa İlçesi Kendirci Mevkii İDÇ Liman Kurtarma Kazısı'nda Ortaya Çıkarılan Bir Grup Mezarın İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011.
- Garlan 1974
- Y. Garlan, *Recherches De Poliorcétique Grecque*, *Béfar* 223, Atina, 1974.
- Garstang – Gurney 1959
- J. Garstang – O. R. Gurney, "The Tawagalawas Letter", *The Geography Of The Hittite Empire*, London, 1959.
- Garstang 1943
- J. Garstang, "Hittite Military Roads In Asia Minor a Study In Imperial Strategy With a Map", *AJA*, XVII, 1943, 35-62.
- Gerber 2014
- C. Gerber, "Iasos, The Carian Chalcolithic And Its Relations With Northern Central Anatolia". *Western Anatolia Before Troy. Proto/Urbanisation In The 4th Millennium BC?* Ed. B. Horejs – M. Mehofer, Wien, 2014, 105-124.
- Giovannini 2007
- A. Giovannini, *Les Relations Entre États Dans La Grece Antique: Du Temps d'Homere À L'Intervention Romaine (Ca.700/200 Av.J.C)*, Steiner, 2007.
- Glantz – Cohen 1939
- G. Glantz – R. Cohen, *Histoire Grecque: Alexandre Et l'Hellenisation Du Monde Antique*, Fransa, 1939.
- Gurney 1992
- O. R. Gurney, "Hittite Geography: Thirty Years On". *Hittite And Other Anatolian And Near Eastern Studies In Honor Of Sedat Alp*, Ed. H. Otten – H. Ertem – E. Akurgal – A. Süel, Ankara, 1992, 213-221.

Güleç vd. 2004

E. Güleç – M. Sağır – İ. Özer – Z. Satar, “Börükçü İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi”, 19. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2004, 27-40.

Güleç 1996

E. Güleç, “*Datça/Burgaz İskeletlerinin Patolojisi*”, *I. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu*, Ankara, 1996.

Gümüş 2013

Ş. Gümüş, *Pedasa Leleg Tümülüsleri*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın, 2013.

Gür 2014

Y. Gür, *Alabanda Batı Nekropol’ündeki Lahitler*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2014.

Gür 2020

B. Gür, “Hitit Belgelerindeki İyalanda/İyalanti’Nin Lokalizasyonu ve Alında Eşitlemesi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Alında 1: Eski Belgeler Ve Yeni Araştırmalar*, Ed. M. Çekilmez – U. Kapuci, Aydın, 2020, 33-44.

Gürbüzer 2006

M. Gürbüzer, *İdyma’daki Hellenistik Dönem Oda Mezarları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2006.

Gürbüzer 2016

M. Gürbüzer, “Menias’ın İdyma’Daki Oda Mezarı / Chamber Tomb Of Menias In İdyma”, *Arkeoloji Dergisi*, 21, 2016, 105-125.

Gürel 2016

B. Gürel, *Phaselis Kuzeybatı Nekropolis: Tipoloji, Belgeleme ve Arşivleme*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2016.

Hawkins 1998

J. D. Hawkins, “Tarkasnawa King Of Mira “Tarkondemos”, Boğazköy Sealings And Karabel, *Anatolian Studies*, 48, 1998, 1-31.

Head 1897

Ba. V. Head, *Catalogue Of The Greek Coins, Caria, Cos, Rhodes*”, *A Catalogue Of The Greek Coins In The British Museum*, London, 1897.

Hellman 2002

M. C. Hellman, *L’Architecture Grecque: Architecture Religieuse Et Funéraire*, Paris, 2002.

Hennin 1830

M. Hennin, *Manuel De Numismatique Ancienne*, Paris, 1830.

Henry vd. 2012

O. C. Henry – L. Karlsson – J. Bild, “Le Sanctuaire De Labraunda. Historique, État Des Lieux Et Perspectives De Recherche”, *Anatolia Antiqua* 20, İstanbul, 2012, 227-260.

Henry 2005

O. C. Henry, *Tombes De Carie/Tombes Cariennes Contribution De L’Archetecture Funereire A L’Histoire De Aux Perodes*, Bordeaux, 2005.

Henry 2009

O. C. Henry, *Tombes De Carie: Architecture Funéraire Et Culture Carienne Vie/Iie s. Av. J./C.*, Rennes, 2009.

Henry 2010

O. C. Henry, "Labraunda'Da Nekrapolü / Necropolis Of Labraunda", Mylasa / Labraunda MiLas / Çomakdağ, Güney Ege Bölgesinde Arkeoloji, Tarihi Ve Kırsal Mimari / Archaeology, Historical Andrural Architecture In Southern Aegean, Ed. M. Ural - F. Kuzucu, İstanbul, 2010, 71-128.

Henry 2012

O. C. Henry, "Buildings The Mountain, The Isolated Settlement of Karapınar in Karia", Stratonikeia'dan Lagina'ya, A. A. Tırpan'a Armağan, Ed. B. Söğüt, İstanbul, 2012, 289-302.

Henry 2020

O. C. Henry, "Karia Anıtsal Mezarları ve Maussoleionları Üzerine Bir Araştırma", Kariyalılar; Denizcilerden Kent Kuruculara, Ed. O. C. Henry - A. Belgin Henry, İstanbul, 2020, 296-319.

Houssoulier 1902

B. Houssoulier, *Etudes Sur l'Histoire De Milet Et Du Didymeion*, Volume 1/3, E.Bouillon, 1902.

Hülden 2006

O. Hülden, *Gräber Und Grabtypen Im Bergland Von Yavu (Zentrallykien) Studien Zur Antiken Grabkultur In Lykien*, Bonn, 2006.

Işık 1998

C. Işık, *Die Ergebnisse Der Ausgrabungen In Kaunos Bis Zur Entdeckung Der Bilingue*, Berlin, 1998.

İdil 1993

V. İdil, "Nysa Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları", 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 1993.

İdil 1998

V. İdil, *Likya Lahitleri*, Ankara, 1998.

İdil 1999

V. İdil, *Nysa ve Akharaka*, İstanbul, 1999.

Janssen 1866

L. J. F. Janssen, *Les İnscriptions Grecques Et Etrusques Des Pierres Gravées Du Cabinet De S: M. Le Roi Des Pays/Bas*, La Haye, 1866.

Jeppesen – Zahle 1970

K. Jeppesen – J. Zahle, "Investigations On The Site Of The Mausoleum 1970/1973", *AJA* 79, 1970, 67-79.

Kapuci – Doymaz 2020

U. Kapuci – Ş. Doymaz, "2020 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmalarına Göre Alında Tiyatrosu: İlk Gözlem Ve Değerlendirmeler", *Alında 1: Eski Belgeler Ve Yeni Araştırmalar*, Ed. M. Çekilmez – U. Kapuci, Aydın, 2020, 147-164.

Karaüzüm 2005

G. Karaüzüm, *Doğu Dağlık Kilikia (Olba) Bölgesi Lahitleri*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2005.

Karlsson vd. 2013

L.Karlsson – O. Henry – J. Blid, “Labraunda 2011”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2013, 455-471.

Karlsson 1994

L. Karlsson, “Thoughts About Fortifications In Caria From Maussollos To Demetrios Poliorketes,” *Revue Des Études Anciennes. Tom. 96, n°1/2. Fortifications Et Défense Du Territoire En Asie Mineure Occidentale Et Méridionale. Table Ronde Cnrs*, 1994, 141-153.

Kızgut 2010

İ. Kızgut, “Beydağları Yüzey Araştırmaları 2008”. 27. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 3, Ankara, 2010, 339-357.

Kızıl – Doğan 2018

A. Kızıl – T. Doğan, “Euromos Güney Nekropolis’te Ortaya Çıkarılan Geometrik ve Arkaik Dönem Mezarları, *TÜBA/AR*, 23, 2018, 137-155.

Kızıl 1999

A. Kızıl, *Karya Bölgesi Roma Dönemi Anıt Mezarları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1999.

Kızıl 2018

A. Kızıl, “Mylasa (Milas) Roma Dönemi Tonoz Çatılı Oda Mezarlar”, *Arkeoloji Dergisi* 23, 2018, 183-197.

Kızıl 2020

A. Kızıl, “Uzunuva Kutsal Alanı Ve Hekatomneion Mimarisi”, Mylasa Uzunuva Hekatomneion’u, Ed. A. Diler, İstanbul, 2020, 115-197.

Koch 2001

G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul, 2001.

Konecny – Ruggendorfer 2014

A. L. Konecny – P. Ruggendorfer, “Alinda in Karia: The Fortifications”, *Hesperia* 83, No. 4, 2014, 709-746.

Kumandaş 2004

H. Kumandaş, *Ordu İli Kaya Mezarları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2004.

Küçükçoban 2001

F. Küçükçoban, “2000 Yılı Akdağ Kurtarma Kazısı”, 12. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* Ankara, 2001, 251-262.

Küçükefe 2011

E. Küçükefe, *Troas Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.

Küçükeren 2005

C. C. Küçükeren, *Ege’de Bir Anadolu Uygarlığı Karia*, İstanbul, 2005.

Küçükgüney – Altun 2009

Z. Küçükgüney – P. T. Altun, “İDÇ Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliğa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii 613 Ve 68 Parsellere Ait)”, 17. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 2009, 53 –74.

Laumonier 1934

- A. Laumonier, "Inscription De Carie", *BCH* 58, 1934, 291-380.
Laumonier 1936
- A. Laumonier, "Archéologie Carienne", *BCH* 60, 1936, 298-299.
Laumonier 1958
- A. Laumonier, *Les Cultes Indigènes En Carie (Bibliothèque Des Écoles Françaises d'Athènes Et De Rome. Fasc. CLXXXVIII)*, Paris, E. Deboccard, 1958.
Le Bas 1844
- P. Le Bas, "La Revue Independante", Mai/Juin XIV, 1844, 532-533.
Lebrun 1995
- R. Lebrun, "Réflexions Sur Le Lukka Et Environs Au 13.Eme S. Av.J. C. K. Van Lerberghe", *Immigration and Emigration Within The Ancient Near East, Festschrift E. Lipinski, Orientalialovaniensia Analecta 65*, Ed. A. Schoors, Leuven, 1995, 139-152.
Lefevre 2007
- F. Lefevre, *Histoire Du Monde Grecantique, Librairie Générale Française*, Fransa, 2007.
Lehmann 1957
- K. Lehmann, "Kallistratos Meets a Centaur", *AJA* 61, 1957, 123-127.
Lenger 2013
- D. S. Lenger, "Yeni Bulgular Işığında Kaunos'a Atfedilen Makedon Krali Darpları" *Adalya* 16, 2013, 61-69.
Love 1970
- I. C. Love, "A Preliminary Report Of The Excavations At Knidos, 1969", *AJA*, 74, 2, 1970, 149-155.
Marchese 1986
- T. R. Marchese, *The Lower Maeander Flood Plain, Parts I And Ii. A Regional Settlement Study*. Oxford, 1986.
Mclauchlin 1985
- B. K. Mclauchlin, *Lydian Graves And Burial Customs (Asia Minor)*, Berkeley, 1985.
Mcnicoll 1997
- A. W. Mcnicoll, *Hellenistic Fortification From Theaegean to The Euphrates*, London, 1997.
Mellink 1972
- M. J. Mellink, "Excavations At Karataş/Semayük And Elmalı, Lycia, 1971" *AJA*, 76 3, 1972, 257-259.
Mendel 1914
- G. Mendel, *Catalogue Des Sculptures Grecques, Romaines Et Byzantines Vol 2*, Constantinople, 1914.
Mentelle 1787
- M. Mentelle, *Encyclopedie Methodique: Géographie Ancienne, Tome 1*, Paris-Liege, 1787.
Metin vd. 2016
- H. Metin – B. A Polat Becks - R. Becks - S. Soslu, "Kremna Ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014", 33. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 1, 2016, 205-216.
Mionnet 1833

- T. E. Mionnet, *Description De Medailles Antiques, Etc: Supplement, Volume 6*, Paris, 1833.
Mionnet 1837
- T. E. Mionnet, *Description De Médailles Antiques, Grecques Et Romaines*, Paris, 1837.
Moréri 1718
- L. Moréri, *Le Grand Dictionnaire Historique Ou Lemélange Curieux De L'Histoire Sacrée Et Prophane, Tome I*, Paris, 1718.
Müller 1851
- L. Müller, *Description Des Monnaies Antiques Au Musée Thorvaldsen*, Kopenhag, 1851.
Nissen 2013
- C. Nissen, *Asclepios Et Hippocrate: Etude Des Cultes Guerisseurs Et Des Médecins*, Liège, 2013.
Oskay 2021
- B. Oskay, "Knidos Antik Kenti Yerleşim Planı ve Mimari Dokusunun Analizi", *İmgelem* 5,8, 2021, 59-90.
- Öğün vd. 2001
- B. Öğün – C. Işık – N. O. Özer – A. Diler – B. Schmaltz – C. Marek – M. Doyran, *Kaunos / Kbid: 35 Yılın Araştırma Sonuçları (1966-2001)*, Antalya, 2001.
- Öğün 1983
- B. Öğün, "Kaunos Kazıları (1982)", 5. *Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirisi*, Ankara, 1983, 239-240.
- Öhlinger – Ruggendorfer 2010
- B. Öhlinger – P. Ruggendorfer, "Alinda-Development And Transformation Of a North Karian Settlement", Mylasa, Labraunda, Milas /Çomakdağ, Ed. F. Kuzucu – M. Ural, İstanbul, 2010, 139-151.
- Özdemir – Çekilmez 2020
- E. Özdemir – M. Çekilmez, "Myrina Antik Kenti Nekropolü, Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri", *Aliağa Ve Çevresi: Uluslararası Aliağa Ve Çevresi/ Aiolis Bölgesi/ Arkeoloji Ve Disiplinlerarası Araştırmalar Sempozyumu*, Ed. M. Çekilmez, İzmir, 2020, 243-277.
- Özdemir 2014
- E. Özdemir, *Alabanda Klasik Dönem Oda Mezarı*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2014.
- Özdemir 2019
- E. Özdemir, "Alabanda Territoriumundan Oda Mezarlar: Tipoloji ve Kronolojiye İlişkin Öneriler", *Rıfat Ergeç Armağanı*, Ed. T. Demir – M. Ekici – M. Ş. Dinç – Ç. M. Turhan, Gaziantep, 2019, 245-260.
- Özen 2001
- S. Özen, *Die Schlichten Gräber Von Kaunos Und Verwandte Bestattungen Im Westlichen Kleinasien*. Kiel, 2001.
- Özer – Taşkiran 2011
- E. Özer – M. Taşkiran, "2009 Yılı Sillyon Antik Kenti Ve Çevresi Yüzey Araştırması", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 3, Ankara, 2011, 279-296.
- Özer 2012

- E. Özer, “2010 Yılı Sillyon Antik Kenti Ve Çevresi Yüzey Araştırması”, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 3, Ankara, 2012, 33-48.
- Özer 2019
- B. Özer, “Erken Demir Çağı’nda Karia’da Mezar Mimarisi ve Ölü Gömme Gelenekleri: Keramos Kırsalı, Hüsamlar Nekropolisi’nden MÖ. 12. yüzyılın İlk Sakinlerine Ait Dikdörtgen Planlı Oda Mezarlar”, *OLBA* 27, 2019, 133-168.
- Özgan vd. 2003
- R. Özgan – C. Özgan – I. Jenkins – H. Mert, “2000 Knidos Kazıları”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2003,51-364.
- Özgan 1996
- R. Özgan, “1995 Knidos Kazıları Raporu”, 18. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Ankara, 1996, 273-296.
- Özgan 2002
- C. B. Özgan, *Knidos Antik Kent Rehberi*, Konya, 2002.
- Özkaya vd. 1999
- V. Özkaya – O. San – G. Barın, “Alinda (Karpuzlu)”, 16. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 1999, 299-323.
- Özkaya – San 2000
- V. Özkaya – O. San, “Alinda Nekropolü/I”, 17. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, 2000, Ankara, 263-278.
- Özkaya – San 2001
- V. Özkaya – O. San, “Alinda Nekropolü-II”, 18. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2001, 181-196.
- Özkaya – San 2002
- V. Özkaya – O. San, “Alinda And Amyzon, Two Ancient Cities in Caria”, 19. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2002, 237-254.
- Özkaya – San 2003
- V. Özkaya – O. San, “Alinda. An Ancient City With Its Remains And Monumental Tombs In Caria”, *Rea Revue Des Études Anciennes* 105, 2003, 103-125.
- Özyiğit 2003
- Ö. Özyiğit, “2000/2001 Phokaia Kazı Çalışmaları”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2003, 333-350.
- Pamir – Yamaç 2012
- H. Pamir – İ. Yamaç, “Hatay Yüzey Araştırmaları 2010 Antakya, Samandağ, Yayladağı Ve Altınözü”, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 2, Ankara, 2012, 361-378.
- Pamir 2011
- H. Pamir, “Hatay İli Antakya, Samandağı, Altınözü ve Yayladağı Yüzey Araştırmaları 2009”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 3, Ankara, 2011, 371-395.
- Parisot 1835
- V. Parisot, *Encyclopédie Des Gens Du Monde, Tome IV.II*, Paris, 1835.
- Paton – Myres 1896
- W. R. Paton – J. L. Myres, “Karian Sites And Inscriptions”, *JHS* 16, 1896, 188-236.
- Paton 1900

- W. R. Paton, "Sites In E. Karia And S. Lydia", *JHS* 20, 1900, 57-80.
- Pedersen 1994
- P. Pedersen, "The Ionian Renaissance And Some Aspects Of Its Origin Within The Field Of Architecture And Planning", *Hekatomnid Karia And The Ionian Renaissance: Acts Of The International Symposium At The Department Of Greek And Roman Studies, Odense University, 28/29 November, 1991*, Ed. J. Isager, Odense, 1994, 11-35.
- Perrot – Chipiez 1892
- G. Perrot – C. Chipiez, *History Of Art In Phrygia, Lydia, Caria And Lycia*, London, 1892.
- Perrot 1664
- N. Perrot, *Les Guerres d'Alexandre Par Arrian*, Paris, 1664.
- Peschelow 1990
- A. Peschelov, "Die Nekropolen Von Latmos Und Herakleia Am Latmos", 7. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Ankara, 1990, 153-169.
- Peschelow 1991
- A. Peschelov, "Die Nekropole Von Herakleia Am Latmos", 8. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Ankara, 1991, 383-400.
- Peschelow 1997
- A. Peschlow, "Die Arbeiten Deslahres 1995 Im Territorium Von Herakleia Am Latmos (Beşparmak)", 14. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Ankara, 1997, 141-160.
- Pimouguet Pédarros 2000
- I. Pimouguet Pédarros, "Archéologie De La Défense. Histoire Des Fortifications Antiques De Caria Époquesclassique Et Hellénistique Besançon", *Presses Universitaires De Franche/Comté, Coll. Institut Des Sciences Et Techniques De l'Antiquité*, 2000, 253-259.
- Pococke 1745
- R. A. Pococke, *Description Of The East, And Someother Countries, Tome II*. London, 1745.
- Pottier vd. 1887
- E. Pottier – S. Reinach – A. Veyries, *La Necropole De Myrina, Texte Et Notices*, Paris, 1887.
- Reinach 1888
- S. Reinach, *Voyage Archéologique En Grèce Et En Asie Mineure*, Paris, 1888.
- Robert 1953
- L. Robert, *Le Sanctuaire De Artemis a Amyzon, Carie*, Paris, 1953.
- Robert 1983
- J. Robert, *Fouilles d'Amyzon En Carie*. Paris, 1983.
- Roos 1980
- P. Roos, "Between Labraunda and Alinda", *Yayla* 3, 1980, 17-21.
- Roos 2006
- P. Roos, *Survey of Rock/Cut Chamber Tombs In Caria, Part 2, Central Caria*. Göteborg, 2006.
- Ruggendorfer 2009
- P. Ruggendorfer, "Survey/Projekt Alinda-Die Kampagne 2007", 26. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 3, Ankara, 2009, 37-44.

Ruggendorfer 2013

P. Ruggendorfer, "Alinda 2011 Şehir Planlaması Gelişim Araştırmasının Sonuçları", 30. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 1, Çorum, 2013, 227-236.*

Ruggendorfer 2012

P. Ruggendorfer, "Ergebnisse Der Städtebaulichen Untersuchungen In Alinda 2010", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 2, Ankara, 2012, 67-83.*

Ruggendorfer 2016

P. Ruggendorfer, *Das Mausoleum Von Belevi Archäologische Untersuchungen Zu Chronologie, Ausstattung Und Stiftung. Forschungen In Ephesos, 6/2. Wien, 2016.*

Ruggendorfer 2020

P. Ruggendorfer, "Alinda-Kuzey Karia'Da Güçlü Surlarla Çevrili Bir Yerleşim", Kariyalılar; Denizcilerden Kent Kuruculara, Ed O. C. Henry – A. Belgin Henry, İstanbul, 2020, 296-319.

Rumscheid 1995

F. Rumscheid, "Milas 1994", 12. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 1, Ankara, 1995, 77-98.*

Rumscheid 1996

F. Rumscheid, "Milas", 13. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 1, Ankara, 1996, 77-98.*

Sağır vd. 2003

M. Sağır – E. Güleç – İ. Özer – Z. Satar, "2003 Yılı Börükçü Kazısı İskeletlerinin Paleoantropolojik İncelenmesi", 20. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 2003, 167-172.*

Segvier 1598

N. Segvier, *L'Histoire Des Faictsd'Alexandre Le Grand, Geneve, 1598.*

Sevim 1995

A. Sevim, "Datça/Burgaz İskeletlerinin Paleoantropolojik Değerlendirmesi", 11. *Arkeometri Sonuçları Toplantı Bildirisi, Ankara, 1995,1-18.*

Sevim 1996

A. Sevim, "Burgaz/Datça Roma Dönemi İnsanlarının Çene Ve Diş Patolojisi", *I. Ulusal Biyolojik Araştırmalar Sempozyumu, 1996, Ankara.*

Smith – Ratté 1995

R. R. R. Smith – C. Ratté, "Archaeological Research At Aphrodisias in Caria", *AJA, Vol. 101, No. 1, 1995, 1-22.*

Sng Copenhagen 1946

Sng Copenhagen, 1022. *Sng Cop. Ionia Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection Of Coins And Medals, Danish National Museum, Ionia I-III, Copenhagen 1946.*

Söğüt 2004

B. Söğüt, "Dağlık Kilikia'da Tülü Asar (Lamos?) Yüzey Araştırması-2002", 21. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 1, Ankara, 2004, 279-290.*

Sönmez 2007

O. Sönmez, *Knidos Mavide Uyuyan Güzel, İstanbul, 2007.*

Stevenson 1909

- J. J. Stevenson, *A Restoration of The Mausoleum at Halikarnassus*, London, 1909.
- Strabon
- A. Pekman, Strab. XIV, II, 16. *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII, XIII, XIV.* İstanbul.
- Stronach 1978
- D. Stronach, *Pasargadae*. Oxford, 1978.
- Şahin 2005
- M. Şahin, "Myndos", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 1*, Ankara, 2005, 171-184.
- Şahinoğlu 1998
- S. Şahinoğlu, "Kos ve Knidos Tıp Okulları Ve Yöntembilgisel Değerlendirilmesi", *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirgeleri*, Ankara, 1998.
- Texier 2002
- C. Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Cilt 3*, Çev. Ali Suat, Ankara, 2002.
- Tırpan – Söğüt 2003
- A. A. Tırpan – B. Söğüt, "2002 Yılı Lagina Kazıları", 25. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 2*, Ankara, 2003, 87-100.
- Tırpan – Söğüt 2004
- A. A. Tırpan – B. Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2003 Yılı Çalışmaları", 26. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 1*, Ankara, 2004, 371-386.
- Tırpan – Söğüt 2005
- A. A. Tırpan – B. Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2004 Yılı Çalışmaları", 27. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 2*, Ankara, 2005, 257-270.
- Tırpan – Söğüt 2006
- A. A. Tırpan – B. Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2005 Yılı Çalışmaları", 28. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 2*, Ankara, 2006, 591-612.
- Tırpan – Söğüt 2009
- A. A. Tırpan – B. Söğüt, "Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları", 31. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 3*, Ankara, 2009, 505-528.
- Tırpan 1996
- A. A. Tırpan, "Lagina Hekate Temenosu 1995," 18. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 2*, Ankara, 1996, 309-336.
- Tırpan 1997
- A. A. Tırpan, "Lagina Hekate Propylonu 1996", 19. *Kazı Sonuçları Toplantı Bildirisi, Cilt 2*, Ankara, 1997, 173-194.
- Tırpan 2015
- A. A. Tırpan, "Buluntular Işığında Lagina ve Yakın Çevresinin Tarihi Süreci", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 2015, 75-98.
- Trémaux 1865-1868
- P. Trémaux, *Exploration Archéologique En Asie Mineure, Comprenant Les Restes Non Connus De Plus De Quarante Cités Antiques*, Paris, 1865/1868.
- Ünver – Yaman 2013

- G. Ünver – A. Yaman, “New Funerary Stelae and Inscriptions From The Territory of Idyma”, *Gephyra*, 10, 2013, 138-145.
- Ürkmez 2020
- Ö. Ürkmez, “Kyme Nekropolisleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Aliğa ve Çevresi: Uluslararası Aliğa Ve Çevresi / Aiolis Bölgesi / Arkeoloji Ve Disiplinlerarası Araştırmalar Sempozyumu*, Ed. M. Çekilmez İzmir, 2020, 243-277.
- Walbank 1942
- F. W. Walbank, “Olympichus of Alinda and Thecarian Expedition of Antigonus Doson”, *JHS*, Vol.52, 1942, 8-13.
- Waywell 1996
- G. B. Waywell, “The Scylla Monument From Bargylia”, *Antp* 25, 1996, 75-119.
- Waywell 2000
- G. B. Waywell, “*Halikarnassos’daki Mausoleion*”, *Antik Dünyanın Yedi Harikası*, Çev. B. Avunç, İstanbul, 2000.
- Westholm 1963
- A. Westholm, *Labraunda: Swedish Excavations and Researches. The Architecture Of The Hieron*, 1. Cilt, Lund, 1963.
- Xen.
- W. Miller, Xen. Cyropaedia, 7.3.15/17, *Cyropedia*, Londra.
- Yazıcı 2014
- R. Yazıcı, *Ephesos Antik Kenti Nekropollerindeki Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Tipleri*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2014.
- Yılmaz 2007
- N. Yılmaz, “Necropoleis and Funerary Monuments in Pisidia During The Roman Period”, *Adalya*, 10, 2007, 155-204.
- Zeyrek – Zeyrek 2010
- T. H. Zeyrek – A. N. Zeyrek, “Besni (Adıyaman) Yüzey Araştırması 2008”, *27. Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirisi*, Cilt 1, Ankara, 2010, 225-238.

Büyük Menderes Vadisinin Çift Yakalı Kenti: Nysa ad Maeandrum

A Dipolis on the Meander: Nysa ad Maeandrum

Serdar Hakan ÖZTANER*

Öz

Hellenistik Dönem’de Karia Bölgesi’nin kuzeyinde kurulmuş olan Nysa, Mesogis-Aydın Dağları’nın güney eteğinde, Maiandros-Büyük Menderes Nehri’nin kuzeyinde, günümüzde Aydın’ın, Sultanhisar ilçesi sınırları içerisinde yer alır. Nysa ad Maeandrum, Menderes Nysası olarak anılan kent, Maiandros Nehri’nin oluşturduğu bereketli havzanın kıyısında, derin dere yataklarının bulunduğu yamaçta güç bir topografyaya kurulmuştur. Nysa kurulu olduğu topografya ile uyumlu bir kent planına sahiptir. Bu bağlamda söz konusu çalışma, kentteki arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan cadde-sokak sistemi ve yapılar üzerinden Nysa kent planlamasını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Strabon, gençliğinde eğitim aldığı Nysa’yu, sel akıntısından meydana gelen boğazın ikiye ayırdığı çift yakalı kent olarak tanımlayarak, vadinin bir yerinde kentin iki yakasını birleştiren bir köprü bulunduğundan ve bir başka yerinde altından sel sularının akması için gizli bir geçidi (kanalı) olan amphitiatro ile donatıldığından bahseder. Kentteki yapılardan da kısaca bahseden Strabon, tiyatronun yanındaki iki tepeden birinde gençler gymnasion’unun, diğerinde ise agora ve gerontikon’un bulunduğunu anlatır. Strabon’un konumlarını verdiği yapılar, kentteki günümüze ulaşan yapılarla büyük oranda örtüşür. Ancak kentin kuruluşundan itibaren yüzyıllar içindeki değişimi, gelişimi ve kentteki yapıların çeşitliliğiyle ilgili veriler bugün oldukça fazladır.

W. von Diest ve ekibi 1907 ve 1909’da Nysa’daki ilk arkeolojik kazıları gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmaların sonucunda Nysa’nın ilk topografik kent planı ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış ve yayımlanmıştır. 1992-2010 yıllarında V. İdil başkanlığında, 2012 yılından itibaren S. H. Öztaner’in önce bilimsel danışmanlığında ve ardından başkanlığında yürütülen kazılarda kent planı ve cadde-sokak sistemi üzerine yeni bilgiler elde edilmiştir. Özellikle 2005 yılından itibaren sürdürülen çalışmaların ağırlık noktasını oluşturan cadde-sokak sisteminin araştırılması için arkeolojik kazı çalışmalarının yanı sıra arkeo-jeofizik araştırmalara da önem verilmiştir.

Nysa’da açığa çıkarılan caddelerin birbirlerine olan mesafelerinden insula/yapı adalarının ölçüleri saptanabilmiştir. Buna göre zorlu bir topografyaya kurulmuş olan kentteki tüm yapıların 58,80 x 114,5-116,8 m, yaklaşık 200x400 Roma Ayağı ölçülerindeki yan yana sıralanan enine dikdörtgen insula’lar içerisine inşa edilmiş oldukları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nysa ad Maeandrum, Çift Yakalı Kent, Strabon, Insula, Cadde-Sokak Sistemi, Kent Planlaması.

Abstract

Established in the north of the region of Caria during the Hellenistic period, Nysa is located on the southern foothills of the Mesogis/Aydın Mountains, north of the Meander/Büyük Menderes River, within the borders of the modern district of Sultanhisar in Aydın. The city, known in ancient times as Nysa ad Maeandrum (Nysa on the Meander), was built on the edge of the fertile basin drained by the Meander River on a challenging topography defined by the steep slope where deep river beds were present. Nysa’s urban planning is harmonious with its topography. In this respect, this paper aims to evaluate the relationship of the city’s urban planning using the buildings and street system unearthed during archaeological excavations.

In his youth, Strabo was educated in Nysa and defined it as a double city (dipolis), divided by a torrential stream that created a gorge. He also mentioned that the stream was spanned by a bridge joining the two

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara.
● 0000-0002-8284-6792 | oztaner@ankara.edu.tr

cities, and that elsewhere over the stream a stadium was built and equipped with a hidden underground passage for the torrential waters. Strabo also briefly mentioned the city's buildings, referring to a youth gymnasium on one of the two hills next to the theatre, and the agora and the gerontikon on the other. Strabo's accounts of the locations of these structures largely correspond with the remains that have survived in the city to the present day. Yet Strabo is but one source, and much more information is available to inform us on the changes and the development of the city over the centuries, and on the diversity of its structures.

W. von Diest and his team conducted the first archaeological excavations in Nysa in 1907 and 1909. The research made it possible to prepare and publish the first topographic city plan of Nysa. New information was obtained on the city plan and the street grid system during the excavations carried out under the direction of V. İdil between 1992 and 2010, and under the scientific supervision and then the direction of S. H. Öztaner since 2012. Investigating the street grid system has been the focus of more recent studies especially since 2005 when geophysical prospection techniques started being employed alongside the excavations.

Insula dimensions in Nysa were identified by measuring the distances between the excavated streets. They reveal that all buildings in this topographically challenging city were constructed on rectangular insulae measuring 58,80 m x 114,5-116,8 m, i.e. 200x400 Roman feet.

Keywords: *Nysa ad Maeandrum, Dipolis, Strabo, Insula, Street System, Urban Planning.*

Giriş

Nysa ad Maeandrum, Menderes Nysa'sı olarak anılan kent, Maiandros/Büyük Menderes havzasında Mesogis/Aydın Dağları'nın güney eteğinde, günümüzde Aydın ilinin 30 km doğusunda, Sultanhisar ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig. 1). Bu çalışma Büyük Menderes Vadisi'nin önemli yerleşimlerinden biri olan Nysa antik kentinin kurulu olduğu topoğrafya ile birlikte kent planlamasının ve kent merkezinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

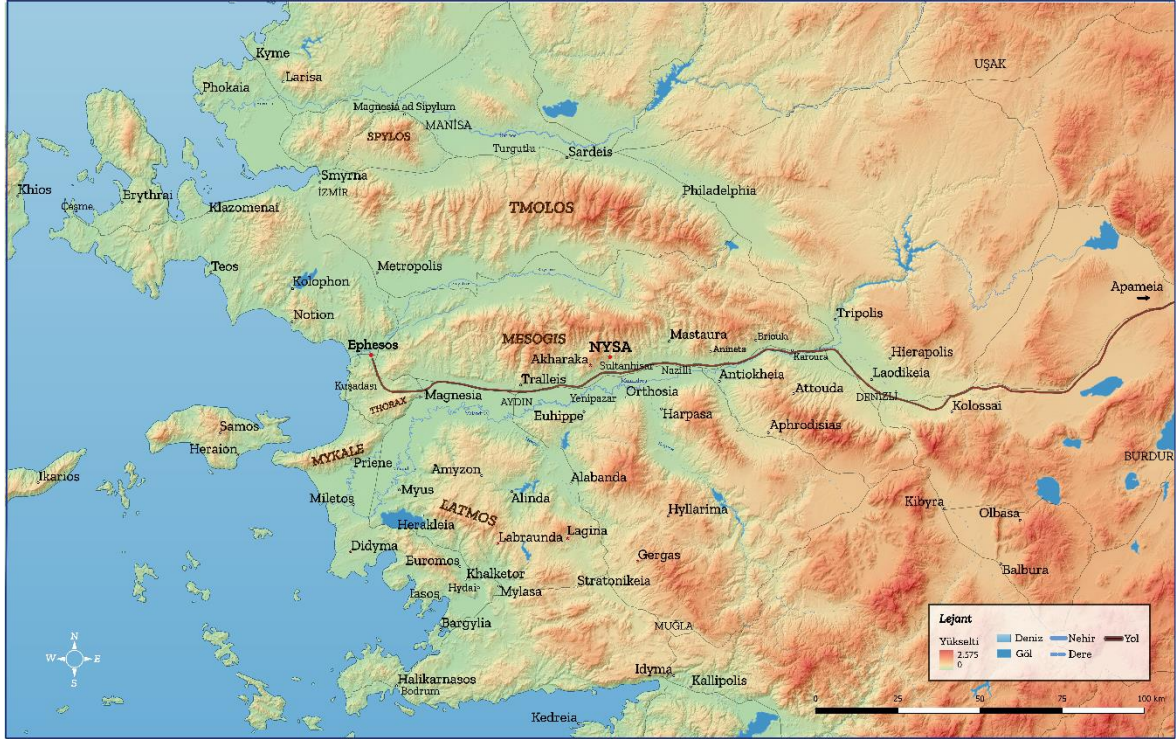

Fig. 1. Nysa ve Çevresi Antik Yerleşimler (Nysa Arşivi)

Tarihçe

Strabon (XIV.I.46) Nysa'nın kuruluşuyla ilgili olarak "...Athymbros, Athymbrados ve Hydrelos adlı üç kardeş kendi isimlerine göre adlandırılan üç kent kurmuşlar, ancak sonra Nysa buralarda oturanlar tarafından kurulmuştur. Fakat halen Athymbros, Nysa'lılar tarafından gerçek kurucuları olarak kabul edilir..." demektedir. Stephanos Byzantios da Ethnika adlı eserinde, benzer şekilde Athymbros tarafından kurulan Athymbra adlı eski yerleşmenin yerinde Hellenistik Dönem'de Seleukos'un oğlu Antiokhos tarafından eşi Nysa'nın adını alan bu kenti kurduğundan bahsetmektedir¹, ancak Antiokhos'un Nysa isimli bir eşi bilinmemektedir. Hellenistik Dönem'de, Nysa'nın 3 km batısında yer alan ve kentin en önemli kült merkezi

¹ Stephanos Byzantios *Ethnika* adlı eserinde Antiokheia maddesi altında "Seleukos'un oğlu Antiokhos'un kız kardeşi Laodike için Laodikeia'yı, eşi Nysa için Nysa'yı, annesi Antiokis için Antiokheia'yı" kurduğunu belirtir.

olan Akharaka Plouton ve Kore Tapınağı'nda bulunmuş ve I. Seleukos'un oğlu I. Antiokhos'a atfedilen MÖ 281/280 yılına tarihlenen yazıttan, kent sakinlerinin Athymbra'lılar olarak anıldığı ve Plouton-Kore Tapınağı için *hikesia*, *asylia*, *ateleia* gibi ayrıcalıkların elde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır². Bu tapınak haklarıyla ilişkili olduğu düşünülen III. Antiokhos'un Nysa *arkhon*'ları, *boule* ve *demos*'una gönderdiği mektubu önemlidir³. Nysa adının kullanılmaya başlanması ve kentin bronz sikke basmaya başlaması bu döneme, yaklaşık olarak MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir⁴. Hiç şüphesiz hacı kabul etme hakkı, sığınma hakkı ve vergi muafiyeti şeklinde tanımlayabileceğimiz bu hak ve ayrıcalıklar kentin ekonomisinin gelişmesinde büyük etken olmuş olmalıdır⁵.

Nysa isminin kaynağını da kentin kültleriyle bağlantılı mitolojide ve tasvirlerde bulmak mümkündür. Nysa Tiyatrosu podyum frizlerinin tasvirlerinde hem Hades'in Persephone'yi kaçırmaya sahnesi (Fig. 2-3) hem de bebek Dionysos'un Hermes tarafından Nysa Dağı'nın perilerine teslim edilmesi (Fig. 4), yıkanması (Fig. 5) gibi Dionysos ile ilgili sahneler yer almaktadır. Hades'in Persephone'yi, Nysa Ovası boyunca yarılan yerden yükselip kaçırmasının yanı sıra, Zeus'un talimatıyla Hermes'in bebek Dionysos'u Nysa Dağı'nın perilerine teslim etmesi ve orada büyütülmüş olması Nysalılar için çok anlamlı ve önemlidir⁶.

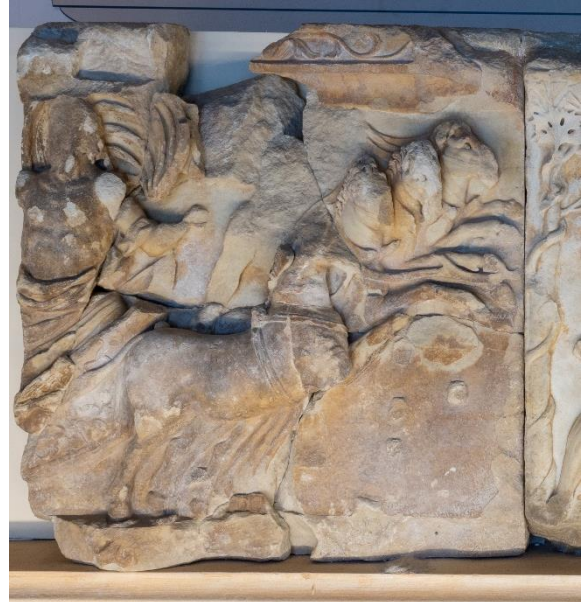

Fig. 2-3. Nysa Tiyatrosu Podyum Frizi, Hades'in Persephone'yi Kaçırması (Nysa Arşivi)

² Welles 1934, No:9; Akdoğu-Arca 2017, 185-198; Akdoğu-Arca – Gökalp-Özdil 2022a, 53.

³ Welles 1934, No:43; Akdoğu-Arca 2017, 188.

⁴ Özbil 2022, 357.

⁵ Öztaner v.d. 2014, 233.

⁶ Akdoğu-Arca – Gökalp-Özdil 2022a, 51-52; Nysa Tiyatrosu podyum frizleri için bkz. Kadioğlu 2022, 158-205.

Fig. 4. Nysa Tiyatrosu Podyum Frizi, Hermes'in Bebek Dionysos'u Dağ Perilerine Teslimi (Nysa Arşivi)

Fig. 5. Nysa Tiyatrosu Podyum Frizi, Bebek Dionysos'un Banyo Sahnesi (Nysa Arşivi)

Tüm bu veriler ışığında Nysa Hellenistik Dönem'den itibaren var olan, Maiandros'un kuzeyinde kurulmuş kentlerden birisi olarak, Batı Anadolu'nun kıyı ve iç bölgeleri arasındaki ana ticaret yolu, ulaşım güzergahı üzerinde yer almaktadır. Ele geçen mil taşlarından Roma Konsülü M. Aquillius tarafından MÖ 129-126 yıllarında inşa edildiği bilinen, Roma ve Geç Roma, Bizans Dönemlerinde yoğun olarak kullanılmış olan bu yol, Asia Eyaletinin başkenti, *caput viae* Ephesos'tan başlayıp doğuya doğru Magnesia ad Maeandrum, Tralleis, Nysa ad Maeandrum, Mastaura, Antiocheia, Laodikeia, Kolossai üzerinden Maiandros / Büyük Menderes Nehri'nin doğduğu Apameia'ya doğru devam etmektedir⁷. Nysa Hellenistik dönemden itibaren elde etmiş olduğu tapınak ayrıcalıklarını Roma Dönemi'nde de devam ettirebilmiş, Roma ile dostluk ve iyi ilişkiler kurmuştur. MÖ 88 yılında Mithradates ile Roma arasındaki savaşlarda, Nysa Roma'nın yanında yer almış, kentin önemli ve zengin ailelerinden birinin mensubu olan Pythodoros'un oğlu Khairemon, Romalılara 60.000 *modius* buğdayla destek vermiştir⁸. Maiandros'un verimli topraklarında kurulmuş olan kentin zengin tarımsal üretime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Strabon (XIV.I.48) Rhodos ve Nysa'da iki okulu olan Aristodemos'un bütün derslerine gençliğinde Nysa'da devam etmiş olduğundan söz etmektedir. Geç Hellenistik ve Roma Dönemlerinde inşa edilmiş olan *gymnasion*, tiyatro, *stadion*, kütüphane gibi yapıları Nysa'nın eğitim, kültür kenti kimliğinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

MS 1. ve 2. yüzyıllar kentteki imar faaliyetlerinin arttığı, özellikle MS 2. yüzyılda *euergesia* sistemiyle, kentin zengin aileleri, hayırseverleri tarafından kente yapılan yatırımların, inşa faaliyetlerinin artmış olduğunu ele geçen yazıtlardan öğrenmekteyiz. Son derece zengin ve parlak geçen bu dönemin ardından Nysa Asia eyaletinin bir parçası iken MS 3. yüzyılın ortalarında yeni kurulan Phrygia-Karia Eyaletine dahil olmuştur⁹. Nysa bu dönemde imparatorlukta yaşanan olumsuzluklara ve değişimlere direnerek, imparatorlara sadık bir kent olarak görünme arzusunda olmuş, kendisini "imparator sever" olarak nitelendirmiştir¹⁰.

Nysa'da yürütülen kazılarda ele geçen arkeolojik bulgular ve antik kaynaklar, kentte Geç Antik Çağ'daki büyük ve yoğun yerleşimin varlığına ayrıca 13. yüzyılın sonuna kadar Ephesos'a bağlı bir piskoposluk olarak Nysa'daki yaşamın Bizans Dönemi'nde de devam ettiğine işaret etmektedir. Coğrafyacı Hierokles, Iustinianos Dönemi'ne tarihlenen, imparatorluğun idari ayrımlarını

⁷ Kadioğlu – Özbil-Serin 2011, 127-131; Gökalp-Özdil – Akdoğu-Arca 2022; 41.

⁸ I. Tralleis-Nysa II, no.410-411; Akdoğu-Arca – Gökalp-Özdil 2022a, 54-55; Özbil 2022, 360.

⁹ Akdoğu-Arca 2016, 60-73.

¹⁰ Öztaner v.d. 2014, 235; Akdoğu-Arca – Gökalp-Özdil 2022b, 68.

ve kent listelerini verdiği Synekdemios adlı eserinde (Hierokles 659.6), Nysa'yı *Asia eparkhiasi/eyaleti* içinde göstermiştir¹¹.

13. ve 14. yüzyıllarda Aydın Bölgesi'ne Selçukluların, Anadolu Beyliklerinden Menteşe ve Aydınoğulları Beyliklerinin hâkim olmasıyla¹², Nysa bu dönemden itibaren terkedilmiş ve güneyindeki günümüz modern yerleşimi olan Sultanhisar'a yerleşilmiştir.

Çift Yakalı Kent

Geographika adlı eserinde Strabon (XIV.I.43) Nysa'yı, büyük bir kısmıyla Mesogis Dağı'nın eteklerine yayılmış, sel akıntısıyla meydana gelmiş bir boğazla ikiye ayrılmış çifte kent olarak tanımlamaktadır. Maiandros/Büyük Menderes'in kuzeyi boyunca uzanan Mesogis/Aydın Dağları'nın güney eteğinde aşınabilen kütlelerden oluşmuş, dar ve derin vadilerle bölünmüş bir topografya üzerine kurulu olan Nysa, tektonik olarak Büyük Menderes Grabeninde aktif fayların bulunduğu bir bölgede yer almaktadır. Yeryüzünü biçimlendirmiş bu aktif fay zonları tarih boyunca Büyük Menderes Grabeni'ndeki diğer komşu kentler gibi Nysa'yı da etkileyen yıkıcı sonuçları olan şiddetli depremler üretmiştir.

Kenti iki yakaya ayıran, günümüzde Tekkecik Dere olarak adlandırılan dere, derin ve dar bir vadiden yağışlara bağlı olarak kış ve bahar aylarında akmakta, yaz aylarında tamamen kurumaktadır. Kenti doğudan daha derin ve geniş bir yataktan akan Beylik Dere sınırlamaktadır. Batıdaki *nekropol* ve Akharaka'ya doğru giden yol güzergâhı üzerinde aynı şekilde Küçük Asar Dere, Asar Dere gibi irili ufaklı vadiler bulunmaktadır. (Fig. 6) Kent içerisinde 3 adet olmak üzere, batıya doğru sözü edilen güzergâhta dere yatakları üzerine köprülerin inşa edilmiş olduğu görülmektedir.

Çift yakalı kent Nysa'da topografyaya uyumlu bir şekilde Tekkecik Dere yatağının üzerine inşa edilmiş *stadion*, üç köprü ile derenin içinden aktığı tünel üzerinden kentin iki yakası birbirine bağlanmaktadır. Kentin cadde sokak sistemine başarılı bir şekilde yerleştirilerek bütünleşmiş bu köprüler, kent sakinlerinin bir yakadan diğer yakaya geçişlerini sağlamanın yanı sıra kentin farklı yakalarında inşa edilmiş yapılarını da birbirlerine bağlayarak, bütüncül bir kullanıma olanak vermiştir. Kentin inşa edildiği bu güç topografya, Roma Dönemi'nde kentin sahip olduğu zenginliğe bağlı olarak gerçekleşen imar faaliyetleri kapsamında Roma Dönemi mimarisinin ve mühendisliğinin çarpıcı, güzel örneklerinin inşa edilmesine fırsat sağlamıştır (Fig. 7).

¹¹ Peker 2022, 76-77.

¹² Wittek 1934, 24.

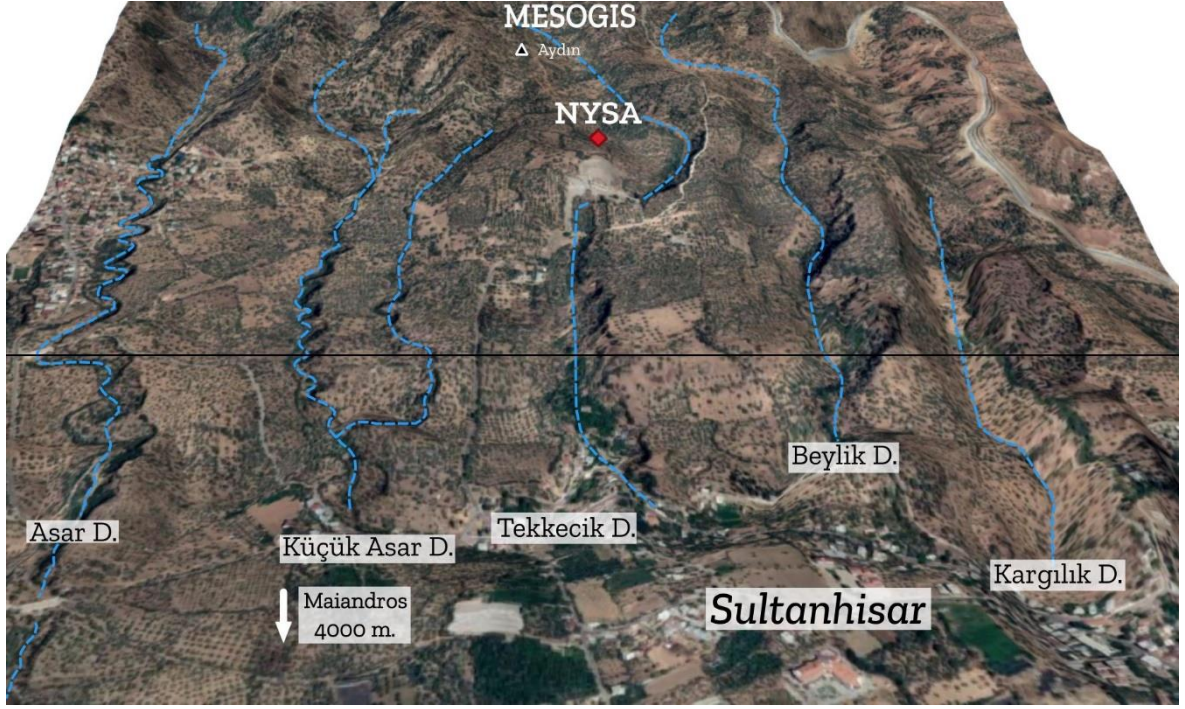

Fig. 6. Nysa ve Çevresi Uydu Görüntüsü (Nysa Arşivi)

Fig. 7. Çift Yakalı Kent Nysa, Güneybatıdan Görünüş (Nysa Arşivi)

Nysa Kent Planlaması Üzerine Değerlendirmeler

Nysa'yı 18. yüzyıldan itibaren gezen seyyahlar, Strabon'un eserinde sözünü ettiği yapılar ile mevcut yapı kalıntılarını yorumlayarak aktarmışlardır¹³. Strabon (XIV.I.43) çift yakalı kentin iki yakasını birleştiren bir köprü bulunduğundan ve altından sel sularının akması için gizli bir kanalı olan bir *amphitiatro*'dan (*stadion*) söz etmektedir. Ayrıca tiyatronun yanındaki iki tepenin eteklerinden birinde gençler *gymnasion*'unun, diğerinde ise *agora* ve *gerontikon*'un bulunduğunu anlatır. Strabon'un tanımladığı söz konusu yapılar bugün kentte bulunan yapılarla büyük oranda örtüşmektedir. Strabon'un saydığı yapıları MÖ 1. yüzyılda kentte var olan veya bazı yapıların öncüsü olduğunu söylemek mümkündür. Nysa'da gerçekleştirilen kazı ve araştırma çalışmaları, kuruluşundan itibaren kentin yüzyıllar içindeki değişimi, gelişimi ve kentteki yapıların çeşitliliğiyle, evreleriyle ilgili önemli veriler sunmaktadır.

1907 ve 1909 yıllarında Nysa'da ilk arkeolojik kazı ve araştırmaları yapan W.von Diest ve ekibi kentin ilk topografik kent planını çıkarmıştır¹⁴ (Fig. 8). Nysa'daki yapıların ve koruna gelen mimari kalıntıları gösteren bu kent planı sonraki araştırmalar için önemli bir altlık oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu planda kentteki cadde-sokak sistemine dair herhangi bir gösterim, bilgi mevcut değildir. Kent planlamasının omurgasını oluşturan cadde sokak sistemiyle ilgili ilk veriler, V. İdil başkanlığında yürütülen kazılar kapsamında 2002 yılında kütüphane yapısının kuzey duvarına teğet inşa edilmiş doğu batı yönlü 3K caddesinin açığa çıkarılması ile elde edilmiştir¹⁵. Nysa'da cadde sokak sistemi üzerine kazı ve araştırma çalışmalarına 2005 yılında başlanılmış ve günümüze kadar bu kapsamdaki çalışmalara devam edilmiştir. 2005-2009 yıllarında V. İdil başkanlığında, 2012 yılından itibaren S. H. Öztaner'in önce bilimsel danışmanlığında ve ardından başkanlığında yürütülen bu araştırmaların en önemli amacı kent planlaması, *insula* (yapı adası) ve cadde-sokak sisteminin açığa çıkarılması olmuştur¹⁶ (Fig. 9).

Kazı çalışmalarının yanı sıra arkeo-jeofizik araştırmalar, kentte birbirini dik kesen ve birbirine paralel *orthogonal* sistemdeki cadde-sokak ağını açıkça ortaya koymuştur.

¹³ Pococke 1745, 67-68; Chandler 1817, 240-246; Cockerell 1817, 153-154; Leake 1824, 248; Hamilton 1842, 535; Arundell 1834, 215-216; De Laborde 1838, 88-89. Pl. 41; Fellows 1841, 22-23; Poujoulat 1840, 78-79; Texier 1862, 286-288.

¹⁴ Von Diest 1913, Plan II.

¹⁵ İdil – Kadioğlu 2004, 392 vd.; Hiesel – Stročka 2006, 81 vd. Res. 1 ve 5; Kadioğlu 2011, 142 vd. Res. 1; Stročka v.d. 2012, 6 vd. Plan 7.

¹⁶ Nysa antik kenti cadde sokak sistemi araştırmaları için bkz. Kadioğlu 2011, 108; Kadioğlu 2014, 5; Öztaner 2018a, 843-849; Kadioğlu – Öztaner 2022, 86-107.

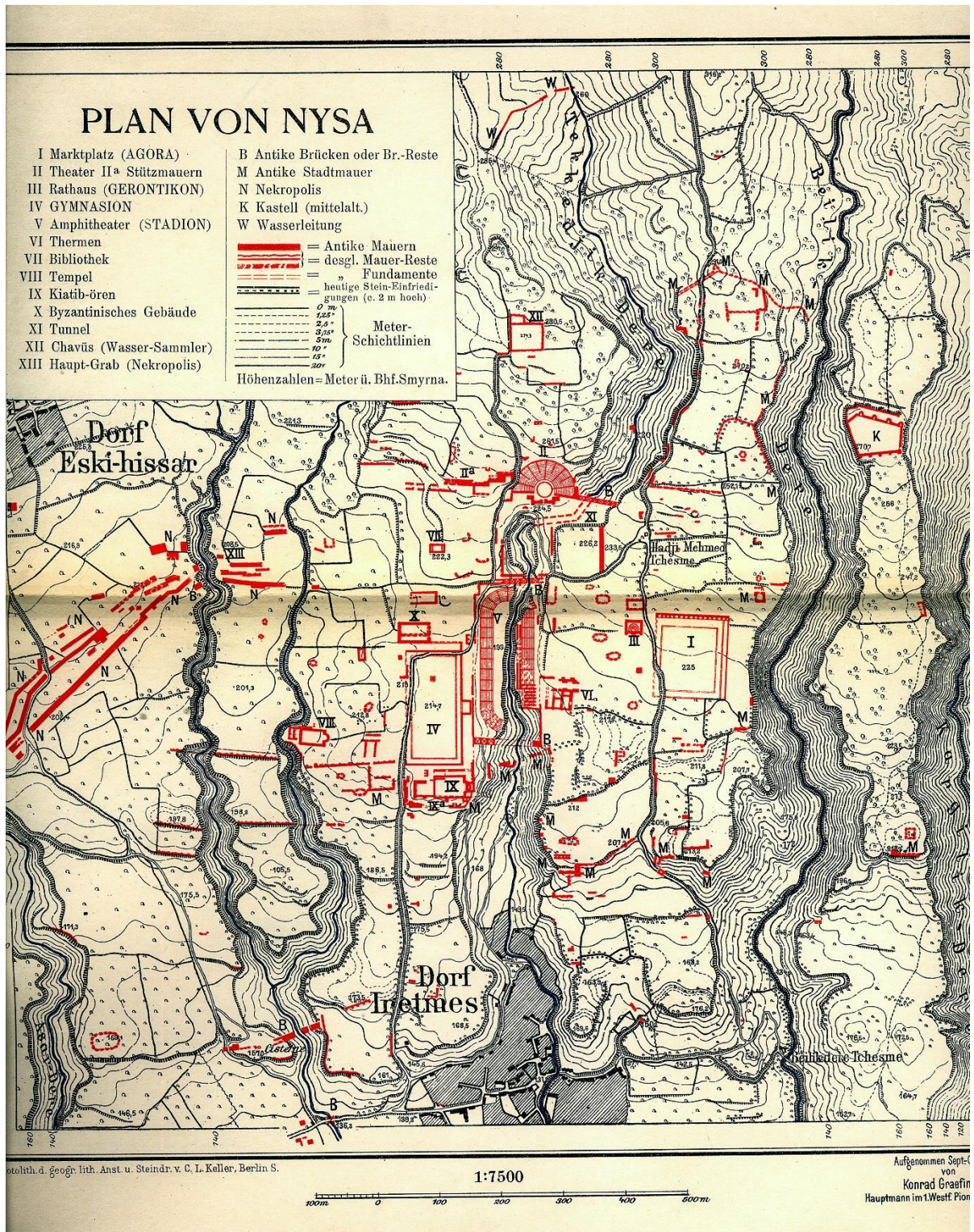

Fig. 8. Nysa Kent Plan (Von Diest 1913)

Kentin doğu-batı doğrultusundaki ana caddesi Cadde 1-*plateia* olarak adlandırılmıştır. Kentin doğu yakası ile batı yakasını, *stadion*'un kuzey *sphendone*'sini kuzeyden sınırlayan Merkezi Köprü-II üzerinden bağlayarak 3 km batıdaki Akharaka'ya kadar uzanan aks üzerinde yer alan söz konusu ana cadde kentteki en geniş caddedir (Fig. 10). Cadde 1'in batı kesimi 6,40 ile 6,70 m arasında değişen genişlikte olup genel olarak *konglomera* döşelidir. Cadde 1-*plateia*'nın doğu yakadaki kesimi ise 9,5 m genişliğinde kireçtaşı ve mermer döşeme taşlarıyla kaplı, cadde boyunca uzanan mekanların önlerine inşa edilmiş *aedicula*'lı cephe mimarisiyle sütunlu bir caddedir. Kentin genelinde *konglomera* taşlarla döşeli olan diğer caddelere göre daha anıtsal ve görkemli olan bu caddenin sütunlarının aralarına kentteki önemli kişilerin, hayırseverlerin onurlandırma yazıtlı kaideler üzerine heykellerinin dikilmiş olduğu saptanmıştır (Fig. 11). Bu durum sütunlu caddenin *monumental*/anıtsal niteliğiyle birlikte kent yaşantısındaki önemine işaret etmektedir.

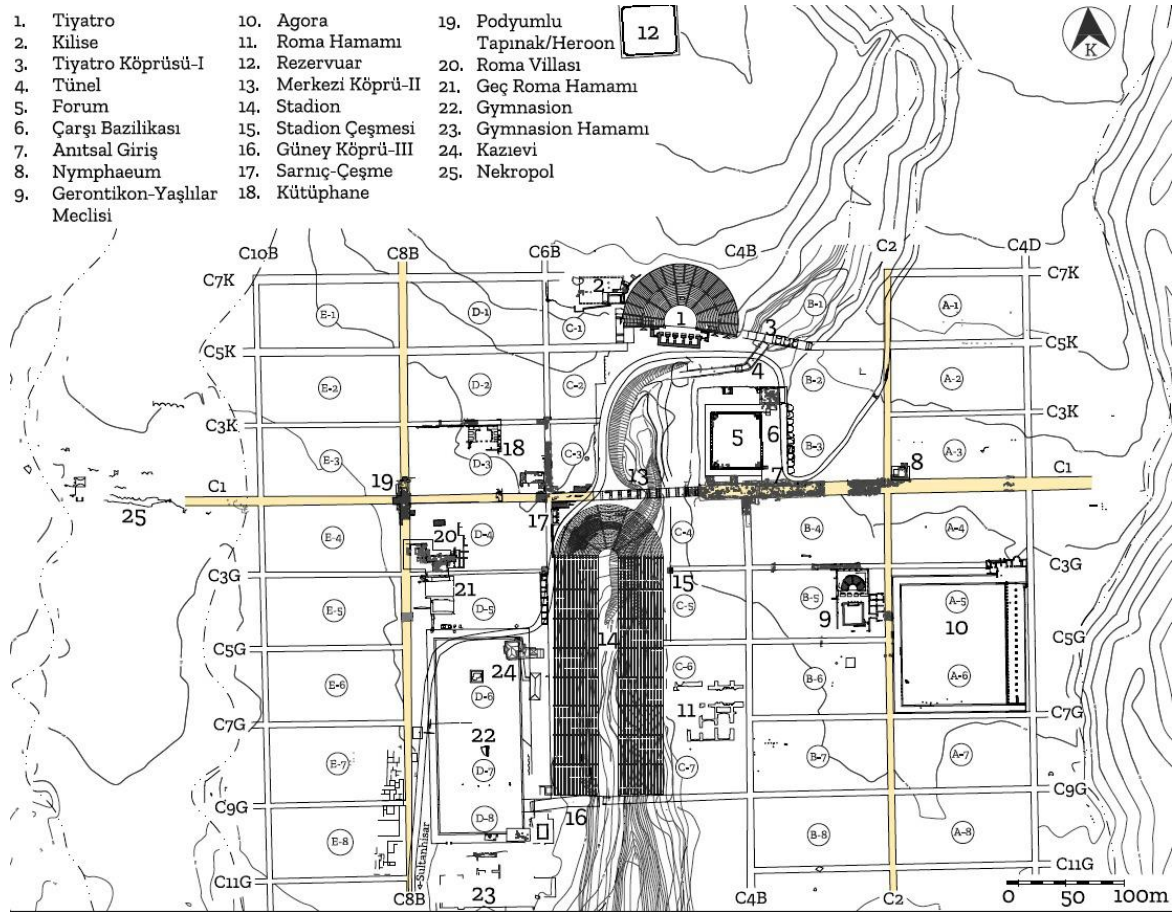

Fig. 9. Nysa Kent Planı – *Insula* / Cadde Sokak Sistemi (Nysa Arşivi)

Fig. 10. Cadde 1- *Plateia*, Merkezi Köprü II, Stadion, Tiyatro, Güneybatıdan Görünüş (Nysa Arşivi)

Fig. 11. Sütunlu Cadde / Cadde 1- *Plateia*, Doğudan Görünüş (Nysa Arşivi)

Doğu-batı yönündeki bu ana caddenin kuzeyinde ve güneyinde Cadde 1'e paralel uzanan caddeler (kuzeyde 3K, 5K, güneyde 3G, 5G, 7G...) ile her iki yakada bu caddeleri dik kesen kuzey-güney yönlü caddeler (4D, 2, 4B, 6B, 8B...) tespit edilmiştir¹⁷. Kent genelinde gerçekleştirilen çalışmalarda kısmen açığa çıkarılan caddelerin genişlikleri sütunlu cadde dışında genel olarak 4,15 m ile 6,70 m arasında değişmektedir. Nysa özelinde genişlikleri 6,5 metrenin üzerinde olan caddeleri *plateia*-ana cadde, genişlikleri 4-5 m arasında olanları, *stenopos*-sokak olarak değerlendirmek mümkündür¹⁸. Buna göre Nysa'nın doğu ve batı yakasını Merkezi Köprü II üzerinden bağlayan, doğu-batı yönlü Cadde 1 ile kuzey-güney yönünde onu dik kesen doğu yakada Cadde 2, batı yakada Cadde 8B kentin ana caddeleri-*plateia*'larıdır.

Caddelerin birbirlerine olan mesafeleri araştırılarak, kent planlamasının temel unsuru olan *insula* (yapı adası) ölçüleri saptanmıştır. Batı yakada doğu - batı yönlü iki caddeden kütüphaneyi kuzeyden sınırlandıran Cadde 3K ile Cadde 1-*plateia* arasındaki mesafe 58,80 m'dir. Bu iki caddeyi kuzey güney yönünde dik kesen paralel iki cadde, Cadde 6B ile Cadde 8B arası 116,80 m'dir. Doğu yakadaki kuzey güney yönlü Cadde 4D ile Cadde 2 arası 115 m, Cadde 2 ile Cadde 4B arası 114,5 m olarak ölçülmüştür.

Bu tespitler doğrultusunda, Nysa kent planlamasının temelinin 1:2 oranlı enine dikdörtgen plana sahip *insula*'lardan oluştuğu, doğu-batı yönlü caddeler arasında kalan kısa kenarların 58,80 m, kuzey-güney yönlü caddeler arasında kalan uzun kenarların 114,5-116,8 m uzunluklarında oldukları tespit edilmiştir. Buna göre Nysa kent planındaki bir *insula*, Roma ayağı ölçüsü 29,4 cm kabul edildiğinde yaklaşık 200 x 400 Roma ayağı ölçülerine sahiptir¹⁹.

Hellenistik Dönem'de kurulmuş olan Nysa'nın *insula* ve cadde sokak sistemi yine bu dönemde planlanmış olmalıdır. Roma İmparatorluk Döneminde inşa edilen yapıların da söz konusu *insula* sistemine büyük ölçüde uyduğu görülmektedir. Olasılıkla topografik sebeplerle, yamaca yaslanan tiyatro *insula*'lara göre yaklaşık 6° sapmayla inşa edilmiştir ancak kentteki diğer kamu yapıları kuzey-güney aksında bu *orthogonal* sistem içerisinde girişleri güney yönde olacak şekilde inşa edilmişlerdir²⁰.

Nysa'nın iyi korunmuş yapılarından biri olan tiyatro, yaklaşık 73 x 99 metrelik bir alanı kaplamaktadır. Geç Hellenistik Dönem'de (MÖ 1. yüzyılın 2. yarısı)

¹⁷ Nysa'daki doğu batı yönünde uzanan caddeler tek sayılarla, Cadde 1-*plateia*'nın kuzeyindeki caddeler 3K, 5K, 7K ... güneydekiler 3G, 5G, 7G ..., kuzey-güney doğrultulu caddeler ise çift sayılarla Cadde 2-*plateia*'nın batısında kalan caddeler 4B, 6B, 8B..., doğusunda kalan cadde 4D olarak adlandırılmıştır. Bkz. Kadioğlu 2014, 12.

¹⁸ Kadioğlu 2014, 10-14; Kadioğlu - Öztaner 2022, 93.

¹⁹ Kadioğlu 2014, 14; Kadioğlu - Öztaner 2022, 90-93.

²⁰ Kadioğlu 2014, 13-14; Kadioğlu - Öztaner 2022, 93.

inşa edilmiş olduğu düşünülen tiyatro at nalı planlı bir *cavea*'ya sahiptir (Fig. 12). Yapıya ait sahne binası ve *scaenae frons*, *cavea*'dan bağımsız olarak MS 120-140 yılları arasında olasılıkla iki katlı olarak inşa edilmiştir. MS 178 depremiyle yıkılan Hadrian Dönemi sahne binası, MS 180-200 yıllarında yeniden üç katlı olarak inşa edilmiştir²¹. Nysa Tiyatrosu, diğer Anadolu antik tiyatroları gibi Anadolu-Roma tiyatrolarının karakteristik özelliğini taşımaktadır. *Scaenae frons*'u taşıyan yüksek podyumlar, Perge, Side ve Hierapolis tiyatrolarında olduğu gibi kabartmalarla süslüdür²² (Fig. 2-5, 13).

Fig. 12. Tiyatro, Kuzeyden Görünüş (Nysa Arşivi)

Kentin doğu yakasında iki *insula* üzerine inşa edilmiş *agora*²³ dıştan 123 x 113,5 m, içten 88,5 m x 102 m ölçülerine sahiptir (Fig. 14). *Agora*'yı kuzeyden Cadde 3G, güneyden Cadde 7G, doğudan Cadde 4D, batıdan Cadde 2-*plateia* sınırlandırmaktadır.

Hellenistik Dönem orijinli *agora*'nın cadde-sokak ve *insula* sistemine tam olarak uyması buna karşın, MS 2. yüzyılın ikinci yarısında kent merkezinde tiyatronun güneydoğusunda oluşturulan teras üzerine inşa edilen kentin "Devlet Agorası" niteliğindeki *forum-çarşı* bazilikasının *insula* sistemine güney kenarı dışında uymaması dikkat çekicidir. Nysa'nın kent

²¹ Kadioğlu 2006.

²² Kadioğlu 2022a, 162.

²³ İdil 2006, 66-76; İdil 2022, 270-279.

merkezinde MS 2. yüzyılla birlikte başlayan değişimi anlamaya ve söz konusu *insula*'lardaki imar faaliyetlerine yönelik kazı ve araştırma çalışmaları kent planlamasıyla ilgili önemli verilere ulaşılmasını sağlamıştır.

Fig. 13. Tiyatro Sahne Binası ve *Cavea* (Nysa Arşivi)

Fig. 14. *Agora*, *Gerontikon*, *Stadion*, Tiyatro, Güneydoğudan Görünüş (Nysa Arşivi)

MS 2. yüzyılın ilk yarısında, kentin batı yakasında, tiyatronun bir *insula* güneybatısında, bezeme öğelerine göre inşa tarihi MS 130 civarı olan kütüphane-arşiv binası inşa edilmiştir²⁴. Kuzeyden 3K caddesine sırtını dayamış olan 25x14 m dış ölçülere sahip olan yapı doğusundaki 6B caddesine 41,20 m, batısındaki 8B caddesine 50,68 m mesafede *insula* içerisine asimetrik olarak yerleştirilmiştir. Ana iç mekânı 13,3 x 8,7 m ölçülerindeki enine dikdörtgen iki katlı bir salon olup, ahşap balkonlar aracılığıyla ulaşılan üst katta ve alt katta toplam 16 adet dolap nişi bulunmaktadır (Fig. 15). Yapı üç büyük giriş kapısıyla güneyindeki avluya açılmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi kütüphane mimarisinin Anadolu'da korunmuş güzel örneklerinden birisi olan yapı özellikle Ephesos'taki Celsus Kütüphanesi'ne tipolojik olarak çok benzeyen mimari unsurlara sahiptir. İki katlı duvar nişleri, enine dikdörtgen planının yanı sıra yapıyı yaptıran hayırseverin lahdinin, yapının güneyindeki ön avluya gömülü olarak bulunması bu benzerliklerden birkaçıdır. MS 2. yüzyılın ilk yarısında, yapının bir kütüphane ve arşiv binası olarak kentte duyulan ihtiyaç doğrultusunda inşa edilmesi belki bir süre mahkeme olarak da kullanılmış olması önemlidir²⁵.

Fig. 15. Kütüphane, Güneydoğudan Görünüş (Nysa Arşivi)

Kentin doğu yakasında *agora*'nın kuzeybatısında yer alan önemli bir kamu yapısı da MS 2. yüzyıl ortalarında, Nysalı zengin hayırsever Sextus Iulius Antoninus Pythodorus'un annesi Iulia Antonia Eurydike'nin vasiyeti üzerine

²⁴ Strocka v.d. 2012.

²⁵ Strocka v.d. 2012, Strocka 2022, 316-327.

inşa ettirmiş olduğu Yaşlılar Meclisi “*Gerontikon*” – *Odeion*’dur²⁶. Kuzeyinden Cadde 3G, güneyinden Cadde 5G, doğusundan Cadde 2-*plateia* ve *agora* ile sınırlanan *insula*’da inşa edilmiş olan 27,84 x 23,55 m ölçülerindeki yaklaşık 700 kişilik oturma kapasitesine sahip *cavea* ile iki katlı *scaenae frons*’a sahip dikdörtgen planlı ana yapı güneyindeki ön avlusuyla birlikte 53,70 m uzunluğundadır (Fig. 16). Cadde 2 –*plateia*’dan bir *propylon* ile girilen avlunun kuzeyinde yer alan üstü ahşap bir çatıyla örtülü *cavea*’ya avlunun kuzey portikosundan beş kapı ile girilmektedir. Yapı, kentteki birçok kültürel ve politik toplantılara hizmet etmiştir.

Fig. 16. *Gerontikon* – *Odeion*, *Agora*, Batıdan Görünüş (Nysa Arşivi)

Gerontikon - *odeion*’un bir *insula* kuzeyinden geçen doğu-batı yönlü Cadde 1-*plateia*’nın doğu yakadaki kesiminde yer alan sütunlu cadde mimari elemanlarının bezemelerine göre MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Ayrıca caddede bulunan bir arşitravin üst iki *fascia*’sına kazınmış yazıttan, Antoninus Pius döneminde hayırseverlik faaliyetleri gerçekleştiren, Titus Aelius Alkibiades isimli Mısır’da bir çeşit *procurator*’luk görevi üstlenmiş şahsın yangınla yerle bir olup yıkılmış *plateia*’nın sütunlarını ayağa kaldırmış olduğu anlaşılmaktadır²⁷.

²⁶ Kadioğlu 2014; Kadioğlu 2022b, 250-269.

²⁷ Öztaner 2022a, 127.

Dolayısıyla kent merkezinde yer alan, anıtsal mimarisiyle Akharaka kutsal alanına giden yolun başlangıç noktasında törensel nitelik taşıyan, *euergetes*-onurlandırma yazıtlarıyla kent belleğinde önemli bir yere sahip olan sütunlu caddenin inşası da yine bu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir.

MS 2. yüzyılın son çeyreğinde, olasılıkla MS 178 İzmir depremi sonrasında, kentteki imar faaliyetleri kapsamında kent merkezine, tiyatronun güneydoğusundaki yaklaşık 80x76 m ölçülerindeki teras üzerine *forum* ve çarşı bazilikasının inşa edilmiş olduğu kazı ve araştırma çalışmalarıyla ortaya konmuştur. *Gerontiko-odeion* ile arasında bir *insula* mesafe bulunan forum-çarşı bazilikasına giriş, güneyindeki sütunlu caddenin üzerine taşarak inşa edilmiş 27 x 2,5 m ölçülerindeki *krepidoma* üzerinde yükselen 4 *aediculalı* cephe mimarisine ve üç kapı açıklığına sahip anıtsal giriş ile sağlanmıştır. Sütunlu Caddenin kuzey *kolonad* hattı üzerine inşa edilmiş olan Anıtsal Giriş'in bulunduğu kısımda, 9,5 m genişliğindeki caddenin genişliği 7,3 m'ye düşmektedir²⁸.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde, kentlerin en merkezi yerlerinde *forum*a bitişik olarak inşa edilen çarşı bazilikaları adli, ticari ve idari mahkemelerin yanı sıra ticaretin yapıldığı, sarrafların, tüccarların tezgâh açabildiği, gezenlerin, davaya gelenlerin güneşten veya kötü hava şartlarından korunduğu üç nefli kapalı mekânlardır²⁹. Nysa Çarşı Bazilikası *forum*'un doğu kenarı boyunca güneyindeki anıtsal girişe doğru uzanan "*stoa bazilika*" tipinde, kuzeyinde "*tribunal*" mahkeme bölümünün yer aldığı üç nefli 79,8 m uzunluğunda, 20,2 m genişliğinde bir yapıdır³⁰ (Fig. 17). *Forum*un içten içe doğu-batı yönünde 41,2 m, kuzey-güney yönünde ise 46 m uzunluğa sahip olduğu saptanmıştır. Restitüsyonuna göre doğu ve batı *portikolarında* yirmişer, kuzey ve güney *portikolarda* onbeşer sütunla, toplam 70 adet sütunun yer aldığı *forum*un dört köşesinde "L" formulu havuzların inşa edilmiş olduğu saptanmıştır (Fig. 18). Kentin doğu yakasında çift *insula* büyüklüğünde bir *agora* bulunmasına karşın MS 2. yüzyılın son çeyreğindeki kent yaşantısındaki ihtiyaçlar bir "Devlet Agorası"nın ve bazilikanın inşasını gerekli kılmış olup, kent merkezinde oluşturulan teras üzerine, *insula* sistemine kısmen uyularak *forum* ve çarşı bazilikasının inşaatının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

²⁸ Öztaner v.d. 2014, 227-228; Öztaner 2022b, 233.

²⁹ Bkz. Vitruvius V, I, 4; Gros 1996, 235; Öztaner 2010, 115-141.

³⁰ Öztaner 2016, 311-320; Öztaner 2018b, 517-532.

Fig. 17. Çarşı Bazilikası, Güneydoğudan Görünüş (Nysa Arşivi)

Fig. 18. Forum, Çarşı Bazilikası, Sütunlu Cadde (Nysa Arşivi)

Kentin doğu yakasında birbirini dik kesen iki ana cadde, Sütunlu Cadde-Cadde 1 ile Cadde 2'nin kesiştiği kavşağın kuzeydoğu köşesinde, güneye cepheli, 14,5 x 10 m ölçülerinde “U” planlı bir *nymphaeum* açığa çıkarılmıştır³¹ (Fig. 19). Yapının batı ve doğu kanat duvarları arasında suyun toplandığı 11 x 7 m ölçülerindeki havuzu bulunmaktadır. Yapının Geç Antikçağ'da sarnıç olarak kullanılmak amacıyla değişim ve onarım geçirdiği, havuzunun derinleştirildiği, duvarlarının kalınlaştırılıp güçlendirildiği, caddeye bakan cephesindeki parapetleri de içine alan 2 m kalınlığında kireç harçlı moloz taş duvarın örüldüğü anlaşılmıştır. Yapının bu ikinci evresinde üst yapısına ait mimari elemanlar kirece çevrilmiş olmalıdır. Plan tipolojisi, mimari özellikleri ve konumu itibarıyla Roma Dönemi anıtsal çeşme binalarının özelliklerini yansıtan bu yapı MS 2. yüzyılda kent merkezinde, *agora* ile *gerontikon* arasından geçen Cadde 2'nin, Sütunlu Cadde-Cadde 1 ile kesiştiği noktada halkın su ihtiyacını karşılamak gibi pratik amacının yanı sıra sularının akışıyla, şırlıtısıyla rahatlatıcı, serinlik veren, görkemli, anıtsal cephe mimarisıyla de kentin bir süs unsuru olarak inşa edilmiş olmalıdır.

Fig. 19. *Nymphaeum*, Kuzeybatıdan Görünüş (Nysa Arşivi)

Sonuç olarak Maiandros'un kuzeyinde verimli topraklara sahip, Hellenistik Dönem'den itibaren ticari yolların güzergahı üzerinde yer alan, Strabon'un da bir dönem eğitim gördüğü Nysa, eğitim ve kültürel yönden gelişmiş bir

³¹ Öztaner 2022c, 281-287.

merkez olarak bölgesinde öne çıkan bir kenttir. Antik kentte gerçekleştirilen kazı ve araştırma çalışmaları sonucunda, kalıntıları açığa çıkarılan yapıların daha çok Roma, Geç Roma ve Bizans Dönemlerine ait oldukları saptanmıştır. Kentin kuruluş dönemine ait Hellenistik Dönem yapıları, kentte ağırlıklı olarak görülen Roma ve Bizans Dönemi mimarisinin altında kalmıştır. Strabon'un sözünü ettiği yapılardan batı yakadaki *gymnasion*, tiyatro ve *stadion* ile doğu yakadaki *agora* ve *gerontikon*-yaşlılar meclisi, Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi orijinli yapılar olmalıdır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Asia Eyaleti'nin önde gelen kentlerinden biri durumunda olan, özellikle MS 2. yüzyıldaki kentteki inşa faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere en zengin ve verimli dönemini yaşamıştır. Hellenistik Dönem orijinli *orthogonal* kent planı ve topografyaya uyumlu bir şekilde inşa edilmiş cadde-sokak sistemi ile yapıların çoğu Roma Dönemi'nin mimari ve mühendislik özelliklerini oldukça çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Vadi üzerine inşa edilmiş olan *stadion* ile üç köprü ve kenti ikiye ayıran derenin içinden geçtiği tünel Roma Dönemi mimarisinin etkileyici örneklerindedir. *Gymnasion*³², *stadion*³³, tiyatro ile Anadolu'nun iyi korunmuş kütüphanelerinden biri olan Nysa Kütüphanesi kentin gelişmiş kültürünün göstergesi niteliğinde olup, *gerontikon*, *agora*, *forum*-çarşı bazilikası, hamamlar³⁴ kentin politik, ticari ve sosyal yaşantısına ait önemli verileri barındırmaktadır (Fig. 20).

Fig. 20. Nysa Kent Merkezi, Doğudan Batı Yakaya Bakış (Nysa Arşivi)

³² Beckmann 2022, 298-313.

³³ Kadioğlu – Öztaner 2022, 102-104.

³⁴ Öztaner 2022c, 289-292.

Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde, imparatorluğun yaşadığı ekonomik sıkıntılardan etkilenen ancak tüm olumsuzluklara ve değişimlere direnerek, imparatorlara sadık bir kent görüntüsünde olan ve yazıtlarda kendisini "imparator sever" olarak nitelendiren kentte yürütülen kazılarda ele geçen arkeolojik bulgular, Geç Antikçağ'da ve Erken Bizans Dönemi'nde Nysa'da büyük ve yoğun bir yerleşimin devam ettiğini göstermektedir. MS 13. yüzyılın sonuna kadar Bizans hâkimiyetinde kalan ve Hıristiyanlık dönemini yaşamış olan Nysa'daki halkın Roma Dönemi kentnin yapılarını devşirerek, ihtiyaçlarına göre yapı elemanlarını söküp, yeniden kullanarak kentteki yaşantısını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdoğu-Arca 2016

E. N. Akdoğu-Arca, "Iulius Iulianus Phrygia-Caria Eyaletinin İlk Valisi miydi?", *Vir doctus Anaticus, Studies in Memory of Sencer Şahin/Sencer Şahin Anısına Yazılar*, Ed. B. Takmer – E. N. Akdoğu Arca – N. Gökalp Özdil, İstanbul, 2016, 60-73.

Akdoğu-Arca 2017

E. N. Akdoğu-Arca, "Nysa ad Maeandrum Kenti Plouton-Kore Tapınağı'na İlişkin Hakların Yeniden Değerlendirilmesi", *Cedrus V*, 2017, 185-198.

Akdoğu-Arca – Gökalp-Özdil 2022a

E. N. Akdoğu-Arca – N. Gökalp-Özdil, "Hellenistik Dönem'de Nysa", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 50-59.

Akdoğu-Arca – Gökalp-Özdil 2022b

E. N. Akdoğu Arca – N. Gökalp Özdil, "Roma İmparatorluk Dönemi'nde Nysa", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 62-75.

Arundell 1834

F. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor; Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities, and Especially Antioch of Pisidia. II*, London, 1834.

Beckmann 2022

M. Beckmann, "Gymnasion", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 298-313.

Chandler 1817

R. Chandler, *Travels in Asia Minor, and Greece: An Account of a Tour. I*, London, 1817.

Cockerell 1817

C. R. Cockerell, *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817*, 1817.

De Laborde 1838

L. De Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure*, Paris, 1838.

Fellows 1841

C. Fellows, *An Account of Discoveries in Lycia: Being a Journal Kept During a Second Excursion Asia Minor*, 1841.

Gros 1996

P. Gros, *L'architecture romaine: du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire 1. Les monuments publics*, Paris, 1996.

Gökalp-Özdil – Akdoğu-Arca 2022

N. Gökalp-Özdil – E. N. Akdoğu-Arca; "Antik Kaynaklar Işığında Nysa'ya Genel Bakış", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 40-49.

Hamilton 1842

W. J. Hamilton, *Research in Asia Minor Pontus, and Armenia; with some account of their antiquities and geology. I*, London, 1842.

Hiesel – Strocka 2006

G. Hiesel – V. M. Strocka, "Die Bibliothek von Nysa am Mäander: Vorläufiger Bericht über die Kampagnen 2002-2006", *AA 2. Halbband*, 2006, 90-92.

I. Tralleis–Nysa II

W. Blümel, *Die Inschriften von Tralleis und Nysa, Teil 2 (IK 36,2)*, Bonn, 2019.

İdil 2006

V. İdil, "Neueste Grabungsergebnisse von der Agora in Nysa am Mäander", *Die Griechische Agora. Bericht über ein Kolloquium am (16. März 2003 in Berlin 2006)*, Ed. W. Hoepfner – L. Lehmann, 2006, 66-76.

İdil 2022

V. İdil, "Agora", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 270-279.

İdil – Kadioğlu 2004

V. İdil – M. Kadioğlu, "2003 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *KST* 26.1, 2004 (2005), 387-400.

Kadioğlu 2006

M. Kadioğlu, *Die Scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander* 1, Mainz, 2006.

Kadioğlu 2011

M. Kadioğlu, "Vorbericht über die Arbeiten im Gerontikon von Nysa am Mäander 2006-2009", *JDL* 126, 2011, 107-154.

Kadioğlu 2014

M. Kadioğlu, *Das Gerontikon von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander* 3, Philipp von Zabern, Darmstadt, 2014.

Kadioğlu 2022a

M. Kadioğlu, "Tiyatro ve Podyum Frizleri", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 158-205.

Kadioğlu 2022b

M. Kadioğlu, "Yaşlılar Meclisi "Gerontikon"-Odeion", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 250-269.

Kadioğlu – Özbil-Serin 2011

M. Kadioğlu – C. Özbil Serin, "Atça'da (Aydın) Bulunan Yeni Bir Miltaş", *Işın Yalçınkaya Armağanı / Studies in Honour of Işın Yalçınkaya*, Ed. H. Taşkıran – M. Kartal – K. Özçelik – M. B. Kösem – G. Kartal, Ankara, 2011, 127-131.

Kadioğlu – Öztaner 2022

M. Kadioğlu – S. H. Öztaner "Nysa Kent Planlaması – Cadde-Sokak Sistemi", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 86-107.

Leake 1824

W. M. Leake, *Journal of a tour in Asia Minor, with comparative remarks on the Ancient and modern geography of that country*, 1824.

Özbil 2022

C. Özbil, "Nysa'da Sikke Üretimi ve Kullanımı", *Nysa Çift Yakalı Kent*, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 356-397.

Öztaner 2010

S. H. Öztaner, "Adaletin Gerçekleştirildiği- Ticaretin Yapıldığı Mekanlar Olan Roma Dönemi Bazilikaları", *Eskiçağlarda Anadolu'da Hukuk* 2, *Antik Yunan – Roma*, Ankara, 115-141.

Öztaner 2016

S. H. Öztaner, "La Basilique Civile de Nysa du Méandre", *Anatolia Antiqua* XXIV, Paris, 311-320.

Öztaner 2018a

S. H. Öztaner, "Nysa Antik Kenti Şehir Planlaması" Yarının Kentleri, II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi, Tam Metinler Kitabı, 2018, 843-849.

Öztaner 2018b

S. H. Öztaner, "Nysa Çarşısı Bazilikası" XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014, Ankara) Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt 1, Eski Anadolu Uygarlıkları, Ankara, 517-532.

Öztaner 2022a

S. H. Öztaner, "Sütunlu Cadde / Cadde 1- Plateia (Doğu Yaka)", Nysa Çift Yakalı Kent, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 110-129.

Öztaner 2022b

S. H. Öztaner, "Forum – Çarşısı Bazilikası – Anıtsal Giriş", Nysa Çift Yakalı Kent, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 222-240.

Öztaner 2022c

S. H. Öztaner, "Nysa Su Yapıları", Nysa Çift Yakalı Kent, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 280-297.

Öztaner v.d. 2014

S. H. Öztaner - E. N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp-Özdil, "Nysa ad Maeandrum'daki Yeni Bulgular Üzerine Bir Değerlendirme", In Memoriam Filiz Öktem, Ed. Ç.Akşit – S. Kalaycıoğulları – R. Kayapınar – C.Üstünel Keyinci – R. Öztürk, Ankara, 2014, 225-246.

Peker 2022

N. Peker, "Bir Kentin Dönüşümü: Geç Antikçağ ve Bizans Dönemi Nysası", Nysa Çift Yakalı Kent, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 76-83.

Pococke 1745

R. Pococke, A Description of the East and some other Countries. II.2 Observations on the islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece and some other parts of Europe, 1745.

Poujoulat 1840

B. Poujoulat, Voyage dans l'Asie Mineure, en Mesopotamie, A Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte I, 1840.

Strocka v.d. 2012

V. M. Strocka – S. Hoffmann – G. Hiesel, *Die Bibliothek von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander 2*, Darmstadt, 2012.

Strocka 2022

V. M. Strocka, "Kütüphane ve Arşiv Binası", Nysa Çift Yakalı Kent, Ed. S. H. Öztaner, İstanbul, 2022, 316-327.

Texier 1862

C. Texier, Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Chersonnèse d'Asie, Paris, 1862.

von Diest 1913

W. von Diest, Nysa ad Maeandrum. Nach Forschungen und Aufnahmen in den Jahren 1907 und 1909, Berlin, Jahrbuch des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts. Erg.-Heft 10, Berlin, 1913.

Welles 1934

C. B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epigraphy*,
New Haven, 1934.

Wittek 1934

P. Wittek, Das Fürstentum Mentese: Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15.
Jh., *IstMitt* 2, 1934.

